

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ**

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ
Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 3 (110) 2025

Харків 2025

*Збірник належить до категорії «Б»
Переліку наукових фахових видань
України (наказ Міністерства освіти
і науки України від 17.03.2020 № 409)
і є фаховим з юридичних наук
(наказ МОН України від 06.03.2015
№ 261) та з психологічних наук (на-
каз МОН України від 27.04.2023 № 491)*

Рекомендовано
до друку та до поширення
через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 2 від 24.09.2025

Редакційна колегія:

Музичук О. М. – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. В. Джафарова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **А. С. Надопта** – канд. юрид. наук (ХНУВС) – відповідальний секретар; **О. С. Бакумов** – д-р юрид. наук, проф. (Верховна Рада України); **І. О. Бандурка** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. І. Барко** – д-р психол. наук, проф. (ХНУВС); **Ю. Ю. Бойко-Бузиць** – д-р психол. наук, проф. (Національна академія внутрішніх справ); **С. М. Бортник** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **І. В. Бригадир** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. В. Брусакова** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. Л. Бугайчук** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. Ю. Бурдін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **А. В. Войцеховський** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. О. Гладкова** – д-р юрид. наук, старш. дослідник (ХНУВС); **Г. І. Глобенко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. М. Головко** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **Т. І. Гудзь** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. М. Гусаров** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **П. ван Дайне** – д-р філософії, проф. (Утрехтський університет, Нідерланди); **А. І. Денисов** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **О. О. Євдокімова** – д-р психол. наук, проф. (ХНУВС); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **В. Г. Жорнокуй** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Ю. М. Жорнокуй** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. А. Зайцев** – канд. юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Кікінчук** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Д. Ю. Кондратов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. В. Лазарев** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, канд. філософ. наук, проф. (Кабінет Міністрів України); **І. А. Логвиненко** – канд. істор. наук, доц. (ХНУВС); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **М. І. Марчук** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. С. Медведєв** – д-р психол. наук, проф. (Національна академія внутрішніх справ); **К. Ю. Мельник** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Н. Е. Мілорадова** – д-р психол. наук, проф. (ХНУВС); **І. С. Нечитайло** – д-р соц. наук, проф. (ХНУВС); **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **І. В. Панова** – канд. юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Є. Ю. Подорожний** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Я. С. Пономаренко** – канд. психол. наук, доц. (ХНУВС); **В. Б. Пчелін** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. В. Пчеліна** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Романюк** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. Ю. Салманова** – д-р юрид. наук, проф., засл. працівник освіти України (ХНУВС); **Д. Сігель** – д-р кримінології, проф. (Утрехтський університет, Нідерланди); **С. О. Сліпченко** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Сокурєнко** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **Т. Спапенс** – проф., д-р кримінології (Тільбурзький університет, Нідерланди); **Р. А. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. С. Устименко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Т. Г. Фоміна** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. О. Шатрава** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Д. В. Швель** – д-р юрид. наук, доц., засл. працівник освіти України (Львівський державний університет внутрішніх справ); **В. В. Шендрик** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого); **О. Р. Шишка** – канд. юрид. наук, проф. (ХНУВС); **А. М. Шульга** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. М. Шуміло** – канд. юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. О. Южно** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. Ягер** – д-р філософії, проф. кримінології (Інститут кримінології Люблянського університету, Словенія); **А. М. Яценко** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС).

© Харківський національний університет
внутрішніх справ, 2025

MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

BULLETIN of Kharkiv National University of Internal Affairs

Collection of scientific papers

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in December, 1995

No. 3 (Vol. 110) 2025

Kharkiv 2025

The collection belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) and is a professional edition in the field of juridical science and psychological sciences

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 2 dated from September 24, 2025

Editorial Board:

Muzychuk O. M. – Doctor of Juridical Sciences (J.S.D.), Prof., Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs) – Chief Editor; **O. V. Dzhaferova** – J.S.D., Prof. – Deputy Editor; **L. S. Nadopta** – Ph.D. (KhNUA) – Executive Secretary; **O. S. Bakumov** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **I. O. Bandurka** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUA); **V. I. Barko** – Doctor of Psychological Sciences, Prof. (KhNUA); **Yu. Yu. Boiko-Buzyl** – Doctor of Psychological Sciences, Prof. (National Academy of Internal Affairs); **S. M. Bortnyk** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **O. V. Brusakova** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUA); **I. V. Bryhadyr** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **K. L. Buhachuk** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **M. Yu. Burdin** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **A. I. Denysov** – Ph.D. (KhNUA); **P. C. van Duyne** – Doctor of Philosophy, Prof. (Utrecht University, Netherlands); **T. H. Fomina** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **T. I. Gudz** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **Ye. O. Hladkova** – J.S.D., Senior Researcher (KhNUA); **H. I. Hlobenko** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **O. M. Holovko** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University); **S. M. Husarov** – J.S.D., Prof., Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUA); **M. Jager** – Doctor of Philosophy, Prof. (Institute of Criminology of Ljubljana University, Slovenia); **V. V. Kikinchuk** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **D. Yu. Kondratov** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **V. V. Lazariev** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **K. B. Levchenko** – J.S.D., PhD in Philosophy, Prof. (Cabinet of Ministers of Ukraine); **I. A. Lohvynenko** – Ph.D. of Historical Science, Associate Prof. (KhNUA); **S. S. Lukash** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (KhNUA); **M. I. Marchuk** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **V. S. Medvediev** – Doctor of Psychological Sciences, Prof. (National Academy of Internal Affairs); **K. Yu. Melnyk** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **N. E. Miloradova** – Doctor of Psychological Sciences, Prof. (KhNUA); **I. S. Nechitailo** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (KhNUA); **Yu. V. Orlov** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **I. V. Panova** – Ph.D., Prof. (KhNUA); **Ye. Yu. Podorozhnyi** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **Ya. S. Ponomarenko** – Candidate of Psychological Sciences, Associate Prof. (KhNUA); **V. B. Pchelin** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUA); **O. V. Pchelina** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **V. D. Pcholkina** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **V. V. Romaniuk** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **O. Yu. Salmanova** – J.S.D., Prof., Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUA); **S. O. Shatrava** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **V. V. Shendryk** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University); **D. V. Shvets** – J.S.D., Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Lviv State University of Internal Affairs); **A. M. Shulha** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUA); **O. M. Shumilo** – Ph.D., Prof. (KhNUA); **O. R. Shyshka** – Ph.D., Prof. (KhNUA); **D. Siegel** – Doctor of Criminology, Prof. (Utrecht University, Netherlands); **S. O. Slipchenko** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUA); **V. V. Sokurenko** – J.S.D., Prof., Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUA); **T. Spapens** – Prof., Doctor of Criminology (Tilburg University, Netherlands); **R. L. Stepaniuk** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **O. S. Ustymenko** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **A. V. Voitsikhovskiy** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **A. M. Yashchenko** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **O. O. Yevdokimova** – Doctor of Psychological Sciences, Prof. (KhNUA); **O. O. Yuhno** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **O. L. Zaitsev** – Ph.D., Prof. (KhNUA); **Yu. M. Zhornokui** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **V. H. Zhornokui** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **O. O. Zhytnyi** – J.S.D., Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University).

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО;
ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

Анікіна Н. Б.

Витоки пропаганди: історична ретроспектива..... 11

Греченко В. А.

Правове регулювання діяльності міліції щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань в Українській РСР у середині 60-х рр. XX ст. 21

Скляр О. С.

Адаптація компетентнісних елементів професійної підготовки поліцейських до викликів воєнного стану 34

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Тугова Ю. В.

Звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язання через форс-мажор у зв'язку зі збройною агресією 48

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Теремецький В. І.

Acquis communautaire як чинник трансформації правової парадигми України (на прикладі публічних закупівель і виробництва оборонної продукції) 58

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Жеребцов Д. Є.

Стан правового регулювання трудових відносин працівників Державного бюро розслідувань..... 72

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Бахасєва А. С.

Інформаційно-комунікаційні технології: спосіб учинення чи підстава виокремлення самостійної форми домашнього насильства? 82

Гетманець О. П., Коробцова Д. В.

Ознаки фінансового правопорушення як військового 91

Лисюк А. М., Юшкевич О. Г.

Правовий статус курсанта закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання Міністерства внутрішніх справ України 100

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Колодяжний М. Г.

Прогнозоване майбутнє держави-агресора як складної соціальної системи та вплив її подальшого існування на стан злочинності в Україні.....114

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Гусева В. О., Романаускас К. А.

Механізм учинення злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги.....131

Караман К. В.

Виявлення цифрових слідів: особливості й алгоритм141

Міхальов С. Ю.

Тактика проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування фінансування тероризму151

Таркан О. М.

Особливості класифікації типових форм протидії розслідуванню.....161

Татьянченко О. С.

Вплив фільтрування на обчислення акустичних характеристик корисного мовленнєвого сигналу174

Усатий В. О.

Виявлення та документування ознак кримінальних правопорушень під час розгляду господарських справ184

Чалий Б. Ю.

Можливості судових експертиз у вирішенні тактичних завдань розслідування рейдерства197

Шайтуро О. П., Хань О. О.

Підозра у кримінальному провадженні: кримінальна процесуальна та криміналістична складові поняття209

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ; ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Загуменна Ю. О.

Сучасні вектори структуризації безпекового законодавства України в умовах воєнного стану: теоретико-правовий аналіз220

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Базиленко А. К., Кущенко І. В., Марчук І. М.

Резильєнтність як превенція емоційного вигорання вчителів в умовах дистанційного навчання236

Барко В. І., Євдокімова О. О., Остапович Д. В.	
Професійна життєстійкість керівників органів і підрозділів Національної поліції України та її зв'язок із рівнем і структурою їхніх професійно важливих індивідуальних особливостей	252
Ляска О. П., Червоний П. Д., Стріляна А. В.	
Сучасні підходи до підготовки фахівців у сфері безпеки: теоретичні та практичні аспекти	270
Пономаренко Я. С.	
Методика «Діагностика особистісно-професійної здійсненності»: структура та психометричне обґрунтування	281
НАШІ АВТОРИ	295
ДО УВАГИ АВТОРІВ	298
Періодичні наукові видання Харківського національного університету внутрішніх справ	298

CONTENT

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW; COMPARATIVE LAW; HISTORY OF LAW AND STATE

Anikina N. B.

The Origins of Propaganda: a Historical Retrospective (*Ukr*).....11

Grechenko V. A.

Legal Regulation of Militia Activities in Implementing State Policy
in the Sphere of Criminal Punishments Enforcement
in the Ukrainian SSR in the mid-1960s (*Ukr*).....21

Skliar O. S.

Adaptation of Competency-based Elements of Professional Training
for Police Officers to the Challenges of Martial Law (*Ukr*).....34

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL AND LEGAL DIRECTION IN THE SPHERE OF PRIVATE LAW

Tutova Yu. V.

Exemption from Liability for Failure to Perform Obligations
Due to Force Majeure caused by Armed Aggression (*Ukr*).....48

COMMERCIAL LAW; COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

Teremetskyi V. I.

Acquis Communautaire as a Factor in the Transformation
of Ukraine's Legal Paradigm (on the Example of Public Procurement
and Defence-Related Production) (*Ukr*).....58

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

Zherebtsov D. Ye.

The State of Legal Regulation of Labour Relations
of State Bureau of Investigations Employees (*Ukr*)72

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW

Bakhaieva A. S.

Information and Communication Technologies: Method of Commission
or Basis for Distinguishing a Separate Form of Domestic Violence? (*Ukr*)82

Hetmanets O. P., Korobtsova D. V.

Signs of a Financial Offense as a Military Offense (*Ukr*)91

Lysiuk A. M., Iushkevych O. H.

Legal Status of a Cadet at a Higher Educational Institution with Specific Training Conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (*Ukr*) 100

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Kolodyazhny M. G.

The Forecasted Future of the Aggressor State as a Complex Social System and the Impact of Its Continued Existence on the State of Crime in Ukraine (*Ukr*)..... 114

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIVE AND SEARCH ACTIVITY

Husieva V. O., Romanauskas K. A.

Mechanism for Committing Crimes in the Field of Professional Legal Assistance (*Ukr*) 131

Karaman K. V.

Detecting Digital Traces: Features and Algorithm (*Ukr*) 141

Mikhailov S. Yu.

Tactics for Conducting Investigative (Search) Activities during the Investigation of Terrorism Financing (*Ukr*)..... 151

Tarkan O. M.

Specifics of Classifying Typical Forms for Counteracting Investigations (*Ukr*)..... 161

Tatyanchenko O. S.

The Impact of Filtering on the Calculation of Acoustic Characteristics of Useful Speech Signals (*Ukr*)..... 174

Usatii V. O.

Detection and Documentation of Signs of Criminal Offences during the Commercial Cases Proceedings (*Ukr*) 184

Chalyi B. Yu.

Forensic Expertise Possibilities in Solving Tactical Problems of Raiding Investigations (*Ukr*) 197

Shaituro O. P., Khan O. O.

Suspicion in Criminal Proceedings: Procedural and Criminalistics Components of the Concept (*Ukr*) 209

NATIONAL SECURITY LAW; MILITARY LAW

Zahumenna Yu. O.

Contemporary Vectors of Structuring Ukraine's security legislation under martial law: theoretical and legal analysis (*Ukr*) 220

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Bazilenko A. K., Kushchenko I. V., Marchuk I. M.	
Resilience as Prevention of Emotional Burnout Among Teachers in Distance Learning Conditions (<i>Ukr</i>)	236
Barko V. I., Yevdokimova O. O., Ostapovych D. V.	
Professional Resilience of the National Police of Ukraine Managers of Departments and Units and its Correlation with the Level and Structure of Professionally Important Individual Traits (<i>Ukr</i>).....	252
Liaska O. P., Chervonyi P. D., Striliana A. V.	
Modern Approaches to Training Specialists in the Field of Security: Theoretical and Practical Aspects (<i>Ukr</i>)	270
Ponomarenko Ya. S.	
The “Diagnosis of Personal and Professional Feasibility” Methodology: Structure and Psychometric Justification (<i>Ukr</i>)	281
OUR AUTHORS (<i>UKR</i>)	295
TO AUTHORS’ ATTENTION (<i>UKR</i>)	298
of Kharkiv National University of Internal Affairs (<i>Ukr</i>)	298

**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВОВИЗНАВСТВО; ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

УДК 32.019.5

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.01>

Наталя Борисівна Анікіна,

магістр психології,

Національний юридичний

університет імені Ярослава Мудрого (м. Харків),

Інститут Служби безпеки України,

3-й сектор відділу кадрового забезпечення (начальник),

Харківський національний педагогічний

університет імені Г. С. Сковороди (аспірантка);

<https://orcid.org/0009-0008-9604-8442>,

e-mail: nataliia.anikina@hnpu.edu.ua

ВИТОКИ ПРОПАГАНДИ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

У статті розглянуто історичний розвиток пропаганди як соціально-політичного явища, що виникло за часів глибокої давнини, а також її існування в сучасному суспільстві. Досліджено різні форми прояву пропаганди, зокрема в політичній сфері, на пряму її впливу на суспільство як за умов мирного життя, так і в період воєнного часу. Проаналізовано відмінності між поняттями «пропаганда» та «переконання» в контексті комунікації із цільовою аудиторією за допомогою національних медіаплатформ. Доведено, що в умовах становлення інформаційного суспільства пропаганда набуває дедалі складніших форм і посилює свій вплив.

Ключові слова: пропаганда, переконання, свідомість, масова комунікація, масова інформація, теорія пропаганди, засоби пропаганди, інформаційне суспільство.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Одним із результатів проведення ефективної пропагандистської роботи в рф стало її вторгнення в Україну. Протягом багатьох років у російському суспільстві здійснювалася пропаганда, адже після розпаду СРСР та здобуття Україною довгоочікуваної незалежності верхівка рф поступово почала насаджувати своїм громадянам думку про необхідність повернення України під свій контроль. Для досягнення цієї мети застосовувалися різні методи та прийоми: друківані тексти, відверті висловлювання відомих російських політиків, журналістів, акторів – всіх тих, хто мав хоча б якийсь авторитет у суспільному та

політичному пострадянському просторі. Ці дії сприяли зростанню зацікавленості Україною як окремою незалежною державою, включаючи відстеження розвитку та становлення української економіки, політики, культури тощо.

Стан дослідження проблеми

Дослідженню такого явища, як пропаганда, приділяли багато уваги науковці як минулого, так і сучасності, зокрема вивчаючи її складові, різновиди та методи поширення. Результати дослідження проблемного поля пропаганди як соціально-політичного явища висвітлено в публікаціях багатьох зарубіжних науковців, зокрема: Е. Аронсона, В. Бідла, Р. Гобсса, Г. О'Донелла, В. О'Донела, З. Земана, Г. Лассуелла, С. Московіча, К. Санстейна, Р. Тейлера, Дж. Брауна, А. Войтасіка, Г. Джоветта, К. Джонсон-Керті, Т. Квалтерона, Г. Коплендона, Е. Пратканіса, В. Фурашева, М. Шевціва та ін. Серед вітчизняних науковців проблеми визначення змісту пропаганди, її видів, механізмів застосування та поширення досліджували й продовжують досліджувати Л. Герасіна, К. Гончарук, Т. Мележик, О. Радзів, Д. Дуцик, О. Кузьмук, В. Любчук, Т. Гриньова, В. Горбулін, Г. Почепцов.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз історії виникнення й розвитку пропаганди та її маніпулятивного впливу на суспільну думку – від античних часів до сьогодення. Завдання дослідження охоплювали аналіз історичного розвитку та сучасних досліджень пропаганди, виявлення та систематизування маніпулятивних механізмів, що використовуються для формування суспільної думки, а також обґрунтування необхідності їх прогнозування та протидії цим загрозам.

Виклад основного матеріалу

У перекладі з латинської мови термін «пропаганда» означає «те, що підлягає поширенню». Він виник 1622 р. у Ватикані, коли Папа Григорій XV заснував Священну Конгрегацію (*de Propaganda Fide*), завданням якої було поширення католицької віри. Ця спеціальна організація займалася пропагуванням католицького віровчення, протидіючи таким чином Реформації. Отже, самим терміном «пропаганда» спершу позначали назву цієї організації. Конгрегація за дорученням Ватикану займалася переконуванням іновірців і поширенням «правильного» віровчення [1].

Ще до часів Середньовіччя були відомі способи поширення подібної інформації: суспільні норми щодо цінностей, відомості про традиції, обряди чи зразки поведінки. У формі усної творчості пропаганда існувала ще в давнину: народні піснярі, проповідники, глашатаї виступали перед натовпами людей на майданах.

Видатний політик і полководець, цар Вавилону Хаммурапі, у середині XVIII ст. до н. е., прагнучи захистити чинний устрій та встановити справедливість у країні, створив свій Звід законів. Уже в перших рядках Зводу простежуються приклади пропаганди: більшість законів була спрямована на захист інтересів заможних верств населення за рахунок безправних, бідних людей шляхом їхнього пригнічення та експлуатації.

Антична Греція також активно використовувала пропаганду в політичному житті: на аренах амфітеатрів політики-оратори вигукували свої ідеї, концепції та пропозиції щодо покращення життя у країні. Діячі, які прагнули виступати перед аудиторією та впливати на слухачів красномовством і переконанням, мусили опанувати ораторське мистецтво, якому на той час приділяли велику увагу. Для тодішнього політика це вміння було обов'язковим. Без цієї навички оратор не мав успіху, адже його елементарно не було чути на задніх рядах амфітеатру. Будь-яке звернення до народних мас, кожен виступ такого промовця містив певні елементи пропаганди.

Перші приклади пропагандистських настроїв дослідники знаходять у діяльності Петра Ам'єнського, який своїми емоційними промовами перед натовпом зміг переконати людей у необхідності здійснення Хрестових походів. Після його проповідей тисячі селян із великим ентузіазмом брали хрести, начебто виконуючи його наказ. Існують джерела, які свідчать, що в X ст. напередодні походів на ворожу державу великий князь київський Святослав, ідучи в бій, голосно промовляв: «Іду на ви» [2]. Цей вислів сміливо можна назвати потужним гаслом пропагандистського характеру, яке змушувало ворога нервувати і тремтіти лише від слів.

Наприкінці XVIII ст. термін «пропаганда» вже вживається у нецарковному значенні. А із середини XIX ст. його починають використовувати переважно в негативному контексті. Ймовірно, це спершу пов'язано з подіями Французької революції наприкінці XVIII ст., а пізніше, у XX ст., – із появою диктатур та розвитком засобів масової комунікації.

Із появою нових засобів комунікації пропагандисти отримали ширші можливості, які швидко брали на озброєння. Наприкінці XVIII ст. під час революцій (спершу американської, а згодом і французької) використання пропаганди стало особливо актуальним.

Не можна не згадати, яким вправним маніпулятором громадської думки був Наполеон Бонапарт. Від самого початку – від піднесення до влади і до створення Імперії – протягом усього свого правління він активно використовував пропаганду, зміцнював власну владу та забезпечував підтримку населення, контролюючи інформаційний простір того часу. Основним методом його пропаганди був контроль над

пресою та цензура: всі друковані видання – газети, журнали – мали підтримувати його режим і публікувати зведення з поля бою, які найчастіше приховували невдачі воєнні операції та перебільшували французькі перемоги. Будь-яка критика імператора чи його політичного курсу суворо заборонялася. Наполеон також активно використовував мистецтво. Витвори мистецтва того часу – картини, гравюри, скульптури – прославляли його як мудрого державного діяча та геніального полководця. Видатні художники створювали епічні полотна із зображенням його тріумфів. Особливою пристрастю Наполеона було карбування медалей і монет, які відображали його перемоги, досягнення та символи правління. Таким чином він поширював серед широких мас власний образ та ідеї. Варто зазначити, що театр також став потужним інструментом пропаганди поряд із публічними фестивалями та урочистостями на честь величчя Франції та її Імператора. Було створено навіть міф про Наполеона, який поставав як спадкоємець ідей Революції, захисник Франції та її народу. Він постійно підкреслював свій народний шлях до влади на противагу старій аристократії. Наполеонівська пропаганда була надзвичайно ефективною, а створені навколо нього легенди продовжують жити і сьогодні.

Як ми зазначали вище, люди здавна намагалися впливати на інших за допомогою усного та друкованого слова. Проте через відсутність фахівців у цій сфері перші пропагандистські твори були мало-ефективними, а сама пропаганда не розглядалася як окрема зброя. У листах і наказах Фрідріха Великого можна знайти багато цікавого щодо ведення воєнних дій. Однак серед 14 різних, доволі розумних і практичних способів ведення війни немає навіть натяку на застосування пропаганди. У своїй праці «Про війну» пруський генерал Карл фон Клаузевіц писав: «Війна – це продовження політики іншими засобами» [3]. І хоча великий полководець прямо не говорить про пропаганду, він демонструє розуміння того, що політичний чинник має величезне значення під час війни. Довгий час пропаганду недооцінювали. Це, ймовірно, пояснюється тим, що дію звичайної зброї видно одразу – як кулю чи артилерійський постріл, тоді як ефект пропаганди набагато складніше помітити. Результат застосування психологічної зброї залежить від багатьох чинників: релігії, місцевості, оточення. Така зброя потребує серйозної інформаційної та психологічної підготовки фахівців, створення спеціальних інституцій, штабів чи відділів. Тому перші наслідки пропаганди були мінімальними, і військові командири тривалий час не виявляли до неї зацікавлення.

Згодом засоби масової комунікації розвивалися та вдосконалювалися, а наприкінці XIX ст. суттєво підвищили ефективність пропаганди. Цьому сприяло вдосконалення транспортної системи, що дало змогу значно розширити масову аудиторію.

Під час Першої світової війни виникла потреба у підвищенні морального духу громадян та зміцненні соціальних зв'язків у суспільстві, тож пропаганда почала використовуватися особливо активно. Застосовувалися різні засоби: плакати, вірші, листівки, фотографії, радіопередачі. Саме в цей період роль засобів масової комунікації остаточно визначилася як надзвичайно важлива та ефективна у поширенні пропагандистських матеріалів.

Пізніше, у другій половині XX ст., лідери Німеччини, Радянського Союзу та Італії зауважили схильність людей довіряти тоталітарним режимам і легко підпадати під вплив їхньої пропаганди. Причиною цього була так звана внутрішня конформність, яка спрацьовувала у більшості населення цих країн: люди не лише погоджувалися з тим, що їм нав'язувала пропаганда, а й переконували себе, що саме так думати правильно.

Широко використовували пропаганду країни Заходу та СРСР під час Холодної війни в середині XX ст. Державні діячі активно задіявали радіо та телебачення; у цей період було створено багато фільмів. Усе це впливало й на інші країни. Під час Кубинської революції Фідель Кастро вже відверто наголошував на важливості пропаганди. А у В'єтнамі, під час війни, з'явилися фахівці в галузі політичної пропаганди, які досить ефективно працювали на цьому пропагандистському полі, маніпулюючи громадською думкою.

Кожен вид засобів масової комунікації – листівки, друкована продукція, радіо, кіно, телебачення – сприяв удосконаленню технічних методів і прийомів пропаганди. Однак кожен із них у XIX–XX ст. мав як позитивні, так і негативні сторони. Водночас усі вони мали здатність до прямого зв'язку з народними масами в руках тих, хто прагнув нав'язати власні цілі масовій аудиторії – чи то політик зі своєю програмою, чи рекламний агент, який продає товар.

Якщо порівнювати пропаганду з переконанням, то слід зазначити їхню взаємопов'язаність, адже обидва явища базуються на засобах комунікації. Водночас між ними існують і суттєві відмінності. Пропаганда відрізняється від звичайного переконання масовістю, систематичністю, однобокістю, визначеністю цільової аудиторії та маніпулятивністю. На думку відомого американського дослідника Гарольда Лассвелла, пропаганда подібна до маніпуляції, оскільки є «вираженням думки або дії, свідомо спрямованим індивідом або групою з метою впливу на думку чи дії іншого індивіда або групи з визначеною кінцевою метою за допомогою маніпуляцій» [4]. Натомість інший американський дослідник, Річард Алан Нельсон, визначає пропаганду як «систематичну форму цілеспрямованого переконання, що має на меті вплинути на емоції, ставлення, думки та дії визначеної цільової аудиторії з ідеологічною, політичною чи комерційною метою

за допомогою контролюваного передавання односторонніх повідомлень (що можуть бути фактами або ні) через прямі та масові інформаційні канали» [5].

За необхідності заздалегідь продумана пропаганда здатна впливати на конкретну цільову аудиторію через усі медіа – новини, кіно, науку, мистецтво, літературу, освіту. Вона може бути директивною, тобто діяти переконливо й відкрито, або завуальованою, коли тихо сіє сумніви там, де раніше була впевненість. Пропаганда буває ситуативною або довгостроково спланованою для здійснення повільного маніпулятивного впливу на громадян протягом багатьох поколінь.

У першій половині XX ст. науковці виокремили такі правила, за якими працює пропаганда:

- пропаганда повинна спиратися виключно на емоції людей, без дискусій;
- обов'язковий розподіл на «ми» і «вони»;
- робота як із групами, так і з окремими індивідами;
- приховування особи пропагандиста настільки, наскільки це можливо [6].

Дослідники вважають, що першим, хто почав досліджувати механізм пропаганди, був Демосфен – один із великих майстрів красномовства Давньої Греції (384–322 до н. е.). Уже тоді він розрізняв людей за двома типами емоційності: перший тип більш схильний до емоцій, а другий – більше підпорядковується розуму. Згідно із цією теорією під час роботи з першим типом людей необхідно використовувати ті механізми психологічного впливу, які викликають у них сильні емоції. У результаті такі люди здатні беззастережно піти за промовцем, адже зазвичай сприймають інформацію некритично. Щоб вони наслідували оратора, їх потрібно емоційно заражати. Із другим типом народних мас, які піддатливі розуму, слід працювати інакше. За словами філософа, оратор повинен володіти механізмами логічної аргументації, аби пробудити в цих людей здатність до самостійного роздуму та скерувати їхню думку в потрібному для промовця напрямі [6].

Пропаганда за своєю функціональністю завжди була пов'язана з розвитком засобів масової комунікації. Саме тому перші теорії аналізу цього соціально-політичного явища ґрунтувалися на дослідженнях її змісту, форм і впливу на людську свідомість через медіа. Метою цих досліджень було пояснення інформаційного впливу на людей, у результаті якого свідомість зазнає певних змін, і, як наслідок, у масової аудиторії починають змінюватися думки та погляди на ту чи іншу проблему, явище або подію.

Західні дослідники до кінця 30-х рр. XX ст. розглядали пропаганду як загрозу для демократичного устрою суспільства, вважаючи

вільне поширення пропаганди несумісним із демократією, особливо в умовах країн американського типу.

Поява нової теорії підштовхування на початку ХХ ст. поповнила низку вже відомих пропагандистських технологій. Книга Річарда Тейлера та Касса Санстейна *«Поштовх. Як допомогти людям зробити правильний вибір»* вийшла друком у 2008 р., а 2017 р. вона була видана українською мовою. У цій праці науковці представили свою концепцію, у якій переконані, що прийом підштовхування спонукає людей до певних дій не менш ефективно, ніж примус або пряма рекомендація. Вони зазначають, що підштовхування «спонукає людей змінювати свою поведінку певним чином, не обмежуючи можливості вибору» [7]. Дослідники називають цей метод простим засобом впливу, якого, до речі, можна досить легко уникнути. Крім того, підштовхування ніде не заборонено. Наприклад, цей прийом активно використовується в маркетингу: найдорожчі товари найчастіше розташовують на рівні очей, що є оптимальним способом привернення уваги покупців. Такий метод не заборонений, проте він вважається підштовхуванням. За аналогічним принципом діє прихована, але ефективна пропаганда. Маркетологи та політтехнологи підхопили цей прийом і почали активно впроваджувати його на практиці. Під час своєї передвиборчої кампанії Барак Обама та інші політики застосовували цей метод у внутрішній політиці. Британський Кабінет Міністрів навіть створив спеціальний «підрозділ підштовхувань». Нещодавно аналогічні підрозділи, що займаються поведінковою економікою, з'явилися в Австралії та США. Оскільки цей прийом є простим, але ефективним інструментом маніпулятивного впливу, він може як приносити користь суспільству, так і використовуватися як гібридна зброя для впливу на громадську думку. У демократичних державах заборонити пропаганду неможливо, оскільки це суперечить принципу свободи комунікації як ключового компонента демократії. Це питання активно обговорювалося серед фахівців-теоретиків із пропаганди. Спершу навіть розглядалася ідея започаткувати масову просвітницьку роботу серед громадян, щоб навчити їх критично сприймати й оцінювати інформацію. Та згодом дослідники визнали, що процес народної освіти є довготривалим і не гарантує успіху. У результаті вони дійшли висновку, що із пропагандою потрібно або активно боротися, або застосовувати так звану хорошу, тобто «білу» контрпропаганду.

Американські дослідники Джон Дьюї, Волтер Ліппман та Гарольд Лассуелл взяли за розроблення такої комплексної протидії, звертаючись до провідних ідей теорій розвитку засобів масової комунікації та громадської думки. На думку Г. Лассуелла, сила пропагандистського впливу не пов'язана зі змістом повідомлень. Ефективність пропаганди

залежить від уразливості людської свідомості. Він вважав, що будь-яка подія – політичний конфлікт чи економічна криза – як потенційно загрозливе для людини явище може спричинити масовий психоз. У такому стані посилюється схильність населення до пропагандистського впливу. Пізніше дослідник зазначав, що важливе місце в будь-якій пропагандистській кампанії посідає ретельно опрацьована, довготривала стратегія, за якої суспільство поступово привчається до певних символічних образів і починає пов'язувати з ними відповідні емоції. Таким чином можна досягти формування колективних або еталонних символів у процесі такої тривалої пропагандистської роботи. За пропозицією Г. Лассуелла цей процес можна було б систематизувати, а нова еліта мала б здійснювати контроль над засобами масової комунікації щодо пропаганди, зобов'язуючись використовувати свої знання виключно на благо суспільства [4].

Появу справжньої воєнної пропаганди дослідники пов'язують із Першою світовою війною, коли перед багатьма державами постала потреба мобілізувати сили всього суспільства та підвищити його моральний дух. Із метою зміцнення зв'язків між громадянами й суспільством, посилення лояльності та бойового духу активно застосовувалися різноманітні засоби, доступні на той історичний період: листівки, вірші, фотографії, радіопередачі. Уже тоді окреслилася роль медіа в поширенні пропагандистських повідомлень. Дуже зручним інструментом для впливу на масову свідомість став друк.

Під час Першої світової війни уряди використовували пропаганду для мобілізації населення, підтримки бойового духу солдатів, демонізації ворога та формування образу справедливої війни. Плакати, газети, листівки та кінофільми стали основними інструментами впливу. Тоталітарні режими, що породили нацизм і комунізм у нацистській Німеччині та Радянському Союзі, довели пропаганду до безпрецедентного рівня. Адольф Гітлер створив Міністерство народної освіти й пропаганди, яке очолив Йозеф Геббельс. Воно контролювало всі сфери інформації та культури. Пропаганда використовувалася для легітимізації влади, формування культу особи лідера, демонізації ворогів із використанням стереотипів і упереджень з метою розпалювання ненависті до певних груп (зокрема євреїв), мобілізації населення, заохочення до участі у війні та підтримки політики держави. Пропаганда також сприяла створенню ілюзії успіху серед населення, оскільки невдачі приховувалися, а реальність викривлювалася [8].

Під час Холодної війни пропаганда стала ключовим інструментом ідеологічного протистояння між Заходом і СРСР. Обидві сторони активно використовували медіа, культурні обміни та освітні програми для просування власних ідеологій і дискредитації опонента.

Із розвитком радіо і телебачення, а згодом інтернету можливості для здійснення пропагандистського впливу на населення значно зросли, оскільки засоби цього впливу стали набагато різноманітнішими й ефективнішими.

Висновки

XXI століття ознаменувалося інформаційною епохою та гібридними війнами, спричиненими розвитком інтернету, соціальних мереж і нових медіа, пропаганда набула нових форм і масштабів. З'явилася можливість миттєво поширювати інформацію через соціальні мережі, що зробило їх ідеальним майданчиком для пропаганди. Алгоритми соцмереж дають змогу точно націлювати пропагандистські повідомлення на конкретні аудиторії, враховуючи їхні інтереси та переконання. Таким чином, пропаганда стала персоналізованою, влучною й адресною. Створення та поширення неправдивої або спотвореної інформації – фейкових новин і дезінформації – стало одним із ключових інструментів сучасної пропаганди. З'явилися організовані мережі акаунтів – фабрики тролів й ботів, що маніпулюють громадською думкою, поширюючи вигідні наративи та атакуючи опонентів. Пропаганда стала невід'ємною складовою гібридних війн, де вона використовується для дестабілізації суспільства, розколу й підриву довіри до державних інституцій.

Пропаганда, що починалася як простий спосіб поширення ідей, перетворилася на складний і небезпечний інструмент маніпуляції, здатний формувати суспільну свідомість, розпалювати конфлікти та впливати на перебіг історії. Усвідомлення її механізмів є критично важливим для захисту від її впливу в умовах сучасного інформаційного світу.

Список бібліографічних посилань: 1. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. А. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. ; за заг. ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2015. 816 с. 2. Pratkanis A. R., Aronson E. Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion. New York : Holt Paperbacks, 2001. 432 p. 3. Фон Кляузевіч К. Про війну. Частина перша / пер. з нім. І. Андрущенко, О. Фешовець. Львів : Астолія, 2025. 360 с. 4. Lasswell H. D. Propaganda Technique in World War I. Cambridge: MIT Press, 1971. 268 p. 5. Nelson R. A. A Chronology and Glossary of Propaganda in the United States. Westport, Conn. : Greenwood Press, 1996. 111 p. 6. Мележик Т. Що таке пропаганда: її вплив на людей та як вона працює в умовах війни // ТСН : сайт. 24.05.2022. URL: <https://tsn.ua/ato/scho-take-propaganda-yiyi-vpliv-na-lyudey-ta-yak-vona-pracuyue-v-umovah-viyini-2068972.html> (дата звернення: 28.06.2025). 7. Санстейн К., Талер Р. Поштовх. Як допомогти людям зробити правильний вибір / пер. з англ. О. Захарченко. Київ : Наш формат, 2017. 312 с. 8. Шевців М. Б., Гончарук К. А. Пропаганда як соціально-політичне

явище: проблеми розуміння. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 1. С. 119–122. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.1-29>.

Надійшла до редколегії 04.07.2025

Прийнята до опублікування 11.08.2025

Anikina N. B. The Origins of Propaganda: a Historical Retrospective

The article considers the historical development of propaganda as a socio-political phenomenon that arose in ancient times, as well as its existence in modern society. Various forms of propaganda, in particular in the political sphere, and the directions of its influence on society both in peacetime and in wartime are investigated. With the development of the Internet, social networks and new forms of media in the information space of society, propaganda is becoming increasingly complex and influential. Social media algorithms make it possible to precisely target propaganda messages to specific audiences, taking into account their interests and beliefs, turning them into accurate personalized weapons. For a long time, propaganda, as an effective verbal weapon, was not given due attention, but now, during the invasion of Ukraine by the Russian Federation, this issue has become quite acute for specialists: there is a need to quickly recognize and effectively prevent hostile propaganda challenges in the information sphere. Preventing and countering propaganda influences on human consciousness requires the ability to predict and localize these socio-political phenomena in order to counteract such influences at the stage of their emergence. The differences between the concepts of propaganda and persuasion are analyzed during communication with a target audience using native media platforms, including cinema, news, television programs, social networks, works of art, etc., which have become an effective tool of propaganda capable of influencing the formation of public opinion. It is proved that in the context of the advance of the information society, propaganda is becoming increasingly complex and influential. The emergence of new types of propaganda requires its further study within the framework of fostering an effective mechanism for managing its development and functioning.

Keywords: propaganda, beliefs, consciousness, mass communication, mass information, propaganda theory, means of propaganda, information society.

УДК 351.74.08(477)«196» DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.02>

Володимир Анатолійович Греченко,

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра гуманітарних дисциплін та українознавства (завідувач);
 <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ
ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ
ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ
В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У СЕРЕДИНІ 60-х РР. ХХ СТ.**

У статті досліджено основні аспекти правового регулювання діяльності міліції Української РСР у межах реалізації виправно-трудової політики в середині 60-х рр. ХХ ст. Зазначено, що виправно-трудова політика радянського періоду характеризувалася репресивністю та суттєвими обмеженнями прав особи. Проаналізовано порядок проведення амністії 1967 р. в республіці, правове регулювання виконання покарань у вигляді виправних робіт без позбавлення волі, адміністративний нагляд органів міліції за особами, які звільнялися з місць позбавлення волі. Розкрито порядок застосування примусового лікування щодо психічно хворих осіб, а також висвітлено заходи Міністерства охорони громадського порядку республіки, спрямовані на притягнення до відповідальності працівників міліції, які допускали порушення законності під час охорони та конвоювання заарештованих громадян.

Ключові слова: Україна, 60-ті рр. ХХ ст., Міністерство охорони громадського порядку УРСР, міліція, пенітенціарна система, виправно-трудова політика.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Цілеспрямований курс України на впровадження системи європейських цінностей в усі сфери життєдіяльності держави та суспільства зумовлює суттєві зміни у функціонуванні державної влади й управління. Це, своєю чергою, породжує потребу в реальному переосмисленні та критичному аналізі чинної нормативної бази, а також у внесенні до неї відповідних змін і доповнень. Конституція України проголошує, що найвищою соціальною цінністю в державі є права людини, а їх гарантування – пріоритетний обов'язок держави. Це повною мірою стосується і кримінально-виконавчої системи, зокрема у сфері виконання покарань. Політика в цій галузі є складовою загальнодержавної політики протидії злочинності, а отже – важливим

елементом забезпечення безпеки громадян. На сучасному етапі історичного розвитку нашої держави нагальним завданням є істотна трансформація чинних соціально-правових відносин, їх адаптація до потреб глибшої ресоціалізації й реального виправлення засуджених, а також забезпечення диференційованих умов тримання залежно від ступеня соціальної небезпеки. У попередні періоди у процесі реалізації виправно-трудової політики було накопичено певний досвід, який потребує ретельного аналізу та осмислення з теоретичного і практичного поглядів.

Стан дослідження проблеми

Слід зазначити, що станом на початок 2025 року вже опубліковано чимало праць, у яких розглядаються окремі історико-правові аспекти становлення та розвитку пенітенціарної системи в Україні. Зазначені проблеми висвітлено, зокрема, у таких виданнях: монографіях І. Г. Богатирьова та О. І. Богатирьової *«Державна кримінально-виконавча служба України (історія та сучасність)»* [1], Д. В. Ягунова *«Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування»* [2], А. А. Даля і С. Є. Абламського *«Тримання під вартою як запобіжний захід у кримінальному провадженні»* [3]; докторській дисертації Є. Ю. Бараща *«Адміністративно-правові засади управління державною кримінально-виконавчою службою України»* [4]; навчальному посібнику *«Кримінально-виконавча система України: історія і сучасність»* [5]; а також у статті М. С. Пузирьова та А. В. Попружної *«Історико-правові засади становлення і розвитку слідчих ізоляторів як суб'єктів виконання судових рішень щодо засуджених та ув'язнених в Україні»* [6]. Водночас у цих працях, як правило, подано загальну характеристику радянської виправно-трудової політики, зосереджено увагу переважно на періодах 20–30-х і 70–80-х рр. XX ст., тоді як 60-ті рр. лише побіжно згадуються в кількох реченнях. Отже, цей період розвитку радянської виправно-трудової системи слід вважати недостатньо дослідженим.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є проаналізувати правову регламентацію виправно-трудової системи в УРСР у середині 60-х рр. XX ст. – до ухвалення в 1969 р. Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік та Виправно-трудового кодексу УРСР, прийнятого Верховною Радою УРСР у 1970 р.

Поставлена мета конкретизується в таких завданнях:

- охарактеризувати сутність виправно-трудової політики в УРСР у 60-ті рр. XX ст.;
- визначити основні засади правового регулювання діяльності міліції щодо виконання покарання у вигляді виправних робіт без позбавлення волі;

– виявити недоліки в діяльності органів міліції щодо реалізації амністії 1967 р. стосовно умовно засуджених, а також порушення законності під час охорони та конвоювання заарештованих громадян.

Наукова новизна дослідження

Уперше розглянуто основні аспекти правового регулювання діяльності пенітенціарних установ в УРСР у середині 60-х рр. XX ст. Доповнено характеристику радянської виправно-трудової системи як репресивної за своєю суттю, з надмірним централізмом в організаційній структурі. Уточнено й доповнено відомості щодо реалізації Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про амністію у зв'язку з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції» 1967 р.; виконання покарань у вигляді виправних робіт без позбавлення волі; правової регламентації адміністративного нагляду органів міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі; порядку застосування примусового лікування та інших заходів медичного характеру стосовно осіб із психічними розладами; порушень законності, допущених працівниками міліції під час охорони та конвоювання заарештованих громадян.

Виклад основного матеріалу

Одним із важливих напрямів діяльності міліції впродовж усього періоду її існування була участь у формуванні системи наглядових, соціальних, виховних і профілактичних заходів, які застосовувалися до засуджених та осіб, узятих під варту.

Станом на початок 1968 р. на території 13 областей України на будівництві підприємств народного господарства працювала 13 431 особа, умовно звільнена з місць позбавлення волі. Облік та адміністративний нагляд за умовно звільненими здійснювали 24 спецкомендатури, створені при органах міліції.

31 жовтня 1967 р. було видано Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про амністію у зв'язку з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції» (далі – Указ про амністію), який поширювався і на умовно звільнених. За даними управлінь охорони громадського порядку (далі – УОГП) областей, на початок 1968 р. під його дію підпадали 8 052 особи, що становило 22 % від загальної кількості умовно звільнених.

Ще в листопаді 1967 р. Міністерство охорони громадського порядку (далі – МОГП) УРСР провело республіканську нараду начальників обласних виправно-трудових установ, працівників спецвідділів, начальників відділів служби УОГП та комендантів спецкомендатур щодо організації та проведення роботи з виконання Указу про амністію.

Станом на 1 січня 1968 р. з 3 052 осіб, які підпадали під амністію, комісіями було розглянуто матеріали щодо 2 454 осіб (80,4 %), з яких

амністію застосовано до 1 985 осіб (80,9 % від числа розглянутих), а 469 особам (19,1 %) – відмовлено. Серед звільнених за амністією 138 осіб виявили бажання залишитися та продовжували працювати на об'єктах будівництва народного господарства. Матеріали щодо 598 осіб (19,6 %) залишилися нерозглянутими – переважно це були справи осіб, засуджених за автоаварії. Вказівкою з боку органів прокуратури їхній розгляд призупинили до отримання додаткових роз'яснень. Згодом це питання було вирішено, і роботу з реалізації амністії завершено.

Амністія щодо умовно звільнених осіб успішно пройшла у Вінницькій, Кримській та Хмельницькій областях, де було розглянуто понад 95 % матеріалів на осіб, які підпадали під дію Указу про амністію. На день видання Указу про амністію в камерах попереднього ув'язнення (далі – КПУ) органів міліції республіки утримувалося 2 846 адміністративно заарештованих осіб, з яких 2 485 (87,8 %) були звільнені від покарання, а 349 особам в амністії було відмовлено.

У зв'язку з амністією також було звільнено від штрафу 13 689 осіб, зокрема: за порушення громадського порядку – 3 573 особи, за появу в громадських місцях у п'яному вигляді – 8 404 особи. Найбільшу кількість осіб було звільнено від штрафу в таких областях: Донецькій – 2 465 осіб, Дніпропетровській – 1 375, Одеській – 849, Полтавській – 409, місті Києві – 3 853 та місті Харкові – 1 374 особи.

Із метою перевірки та надання практичної допомоги в роботі із проведення амністії серед умовно звільнених було здійснено виїзди працівників відділу служби до Кіровоградської, Харківської та Полтавської областей, а у межах амністії щодо звільнення від адміністративних покарань – до Тернопільської та Житомирської областей.

У результаті проведених перевірок і вивчення стану роботи щодо виконання Указу про амністію МОГП УРСР встановило, що в багатьох органах міліції мали місце серйозні недоліки. Зокрема, начальники Лозовського, Куп'янського та Зміївського районних відділів міліції (далі – РВМ) Харківської області, а також Кіровоградського міського відділення міліції (далі – МВМ), де діяли спецкомендатури, фактично самоусунулися від організації відповідної роботи, не вникали в її суть і не надавали спецкомендатурам практичної допомоги. У зазначених спецкомендатурах було виявлено повільність і тягачину під час підготовки матеріалів для розгляду комісіями з амністії. Нерідко подані матеріали містили лише відомості про ставлення умовно звільнених до праці, не висвітлюючи їхню загальну поведінку. Це призвело до того, що в Харківській області амністію було неправомірно застосовано до 13 умовно звільнених осіб, які порушували режим і не піддавали звільненню. У Кременчуцькому МВМ Полтавської області для розгляду комісією було представлено матеріали на

п'ять умовно звільнених осіб, які за складом учинених злочинів не підпадали під дію амністії.

Усі ці недоліки негативно позначалися на роботі комісії, унаслідок чого розгляд матеріалів щодо осіб, які підпадали під амністію, дещо затягнувся. Так, станом на 1 січня 1968 р. за два місяці роботи на Луганщині з 213 осіб, що підлягали амністії, було амністовано лише 56 осіб (26,2 %); у Харківській області – із 252 осіб амністовано 150 (59,5 %); у Запорізькій – зі 100 осіб амністовано 43 (43 %); у Кіровоградській – із 249 осіб амністовано 164 (65,9 %). Документи на умовно звільнених, щодо яких було ухвалено рішення про амністію, у спецкомендатурах Харківської, Полтавської та Кіровоградської областей оформлювалися несвоєчасно, недбало та неграмотно. Витяги із протоколів комісії під розписку амністованим не оголошувалися та вчасно не долучалися до особових справ.

Під час виїздів на місця про недоліки у виконанні Указу про амністію інформували керівництво УОГП, прокурорів та голів комісії, уживали необхідних заходів для їх усунення.

Станом на 1 листопада 1967 р. на території 20 областей УРСР перебували 80 осіб, звільнених із місць позбавлення волі під підписку про невиїзд та за вироками судів, які підлягали направленню на заслання. У Чернівецькій області їх було 18, у Рівненській – 11, у Луганській, Дніпропетровській та Донецькій – по 6, в Одеській та Івано-Франківській – по 5, у Запорізькій – 4 тощо. Вироки щодо цих осіб органами міліції не виконувалися через те, що в Україні не були визначені місця заслання.

Начальникам УОГП 27 грудня 1967 р. було надано вказівки розглянути матеріали щодо цих осіб для вирішення питання про можливість застосування до них Указу про амністію¹.

29 січня 1968 р. МОГП СРСР видало Інструкцію про порядок виконання покарання у вигляді виправних робіт без позбавлення волі. У ній, зокрема, зазначалося, що виправні роботи без позбавлення волі як міра кримінального покарання відповідно до ст. 25 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік призначаються терміном до одного року та відбуваються або за місцем роботи засудженого, або в інших місцях у межах району його проживання. Із заробітку засудженого під час відбування виправних робіт здійснювалися утримання в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, але не більше 20 %.

Відповідно до законодавства, виправні роботи також могли призначатися як міра адміністративного впливу. Такі виправні роботи

¹ ГДА МВС України (Галузевий держ. архів МВС України). Ф. 54. Оп. 1. Спр. 249. Арк. 1–4.

не спричиняли судимості, не були підставою для звільнення з роботи та не переривали трудового стажу. Виправні роботи відбувалися за вироком (ухвалою, постановою) суду на державних і громадських підприємствах, в установах та організаціях. Відбування виправних робіт за трудовою угодою у приватних осіб, а також для учнів навчальних закладів із відривом від виробництва не допускалося.

Щодо осіб, які ухилялися від відбування покарання, інспекція (відділення, відділ) з виправних робіт мала проводити попередню перевірку з метою встановлення їхнього місцезнаходження¹.

Цьому ж напряму діяльності міліції щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань був присвячений Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про адміністративний нагляд органів міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 26 липня 1966 р., яким затверджувалося Положення про адміністративний нагляд органів міліції за особами, які звільнені з місць позбавлення волі².

У цьому Положенні, зокрема, зазначалося, що адміністративний нагляд устанавлюється для спостереження за поведінкою осіб, звільнених із місць позбавлення волі, попередження вчинення ними злочинів та здійснення на них необхідного виховного впливу. Адміністративний нагляд є примусовим заходом і застосовується щодо повнолітніх осіб:

- а) визнаних судами особливо небезпечними рецидивістами;
- б) засуджених до позбавлення волі за тяжкі злочини або засуджених більше двох разів до позбавлення волі за будь-які умисні злочини, якщо їхня поведінка в період відбування покарання в місцях позбавлення волі свідчить про наполегливе небажання стати на шлях виправлення та залучення до чесного трудового життя;
- в) засуджених до позбавлення волі за тяжкі злочини або засуджених більше двох разів до позбавлення волі за будь-які умисні злочини, якщо вони після відбуття покарання або умовно-дострокового

¹ Інструкція про порядок виконання покарання у вигляді виправних робіт без позбавлення волі : затв. М-вом охорони громад. порядку СРСР 29.01.1968 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ ; Харків : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період деєсталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 853–859.

² Про адміністративний нагляд органів міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26.07.1966 // Історія міліції України в документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 1997. Т. 3: 1946–1990. С. 291–293.

звільнення від покарання систематично порушують громадський порядок та правила соціалістичного гуртожитку та, попри попередження органів міліції, продовжують вести антигромадський спосіб життя.

До осіб, щодо яких встановлювався адміністративний нагляд, могли застосовуватися такі обмеження:

- а) заборона виходу з дому у визначений час;
- б) заборона перебування в окремих пунктах району (міста);
- в) заборона виїзду або обмеження часу виїзду в особистих справах за межі району (міста);
- г) обов'язок з'являтися до міліції для реєстрації від одного до чотирьох разів на місяць.

Здійснення адміністративного нагляду покладалося на органи міліції.

Адміністративний нагляд міг установлюватися терміном від шести місяців до одного року. У разі необхідності його дозволялося продовжувати щоразу ще на шість місяців, але не довше, ніж на строки, передбачені законом для погашення або зняття судимості за відповідний злочин.

Працівники міліції були зобов'язані систематично контролювати поведінку осіб, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, уживати необхідних заходів для їх залучення до суспільно корисної праці, а також попереджати і припиняти порушення ними громадського порядку та правил суспільного співжиття¹.

Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про відповідальність за порушення правил адміністративного нагляду» від 11 жовтня 1966 р. була встановлена відповідальність за порушення правил адміністративного нагляду. Передбачалося, що порушення правил адміністративного нагляду особами, щодо яких його встановлено, тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від 10 до 50 рублів².

¹ Про адміністративний нагляд органів міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26.07.1966 // Історія міліції України в документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 1997. Т. 3: 1946–1990. С. 291–293.

² Про відповідальність за порушення правил адміністративного нагляду : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 11.10.1966 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ ; Харків : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період деєсталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 795.

У цей же день МОГП УРСР затвердило Інструкцію про порядок застосування Положення про адміністративний нагляд органів міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі.

У ній зазначалося, що виявлення осіб, звільнених із місць позбавлення волі, щодо яких мав бути встановлений адміністративний нагляд, а також оформлення необхідних матеріалів покладалися на оперативних працівників апаратів карного розшуку та відділів боротьби з розкраданням соціалістичної власності. Безпосередньо адміністративний нагляд здійснювали дільничні уповноважені, а на водному та залізничному транспорті – працівники міліції за вказівкою начальника відповідного органу¹.

Міністерство охорони громадського порядку УРСР також здійснювало правове регулювання щодо застосування примусового лікування та інших заходів медичного характеру стосовно психічно хворих осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Із цією метою 14 лютого 1967 р. було оприлюднено відповідну Інструкцію².

У ній, зокрема, зазначалося, що відповідно до кримінального законодавства як примусові заходи медичного характеру щодо таких осіб можуть застосовуватися:

- а) поміщення до психіатричної лікарні загального типу;
- б) поміщення до психіатричної лікарні спеціального типу.

Ці заходи застосовувалися до осіб, які вчинили суспільно небезпечні дії у стані неосудності, а також до тих, хто вчинив такі діяння у стані осудності, але захворів на психічну хворобу до винесення вироку або під час відбування покарання, що позбавляла їх можливості

¹ Інструкція про порядок застосування Положення про адміністративний нагляд органів міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі : затв. М-вом охорони громад. порядку УРСР від 11.10.1966 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ ; Харків : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період деєсталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 795–798.

² Інструкція про порядок застосування примусового лікування та інших заходів медичного характеру щодо психічно хворих, які вчинили суспільно небезпечні діяння : від 14.02.1967 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ ; Харків : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період деєсталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 795–798.

усвідомлювати свої дії чи керувати ними. Суд міг винести також ухвалу про припинення справи та незастосування примусових заходів медичного характеру у випадках, коли особа за характером учиненого діяння та своїм психічним станом не становила небезпеки для суспільства і не потребувала примусового лікування. У таких випадках суд повідомляв про хворого органи охорони здоров'я. Примусове лікування у психіатричній лікарні загального типу могло бути застосоване судом щодо особи, яка за своїм психічним станом і характером учиненого суспільно небезпечного діяння потребувала госпіталізації та лікування у примусовому порядку.

Під час проведення примусового лікування до хворих могли застосовуватися всі необхідні й апробовані методи лікарської та іншої терапії. У разі, коли результати стаціонарного спостереження викликали сумнів щодо наявності психічного захворювання або обґрунтованості визнання особи неосудною, адміністрація лікарні повинна була призначати лікарську комісію. Мотивований висновок комісії направлявся до суду, який призначив примусове лікування, а також до прокуратури за місцем перебування лікарні для вжиття відповідних заходів¹.

Прокуратура УРСР звернула увагу керівництва МОГП республіки на численні факти порушення законності, допущені працівниками міліції при охороні та конвоюванні арештованих. Про це йшлося в Поданні першої заступниці прокурора УРСР К. І. Згурської від 30 вересня 1965 р. У документі наголошувалося, що протягом 1965 р. було виявлено численні факти порушень законності, допущені працівниками міліції під час охорони та конвоювання заарештованих. Перевірка законності утримання громадян у КПУ та розслідування окремих справ засвідчили, що в багатьох органах міліції охорона й нагляд за поведінкою осіб, які перебували під вартою, здійснювалися вкрай незадовільно. Унаслідок цього заарештовані грубо порушували режим утримання: підпилювали ґрати вікон, розбирали підлогу, влаштували ями для втеч і зрештою організовували втечі. Так, у ніч на 15 вересня 1965 р. з КПУ Комунарського МВМ Лутанської області через пролом у стелі, зроблений гаком від опалювальної батареї, здійснили

¹ Інструкція про порядок застосування примусового лікування та інших заходів медичного характеру щодо психічно хворих, які вчинили суспільно небезпечні діяння : від 14.02.1967 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ ; Харків : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період деєсталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 795–798.

втечу: А. В. Куркін (п'ять разів судимий, засуджений за крадіжку та втечу до 12 років позбавлення волі), О. І. Зубко (арештований за зґвалтування) та Н. Г. Полунін (арештований за розкрадання). Як встановило розслідування, Куркін мав намір утекти, щоб убити голову Кримського обласного суду Панченка та народного суддю Красноперкопського району Остапенка¹.

Також почастишали випадки самогубств громадян, які перебували під вартою. Під час розслідування справ, порушених за цими фактами, було встановлено, що в низці випадків самогубці для реалізації своїх намірів скористалися предметами та речами, які мали бути вилучені під час їхнього розміщення в КПУ працівниками міліції. Особи, які несли службу з охорони КПУ, не забезпечували постійного нагляду за поведінкою заарештованих, не реагували на сигнали та заяви інших співкамерників про наміри таких осіб учинити самогубство. Так, заарештований за скоєння великого розкрадання Ш. Х. Лернер повідомляв іншим ув'язненим про свої наміри покінчити життя самогубством. Інспектор Могилів-Подільського РВМ Вінницької області Резнюк та черговий по КПУ Смотрук не перевірили ці дані і не вжили заходів для посилення нагляду за Лернером. 10 травня 1965 р. Лернер, перебуваючи в камері, на нарах із власного одягу зробив муляж людини і, виставивши його перед собою, повісився, прив'язавши скручену з білизни мотузку до ґрат вікна².

Також були встановлені факти, коли окремі працівники міліції поміщали громадян до КПУ без будь-яких підстав, а натомість не вживали заходів до негайного затримання та ув'язнення осіб, запідозрених у вчиненні злочинів. Наприклад, черговий Березівського РВМ Одеської області Шабаєв утримував у КПУ та залишив без нагляду Г. А. Аркушенка, який перебував у стані алкогольного сп'яніння і не вчинив жодного злочину. Аркушенку необхідно було надати медичну допомогу, але цього не зробили, і 2 лютого 1965 р. він помер у КПУ.

Окремі працівники міліції допускали й інші порушення правил, визначених Статутом з охорони, утримання та конвоювання заарештованих, затриманих. Відсутність належної пильності призводила до тяжких наслідків. Так, 28 серпня 1965 р. під час конвоювання до Борщівського РВМ Тернопільської області міліціонером М. І. Кугайвським із машини вистрибнув затриманий Лук'янчук, який від отриманих поранень помер. 5 січня 1965 р. на станції Помічна Одеської залізниці під час конвоювання затриманий за крадіжку О. М. Кірпа кинувся під колеса товарного поїзда, що проходив поряд, і загинув³.

1 ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 195–200.

2 Там само.

3 Там само.

Керівництво МОПІ УРСР вживало заходів щодо покарання співробітників міліції, які порушували законність під час виконання обов'язків у сфері реалізації державної політики з виконання кримінальних покарань. Так, 23 січня 1965 р. Міністр охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченко видав наказ у зв'язку з вироком Луганського обласного суду у справі колишнього контролера наглядової служби Є. С. Федосенка.

У Наказі, зокрема, повідомлялося, що контролер наглядової служби підрозділу № ЯА-128/60 УОПІ Луганської області, молодший сержант Є. С. Федосенко, зловживаючи службовим становищем, систематично приносив до підрозділу й передавав ув'язненим – особливо небезпечним рецидивістам – продукти харчування та гроші. Частину продуктів, отриманих від родичів засуджених, він привласнював. Суд засудив Федосенка до трьох років позбавлення волі з відбуванням покарання у виправно-трудовій колонії загального режиму¹.

У листі Міністра внутрішніх справ УРСР І. Х. Головченка до Міністра внутрішніх справ СРСР М. О. Щолокова від 11 лютого 1969 р., де підбивалися підсумки роботи МВС УРСР за 1968 р., зокрема, зазначалося, що за цей період було досягнуто подальшого покращення діяльності виправно-трудових установ республіки. Основну увагу зосереджували на вдосконаленні політичного та трудового перевиховання засуджених. У 1968 р. серед ув'язнених кількість порушників зменшилася на 10,6 %, а випадків порушення режиму – на 6,5 %. Понад 2 250 ув'язнених з'явилися з повинною; значна частина засуджених добровільно й достроково відшкодувала завдані збитки та публічно засудила своє злочинне минуле. Для забезпечення трудового перевиховання засуджених на власному виробництві протягом 1968 р. у колоніях додатково збудували близько 32 тис. кв. м виробничих площ та встановили понад 2 тис. одиниць обладнання. Це дозволило підвищити зайнятість засуджених продуктивною працею до 38 %. План випуску валової продукції виконали на 109 %, а її обсяг зріс на 56,4 млн руб. Виробнича діяльність колоній і лікувально-трудових профілакторіїв у 1968 р. принесла 77,6 млн руб. прибутку, що на 12,4 млн руб. більше, ніж у 1967 р. Із цієї суми 44,6 млн руб. внесли до бюджету, а 30,1 млн руб. отримано від позабюджетної діяльності. Така робота дала змогу знизити витрати на утримання всього апарату внутрішніх справ².

Висновки

Як свідчать наведені документи, виправно-трудова політика радянського періоду історії України, під впливом залишків тоталітаризму,

¹ ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 204.

² ЦДАГОУ (Центр. держ. архів громад. об'єднань та українців). Ф. 1. Оп. 25. Спр. 216. Арк. 14–15.

характеризувалася репресивністю та суттєвими обмеженнями прав особи. Виправно-трудове право за своєю сутністю було заідеологізованим і малогуманним, а вже наприкінці 60-х рр. XX ст. відставало від потреб часу та вимог реальної державної та громадської протидії злочинності. Система виконання покарань унаслідок цього відзначалася надмірним централізмом, закритістю, фактичним ігноруванням прав людини та жорстким поводженням із засудженими. Історичний досвід переконливо свідчить, що ефективність виправлення та перевиховання засуджених, а також загальне зниження рівня злочинності можливі лише за умови поєднання суспільних потреб із державно-владними інтересами, які мають базуватися на цих потребах.

Список бібліографічних посилань: 1. Богатирьов І. Г., Богатирьова О. І. Державна кримінально-виконавча служба України (історія та сучасність). Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2007. 352 с. 2. Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування : монографія. 4-те вид., перероб. та допов. Одеса : Фенікс, 2011. 446 с. 3. Даль А. А., Абламський С. Є. Тримання під вартою як запобіжний захід у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2017. 238 с. 4. Бараш Є. Ю. Адміністративно-правові засади управління державною кримінально-виконавчою службою України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2012. 445 с. 5. Григор'єв О. М., Іваньков І. В., Іваньков О. І., Олійник О. І. Кримінально-виконавча система України: історія і сучасність : навч. посіб. / за ред. В. В. Дрижака. Чернігів : ЧЮК ДДУПВП, 2013. 264 с. 6. Пузирьов М., Попружна А. Історико-правові засади становлення і розвитку слідчих ізоляторів як суб'єктів виконання судових рішень щодо засуджених та ув'язнених в Україні. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3. С. 136–144. DOI: <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-3-17>.

Надійшла до редколегії 13.06.2025

Прийнята до опублікування 06.08.2025

Grechenko V. A. Legal Regulation of Militia Activities in Implementing State Policy in the Sphere of Criminal Punishments Enforcement in the Ukrainian SSR in the mid-1960s

The article examines the main aspects of legal regulation of the activities of the militia of the Ukrainian SSR in implementing correctional labour policy in the mid-1960s. The correctional labour policy during the Soviet period, influenced by the remnants of totalitarianism, was characterised by repression and significant restrictions on individual rights. Correctional labour law was essentially ideological and inhumane, and by the end of the 1960s, it lagged behind the needs of the time and the requirements of real state and public counteraction to crime. The system of punishment was characterised by excessive centralisation, secrecy,

disregard for human rights and harsh treatment of convicts. The article emphasises that historical experience shows that the effective rehabilitation and re-education of convicts, as well as an overall reduction in crime, can only be achieved by combining social needs with state interests, which must be based on those needs. It shows how the 1967 amnesty was carried out in the republic. To organise it, the Ministry of Public Order of the Ukrainian SSR held a republican meeting of heads of regional correctional labour institutions, employees of special departments, heads of public order management departments and commandants of special commandant's offices. The study examines how the enforcement of punishments in the form of correctional labour without deprivation of liberty was regulated, how the militia exercised administrative supervision over persons released from places of deprivation of liberty, and what was the procedure for the compulsory treatment of mentally ill persons. It is noted that during the guarding and escorting of arrested persons, militia often violated the law, which led to serious consequences, including fatalities.

Keywords: Ukraine, 1960s, Ministry of Public Order of the Ukrainian SSR, police, penitentiary system, correctional labour policy.

УДК 378.6:351.74.083.1](477)«364» DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.03>

Олександр Сергійович Скляр,

доктор філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 2,
кафедра тактико-спеціальної підготовки (старший викладач);

 <https://orcid.org/0000-0002-6179-3329>,

e-mail: 06041989@ukr.net

АДАПТАЦІЯ КОМПЕТЕНТІСНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО ВИКЛИКІВ ВОЄННОГО СТАНУ

Проаналізовано Державний освітній стандарт з професії «Поліцейський (за спеціалізаціями)». Шляхом опитування здійснено об'єктивну оцінку сучасного стану професійної підготовки поліцейських і визначено ключові компетентнісні елементи тактичної підготовки в умовах дії правового режиму воєнного стану. З урахуванням специфіки ситуацій, з якими стикаються поліцейські під час загроз воєнного характеру, для підвищення ефективності діяльності поліції в умовах воєнного стану запропоновано запровадити окремі компетентнісні елементи до змісту Державного освітнього стандарту професії «Поліцейський (за спеціалізаціями)» і тематики професійної підготовки. Отримані результати дозволяють розробити ефективну систему професійної підготовки працівників Національної поліції в умовах воєнного стану, яка відповідатиме актуальним викликам і забезпечуватиме належне виконання службових завдань.

Ключові слова: компетентність, поліція, професійна підготовка, Державний стандарт, воєнний стан.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Згідно з Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р.¹ органи Національної поліції України (далі – НПУ) переведенні на посилений варіант несення служби. Так, у 2024 р. силами НПУ викрито 50 диверсійно-розвідувальних груп, затримано 585 осіб, причетних до диверсійної діяльності,

¹ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022> (дата звернення: 17.06.2025).

з яких 357 – передано до Служби безпеки України¹. Сьогодні співробітники НПУ виконують не лише службові, а й службово-бойові завдання, оскільки уповноважені здійснювати заходи із забезпечення оборони держави, захисту безпеки населення та національних інтересів². Це твердження підкріплюється ч. 4 ст. 24 Закону України «Про Національну поліцію», доповненою під час дії правового режиму воєнного стану. Вона регламентує додаткові повноваження поліцейських, а саме: «Під час дії воєнного стану поліція особливого призначення в ході відсічі збройної агресії проти України за рішенням військового командування, погодженим з керівником поліції або уповноваженою ним особою, може брати участь в обороні України відповідно до Закону України “Про оборону України” шляхом безпосереднього ведення бойових дій»³.

Небезпеки воєнного характеру вплинули на всі аспекти поліцейської діяльності, зокрема на Державний освітній стандарт з професії «Поліцейський (за спеціалізаціями)» (далі – Державний стандарт), оскільки в умовах воєнних загроз розширюються вимоги до службової діяльності співробітників НПУ. Відповідно посилюється психофізичне навантаження на поліцейських [1, с. 249], а також змінюється сама суть поліцейської служби.

Стан дослідження проблеми

Багато сучасних науковців із початком повномасштабного вторгнення розпочали дослідження у сфері професійної підготовки працівників поліції в умовах збройного конфлікту. Серед них О. М. Бандурка, Д. А. Бодирев, В. А. Бурхайло, О. О. Вахіна, І. В. Власенко, О. Д. Завістовський, Д. А. Зінченко, О. П. Макарова, О. М. Молчанова, О. А. Моргунов, В. В. Сокурено, О. І. Федоренко, Л. О. Шевченко, Т. В. Шевченко, О. Ю. Шломін та ін. Водночас питанню визначення ключових компетентнісних елементів тактичної підготовки, а також умінь і навичок, необхідних поліцейським у період дії воєнного стану, досі не приділено належної уваги.

¹ Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2024 році // Урядовий портал : офіц. сайт. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2024/zvit-npu-2024.pdf (дата звернення: 17.06.2025).

² Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 17.06.2025).

³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 17.06.2025).

Мета і завдання дослідження

Метою статті є адаптація Державного стандарту до несення служби в умовах дії правового режиму воєнного стану шляхом удосконалення професійної підготовки чинних і майбутніх поліцейських, що відповідатиме сучасним викликам та безпековим реаліям. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) проаналізувати зміст Державного стандарту; 2) дослідити сучасний стан професійної підготовки поліцейських; 3) визначити ключові компетентнісні елементи тактичної підготовки поліцейських у період дії правового режиму воєнного стану.

Наукова новизна дослідження

Визначення компетентнісних елементів професійної підготовки поліцейських, що постали в період дії правового режиму воєнного стану під впливом загроз воєнного характеру, здійснюється вперше. Дослідження цієї теми дає змогу розробити ефективну систему професійної підготовки працівників поліції в умовах воєнного стану, яка відповідатиме сучасним реаліям і практичним потребам.

Виклад основного матеріалу

Діяльність поліцейських відбувається в умовах підвищеного навантаження, що зумовлено виконанням не лише завдань з охорони публічної безпеки та порядку, протидії злочинності, захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, а й участю в заходах із відсічі та стримування збройної агресії рф.

Участь спеціальних підрозділів поліції та зведених загонів у виконанні бойових розпоряджень військового командування держави зумовила необхідність формування нових умінь і навичок, пов'язаних з участю в бойових діях та стабілізаційних заходах.

Професія поліцейського має специфічний характер і регламентується законодавством України, зокрема Законом України «Про Національну поліцію» та підзаконними нормативно-правовими актами (положеннями, наказами тощо). Державний стандарт є обов'язковим для виконання закладами (установами, центрами), що здійснюють первинну професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації кваліфікованих працівників і видають документи встановленого зразка за відповідною професією.

Стандарти професійної підготовки поліцейського розроблено відповідно до Конституції України; законів України «Про Національну поліцію», «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про професійний розвиток працівників»; постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» від 23 листопада 2011 р. № 1341, «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження професійних стандартів» від 31 травня 2017 р. № 373,

Класифікатора професій ДК 003:2010, затвердженого наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 липня 2010 р. № 327; наказу МВС України «Про затвердження кваліфікаційної характеристики професії 5162 «Поліцейський (за спеціалізаціями)» від 12 липня 2017 р. № 586 та інших нормативно-правових документів. Державний стандарт є обов'язковим для виконання всіма навчальними закладами зі специфічними умовами навчання, а також закладами (установами, центрами) НПУ, що здійснюють підготовку поліцейських на замовлення НПУ з метою забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, публічної безпеки та правопорядку.

Структурування змісту Державного стандарту базується на компетентнісному підході, який передбачає формування у здобувачів освіти загальних і професійних компетентностей, а також розвиток ключових умінь. Загальні та професійні компетентності забезпечують здатність особи виконувати службові завдання поліції, швидко адаптуватися до змін у професійній діяльності та становлять складові відповідної професійної кваліфікації.

Метою професійної компетентності є встановлення загальних вимог до змісту професійної освіти, основних засобів навчання, рівня професійної кваліфікації поліцейського (за спеціалізаціями) та очікуваних компетентностей випускника закладу освіти¹.

За результатами опитування, проведеного серед 55 чинних працівників поліції з різних підрозділів і з різним стажем служби, було встановлено, що 99 % респондентів вважають свою поточну тактичну професійну підготовку недостатньою і такою, що потребує адаптації до сучасних вимог і особливостей несення служби в умовах воєнного конфлікту.

Згідно з Державним стандартом до професійної компетентності поліцейських належить здатність застосовувати тактику дій у ситуаціях із різним ступенем ризику. У 2023 році зміст цієї компетентності було доповнено вимогами, відповідно до яких поліцейський повинен: знати загальні вимоги щодо забезпечення публічної безпеки та порядку в особливих умовах, у разі переведення поліцейських на посилений варіант службової діяльності під час виникнення надзвичайної ситуації та у випадках виникнення масових правопорушень або введення в Україні або в окремих її місцевостях правового режиму

¹ Про затвердження Державного освітнього стандарту з професії «Поліцейський (за спеціалізаціями)»: наказ МОН України від 07.11.2024 № 1592 // Міністерство освіти і науки України : офіц. сайт. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-derzhavnoho-osvitnoho-standartu-z-profesii-politseiskyi-da-spetsializatsiiamy> (дата звернення: 17.06.2025).

надзвичайного або воєнного стану; уміти правильно діяти під час надзвичайних ситуацій та під час введення в Україні або окремих її місцевостей правових режимів надзвичайного або воєнного стану¹.

За звітом НПУ про результати роботи у 2024 р., ключовими викликами для поліції стали: відсіч і стримування збройної агресії російської федерації; виконання завдань територіальної оборони та заходів із забезпечення правового режиму воєнного стану; документування воєнних злочинів і здійснення розмінування, що має оперативний характер; організація роботи поліції на деокупованих територіях; участь у ліквідації наслідків ворожих обстрілів, надання гуманітарної допомоги громадянам та евакуація населення з територій, наближених до зон бойових дій; реагування на заяви й повідомлення громадян про правопорушення та інші події; підтримка безпекових спроможностей територіальних громад для забезпечення доступності поліцейських послуг по всій території України; протидія найбільш актуальним у період воєнного стану кримінальним правопорушенням, зокрема тяжким і особливо тяжким злочинам проти життя та здоров'я особи і власності, умисному знищенню або пошкодженню чужого майна, вчиненому шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, корупційним схемам, спрямованим на ухилення громадянами України від мобілізації, незаконному переправленню осіб через державний кордон, організованих злочинності, незаконному обігу зброї, поширенню наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, документування шахрайств, насамперед їх кваліфікованих видів, пов'язаних із використанням шахраями емоційного стану громадян у період військової агресії рф тощо². З огляду на викладене можна зробити висновок, що більшість викликів, з якими стикається поліція, породжені війною та дією правового режиму воєнного стану.

Із метою визначення пріоритетних елементів професійної підготовки поліцейських у період воєнного стану було проведено опитування 55 співробітників поліції. У його межах респонденти мали визначити найбільш важливі компетентнісні елементи, необхідні для ефективної професійної діяльності в умовах дії правового режиму воєнного стану.

1 Про затвердження Державного освітнього стандарту з професії «Поліцейський (за спеціалізаціями)» та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 21.06.2018 № 669 : наказ МОН України від 08.03.2024 № 299 // Освіта.UA : сайт. 08.03.2024. URL: <https://osvita.ua/legislation/proftech/91624/> (дата звернення: 17.06.2025).

2 Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2024 році // Урядовий портал : офіц. сайт. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2024/zvit-npu-2024.pdf (дата звернення 12.06.2025).

За результатами опитування встановлено таке:

– військово-інженерна підготовка набрала 31,5 % актуальності серед опитаних поліцейських (див. рис. 1);

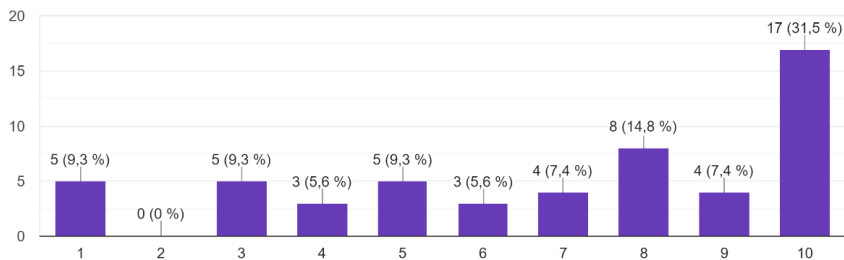

Рис. 1

– підготовка поліцейських із тактичної медицини – 66,7 % (див. рис. 2);

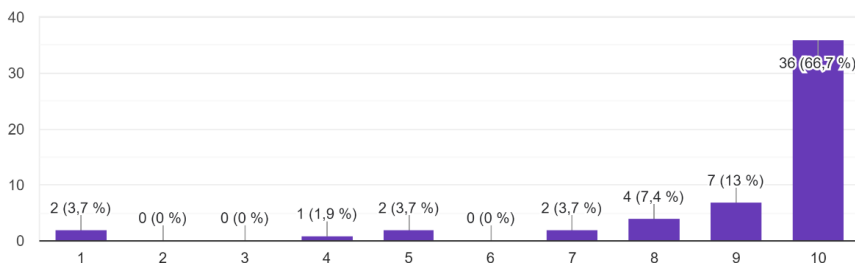

Рис. 2

– несення служби на блокпостах – 51,9 % (див. рис. 3);

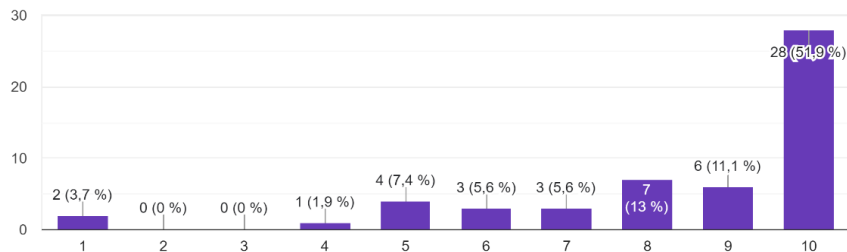

Рис. 3

– забезпечення ведення міського бою (пересування малих оперативних груп, їх шикування, обов’язки, завдання тощо) – 49,1 % (див. рис. 4);

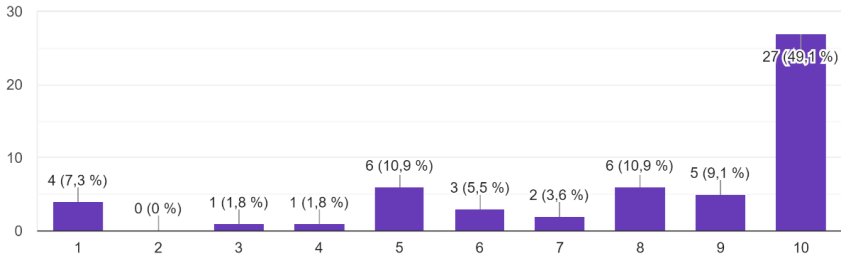

Рис. 4

– дії під час ракетно-бомбових ударів, артилерійського вогню – 67,3 % (див. рис. 5);

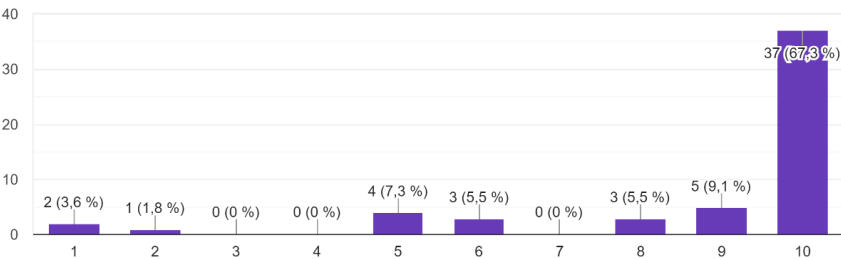

Рис. 5

– несення служби на деокупованих територіях – 65,5 % (див. рис. 6);

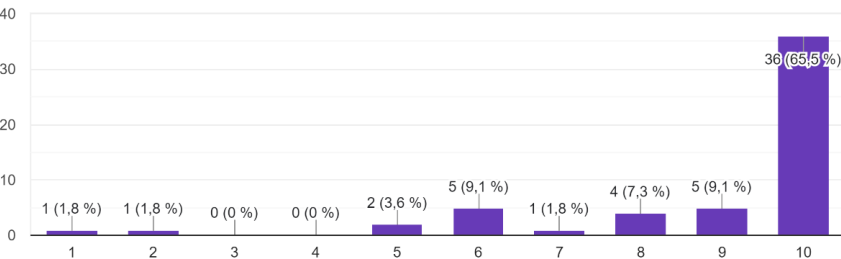

Рис. 6

– застосування автоматичної вогнепальної зброї під час зачистки будівель – 52,7 % (див. рис. 7);

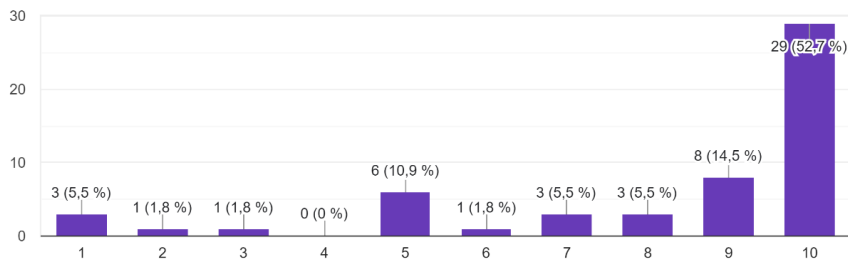

Рис. 7

– патрулювання в нічний час (під час комендантської години) – 51,9 % (див. рис. 8);

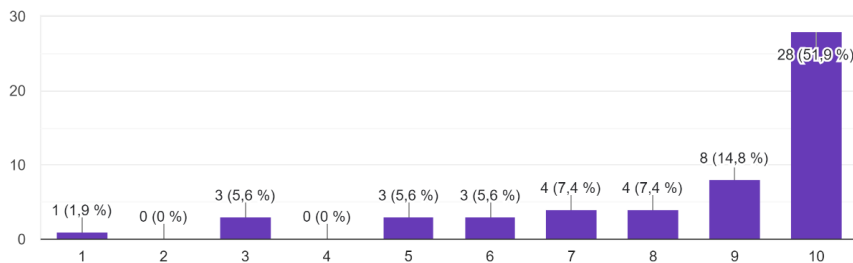

Рис. 8

– дії під час повітряних тривог – 47,2 % (див. рис. 9);

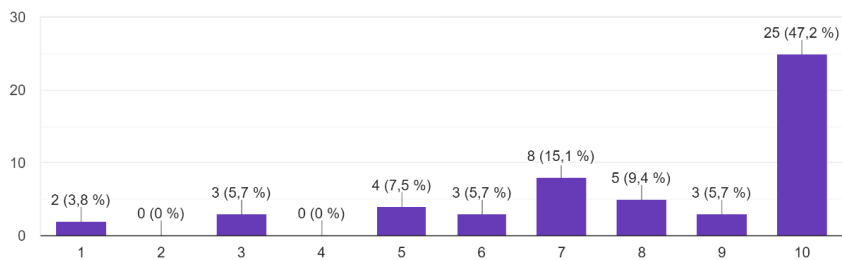

Рис. 9

– дії під час радіаційної та хімічної загрози – 48,1 % (див. рис. 10);

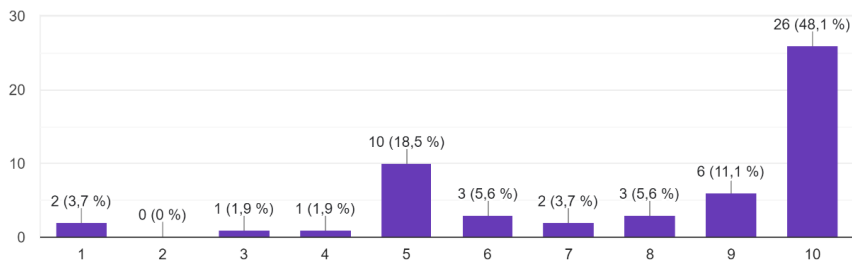

Рис. 10

– режим пошуку диверсійних груп, тактика пересування поліцейських у лісах із різною густиною насаджень – 43,6 % (див. рис. 11);

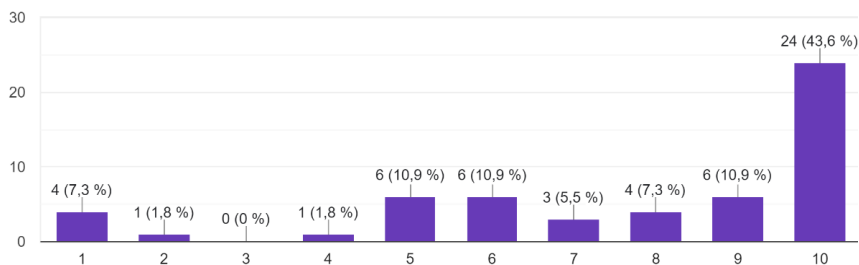

Рис. 11

– патрулювання в місцевості під загрозою ракетно-бомбових ударів та нападу диверсійно-розвідувальних груп – 49,1 % (див. рис. 12);

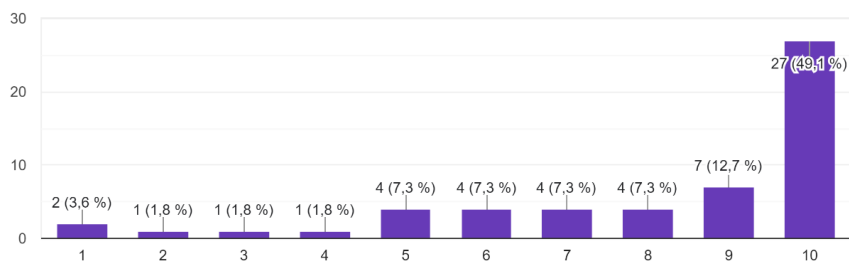

Рис. 12

– організація діяльності контрольно-пропускних пунктів – 40,7 % (див. рис. 13);

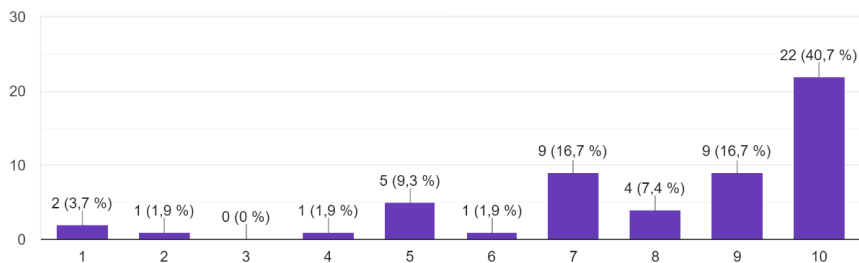

Рис. 13

– несення всіх видів нарядів у військовий час – 43,6 % (див. рис. 14);

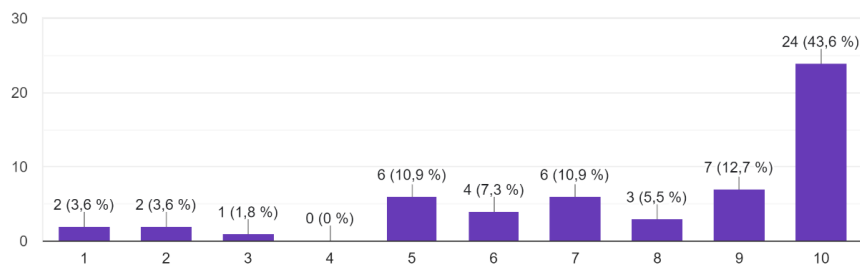

Рис. 14

– використання спеціальної бойової техніки – 47,3 % (див. рис. 15);

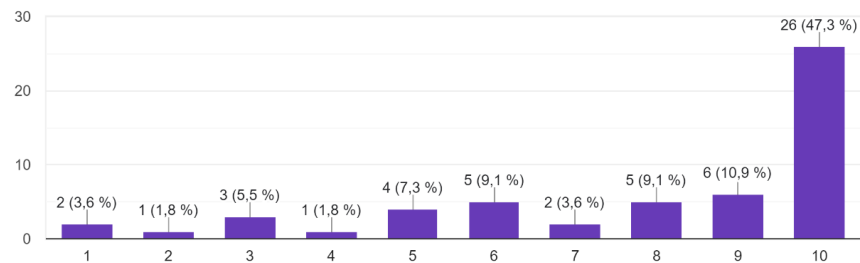

Рис. 15

Усі результати були узагальнені в єдиній діаграмі для подальшого аналізу (див. рис. 16).

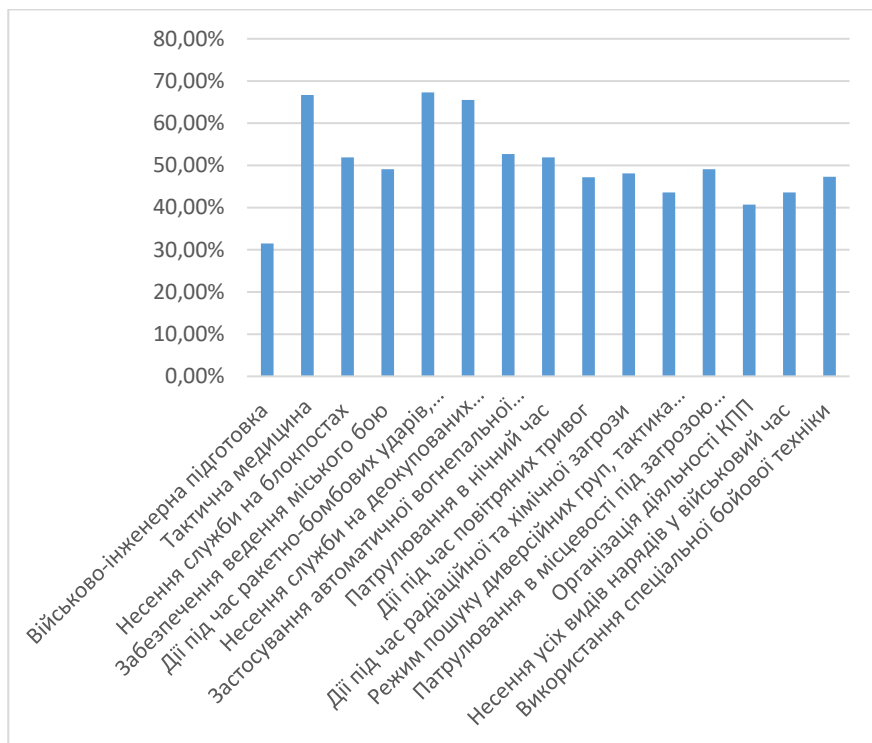

Рис. 16. Узагальнені результати опитування

За результатами опитування найактуальніші компетентнісні елементи професійної підготовки визначено та представлено на рис. 17.

Під час обговорення актуальних напрямів і методів підготовки 95 % опитаних співробітників поліції зазначили, що для якіснішої адаптації та підвищення боєготовності особового складу необхідно приділяти більше уваги практичному відпрацюванню теоретичного матеріалу. Серед усіх видів підготовки найактуальнішими було визначено психологічну [2, с. 255] та тактико-спеціальну підготовку [3].

Рис. 17. Найактуальніші компетентнісні елементи

У підсумку аналізу результатів опитування ми не стверджуємо, що для підвищення якості професійної підготовки необхідно збільшувати її тривалість. Натомість пропонуємо перегляд, модифікацію та видозміну компетентнісних елементів професійної підготовки поліцейських, з особливим акцентом на аспекти, пов'язані з умовами дії воєнного стану, зокрема:

- 1) військово-інженерна підготовка;
- 2) підготовка з тактичної медицини;
- 3) несення служби на блокпостах;
- 4) забезпечення ведення міського бою (пересування малих оперативних груп, їх шикування, обов'язки, завдання тощо);
- 5) дії під час ракетно-бомбових ударів, артилерійського вогню;
- 6) несення служби на деокупованих територіях;
- 7) застосування автоматичної вогнепальної зброї під час зачистки будівель;
- 8) патрулювання в нічний час (під час комендантської години);
- 9) дії під час повітряних тривог;
- 10) дії в умовах радіаційної та хімічної загрози;
- 11) тактика пошуку диверсійних груп, пересування в лісах із різною густиною насаджень;
- 12) патрулювання в місцевості під загрозою ракетно-бомбових ударів або нападу диверсійно-розвідувальних груп;

- 13) організація діяльності контрольно-пропускних пунктів;
- 14) особливості несення всіх видів нарядів у воєнний час;
- 15) використання спеціальної бойової техніки;
- 16) психологічна підготовка.

Питання використання поліцією безпілотних літальних систем у цій роботі не розглядалося, оскільки воно саме по собі є актуальним [4, с. 336].

Висновки

Дійшовши остаточного, обґрунтованого висновку та враховуючи складні політико-соціальні реалії й загрози безпеці, можна зазначити, що перегляд системи професійної підготовки працівників поліції в умовах дії воєнного стану є критично важливим завданням сучасності. У зв'язку із цим виникає нагальна потреба у вдосконаленні знань, умінь і навичок поліцейських відповідно до визначених ними професійних потреб у межах компетентнісних елементів.

Зважаючи на специфіку ситуацій, з якими стикаються поліцейські в умовах небезпек воєнного характеру, та з метою підвищення ефективності їхньої діяльності в умовах правового режиму воєнного стану, доцільно запровадити визначені компетентнісні елементи до змісту Державного освітнього стандарту з професії «Поліцейський (за спеціалізаціями)» та тематики професійної підготовки. Такий підхід на випередження дасть змогу підготувати поліцейських до виконання службових завдань найбільш ефективним і безпечним способом, забезпечуючи належний рівень захисту як для самих правоохоронців, так і для громадян України, а також для збереження цілісності та інтересів держави.

Список бібліографічних посилань: 1. Скляр О. С. Суїцид як проблема психологічної стійкості поліцейських в умовах воєнного стану // Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. / МВС України ; Нац. акад. прав. наук України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец.-фіз. підгот. ф-ту № 3. Харків, 2024. С. 249–253. 2. Скляр О. С., Бойко К. С., Сизихін С. В. Важливість психологічної підготовки поліцейських для вирішення тактико-оперативних завдань в умовах воєнного стану // Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец. фіз. підготовки ф-ту № 3, Наук. парк «Наука та безпека». Харків, 2022. С. 255–258. 3. Бондаренко Я. Г., Прокопенко О. Ю., Сергієнко Д. В., Куценко В. О. Тактична та тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції України : навч. посіб. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. 308 с. 4. Бандурка О. М., Науменко С. М., Шевченко Т. В. Нормативно правове регулювання експлуатації безпілотних авіаційних комплексів при виконанні завдань Національної поліції України. *Вісник*

Кримінологічної асоціації України. 2024. Т. 31, № 1. С. 336–352. DOI: <https://doi.org/10.32631/vsa.2024.1.28>.

Надійшла до редколегії 23.06.2025

Прийнята до опублікування 30.08.2025

Skliar O. S. Adaptation of Competency-based Elements of Professional Training for Police Officers to the Challenges of Martial Law

The military threats caused by the Russian Federation's armed aggression against Ukraine have affected all aspects of police work, including the State Educational Standard for the profession of "Police Officer (by specialisation)". In the context of military threats, the requirements for the activities of the National Police of Ukraine are significantly expanding, and thus the very essence of the police service is being transformed. The study is devoted to the topical issue of adapting the competency elements of professional training for police officers to the challenges of martial law. The purpose of the article is to adapt the State Educational Standard for the profession of "Police Officer (by specialisation)" to the conditions of service during the period of martial law by improving the professional training of current and future police officers in line with modern realities and security needs.

The State Educational Standard for the profession of "Police Officer (by specialisation)" was analysed. Through a survey, an objective assessment of the current state of professional training of police officers was conducted, and key competence elements of tactical training during the period of martial law were identified. The study identified the most relevant competency elements, in particular: training in tactical medicine, serving in de-occupied territories, using automatic firearms during building clearances, and actions in conditions of rocket and bomb strikes and artillery shelling.

Given the specific situations faced by police officers in conditions of military threats, in order to increase the effectiveness of their activities during the period of martial law, it is advisable to include the above elements in the State Educational Standard for the profession of "Police Officer (by specialisation)" and the relevant professional training topics. The results obtained make it possible to develop an effective system of professional training for police officers during martial law, which will correspond to modern realities and security needs.

Keywords: competence, police, professional training, State Standard, martial law.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 347.424(477)«364»

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.04>

Юлія Віталіївна Тутова,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5,
кафедра цивільного права та процесу (викладач);*

 <https://orcid.org/0009-0002-2318-3295>,
e-mail: 20070485julia@gmail.com

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЧЕРЕЗ ФОРС-МАЖОР У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ

У статті визначено ключові положення щодо виконання зобов'язання та акцентовано, що вітчизняне законодавство ґрунтується на принципі його обов'язковості. Розкрито зміст поняття «невиконання зобов'язання», під яким розуміється як повна відмова від виконання, так і недотримання окремих умов договору. Проаналізовано обставини форс-мажору як підстави звільнення від відповідальності. Наголошено, що збройна агресія та пов'язані з нею дії не є безумовною підставою для звільнення, а оцінюються судом у кожному конкретному випадку з урахуванням фактичних обставин. Водночас зазначено, що сертифікат Торгово-промислової палати України має допоміжний характер і не виступає єдиним чи обов'язковим доказом у справах, пов'язаних із встановленням наявності форс-мажору.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, звільнення від відповідальності, збройна агресія, воєнний стан, договір, свобода договору, виконання зобов'язання, непереборна сила (форс-мажор), відшкодування шкоди, сторони.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сьогодні в умовах воєнного стану питання договірних відносин набуває нових вимірів через загрози, спричинені збройною агресією та активними бойовими діями. Повномасштабне вторгнення зумовило трансформацію правозастосовної практики, зокрема у сфері виконання зобов'язань, де низку положень доводиться тлумачити з урахуванням надзвичайних обставин. Важливого значення набуває визначення бойових дій як обставин непереборної сили (форс-мажору), що

безпосередньо впливають на належне виконання договірних зобов'язань.

В умовах переходу економіки України на ринкові засади особливо зростає роль договору як універсальної і найбільш доцільної форми опосередкування товарно-грошових та інших майнових відносин [1, с. 320]. Виконання договірних зобов'язань впливає як на внутрішні взаємовідносини між контрагентами, так і на економічну стабільність держави загалом, адже воно забезпечує обіг товарів і послуг, стимулює розвиток нових сфер та вдосконалення наявних.

У разі порушення зобов'язання стороною договору підлягає цивільно-правовій відповідальності. Невиконання зобов'язання – як у повному обсязі, так і частково – завдає збитків хоча б одній зі сторін, що може мати негативні наслідки для господарської діяльності, репутації та подальшої співпраці. Водночас таке невиконання може бути зумовлено об'єктивними причинами, серед яких форс-мажорні обставини, або обставини непереборної сили, включно зі збройною агресією та супутніми наслідками воєнних дій.

Таким чином, актуалізується необхідність з'ясування того, що становить належне виконання зобов'язання, які дії чи бездіяльність визнаються його невиконанням, яке значення мають форс-мажорні обставини для звільнення від цивільно-правової відповідальності, а також яку роль у цьому контексті відіграє збройна агресія проти України.

Стан дослідження проблеми

Питання виконання зобов'язань стали предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, Р. В. Гринько зосереджував увагу на загальних положеннях, що визначають зміст і порядок виконання зобов'язань [2], а Ю. М. Жорнокуй аналізував особливості принципу свободи договору та обов'язковості його виконання, включно з випадками звільнення сторін від виконання договірних обов'язків [3].

В. С. Невінчаний проаналізував судову практику щодо звільнення від відповідальності у зв'язку з наявністю таких обставин у господарських зобов'язаннях [4]. Водночас Д. О. Маріц досліджувала проблематику доведення дії форс-мажорних обставин у контексті збройної агресії [5].

Однак залишаються недостатньо розробленими питання, пов'язані з виконанням окремих умов договору, підставами невиконання зобов'язань і межами відповідальності сторін. Особливої уваги потребує проблема звільнення від відповідальності у зв'язку з форс-мажором з урахуванням спрощення процедури його засвідчення Торгово-промисловою палатою України (далі – ТПП України).

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз положень щодо виконання зобов'язань і з'ясування ролі форс-мажорних обставин у механізмі звільнення сторін договору від відповідальності за їх невиконання.

Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання*:

- розкрити зміст поняття «виконання зобов'язання» та принципи, якими керується законодавець при врегулюванні відповідних правовідносин;
- охарактеризувати особливості невиконання зобов'язання;
- дослідити вплив форс-мажору на виконання зобов'язання;
- проаналізувати значення збройної агресії як чинника, що ускладнює або унеможливорює належне виконання зобов'язання, та встановити, чи завжди вона може бути підставою для звільнення від відповідальності.

Наукова новизна дослідження

З'ясовано, що для належного доведення настання форс-мажорних обставин, зокрема в умовах збройної агресії, недостатньо лише їхньої формальної констатації. Ключовим є встановлення прямого причинно-наслідкового зв'язку між настанням обставин непереборної сили та фактичною неможливістю виконання зобов'язання.

Виклад основного матеріалу

Сутність будь-якого договірної зобов'язання полягає в отриманні сторонами відповідного задоволення, що узгоджується з діями (або бездіяльністю), які вони повинні вчинити чи утриматися від їх учинення для визнання договору виконаним.

У вітчизняній науковій літературі переважає підхід, відповідно до якого виконання зобов'язання завжди виражається у вчиненні дій, визначених договором або законом, спрямованих на припинення конкретного зобов'язання (обов'язку). Інакше кажучи, дії щодо виконання зобов'язання є юридичним фактом, з яким правопорядок пов'язує припинення вимоги кредитора та відповідного обов'язку боржника [2, с. 38]. При цьому у сторін завжди наявний вольовий елемент, а самі правовідносини за своєю природою спрямовані на їх припинення через належне виконання зобов'язання.

Принцип належного виконання зобов'язання передбачає, що воно повинно відбуватися: а) щодо належного предмета; б) належними сторонами; в) належним способом; г) у належний строк; д) у належному місці. Значення належного виконання полягає в тому, що воно зумовлює припинення зобов'язання шляхом досягнення правового результату, заради якого воно було встановлене. Отже, належне виконання зобов'язання є його реальним виконанням [6, с. 322].

Цивільне законодавство закріплює положення про обов'язковість договору для його сторін. Інакше укладення договору втрачає практичний сенс, а дотримання його істотних умов і визначеної форми стає формальністю. У цьому аспекті договір як дійсний правочин втілює засадничий принцип *«pacta sunt servanda»* – договори повинні виконуватися.

Варто зазначити, що сторони договору наділені певною свободою у врегулюванні своїх відносин, яка реалізується через принцип свободи договору, зокрема у визначенні індивідуальних умов, не передбачених законодавством. Водночас, як справедливо зауважує Ю. М. Жорнокуй, цивільне законодавство, крім диспозитивних, містить імперативні норми, що регулюють договірні відносини. Сам спосіб викладу норм і відсутність застереження про можливість передбачити в договорі інше свідчать про їх безумовну обов'язковість для контрагентів [3, с. 72]. Отже, для сторін є обов'язковими як імперативні приписи закону, так і умови, погоджені ними добровільно. Навіть якщо ті чи інші положення не є імперативними, вони набувають обов'язкової сили після включення до договору, а їх недотримання розцінюється як невиконання зобов'язання.

Під невиконанням зобов'язання розуміється порушення умов договору чи положень законодавства, тобто ситуація, коли одна або обидві сторони не виконують свої обов'язки повністю або частково. Таке невиконання тягне за собою цивільно-правову відповідальність, зокрема відшкодування збитків, завданих іншій стороні. Водночас на практиці можливість виконання зобов'язання може опинитися під загрозою не лише з причин, що залежать від самих сторін, а й унаслідок обставин, на які вони не можуть вплинути.

Згідно з ч. 1 ст. 617 Цивільного кодексу України особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за його порушення, якщо доведе, що це сталося внаслідок випадку або непереборної сили¹. Така непереборна сила (форс-мажор) трактується як непередбачувана та невідворотна обставина, що виникла поза волею сторін і унеможливила належне виконання договору.

Саме збройна агресія, що супроводжується активними бойовими діями, руйнуванням інфраструктури, окупацією територій, визнається обставиною непереборної сили. У частині 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» зазначено, що форс-мажорними обставинами є загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи, але не обмежуючись,

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 13.08.2025).

ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, діями іноземного ворога, загальною військовою мобілізацією, військовими діями, оголошеною та неоголошеною війною, діями суспільного ворога тощо¹. Варто пам'ятати, що форс-мажор має бути об'єктивним (не залежати від волі сторін) і непередбачуваним. Це відрізняє його від звичайних підприємницьких ризиків, які є суб'єктивними і можуть бути передбачені та врегульовані сторонами договору.

У зв'язку із цим 28 лютого 2022 року, на початку повномасштабного вторгнення, на сайті ТПП України було опубліковано лист про засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) через військову агресію російської федерації проти України. Враховуючи це, ТПП України підтвердила, що «зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го наставо згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили)»². Отже, невиконання сторонами своїх обов'язків за договором повністю або частково через зазначені обставини визнається форс-мажором. Йдеться як про диспозитивні умови договору, так і про імперативні вимоги законодавства.

Однак це не означає, що сторони звільняються від виконання договору взагалі в разі настання форс-мажору. Йдеться лише про звільнення від відповідальності, тобто від обов'язку відшкодовувати шкоду. Отже, сам обов'язок виконати зобов'язання зберігається, але його виконання може бути відтерміноване в часі, змінене за місцем тощо. Також варто враховувати, що в договорі сторони можуть самостійно врегулювати застосування конструкції форс-мажору у своїх відносинах: визначити випадки, на які він поширюється; встановити правові наслідки його настання; уточнити, чим підтверджується факт форс-мажору; чи впливає він на виконання конкретного цивільно-правового зобов'язання та яким чином позначається на

¹ Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр> (дата звернення: 13.08.2025).

² Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 // Торгово-промислова палата України : офіц. сайт. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf> (дата звернення: 13.08.2025).

строках його виконання¹. Такі положення договору мають істотне значення для подальшої правової оцінки обставин.

Застосування інституту форс-мажору в умовах збройної агресії не є автоматичним. Сторона, яка посиляється на непереборну силу, повинна довести, що саме ці обставини призвели до невиконання конкретного зобов'язання. Так, руйнування виробничих потужностей, порушення логістичних ланцюгів унаслідок бойових дій чи евакуація персоналу можуть бути безпосередніми причинами, пов'язаними зі збройною агресією. Отже, важливо не лише констатувати факт існування форс-мажору, а й установити прямий причинно-наслідковий зв'язок між ним і неможливістю виконання зобов'язання. Це дозволяє уникнути зловживань та забезпечує справедливе вирішення спорів.

Форс-мажорні обставини завжди стосуються конкретного зобов'язання за конкретним договором. Тобто можлива ситуація, коли навіть за одним і тим самим договором для одних обов'язків існували форс-мажорні обставини, а для інших – ні [4, с. 193]. Наприклад, щодо строків виконання форс-мажор може враховуватися, оскільки воєнні дії унеможливили їх дотримання, і час виконання буде перенесено. Водночас питання може виникнути щодо місця виконання: якщо підприємство релокувалося з Донецької області на Захід України, воно може виконати свої зобов'язання в іншій місцевості. У такому разі підстави для зміни місця виконання не буде, а перенесенням може бути лише строк.

В Україні порядок засвідчення форс-мажорних обставин регламентується Регламентом ТПП України та регіональних торгово-промислових палат. Процедура звернення передбачає чітку послідовність дій і супроводжується вимогами до заявника щодо дотримання умов та подання необхідного пакета документів. Для отримання відповідного сертифіката необхідні дві умови: 1) наявність однієї чи кількох подій, визначених Регламентом, що мають непереборний вплив на виконання зобов'язання; 2) подання заяви зацікавленою особою. Заявник повинен обґрунтувати наявність обставин непереборної сили та довести, що саме вони спричинили неможливість виконання зобов'язання, підтвердивши це доказами [5, с. 275].

Водночас отримання сертифіката про підтвердження форс-мажорних обставин не гарантує автоматичного звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язання. Так само відсутність сертифіката не позбавляє сторону можливості доводити в суді факт існування обставин непереборної сили.

¹ КЦС ВС роз'яснив, за яких умов форс-мажор впливає на виконання договірних зобов'язань // Судова влада України : офіц. сайт. 11.04.2024. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1587607/> (дата звернення: 13.08.2025).

Цю позицію підтримує судова практика. Зокрема, Верховний Суд у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду зазначив, що сертифікат ТПП України, який підтверджує наявність форс-мажорних обставин, не може вважатися беззаперечним доказом їх існування, а повинен критично оцінюватися судом з урахуванням встановлених обставин справи та в сукупності з іншими доказами. Адже визнання сертифіката торгово-промислової палати беззаперечним та достатнім доказом про існування форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) без надання судом оцінки іншим доказам суперечить принципу змагальності сторін судового процесу¹.

Отже, збройна агресія є форс-мажорними обставинами, але питання звільнення від цивільно-правової відповідальності за невиконання зобов'язання вирішується в кожному випадку індивідуально. Ба більше, іноді оцінюється можливість виконання окремих умов договору. Таким чином, сертифікат ТПП України не є обов'язковим та основним доказом у подібних спорах.

Правова доктрина та судова практика однастайні в тому, що форс-мажорні обставини не можуть розглядатися як підстава для остаточного припинення договірних відносин. Їхнє призначення полягає насамперед у звільненні сторони від відповідальності за невиконання зобов'язань на час дії непереборної сили.

У випадку збройної агресії після припинення бойових дій і скасування правового режиму воєнного стану сторони зобов'язані відновити виконання договору, якщо це об'єктивно можливо. Якщо ж виконання зобов'язань стало неможливим назавжди (наприклад, унаслідок знищення предмета договору), сторони мають право розірвати договір – за взаємною згодою або у судовому порядку.

30 липня 2025 року на сайті ТПП України було оприлюднено роз'яснення, згідно з яким для спрощення процедури підтвердження форс-мажорних обставин особа, яка не виконала свої зобов'язання через військову агресію російської федерації проти України в період воєнного стану, може долучати до повідомлення контрагенту лист ТПП України від 28 лютого 2022 року. Цей лист підтверджує, що збройна агресія визнається форс-мажорною обставиною, і може бути використаний для обґрунтування перенесення строків виконання зобов'язань та мирного врегулювання спорів². Тобто йдеться

¹ Постанова Верховного Суду у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 19.08.2022 : справа № 908/2287/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105837295> (дата звернення: 13.08.2025).

² Щодо засвідчення форс-мажорних обставин // Торгово-промислова палата України : офіц. сайт. 30.07.2025. URL: <https://ucco.org.ua/press->

про те, що сьогодні для засвідчення факту форс-мажорних обставин контрагентові не потрібно звертатися до ТПП України для отримання сертифікату, достатньо пред'явити лист ТПП України від 28 лютого 2022 року про те, що збройна агресія є форс-мажором.

Водночас «у разі необхідності сторона, яка порушила свої зобов'язання в період дії форс-мажорних обставин, також має право звертатися до ТПП України та уповноважених нею регіональних торгово-промислових палат за отриманням відповідного Сертифіката дотримуючись порядку встановленого Регламентом за кожним зобов'язанням окремо»¹. Це ще раз підтверджує, що сертифікати ТПП України не видаються автоматично на всі договори, а лише в індивідуальному порядку.

Однак у разі, якщо сторони не зможуть досягти згоди мирним шляхом, остаточне вирішення спору щодо дії форс-мажору покладається на суд.

Висновки

Отже, на підставі викладеного вище можна зробити висновок, що вітчизняне законодавство ґрунтується на принципі обов'язковості виконання зобов'язань: договір укладається саме з метою його належного виконання, а завершення договірних відносин передбачається у зв'язку з їх виконанням. Виконанням вважається дотримання всіх умов договору (як імперативних, так і диспозитивних), а також прав та обов'язків сторін. Натомість невиконання зобов'язання полягає у порушенні визначених умов або недотриманні обов'язків контрагентами. За таке невиконання сторони можуть бути притягнуті до цивільно-правової відповідальності, зокрема до відшкодування завданої шкоди.

Підставою для звільнення від відповідальності визнаються форс-мажорні обставини, серед яких і збройна агресія. Якщо у сторони виникає потреба підтвердити наявність таких обставин (на вимогу контрагента або в межах судового розгляду), вона може отримати сертифікат ТПП України чи її регіональних відділень. Важливо, що такий сертифікат видається окремо щодо кожного конкретного зобов'язання та лише в кожному конкретному випадку.

Водночас через значну кількість звернень після початку повномасштабної агресії та запровадження воєнного стану процедура мирного врегулювання спорів була спрощена. Від 30 липня 2025 року сторонам договору не обов'язково звертатися до ТПП України для отримання сертифіката про форс-мажор. Достатньо пред'явити

контрагенту лист ТПП України від 28 лютого 2022 року, у якому прямо зазначено, що військові дії рф проти України та введення воєнного стану є форс-мажорними обставинами.

Список бібліографічних посилань: 1. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Одеса : Гельветика, 2021. 690 с. 2. Гринько Р. В. Щодо питання про виконання цивільно-правового зобов'язання. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 21. С. 37–42. 3. Жорнокуй Ю. М. Свобода та обов'язковість виконання договору в цивільному праві України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4 (99). С. 69–80. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.4.06>. 4. Невінчаний В. С. Судова практика щодо форс-мажорних обставин в зобов'язаннях суб'єктів господарювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 192–194. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/43>. 5. Маріц Д. О., Пазюк М. В., Уваров І. А. Проблеми доведення форс-мажорних обставин у договірних зобов'язаннях під час дії воєнного стану в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 3, ч. 1. С. 272–278. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.40>. 6. Гринько С. Д., Заверуха С. В. Особливості механізму виконання зобов'язання з договору купівлі-продажу. *Право і суспільство*. 2024. № 1, т. 2. С. 322–330. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.48>.

Надійшла до редколегії 20.08.2025

Прийнята до опублікування 13.08.2025

Tutova Yu. V. Exemption from Liability for Failure to Perform Obligations Due to Force Majeure caused by Armed Aggression

This article analyses the provisions regarding the performance of obligations and determines the role of force majeure in exempting a party to a contract from liability for failure to perform obligations. It has been established that domestic legislation adheres to the principle of mandatory performance of obligations, and that legal relations regulated by a contract are aimed at their termination in connection with the performance of obligations. It is emphasised that failure to perform obligations is a violation of the terms of the contract or the provisions of legislation, i.e. when one or both parties to the contract fail to perform their obligations in whole or in part. It is noted that failure to comply with certain terms of the contract is also considered a failure to perform obligations. The circumstances of force majeure as a basis for exemption from liability for failure to perform obligations are analysed. It is noted that force majeure is a circumstance that has occurred or may occur through no fault of a person and which cannot be prevented. Armed aggression and related actions, i.e. the threat of war, armed conflict or a serious threat of such a conflict, including (but not limited to) hostile attacks, blockades, military embargoes, general military mobilisation, declared and undeclared war, as a basis for exemption from liability, are not absolute, but are examined by the court in each specific case.

It is emphasised that the Supreme Court, as well as the courts of appeal and local courts, adhere to the position that the certificate of the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry is not the main and mandatory evidence in a case concerning exemption from liability in the event of force majeure circumstances. It has been determined that in practice, in order to settle a dispute amicably or to defer the performance of an obligation, it is sufficient for the parties to send a letter to the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry. It has been noted that the parties may apply to the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry to refer each force majeure circumstance in each specific case to the court.

It has been concluded that the parties may apply to the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry to obtain a force majeure certificate not only in relation to the non-performance of a specific obligation, but also in relation to a condition in the contract on which the parties agreed when concluding it.

Keywords: civil liability, exemption from liability, armed aggression, martial law, contract, freedom of contract, performance of obligations, force majeure, compensation for damage, parties.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 340.137.3:346.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.05>

Владислав Іванович Теремецький,

доктор юридичних наук, професор,

Державна установа «Інститут економіко-правових

досліджень імені В. К. Мамутова

Національної академії наук України» (м. Київ),

*відділ проблем модернізації господарського права та законодавства,
сектор проблем реалізації господарського законодавства (завідувач);*

 <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>,

e-mail: vladvokat333@ukr.net;

ACQUIS COMMUNAUTAIRE ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ ПАРАДИГМИ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ І ВИРОБНИЦТВА ОБОРОННОЇ ПРОДУКЦІЇ)

Досліджено проблему узгодження національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, зокрема з *acquis communautaire*. Зазначено, що з моменту прийняття Програми інтеграції України до Європейського Союзу у 2000 р. держава стала на шлях поступового наближення до правових і нормативних стандартів Європейського Союзу в різних сферах співробітництва, включно з адаптацією національного законодавства. Обгрунтовано, що процес гармонізації та уніфікації національного законодавства із правом Європейського Союзу передбачає формування нової національної правової парадигми. Наголошено, що євроінтеграційний процес як складова правотворчої діяльності здійснює визначальний вплив на трансформацію законодавства України в економічній сфері та наближення його до стандартів Європейського Союзу.

Ключові слова: *acquis communautaire*, національна правова парадигма, Європейський Союз, євроінтеграція, правотворча діяльність, трансформація, гармонізація та уніфікація національного законодавства, публічні закупівлі, оборонна продукція, державно-приватне партнерство.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Два десятиліття цілеспрямованих правових реформ у державах Східної Європи логічно завершилися їхнім приєднанням до Європейського Союзу (далі – ЄС) у 2004–2007 рр. Це стало свідченням як масштабних трансформацій, так і їхньої ефективності, зокрема підтвердженням факту дотримання так званих Копенгагенських критеріїв –

основних вимог до держав, що прагнуть стати членами ЄС. Юридична наука у країнах Центральної Європи протягом зазначених десятиліть також демонструвала високий рівень динаміки: вона не лише забезпечувала теоретичне осмислення нових викликів, пов'язаних зі статусом держави – члена ЄС, а й значною мірою спрямовувала процеси її розвитку [1, с. 322]. Поступальний рух України на шляху до європейської інтеграції, який розпочався з підписання у 1994 р. Угоди про партнерство та співробітництво між нашою державою та Європейськими Співтовариствами і їхніми державами-членами, поставив перед Україною низку завдань політичного, правового й економічного характеру [2, с. 471]. Це пояснюється передусім тим, що правова доктрина центральноєвропейського регіону та країн Східної Європи істотно «дистанціювалася» від соціалістичного (радянського) праворозуміння – порівняно з пострадянськими країнами загалом, зазнаючи значного впливу європейської правової традиції, а також сучасної правової науки інших європейських держав [1, с. 328].

Відповідно, національна правова парадигма, безумовно, стає предметом перегляду у процесі гармонізації та уніфікації національного законодавства з правом ЄС. Перед Україною постала необхідність визначення окремих напрямів адаптації національного законодавства до *acquis communautaire* шляхом цілеспрямованої правотворчої діяльності в контексті трансформації правової системи.

В умовах євроінтеграційних процесів така адаптація є не лише формальною вимогою для держав – кандидатів на вступ до ЄС, а й інструментом глибокої модернізації правової системи, що забезпечує її сумісність з європейськими стандартами верховенства права, демократії та захисту прав людини.

Як свідчить досвід держав Східної Європи, цілеспрямовані правові реформи логічно завершилися їхнім приєднанням до ЄС у 2004–2007 рр. Це підтвердило як масштаб здійснених трансформацій, так і їхню ефективність, зокрема через визнання факту виконання так званих Копенгагенських критеріїв. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження механізмів, інструментів і пріоритетів правотворчої діяльності, спрямованої на гармонізацію внутрішнього законодавства з нормами та принципами права ЄС. У зв'язку із цим виникає потреба у глибшому осмисленні самого поняття «парадигма», яке вживається в контексті правових трансформацій та адаптації національного законодавства до стандартів ЄС.

Стан дослідження проблеми

Сучасне трактування терміна «парадигма» застосовується у значенні, яке розробив у своїй праці «Структура наукових революцій» відомий учений Т. Кун (1922–1996) [3]. Метою його дослідження було схематичне окреслення концепції науки на основі історичного підходу

до вивчення наукової дійсності. Т. Кун сформулював концепцію прогресування науки, у якій ключову роль відіграють науково-технічні революції, що ґрунтуються на зміні парадигм. У передмові до свого твору Т. Кун надає таке визначення парадигми: «Парадигми – це визнані загалом наукові досягнення, які протягом певного історичного періоду забезпечують науковому співтовариству модель постановки проблем і їх вирішення» [3, с. 9]. Праця Т. Куна «Структура наукових революцій» сприяла поживленню передусім західноєвропейської соціологічної думки, а сам термін «парадигма» згодом набув сталого використання в науковому дискурсі [4, с. 697].

На думку О. С. Мельничука, під поняттям «парадигма» слід розуміти, з одного боку, наукову картину світу, що базується на певному типі раціональності та претендує на універсальність у межах тієї чи іншої науки, а з іншого – засіб постановки та вирішення наукових завдань. Яскравим прикладом застосування поняття парадигми в сучасній юриспруденції є використання класичної, неklasичної (модерністської) та постнекласичної (постмодерністської) методології [5, с. 9–10].

Отже, правова парадигма створює певне бачення реальності, детерміноване об'єктом наукових досліджень, а також покладеними в основу діяльності принципами, цінностями, настановами, стереотипами, сукупністю поглядів, нормами правової етики тощо. З огляду на ознаки відповідності теорії «дух часу» правовою парадигмою може стати лише та концепція, що відповідатиме на найактуальніші у цей конкретний історичний період питання, від розв'язання яких залежить дієздатність і правоспроможність правової системи. Також вважаємо, що категорія «дух часу» дасть змогу скоригувати обсяг концепцій, до яких доречно було б уживати термін «правова парадигма». Безперечно, не можна дати всеосяжного визначення поняття «правові парадигми», яке б об'єднало всі наявні підходи до досліджуваної проблематики. У правовій науці багато понять не мають однозначного тлумачення, а критерії застосування наближаються до інтуїтивно-індивідуального, незважаючи на те, що найважливішою вимогою, яка ставиться до наукової термінології, є однозначність, суворе регламентованість використання, ясність розуміння, стійкість, сумісність з усім комплексом застосовуваних у правовій науці термінів [4, с. 698].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження процесу гармонізації національного законодавства України з *acquis communautaire* у контексті публічних закупівель і виробництва оборонної продукції як чинника оновлення та трансформації національної правової парадигми на шляху до європейської інтеграції. Основними завданнями дослідження є: проаналізувати стан адаптації національного законодавства у сфері публічних

закупівель до *acquis communautaire* ЄС; охарактеризувати нормативно-правові засади регулювання виробництва оборонної продукції в Україні в контексті євроінтеграційних процесів; визначити виклики та перспективи подальшої гармонізації у зазначених секторах як складової трансформації національної правової парадигми.

Наукова новизна дослідження

Виявлено трансформаційний вплив *acquis communautaire* на формування нової правової парадигми України в економічній сфері, зокрема через адаптацію законодавства щодо публічних закупівель і виробництва оборонної продукції.

Виклад основного матеріалу

23 червня 2022 р. Україна офіційно отримала статус держави – кандидата на вступ до ЄС. Це історичне рішення було прийняте Європейською Радою під час саміту лідерів ЄС у Брюсселі. У зв'язку з цим перед Україною постали важливі завдання, зокрема необхідність реалізації низки ключових реформ, спрямованих на забезпечення сталого розвитку принципу верховенства права та ефективної боротьби з корупцією.

Однією з основних умов прийняття нових держав до ЄС є узгодження національного законодавства із законодавством ЄС, а саме з *acquis communautaire*. Із моменту прийняття Програми інтеграції України до ЄС у 2000 р. наша держава офіційно стала на шлях поступового наближення до ЄС за всіма напрямками співробітництва, зокрема шляхом адаптації українського законодавства до правових та нормативних стандартів ЄС. Відтоді процес адаптації національного законодавства до *acquis communautaire* та узгодження правової системи України з європейськими нормами і стандартами залишається одним із ключових пріоритетів інтеграційної політики держави.

Поняття *acquis communautaire* є визначальним для розуміння природи ЄС, інтеграційних процесів, що відбуваються в Європі, а також пов'язаних із розширенням ЄС. Не менш важливим є значення *acquis communautaire* для адаптації національного законодавства до правової системи ЄС.

Термін *acquis communautaire* вперше був офіційно закріплений у тексті Договору про Європейський Союз, підписаному в Маастрихті у 1992 р. Зокрема, у статтях 2(4) і 3(1) Договору *acquis communautaire* проголошується як одна із цілей і основ функціонування ЄС та як опора всієї інституційної системи Союзу. У статті 43(1)(e) того самого Договору гарантується, що «просунуте співробітництво» між державами-членами не повинне впливати на *acquis communautaire* та інші заходи, вжиті в межах установчих договорів.

Під *acquis communautaire* (у перекладі – «надбання» або «доробок Співтовариств») розуміють сукупність актів законодавства, політичних

документів та практики їх застосування, що на кожен конкретний момент існують у правовому полі ЄС. Імплементація *acquis communautaire* у національні правові системи є необхідною умовою завершення процесу приєднання держави до ЄС.

Acquis communautaire є динамічним утворенням, що перебуває у стані постійного розвитку, поглиблення та розширення регулятивних конструкцій. Його обсяг оцінюється приблизно у 97 тисяч сторінок Офіційного вісника Європейських Співтовариств (*Official Journal*) або близько 20 тисяч нормативних актів. До змісту *acquis* належать: усі установчі договори ЄС, вторинне законодавство (регламенти, директиви, рішення), рішення Суду ЄС, загальні принципи та доктрини права ЄС, міжнародні угоди, а також акти «м'якого права» (*soft law*). Таким чином, *acquis communautaire* охоплює всі рішення, прийняті в межах так званих трьох опор ЄС (*pillars*): співтовариство (перша опора), спільна зовнішня та безпекова політика (друга опора), поліцейське і судове співробітництво у кримінальних справах (третя опора) [2].

Важливою особливістю правопорядку ЄС є те, що його основу становить так званий спільний доробок (*acquis communautaire*). Концепція *acquis* ЄС гарантує однорідність правової системи Союзу, оскільки ґрунтується на принципі неприпустимості зміни її складових у процесі співробітництва з іншими суб'єктами міжнародного права. Посилання на *acquis communautaire* містяться у Договорі про Європейський Союз, Договорі про заснування Європейського Союзу, проєкті Договору про Конституцію для Європи, у численних документах, прийнятих органами ЄС, міжнародних угодах ЄС, а також у рішеннях Суду ЄС [6, с. 13–14].

Висновки Європейської Ради, прийняті у Лісабоні 26–27 червня 1992 р. та опубліковані на офіційному сайті цього органу, встановлюють, що при визначенні умов і критеріїв набуття членства в ЄС членство передбачає взяття на себе прав і обов'язків як тих, що вже існують, так і потенційних, у межах системи Співтовариства та інституційних рамок, відомих як *acquis* Співтовариства. До його складових належать: зміст, принципи та політичні цілі установчих договорів, зокрема Маастрихтський договір; законодавство, прийняте з метою імплементації цих договорів; практика Суду ЄС; декларації та резолюції, прийняті в межах Співтовариства; міжнародні угоди, а також угоди, укладені між державами-членами, що стосуються діяльності Співтовариства¹.

¹ European Council in Lisbon, 26–27 June 1992 // European Parliament : офіц. сайт. URL: https://www.europarl.europa.eu/summits/lisbon/default_en.htm (дата звернення: 29.07.2025).

Зближення законів та інших нормативних актів країн-сусідів здійснюватиметься на основі спільно погоджених пріоритетів, зосереджуючись на тих елементах *acquis*, які насамперед сприяють торгівлі та економічній інтеграції, з урахуванням економічної структури країни-партнера та стану гармонізації її законодавства із законодавством ЄС, як випливає з повідомлення Європейської комісії «Європейська політика сусідства. Стратегічний документ» від 10 травня 2004 р. [7, с. 84–85].

В офіційних документах ЄС поняття «*acquis ЄС*» часто вживається як синонім терміна «законодавство ЄС» [8, с. 55–56].

У доктрині європейського права під *acquis communautaire*, як правило, розуміють сукупність правових норм, судових рішень, доктринальних підходів, рекомендацій, міжнародних домовленостей та інших елементів, що сформувалися в межах європейських інтеграційних об'єднань і підлягають беззастережному прийняттю державами – кандидатами на вступ до ЄС.

Acquis ЄС прийнято класифікувати залежно від його змістовного спрямування. Виокремлюють такі види: *acquis* щодо приєднання (*accession acquis*), інституційний *acquis*, *acquis* у сфері асоціації з третіми країнами, а також *acquis* Європейського економічного простору. Отже, зміст *acquis communautaire* є ширшим за поняття «право ЄС» і може розглядатися як тотожний правопорядку ЄС. Крім того, в науковій літературі розрізняють внутрішній і зовнішній *acquis ЄС*: внутрішній *acquis* становить основу правопорядку ЄС, натомість зовнішній *acquis* може мати різний змінний зміст – залежно від рівня відносин ЄС із третіми країнами [6]. В усіх випадках конкретний зміст «спільного доробку» ЄС, який треті країни мають визнати у межах договірних відносин з ЄС, визначається інституціями ЄС.

Щодо України як держави – кандидата на вступ до ЄС варто нагадати про спільну позицію, ухвалену на саміті глав держав і урядів держав – членів ЄС у Гаазі в 1967 р., відповідно до якої переговори з державами-претендентами можуть розпочинатися лише за умови прийняття ними положень і політичних цілей установчих договорів Європейських Співтовариств¹.

Саме цю позицію окремі дослідники вважають першим офіційним формулюванням принципу *acquis communautaire*, який був покладений в основу як першого, так і всіх подальших етапів розширення ЄС [9, р. 1142]. Згідно із цим принципом держави-кандидати повинні не лише прийняти положення установчих договорів, а й

¹ Final Communiqué of the Conference of Heads of Government or State on 1–2 Dec. 1969 at the Hague. Third General Report on the activities of the Community. European Yearbook. 1969. Vol. 17. The Hague. P. 489.

узяти на себе зобов'язання щодо виконання внутрішніх актів Співтовариств, а також міжнародних угод, укладених ЄС із третіми країнами.

Ба більше, всі рішення, прийняті ЄС у період проведення переговорів про вступ, також підлягають обов'язковому врахуванню державами-кандидатами. Таким чином, держави – засновники ЄС розглядали процес вступу нових членів не як підставу для перегляду вже чинних правил, а як обов'язок нових учасників адаптуватися до цих правил з урахуванням певних перехідних механізмів, які встановлювалися на визначений строк.

Переговори щодо вступу першої хвилі нових членів тривали 19 місяців і завершилися повним підтвердженням дії принципу *acquis communautaire*. Попри впровадження значної кількості перехідних положень із зазначенням загальних заходів для конкретних держав, жодне з них не передбачало зміни чинних норм Співтовариства. Середня тривалість таких перехідних періодів не перевищувала п'яти років [2, с. 471].

Досвід розширення ЄС і дотримання принципу *acquis communautaire* дає підстави для об'єктивного аналізу й сучасної ситуації щодо євроінтеграційних перспектив України.

Ураховуючи історичний досвід розширення ЄС та закріплення принципу *acquis communautaire*, особливого значення набуває об'єктивне оцінювання сучасних перспектив вступу України до ЄС. Попри символічність надання Україні статусу кандидата у 2022 р., передчасними є очікування швидкого завершення цього процесу в найближчі один-два роки. Як слушно зазначають В. А. Устименко та Р. А. Джабраїлов, процедура вступу до ЄС є тривалою та вимагає комплексних зусиль на законодавчому, інституційному та політичному рівнях. На це вказує і середня статистика тривалості вступу держав – членів ЄС, які раніше подолали шлях від статусу кандидата до повноцінного членства: у середньому – 8,4 роки. Зокрема, Хорватії для цього знадобилося дев'ять років, а Румунії та Болгарії – сім років [10, с. 25].

У контексті дослідження правотворчої діяльності України як підґрунтя трансформації національної правової парадигми особливе значення має аналіз окремих складових виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію)¹, яка визначає рамкові зобов'язання держави на шляху до набуття членства.

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : від 27.06.2014 // База даних (БД) «Законодавство

Первинну оцінку стану імплементації актів права ЄС було проведено на основі Аналітичного звіту, підготовленого за результатами повідомлення Європейської комісії до Європейського Парламенту та Європейської Ради (Висновок Комісії щодо заявки України на членство в ЄС)¹. Результати цієї оцінки отримали подальше нормативне закріплення у формі постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (*acquis* ЄС)» від 28 лютого 2023 р. № 189. Цей нормативний акт визначає процедуру проведення так званого селф-скринінгу, тобто комплексного аналізу відповідності українського законодавства праву ЄС.

Згідно із зазначеною постановою міністерства та інші центральні органи виконавчої влади були зобов'язані до 30 червня 2023 р. здійснити первинну оцінку стану імплементації актів права ЄС (*acquis communautaire*), а до 30 серпня 2023 р. подати до Кабінету Міністрів України відповідні звіти з пропозиціями щодо узгодження галузевого законодавства з правом ЄС (*acquis* ЄС). У процесі імплементації актів *acquis* доцільно також передбачити ефективні механізми запобігання суперечливому або некоректному втіленню норм права ЄС у національне законодавство [10, с. 26].

Аналізуючи конкретні напрями правотворчої діяльності України в контексті виконання зобов'язань, пов'язаних із процесом набуття членства в ЄС, зокрема щодо основних етапів процедури вступу, слід зазначити, що трансформація національної правової парадигми є необхідною передумою у національному економічному секторі. Одним із ключових кроків у цьому напрямі є адаптація українського законодавства у сфері публічних закупівель до стандартів *acquis communautaire*, що має принципове значення для забезпечення прозорості, доброчесної конкуренції та ефективного використання публічних коштів відповідно до вимог ЄС.

Так, правила ЄС, наприклад директив ЄС про публічні закупівлі² та про здійснення суб'єктами закупівель у водній, енергетичній,

України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 29.07.2025).

¹ Commission Analytical report on Ukraine's alignment with the EU *acquis* // European Commission : офіц. сайт. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/commission-analytical-report-ukraines-alignment-eu-acquis_en (дата звернення: 29.07.2025).

² Директива Європейського Парламенту і Ради 2014/24/ЄС від 26 лютого 2014 року про публічні закупівлі та про скасування Директиви 2004/18/ЄС // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_052-14 (дата звернення: 29.07.2025).

транспортній галузях та в галузі поштових послуг¹, гарантують, що публічні закупівлі товарів, послуг і робіт у будь-якій державі-члені є прозорими та відкритими для всіх економічних операторів ЄС на основі недискримінації та рівного ставлення.

Слід наголосити, що законодавча база України у сфері публічних закупівель орієнтована на гармонізацію з положеннями *acquis* ЄС. Наразі процес удосконалення національного законодавства у цій сфері триває. Так, Законом України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII² визначено принципи здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти. Норми цього Закону охоплюють ключові положення Класичної директиви 2014/24/ЄС, Директиви 2014/25/ЄС про комунальні послуги, а також директив ЄС щодо засобів правового захисту у сфері публічних закупівель.

Ще одним прикладом поступу українського законодавства у напрямі відповідності вимогам права ЄС можна вважати ухвалення Закону України «Про концесію» від 3 жовтня 2019 № 155-IX³, яким удосконалено правове регулювання діяльності державно-приватних партнерств, що раніше здійснювалося переважно на підставі Закону України «Про державно-приватне партнерство» від 1 липня 2010 р. № 2404-VI. У Законі України «Про концесію» було визначено правові, фінансові та організаційні засади реалізації проєктів, що здійснюються на умовах концесії, з метою модернізації інфраструктури та підвищення якості суспільно значущих послуг.

У зв'язку із цим можна зробити проміжний висновок, що національне законодавство у сфері публічних закупівель, зокрема діяльності суб'єктів, які здійснюють такі закупівлі (наприклад, оборонні), існує в різних формах і постійно оновлюється з урахуванням вимог наближення до законодавства ЄС. Так, у преамбулі Закону України «Про оборонні закупівлі» від 17 липня 2020 р. № 808-IX⁴ передбачено

¹ Директива Європейського Парламенту і Ради 2014/25/ЄС від 26 лютого 2014 року про здійснення суб'єктами закупівель у водній, енергетичній, транспортній галузях та в галузі поштових послуг і про скасування Директиви 2004/17/ЄС // Урядовий портал : офіц. сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/Директива%202014%2025%20ЄС.pdf> (дата звернення: 29.07.2025).

² Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (дата звернення: 29.07.2025).

³ Про концесію : Закон України від 03.10.2019 № 155-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20> (дата звернення: 29.07.2025).

⁴ Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 № 808-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20> (дата звернення: 29.07.2025).

гармонізацію законодавства України у сфері оборонних закупівель із положеннями Директиви 2009/81/ЄС відповідно до Угоди про асоціацію. Цей нормативний акт постійно є предметом подальших законодавчих змін, спрямованих встановлення ще більш прозорих правил і підходів у сфері оборонних закупівель.

Україна є учасницею Угоди Світової організації торгівлі про публічні закупівлі з 2016 року. Водночас національне законодавство у сфері публічних закупівель потребує подальшого узгодження з *acquis* ЄС та практикою Європейського Союзу. У цьому контексті слід виокремити стратегію реформи публічних закупівель (так звану дорожню карту), прийняту Україною ще у 2016 р., яка містить план дій на період до 2022 р. На сьогодні Україна досягла значного прогресу у впровадженні перших двох етапів цього плану в межах реалізації Угоди про асоціацію.

Зміни до Закону України «Про публічні закупівлі», які набрали чинності в липні 2022 р., запровадили тимчасові вимоги щодо вітчизняної складової строком на 10 років для публічних закупівель окремих видів машин та обладнання. Водночас публічні закупівлі, що здійснюються в межах міжнародних зобов'язань України, зокрема відповідно до Угоди про публічні закупівлі та Угоди про асоціацію, звільнені від таких вимог. Зауважимо, що у період дії воєнного стану державні замовники у сфері оборони отримали можливість здійснювати частину закупівель без проведення відкритих торгів чи інших процедур, шляхом укладення прямих договорів. Так, постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2022 р. № 1275 визначає особливий порядок оборонних закупівель, даючи змогу закуповувати певні товари, роботи і послуги напряму¹. Змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2025 р. № 215, уточнені та спрощені окремі аспекти таких прямих закупівель (зокрема, щодо безпілотників та засобів радіоелектронної боротьби)².

Отже, національне законодавство України у сфері публічних закупівель вже досягло певного рівня відповідності *acquis* ЄС. Водночас подальше його узгодження, зокрема щодо вдосконалення системи контролю за публічними закупівлями, є нагально необхідним.

1 Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2022 № 1275 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022-p> (дата звернення: 29.07.2025).

2 Про внесення змін до пункту 5 Порядку здійснення закупівлі безпілотних систем, засобів радіоелектронної боротьби тактичного рівня вітчизняного виробництва та їх складових частин : постанова Кабінету Міністрів України від 25.02.2025 № 215 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2025-p> (дата звернення: 29.07.2025).

Цей напрям залишається складним і вразливим через брак персоналу, дублювання функцій, недостатню якість контролю та правозастосування. Проведення публічних закупівель в умовах воєнного стану має забезпечувати не лише оперативне й безперервне укладення договорів, а й дотримання принципів прозорості, справедливості та конкуренції, а також ефективного управління і нагляду за їх виконанням. Пришвидження процедур закупівель не повинно нівелювати гарантії правового захисту. Крім того, необхідно завершити процес відбору та призначення уповноважених осіб із публічних закупівель.

Іншим напрямом правотворчої діяльності у сфері економіки є запровадження нового підходу до розроблення законодавства про продукцію, зокрема оборонну продукцію та регулювання діяльності суб'єктів, що її виготовляють. У цій сфері Україна регулярно оновлює та осучаснює відповідне законодавство. Однак на рівні закону досі відсутня цілісна система підтримки експорту оборонної продукції, аналогічна до тих, що функціонують у державах ЄС (наприклад, яку забезпечує Шведська агенція оборонних досліджень). Попри набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС, приватні оборонні компанії ще не інтегровані в європейські оборонні та безпекові структури у повному обсязі, що суттєво обмежує їхній доступ до участі у спільних проєктах і фінансуванні. Це так само призводить до втрати українськими приватними оборонними підприємствами потенційних можливостей співпраці з європейськими партнерами, які користуються перевагами участі у програмах Європейського оборонного фонду.

Із метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняних приватних оборонних компаній у сфері безпеки та оборони Дослідницькою службою Верховної Ради України запропоновано комплексний спектр напрямів розв'язання окресленої проблеми, зокрема:

1) гармонізацію національного законодавства відповідно до стандартів ЄС, включно з імплементацією Директиви 2009/81/ЄС та Регламенту (ЄС) 2021/821;

2) прискорення розбудови системи фінансової підтримки вітчизняного оборонно-промислового комплексу, зокрема шляхом розроблення та запровадження державних програм підтримки і фінансування приватних оборонних підприємств, аналогічних до програм Європейського оборонного фонду;

3) технологічну модернізацію, що охоплює залучення інвестицій, інновацій і міжнародних партнерів для трансферу технологій у сфері оборони та безпеки;

4) інституційне реформування оборонно-промислового комплексу, зокрема шляхом спрощення процедур експортного контролю та створення державного агентства, відповідального за просування продукції військового призначення й подвійного використання,

озброєння та військової техніки, виготовлених вітчизняними приватними оборонними підприємствами, на європейський і міжнародний ринки;

5) посилення заходів у сфері репутаційного менеджменту, що містять активізацію антикорупційної діяльності та підвищення рівня прозорості в оборонно-промисловому комплексі, особливо в умовах воєнного стану¹.

На наш погляд, реалізація зазначених заходів істотно наблизить національне законодавство у сфері публічних закупівель і оборонної продукції до стандартів *acquis communautaire*.

Висновки

У процесі гармонізації та уніфікації національного законодавства з правом ЄС національна правова парадигма зазнає еволюційних трансформацій, що зумовлює її поступовий перегляд і оновлення, незважаючи на вплив кризових явищ і біфуркаційних процесів. Правотворча діяльність України у цьому контексті є правовою основою формування нової парадигми правового розвитку на шляху набуття членства в Європейському Союзі. Зобов'язання, взяті Україною в межах Угоди про асоціацію, формують окремий напрям правової політики держави, що спрямований на імплементацію *acquis communautaire* та забезпечення інтеграції в європейський правовий простір, насамперед у сфері економічного регулювання.

Проведене дослідження дало змогу проаналізувати сучасний стан розвитку національної правової доктрини у сфері публічних закупівель та правового регулювання діяльності суб'єктів, що виготовляють оборонну продукцію, а також окреслити основні напрями адаптації та гармонізації законодавства України зі стандартами ЄС.

В умовах правового режиму воєнного стану вкрай важливими для української економіки є розроблення та впровадження сучасного законодавства щодо прозорих, відкритих, доступних і справедливих правил публічних закупівель, зокрема у сфері оборони. Україна досягла певного рівня відповідності національного законодавства *acquis communautaire* у сфері публічних закупівель. Водночас контроль у цій сфері потребує суттєвого посилення через нестачу персоналу, дублювання функцій, неефективне правозастосування та низьку якість моніторингу.

Іншим пріоритетним напрямом правотворчої діяльності у сфері економіки є впровадження сучасного підходу до регулювання обігу

¹ Парламентське дослідження щодо окремих питань правового регулювання міжнародної діяльності юридичних осіб приватного права у військовій та безпековій сферах // Дослідницька служба Верховної Ради України : офіц. сайт. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33651.pdf> (дата звернення: 29.07.2025).

оборонної продукції та діяльності суб'єктів, що її виготовляють. У цьому контексті вже зроблено низку кроків щодо гармонізації національного законодавства з правом ЄС у відповідних секторах. Водночас подальші нормативно-правові зміни є необхідною передумовою для повноцінної інтеграції України до європейських безпекових та економічних структур.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у поглибленому аналізі інституційного механізму імплементації *acquis communautaire* в економічній сфері, зокрема щодо концесій, державно-приватного партнерства, оборонних закупівель, а також критеріїв виключення, відбору економічних операторів і застосування принципу найбільш економічно вигідної пропозиції.

Список бібліографічних посилань: 1. Правова доктрина України : у 5 т. / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція. 976 с. 2. Вавринчук А. В. Значення *acquis communautaire* для формування сучасного законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 471–474. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/117>. 3. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2001. 227 с. 4. Биков О. М. Правова парадигма у теорії права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 696–699. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.124>. 5. Мельничук О. С. Методологічні парадигми та принципи сучасного права та держави // Розвиток сучасного права та держави в юридичній теорії та практиці : матеріали круглого столу, присвяч. 25-річчю Нац. ун-ту «Одеська юридична академія» та 175-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 25 листоп. 2022 р.) / МОН України ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 9–13. 6. Право Європейського Союзу : підручник / за ред. В. І. Муравйова. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 704 с. 7. Трихліб К. О. Зміст та обсяг *acquis communautaire* // Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 черв. 2018 р.) / за ред. Р. С. Мельника ; відп. ред. А. Ю. Малюга. Київ : Гельветика, 2018. 380 с. 8. Петров Р. А. «*Acquis* вступу» як складова феномена права Європейського Союзу. *Європейське право*. 2012. № 1. С. 54–66. 9. Goebel R. J. The European Union Grows: The Constitutional Impact of the Accession of Austria, Finland and Sweden. *Fordham International Law Journal*. 1995. No. 18. Pp. 1141–1143. 10. Устименко В. А., Джабраїлов Р. А. Адаптація законодавства України до *acquis communautaire* ЄС як інституціональний фактор повоєнної розбудови резиліентної економіки. *Наукові записки*. 2023. № 1. С. 25–28. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-315-9-6>.

Надійшла до редколегії 30.07.2025

Прийнята до опублікування 13.09.2025

Teremetskyi V. I. Acquis Communautaire as a Factor in the Transformation of Ukraine's Legal Paradigm (on the Example of Public Procurement and Defence-Related Production)

*The article examines the process of harmonising Ukraine's national legislation with the *acquis communautaire* of the European Union in the field of public procurement and defence-related production. Taking into account the fact that the adaptation of legislation is a necessary condition for integration into the EU, the transformational impact of this process on the national legal paradigm is analysed.*

It is substantiated that the process of harmonising and unifying Ukrainian legislation with EU law requires a review of the national legal paradigm. Ukraine's law-making activities within the framework of the Association Agreement with the EU provide the institutional basis for the formation of a new paradigm oriented towards European values and standards.

*It is noted that the process of European integration as a specific cluster of Ukraine's law-making activities related to the fulfilment of the state's membership obligations is transforming Ukrainian legislation, primarily in the economic sector. Concerning this, one of the priority areas of law-making activities is the adaptation of legislation in the field of public procurement. The problems that need to be addressed by Ukraine are outlined, despite the progress made in harmonising national legislation with the EU *acquis communautaire*, in particular with regard to concessions, public-private partnerships, defence procurement, as well as certain provisions on exclusions, criteria for selecting economic operators and the use of the most economically advantageous tender, which gives preference to price. Attention is drawn to the ineffectiveness of control in this area, caused by lack of personnel, duplication of powers and imperfect law enforcement practices.*

*It has been proven that one of the key areas of law-making activity in the economic sphere is the introduction of a new approach to the development of product legislation. In this context, partial harmonisation of national legislation with the EU *acquis communautaire* has been achieved in such areas as electromagnetic compatibility, low voltage, radio equipment, cosmetology, recreational craft, civil explosives, machinery, pressure equipment and personal protective equipment.*

Keywords: *acquis communautaire, national legal paradigm, European Union, European integration, law-making, transformation, harmonisation and unification of national legislation, public procurement, defence products, public-private partnership.*

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2:351.74(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.06>

Денис Євгенійович Жеребцов,

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,

Харківський національний університет внутрішніх справ (докторант);

 <https://orcid.org/0009-0008-4241-1621>,

e-mail: dns77@ukr.net

СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

Розглянуто стан правового регулювання трудових відносин працівників Державного бюро розслідувань. Обґрунтовано, що норми чинного Закону України «Про Державне бюро розслідувань» є несистемними, а окремі аспекти регулювання трудових відносин у цьому правоохоронному органі взагалі не врегульовані ані профільним Законом, ані Положенням про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення відповідного законодавства.

Ключові слова: правове регулювання, трудові відносини, працівник, правоохоронні органи, служба, праця, трудовий договір, контракт, Державне бюро розслідувань.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Ефективна реалізація завдань і функцій Державного бюро розслідувань залежить насамперед від професіоналізму персоналу цього органу та якості його професійної діяльності. На останнє безпосередньо впливає стан правового регулювання трудових відносин працівників Державного бюро розслідувань. Сучасне національне законодавство, що регулює зазначені трудові відносини, характеризується неналежною систематизацією нормативного матеріалу. Трудові відносини працівників Державного бюро розслідувань регулюються як законами, так і численними підзаконними нормативно-правовими актами. Неузгодженість і неповнота правових норм, що містяться в цих актах, ускладнюють користування нормативним матеріалом. У зв'язку із цим проблема вдосконалення національного законодавства, яке регулює трудові відносини працівників Державного бюро розслідувань, потребує нагального вирішення.

Стан дослідження проблеми

Проблеми правового регулювання трудових відносин досліджували такі вчені, як О. М. Бандурка, С. М. Бортник, В. С. Венедіктов, Ж. О. Дзейко, О. Ю. Дрозд, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, В. О. Котюк, С. С. Лукаш, К. Ю. Мельник, А. В. Могілевський, Н. М. Неумивайченко, О. В. Петришин, П. Д. Пилипенко, Є. Ю. Подорожній, С. М. Прилипка, В. І. Прокopenko, О. І. Процевський, Д. І. Сіроха, Г. І. Чанишева, А. М. Юшко, О. М. Ярошенко та ін. Водночас сучасні умови зумовлюють необхідність дослідження стану правового регулювання трудових відносин працівників Державного бюро розслідувань і надання пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавства.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є надання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання трудових відносин працівників Державного бюро розслідувань. *Завдання* дослідження: проаналізувати стан правового регулювання трудових відносин працівників Державного бюро розслідувань; виявити недоліки національного законодавства у сфері проходження служби у Державному бюро розслідувань.

Наукова новизна дослідження

Запропоновано вдосконалити структуру Закону України «Про Державне бюро розслідувань».

Виклад основного матеріалу

Правове регулювання суспільних відносин здійснюється за допомогою нормативно-правових актів. Традиційно всі нормативно-правові акти за юридичною силою поділяються на закони та підзаконні нормативно-правові акти. Закони в Україні мають найвищу юридичну силу серед усіх нормативно-правових актів. Вони ухвалюються в межах спеціальної процедури вищим представницьким органом, який обрали громадяни України на вільних виборах для представлення та захисту їхніх інтересів.

Як зазначає Д. В. Слинко, «закон як міра захищеного державою права є найефективнішим виразником права та його досконалою формою. Особлива роль закону зумовлена тим, що під час його створення можливе найповніше і точне врахування й закріплення усвідомлених суспільством потреб, які є морально виправданими. Приписи закону повинні мати точного соціального адресата: якщо закон не виконує своєї функції з упорядкування соціальних конфліктів і закріплення нормативно-правової моделі їх вирішення, не відповідає моральним принципам, він позбавлений потенційних можливостей ефективного реалізації. Пріоритетність правового закону серед інших форм (джерел) права і в системі нормативно-правових актів надає можливість реалізувати принцип верховенства права» [1, с. 194].

В. В. Сухонос до ознак закону відносить таке: «Видається тільки вищим представницьким органом державної влади (в Україні – це Верховна Рада) або приймається шляхом референдуму; регулює найважливіші суспільні відносини у сфері економіки, політики, культури тощо; має вищу юридичну чинність, що забезпечує його верховенство в системі нормативно-правових актів; є актом, прийнятим в особливому порядку» [2, с. 391].

Підзаконні нормативно-правові акти, на відміну від законів, видаються широким колом органів, організацій, підприємств, посадових осіб. Процедура їх ухвалення не є уніфікованою, вони мають відповідати законам і зазвичай створюються на їх виконання. А. М. Горбунова вважає, що «термін “підзаконний нормативний акт” є збірною юридичною категорією, яка виражає одну загальну властивість великої, найбільшої за кількісним складом групи нормативно-правових актів, що видаються суб’єктами виконавчо-розпорядчої діяльності в Україні, згідно з якою їх зміст повинен ґрунтуватися на положеннях закону і йому не суперечити» [3, с. 13]. На думку Є. А. Гетьмана, «підзаконний нормативно-правовий акт являє собою офіційний письмовий документ уповноваженого органу виконавчої влади, створений на підставі та на виконання Конституції та законів України, який містить, змінює або скасовує норми права, створюється у встановленому законодавством порядку із застосуванням спеціальних засобів нормотворчої техніки» [4, с. 98]. З останнім твердженням не можна повністю погодитися, оскільки не лише органи виконавчої влади можуть ухвалювати підзаконні нормативно-правові акти.

Про важливість категорії «закон» свідчить і те, що впродовж усієї історії людства філософи, науковці та юристи досліджували і продовжують досліджувати його природу та властивості. Так, ще давньогрецький філософ Платон у творі «Законописи» виклав загальну теорію закону. Мислитель зазначав, що «законодавець повинен охопити в законах усі правовідносини, у які вступає людина від народження і до самої смерті. У законах необхідно закріпити шанування богів, держави і батьків. Законодавець повинен правильно оцінювати честь і безчестя, вищі цінності, блага людини (душа, здоров’я, краса тіла) і нижчі (майно, статок). Закони не повинні встановлювати “могутні і незмішані влади” у державі. Законодавець повинен мати на увазі трояку мету: щоб держава була вільною, внутрішньо дружельною і мала розум. Неправильні ті закони, що встановлені не заради загального блага всієї держави в цілому. Тексти законів повинні відрізнятися ясністю, чіткістю, стислістю, мати вступ. Законодавцю не можна висловлювати дві різних думки щодо того самого предмета. Закони потрібні непорушні» [5, с. 29].

Давньоримський правник Гай писав: «Закон – це те, що народ звелів і встановив» [6, с. 81]. Італійський мислитель епохи Відродження Марсилій Падуанський стверджував: «Ми ж говоримо, що законодавцем або першою і основною причиною закону є народ чи сукупність громадян або їх найвпливовіша частина, які за допомогою обрання або виявлення своєї волі на загальних зборах громадян наказують чи визначають, які із громадянських діянь людей належить здійснити і від яких відмовитися, пам'ятаючи про покарання або заохочення, що призначаються у цьому світі» [6, с. 114]. Ректор Імператорського університету Святого Володимира М. К. Ренненкампф зазначав, що «закон є вищою формою права. За допомогою закону держава висловлює свою волю і свої вимоги. Законом є правило або норма, яка встановлена законодавчою владою держави» [7, с. 128].

Вищенаведене свідчить про виняткове значення закону як регулятора суспільних відносин. Водночас в Україні сьогодні діє понад 800 законів та десятки тисяч підзаконних нормативно-правових актів [8]. У сучасній юридичній літературі звертається увага на низку проблем, зокрема: невідповідність норм підзаконних нормативно-правових актів законам; дублювання положень законів у підзаконних актах; значно ширшу сферу регулювання суспільних відносин підзаконними нормативно-правовими актами порівняно із законами тощо. Так, Г. І. Дутка зауважує, що «питома вага підзаконних нормативних актів, особливо відомчого характеру, у системі нормативно-правового регулювання все ще залишається домінуючою. Їх недосконалість і неузгодженість, а нерідко й очевидна невідповідність законам, негативно позначається на роботі всіх гілок влади, значно ускладнює вирішення завдань, що стоять перед ними, суттєво знижує ефективність нормативно-правового регулювання, послаблює режим законності та рівень правопорядку в країні, перешкоджає реалізації прав і свобод людини й громадянина» [9, с. 1].

Вважаємо, що сьогодні правове регулювання суспільних відносин, зокрема трудових, має здійснюватися переважно на основі законів. Це зумовлено прозорою та уніфікованою процедурою їх ухвалення найвищим представницьким органом держави, вищим ступенем юридичної сили, а також більшою зрозумілістю та стабільністю законів порівняно з підзаконними нормативно-правовими актами.

На думку Г. В. Тимченко, «саме закон повинен стати головною перетворюючою основою для Української держави і суспільства. Закони здатні впливати на людей, стимулювати їх правомірну поведінку, утримувати від здійснення соціально небезпечних дій. Закони мають величезні можливості виховної дії на свідомість і поведінку особи. У зв'язку із цим виникає необхідність підвищення ролі закону як пріоритетного джерела права в Україні» [10, с. 107].

Крім того, слід особливо наголосити, що для належного регулювання суспільних відносин закони мають бути якісними. У юридичній літературі акцентується увага на ознаках якості закону. Так, М. Г. Кравченко зазначає: «Якісний закон відповідає таким ознакам: а) ознаки, які є спільними для всіх нормативно-правових актів і зокрема для законів (нормативність, загальнообов'язковість, формальна визначеність тощо); б) ознаки юридичного закону, які хоча властиві й іншим нормативно-правовим актам, проте щодо закону мають певну специфіку (особливий статус суб'єктів, які приймають закон, особлива процедура прийняття, скасування і внесення змін тощо); в) ознака, якою закон відрізняється від інших нормативно-правових актів (вища юридична сила). Природа якості закону також передбачає дотримання певних вимог, які є передумовами реалізації його приписів: 1) вимога щодо змісту приписів закону, які виявляються в необхідності адекватного відображення й узгодження в законі прав, свобод та інтересів різних суб'єктів права; 2) вимога адекватного розподілу прав та обов'язків між суб'єктами права; 3) своєчасність закону та відповідність його рівню розвитку суспільних відносин; 4) оптимальність рішення, яке покладено в основу нормативно-правового регулювання; 5) ресурсне забезпечення закону; 6) правильно сформульовані мета і завдання закону; 7) правильний вибір методу нормативно-правового регулювання; 8) гарантованість правових можливостей суб'єктів права; 9) дотримання вимог законодавчої техніки при створенні закону тощо» [11, с. 15].

Правове регулювання трудових відносин працівників Державного бюро розслідувань здійснюється як загальними актами трудового законодавства, зокрема Кодексом законів про працю України, так і спеціальними, а саме: законами України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII, «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII, «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII, «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII, «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15 березня 2018 р. № 2337-VIII, «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 р. № 2136-IX, постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань» від 5 серпня 2020 р. № 743 тощо.

Загальний аналіз спеціального законодавства у сфері проходження служби в Державному бюро розслідувань дає змогу виокремити низку проблем. Закон України «Про Державне бюро розслідувань» доволі безсистемно регулює трудові відносини працівників цього правоохоронного органу. Відповідні норми розпорошені по

різним нормативно-правовим актам. Зокрема, Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», який регулює відносини службової дисципліни поліцейських, поширюється і на працівників Державного бюро розслідувань. Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань значно детальніше регулює відповідні трудові відносини, ніж Закон України «Про Державне бюро розслідувань».

Отже, наявний стан правового регулювання трудових відносин працівників Державного бюро розслідувань не є оптимальним, оскільки характеризується низкою негативних ознак, що ускладнюють застосування чинних норм і пошук користувачами необхідного нормативного матеріалу. У зв'язку із цим доцільним є підвищення якості національного законодавства у відповідній сфері.

Значною мірою якість закону залежить від належного застосування засобів систематизації та законодавчої техніки при його створенні. На думку Ж. О. Дзейко, «законодавча техніка – це по суті зумовлена станом правової системи держави система засобів і правил створення законів та здійснення їх систематизації (у формах кодифікації та консолідації) з метою забезпечення їх якості та втілення в життя, забезпечення прав і свобод людини і громадянина [12, с. 354]. М. Г. Кравченко вважає, що «законодавча техніка безперечно покликана забезпечити адекватне, точне вираження моделей майбутніх суспільних відносин у тексті закону. Це пов'язано з тим, що чіткий, зрозумілий та такий, який виключає двозначність тлумачення приписів закону, текст закону є важливою передумовою ефективності процесу його реалізації» [11, с. 14–15].

Як зазначав В. В. Копейчиков, «розбіжності в часі і суб'єктах нормотворчості, наявність значної кількості нормативно-правових актів і умов зумовлюють необхідність їх упорядкування, погодження, усунення протиріч, тобто систематизації. Систематизація нормативно-правових актів – це діяльність щодо впорядкування й удосконалення нормативно-правових актів, зведення їх у певну внутрішньо злагожену систему. Необхідність систематизації законодавства полягає в ефективному здійсненні правотворчої діяльності, зокрема виявленні причин протиріч, невідповідностей у нормативному регулюванні та їх усуненні, а також застосуванні й реалізації нормативно-правових актів і умов» [13, с. 174].

Серед науковців немає одностайної думки щодо кількості різновидів систематизації нормативно-правових актів. На думку В. О. Котюка, існують три види систематизації законодавства: інкорпорація, кодифікація, створення зводу законів. Вчений пише: «Інкорпорація – це така систематизація нормативних актів, яка не вносить ніяких змін у зміст норм права і нормативних актів. Вона може проводитись

із різних підстав: хронологічно (по року видання нормативних актів), по сферах правового регулювання. За юридичним значенням інкорпорація може бути офіційною і неофіційною. За обсягом вона може бути – загальна (генеральна), галузева, міжгалузева, спеціальна (по інститутах і галузях). За критерієм об'єднання нормативно-правових актів – предметна, хронологічна, суб'єктна (по тих органах, які видавали нормативні акти). Другий вид систематизації – кодифікація. Це така систематизація або впорядкування нормативних актів, яка пов'язана з переробкою їх змісту. Кодифікація може бути тільки офіційною. Кодифікація за обсягом може бути галузева, міжгалузева, спеціальна. За формою вираження – основи законодавства, кодекси, статут, закон, положення. Третьою формою систематизації є створення зводу законів – це поєднання всіх форм систематизації, у тому числі і прийняття нових нормативних актів» [14, с. 61]. В. В. Копейчиков виокремлював два різновиди систематизації законодавства: інкорпорацію і кодифікацію. Вчений вказує: «Інкорпорація нормативно-правових актів – це спосіб систематизації, за яким здійснюється зовнішнє їх упорядкування, а зміст не змінюється. При інкорпорації нормативно-правові акти і угоди об'єднують у зібрання за хронологічним, алфавітним, предметним чи якимось іншим порядком. Інкорпорація поділяється на: 1) офіційну, що здійснюється суб'єктами, які ухвалили акт, чи спеціально на те уповноваженими (Відомості Верховної Ради України); 2) неофіційну, що здійснюється іншими суб'єктами (видавництвами, навчальними закладами, громадянами). Кодифікація – це спосіб систематизації, за яким здійснюється така обробка нормативно-правових актів, що певною мірою змінює їх структуру (погоджує, усуває протиріччя, об'єднує тощо). Як результат кодифікації є новий нормативно-правовий акт (кодекс, інструкція, положення тощо). Кодифікація має тільки офіційний характер і поділяється на: 1) загальну, у результаті чого утворюється кодифікований нормативний акт з основних галузей права (звід законів); 2) галузеву, що охоплює нормативно-правові акти певної галузі законодавства (основи законодавства, кодекси); 3) міжгалузеву та підгалузеву (інституційну), що відповідно поширюється на декілька галузей (Повітряний кодекс) чи інститутів» [13, с. 174–175]. На думку В. С. Смородинського, систематизація нормативно-правових актів відбувається за чотирма видами: 1) облік; 2) інкорпорація; 3) консолідація; 4) кодифікація. Науковець зазначає, що «перші два види завжди здійснюються поза процесом нормотворення, два останні – зазвичай у його межах. Облік нормативно-правових актів – це діяльність зі збирання, фіксування в логічній послідовності та зберігання нормативно-правових актів, підтримання їх у контрольному (актуальному) стані з урахуванням усіх змін та доповнень, а також зі

створення спеціальних систем їх нагромадження і пошуку. Інкорпорація являє собою впорядкування нормативно-правових актів без зміни їхнього змісту шляхом їх зведення в єдині друковані видання (збірники, зібрання, довідники, періодичні видання та ін.) за хронологією та/або предметом регулювання. Консолідація є зведенням у єдиний нормативно-правовий акт декількох актів, що регулюють певну сферу суспільних відносин без зміни їх змісту. Кодифікація являє собою особливу змістовну форму систематизації законодавства. Вона здійснюється шляхом перероблення та зведення правових норм, що містяться в різних актах, у логічно узгоджений нормативно-правовий акт, котрий системно і вичерпно регулює певну сферу суспільних відносин, як правило, на галузевому рівні» [15, с. 315–320].

Вищезазначене свідчить про те, що науковці єдині в поглядах щодо того, що беззаперечними видами систематизації нормативно-правових актів є інкорпорація та кодифікація. Водночас інші форми можуть виокремлюватися в межах наукової дискусії. Наприклад, облік загалом складно вважати видом систематизації у тому значенні, яке вживає В. С. Смородинський. Це радше попередній етап або передумова систематизації.

Сьогодні з огляду на величезну кількість законів і підзаконних нормативно-правових актів в Україні, зокрема й тих, що залишилися у спадок від Радянського Союзу, вважаємо за необхідне максимально застосовувати такий вид систематизації законодавства, як кодифікація. Це стосується і законодавства у сфері проходження служби в Державному бюро розслідувань. Саме кодифікація дасть змогу впорядкувати нормативний матеріал у цій сфері, усунути дублювання положень у різних нормативно-правових актах, ліквідувати суперечності між нормами різних актів законодавства, оновити відповідні положення з урахуванням сучасного стану у державі, доповнити спеціальне законодавство відсутніми нормами та уніфікувати термінологічний апарат національного законодавства.

Норми чинного Закону України «Про Державне бюро розслідувань» викладені безсистемно, а окремі аспекти трудових відносин працівників цього правоохоронного органу взагалі не знайшли свого відображення ані в самому Законі, ані в Положенні про проходження служби осіб рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань. Зокрема, такому надважливому аспекту трудових відносин, як робочий час, у зазначених документах не присвячено ні окремого розділу, ні навіть статті. Крім того, у згаданих актах чітко не визначено нормальну тривалість робочого часу та її особливості.

Отже, вважаємо, що доцільно внести відповідні зміни до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» і передбачити такі структурні розділи: розділ I «Загальні положення», розділ II «Система

Державного бюро розслідувань», розділ III «Права та обов'язки працівника Державного бюро розслідувань», розділ IV «Відбір до Державного бюро розслідувань», розділ V «Призначення, переведення, відсторонення та звільнення працівника Державного бюро розслідувань», розділ VI «Робочий час і час відпочинку», розділ VII «Оплата праці», розділ VIII «Службова дисципліна», розділ IX «Правовий захист, соціальне та медичне забезпечення», розділ X «Професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації», розділ XI «Спеціальні звання Державного бюро розслідувань», розділ XII «Фінансування і матеріально-технічне забезпечення Державного бюро розслідувань», розділ XIII «Нагляд і контроль за діяльністю Державного бюро розслідувань», розділ XIV «Прикінцеві та перехідні положення».

Висновки

Застосування кодифікації та впровадження вищезазначених пропозицій до законодавства, що регулює проходження служби в Державному бюро розслідувань, сьогодні є вкрай необхідними. Це підвищить ефективність роботи цього правоохоронного органу в умовах воєнного стану.

Список бібліографічних посилань: 1. Теорія держави і права : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2018. 416 с. 2. Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник. Суми : Університет. книга, 2014. 544 с. 3. Горбунова Л. М. Підзаконні нормативно-правові акти: організаційно-правові питання забезпечення законності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2005. 21 с. 4. Гетьман Є. А. Підзаконний нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, функції, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 92–100. 5. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. Г. Г. Демиденка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 256 с. 6. История политических и правовых учений : хрестоматия / сост. и общ. ред. Г. Г. Демиденко. Харьков : Факт, 1999. 1078 с. 7. Ренненкампф Н. К. Очерки юридической энциклопедии. 2-е изд., испр. и доп. Киев : Н. Я. Оглоблин, 1880. 282 с. 8. Коліушко І., Марусяк О. Закон про закони. Чи зможе парламент законопроектом № 5707 підвищити планку якості своєї діяльності? // Центр політико-правових реформ : сайт. 30.09.2021. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/zakon-pro-zakony/> (дата звернення: 01.04.2025). 9. Дутка Г. І. Закон у системі нормативно-правових актів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 25 с. 10. Тимченко Г. В. Місце та роль закону в житті держави і суспільства. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 102–108. 11. Кравченко М. Г. Основні ознаки та вимоги до якісного закону. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 4 (6). С. 4–17. 12. Дзейко Ж. О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2007. 360 с.

13. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. А. Лисенков та ін. ; за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 320 с. **14.** Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій : навч. посіб. Вентурі, 1996. 208 с. **15.** Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, А. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

Надійшла до редколегії 09.04.2025

Прийнята до опублікування 16.06.2025

Zherebtsov D. Ye. The State of Legal Regulation of Labour Relations of State Bureau of Investigations Employees

The state of legal regulation of labour relations of the State Bureau of Investigations employees is considered. It is argued that the provisions of the current Law of Ukraine "On the State Bureau of Investigations" are un systematic, and certain aspects of the regulation of labour relations in this law enforcement agency are not regulated at all, either by the relevant law or by the Regulations on the service of rank-and-file and senior staff of the State Bureau of Investigations. In particular, such an important aspect of labour relations as working hours is not covered by a separate section or even an article in the aforementioned documents. In addition, these acts do not clearly define the normal duration of working hours and its specifics.

It is noted that today, the legal regulation of social relations, in particular labour relations, should be carried out primarily on the basis of laws. This is due to the transparent and unified procedure for their adoption by the highest representative body of the state, their higher degree of legal force, and the greater clarity and stability of laws compared to subordinate regulatory legal acts.

The expediency of amending the Law of Ukraine "On the State Bureau of Investigations" has been substantiated, providing for the following structural sections: Section I "General Provisions", Section II "System of the State Bureau of Investigations", Section III "Rights and Duties of Employees of the State Bureau of Investigations", Section IV "Selection to the State Bureau of Investigations", Section V "Appointment, Transfer, suspension and dismissal of employees of the State Bureau of Investigations", Section VI "Working Hours and Rest Periods", Section VII "Remuneration", Section VIII "Official Discipline", Section IX "Legal Protection, Social and Medical Benefits", Section X "Professional Training, Retraining and Advanced Training", Section XI "Special Ranks of the State Bureau of Investigations", Section XII "Financing and Material and Technical Support of the State Bureau of Investigations", Section XIII "Supervision and Control over the Activities of the State Bureau of Investigations", Section XIV "Final and Transitional Provisions".

Keywords: legal regulation, labour relations, employee, law enforcement agencies, service, labour, employment contract, contract, State Bureau of Investigations.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.95(477):[364.63-027.553:004] DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.07>

Альона Сергіївна Бахаєва,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

навчально-науковий інститут № 3,

кафедра адміністративної діяльності (старший викладач);

<https://orcid.org/0000-0002-6498-2213>,

e-mail: alyonabahaeva@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ: СПОСІБ УЧИНЕННЯ ЧИ ПІДСТАВА ВИОКРЕМЛЕННЯ САМОСТІЙНОЇ ФОРМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА?

У статті проаналізовано наукові підходи до трактування термінів «інформаційно-комунікаційні технології» та «кібернасильство». Охарактеризовано способи вчинення економічного, психологічного та сексуального домашнього насильства із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Доведено, що ці технології є лише способом вчинення домашнього насильства та не є підставою для розгляду кібернасильства як окремої форми. Запропоновано авторське визначення поняття «інформаційно-комунікаційні технології як способи учинення домашнього насильства».

Ключові слова: домашнє насильство, кібернасильство, інформаційно-комунікаційні технології, психологічне насильство, економічне насильство, сексуальне насильство.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Проблема домашнього насильства вже багато років не втрачає актуальності та залишається предметом активних наукових дискусій. Водночас трансформація суспільних відносин під впливом стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) зумовила появу нових викликів у цій сфері, пов'язаних, зокрема, із використанням ІКТ як інструменту дистанційного контролю, переслідування, приниження, шантажу чи обмеження доступу до ресурсів постраждалої особи. Унаслідок цього в науковій спільноті постало питання про доцільність виокремлення нової форми домашнього насильства – кібернасильства.

Стан дослідження проблеми

Домашнє насильство в науковій площині широко досліджувалося такими українськими вченими, як К. Б. Левченко, В. В. Голина, М. М. Леженька, О. С. Юнін, М. О. Качинська. Їхні наукові здобутки охоплюють широке коло питань, проте дослідження, присвячені використанню ІКТ у контексті домашнього насильства, залишаються поодинокими. Наукові праці, присвячені кібернасильству, зазвичай обґрунтовують доцільність виокремлення його як самостійної форми домашнього насильства. Серед прихильників цього підходу варто відмітити роботи О. В. Степаненко [1], О. М. Головки [2], Л. В. Котової [3]. Дослідники наголошують на недостатній адаптивності правових механізмів до виявлення та протидії таким проявам насильства, а також потребі в удосконаленні законодавства й процедур реагування, що є особливо актуальним сьогодні.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження особливостей використання ІКТ у контексті вчинення домашнього насильства, а також критичний аналіз доцільності виокремлення кібернасильства як самостійної форми. Завдання статті полягають у здійсненні теоретичного аналізу поняття «кібернасильство» в межах загального підходу до класифікації форм домашнього насильства, а також у дослідженні специфіки застосування ІКТ як засобу вчинення психологічного, економічного та сексуального домашнього насильства.

Наукова новизна дослідження

У статті обґрунтовано підхід, за яким використання ІКТ у контексті домашнього насильства доцільно розглядати не як підставу для виокремлення нової форми – кібернасильства, а як спосіб учинення вже наявних його форм: психологічного, економічного та сексуального.

Виклад основного матеріалу

Останніми роками на шпальтах наукових видань дедалі частіше з'являються дискусії щодо доцільності виокремлення кібернасильства як самостійної форми домашнього насильства. Сучасні дослідники аргументують таку позицію активним використанням кривдниками ІКТ як інструменту вчинення домашнього насильства. У цьому контексті цифрові засоби комунікації розглядаються переважно як засіб дистанційного контролю, переслідування, приниження, шантажу або обмеження доступу до ресурсів.

З огляду на викладене логічним є подальший аналіз змісту поняття «інформаційно-комунікаційні технології», адже саме їхня специфіка та функціональне призначення зумовлюють трансформацію традиційних форм домашнього насильства.

Так, під ІКТ колектив авторів навчального посібника «Сучасні інформаційно-комунікаційні технології» пропонує розуміти «сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, обробки, зберігання, розповсюдження, демонстрації та використання даних в інтересах їх користувачів» [4, с. 7].

Зі свого боку, М. Ю. Кадемія та І. Ю. Шахіна розглядають ІКТ як «сукупність методів і програмно-технічних засобів, об'єднаних в технологічний ланцюг, що забезпечує збір, обробку, зберігання і відображення інформації з метою зниження трудомісткості її використання, а також для підвищення її надійності і оперативності» [5, с. 9].

Цікавим у контексті нашого дослідження є визначення, запропоноване Н. Ю. Фоміних, згідно з яким ІКТ – це «сукупність різноманітних технологічних інструментів і ресурсів, які використовуються для забезпечення процесу комунікації та створення, поширення, збереження та управління інформацією» [6, с. 396].

Отже, ІКТ є поєднанням технічних засобів і методів, призначених для обробки, передавання та зберігання інформації з метою забезпечення насамперед ефективної комунікації. Саме здатність ІКТ організовувати дистанційну взаємодію (зокрема, забезпечувати швидкий доступ до особистих даних, обмін повідомленнями, трансляцію зображень та іншого контенту) створює підґрунтя для їх використання як інструменту вчинення психологічного, економічного або сексуального домашнього насильства. З огляду на ці можливості ІКТ постає потреба з'ясувати, чи є кібернасильство новою формою домашнього насильства, чи лише модифікованим способом реалізації вже відомих його проявів.

Рухаючись далі, з метою з'ясування сутності явища кібернасильства, вважаємо за доцільне проаналізувати основні наукові підходи до тлумачення його змісту.

Загалом серед наукової спільноти немає чіткого розуміння поняття «кібернасильство» у контексті домашнього насильства. Дослідники здебільшого зосереджують свою увагу на питанні кібернасильства в контексті булінгу (цькування) серед учасників освітнього процесу, що зумовлює акцент на впливі подібних дій насамперед на дітей та підлітків.

До речі, цікавим є той факт, що поняття «кібербулінг» також не закріплено на законодавчому рівні, проте з аналізу ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення можна дійти висновку, що об'єктивна сторона цього правопорушення полягає у вчиненні психологічного, фізичного, економічного або сексуального насильства, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій.

Так, І. Г. Лубенець визначає кібернасильство як «систематичні умисні дії з боку особи або групи осіб (частіше підлітків) із використанням

інформаційно-комунікаційних засобів, спрямовані проти іншої особи (осіб), що характеризуються створенням ворожої, принизливої обстановки» [7, р. 172].

Л. А. Найдюнова під кібернасильством пропонує розуміти «новітню форму агресії, що передбачає жорстокі дії з метою принизити людину за допомогою використання інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж» [8, с. 2].

Цікавим є визначення поняття «кібернасильство», запропоноване колективом авторів наукового дослідження «Динаміка правопорушень під час пандемії COVID-19: домашнє насильство та кібернасильство». У межах цього дослідження під кібернасильством науковці розуміють «агресивні, навмисні дії, які здійснюються групою або окремою особою з метою приниження, залякування та цькування іншої особи за рахунок використання інформаційно-комунікаційних засобів» [2, с. 71].

О. В. Степаненко, здійснивши ґрунтовний аналіз рішень Європейського суду з прав людини з цього питання, вважає, що кібернасильство фактично поєднує ознаки інших форм домашнього насильства, передусім психологічного та сексуального, яке здійснюється із використанням ІКТ. На її думку, для ефективного правового реагування на подібні дії необхідно враховувати практику Суду та доповнити ст. 126-1 Кримінального кодексу України окремою формою домашнього насильства – кібернасильством [1, с. 227].

Як бачимо, більшість дослідників розглядають кібернасильство як цілеспрямовану агресивну поведінку, що має психологічний характер та здійснюється за допомогою ІКТ з метою приниження, цькування або контролю постраждалої особи. При цьому частина науковців обґрунтовує необхідність виокремлення кібернасильства як самостійної форми домашнього насильства на законодавчому рівні.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі – Закон) виокремлюють чотири форми домашнього насильства: фізичне, психологічне, економічне та сексуальне¹. Кожна з них має свої ознаки та механізми впливу, проте в усіх випадках можуть застосовуватися різноманітні засоби реалізації насильницьких дій. Крім того, кожна із цих форм (за винятком фізичного насильства) може здійснюватися як через прямий контакт із постраждалою особою, так і з використанням технічних засобів,

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 07.07.2025).

зокрема цифрових платформ. Це ставить під сумнів необхідність законодавчого виокремлення ще однієї форми насильства.

На підтвердження цієї думки далі зосередимо увагу на специфіці застосування ІКТ як способу вчинення психологічного, економічного та сексуального домашнього насильства.

Так, психологічне домашнє насильство, відповідно до Закону, включає словесні образи, погрози, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері¹. Якщо говорити про такого роду діяння крізь призму застосування ІКТ, то можна виокремити такі форми, як-от: кіберсталкінг (систематичне стеження за життям постраждалої особи через соціальні мережі, месенджери, гаджети або інші платформ з метою залякування чи контролю); цифровий контроль (нав'язливе вимагання доступу до акаунтів, перегляд історії дзвінків, повідомлень, соціальних контактів, встановлення застосунків для стеження); психологічне маніпулювання (регулярні погрози через повідомлення, публічне приниження в соціальних мережах, шантаж із метою впливу на рішення або дії постраждалої особи тощо); ізоляція за допомогою ІКТ (блокування доступу до спілкування, наприклад видалення з чатів, обмеження зв'язку з близькими тощо).

Далі поговоримо про економічне домашнє насильство, яке включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру². Своєю чергою, діяння, які вчиняються за допомогою ІКТ, можуть мати такі прояви: обмеження або блокування доступу до онлайн-банкінгу, електронних гаманців, спільних рахунків; примусове надання паролів до фінансових або комунікаційних платформ; моніторинг та контроль витрат через застосунки або банківські сповіщення; блокування доступу до цифрових інструментів, необхідних для працевлаштування або онлайн-роботи (зокрема із ви-

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 07.07.2025).

² Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 07.07.2025).

користанням батьківського чи адміністративного контролю); маніпуляції

через заборону використання власного цифрового пристрою чи зв'язку, що унеможливає здійснення професійної чи освітньої діяльності¹.

Сексуальне домашнє насильство, відповідно до Закону, є формою домашнього насильства, що включає будь-які діяннн сексуального характеру, вчинені щодо повнолітньої особи без її згоди, або щодо дитини незалежно від її згоди, або у присутності дитини; примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, зокрема вчинені щодо дитини або в її присутності².

Сексуальне насильство, способом учинення якого є ІКТ, також передбачає діяннн сексуального характеру, що принижує гідність особи, здійснюється без її згоди, має переважно психологічний тиск та не має наслідків у вигляді тілесних пошкоджень, завданих безпосередньо кривдником. До таких діянн належать: примус до створення та надсилання інтимних зображень чи відео; шантаж або погрози щодо поширення таких матеріалів (сексторшн); несанкціоноване поширення приватних фото- чи відеоматеріалів сексуального характеру в мережі Інтернет; створення фейкових акаунтів із сексуалізованим контентом від імені постраждалої особи; нав'язливе надсилання порнографічних матеріалів (включно через месенджери, електронну пошту, соціальні мережі)³.

Як бачимо, кібернасильство не має власної онтологічної форми прояву, яка б не була охоплена вже наявними трьома з чотирьох (окрім фізичного) форм домашнього насильства. Це пояснюється тим, що в основі кожного діянн, вчиненого з використанням ІКТ, покладені вже класифіковані форми впливу – психологічний тиск, економі-

¹ Understanding Technology-Facilitated Economic Abuse // Canadian Center for Women's Empowerment : сайт. URL: <https://ccfwe.org/understanding-technology-facilitated-economic-abuse> (дата звернення: 07.07.2025).

² Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 07.07.2025).

³ Henry N., Beard G. Image-Based Sexual Abuse Perpetration: A Scoping Review. *Trauma, Violence, & Abuse*. 2024. Vol. 25, Iss. 5. DOI: <https://doi.org/10.1177/15248380241266137>; Сексуальне кібернасильство: механізми реагування та виклики // ЮРФЕМ.уа : сайт. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/07/JustTalk-2023.07.18.pdf> (дата звернення: 07.07.2025).

чні обмеження або сексуальне примушення тощо. Інформаційно-комунікативні технології в цьому випадку виступають лише засобом реалізації форми домашнього насильства, але не створюють окремого змістовного типу. Вони не змінюють природи діяння, а лише модифікують спосіб його вчинення.

Таким чином, дії, що кваліфікуються як кібернасильство, не мають самостійної сутнісної ознаки, яка б дозволяла класифікувати їх як окрему форму насильства. Вони є лише технологічно зумовленими методами впливу в межах уже усталених форм домашнього насильства.

Цю тезу підтверджують і підходи, закладені в чинному законодавстві щодо інших проявів насильства із застосуванням ІКТ. Хоча поняття «кібербулінг» не отримало прямого нормативного закріплення в законодавстві України, наукова спільнота широко його використовує, розглядаючи як окремий різновид насильницької поведінки. Водночас аналіз ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення дає підстави стверджувати, що об'єктивна сторона відповідного складу правопорушення охоплює діяння психологічного, фізичного, економічного та сексуального характеру, вчинені, зокрема, із використанням засобів електронних комунікацій. Такий підхід є, на нашу думку, вдалим і водночас свідчить про те, що використання цифрових засобів не змінює сутності насильницьких дій, а лише визначає спосіб їх реалізації. Це, відповідно, зміцнює аргументацію щодо недоцільності виокремлення кібернасильства як самостійної форми домашнього насильства.

Також слід зазначити, що міжнародна практика (зокрема, позиції Ради Європи, Європейського інституту гендерної рівності та ООН) також розглядає кібернасильство не як окрему форму, а як спосіб реалізації домашнього насильства, яка вимагає адаптації підходів до захисту, але не перегляду базової класифікації¹.

Таким чином, застосування ІКТ як способу вчинення домашнього насильства не є підставою виокремлення нової форми домашнього насильства – кібернасильства, а лише розширює засоби вчинення психологічного, економічного або сексуального насильства.

¹ General Recommendation No. 1 on the digital dimension of violence against women adopted on 20 October 2021 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/grevio-rec-no-on-digital-violence-against-women/1680a49147> (дата звернення: 07.07.2025); Zamfir I., Murphy C. Cyberviolence against women in the EU // European Parliament : офіц. сайт. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/767146/EPRS_BRI%282024%29767146_EN.pdf (дата звернення: 07.07.2025); Combating Cyber Violence against Women and Girls // European Institute for Gender Equality : сайт. URL: https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/combating_cyber_violence_against_women_and_girls.pdf (дата звернення: 07.07.2025).

Висновки

У результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що ІКТ у контексті домашнього насильства доцільно розглядати не як підставу для виокремлення нової форми насильства, а як спосіб учинення вже наявних його форм – психологічного, економічного та сексуального. Використання цифрових технологій не трансформує сутність діяння, а лише модифікує механізми їх реалізації, що знаходить своє підтвердження як у чинній нормативно-правовій базі України, так і в міжнародній правовій практиці.

Отже, ІКТ – це сукупність технічних інструментів, цифрових платформ та комунікаційних засобів, які використовуються кривдником для реалізації психологічного, економічного чи сексуального насильства в дистанційний спосіб.

Тому вважаємо за доцільне врахувати можливість застосування ІКТ як способу вчинення домашнього насильства та доповнити визначення термінів «економічне насильство» (п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»), «психологічне насильство» (п. 14 ч. 1 ст. 1 Закону), «сексуальне насильство» (п. 15 ч. 1 ст. 1 Закону) формулюванням: «у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій».

Список бібліографічних посилань: 1. Степаненко О. В. Кібернасіальство як форма домашнього насильства. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 4 (78). С. 224–228. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.4.34>. 2. Головка О. М., Шпак К. О., Микита А. А. Динаміка правопорушень під час пандемії COVID-19: домашнє насильство та кібернасіальство. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 1 (16). С. 70–78. DOI: [https://doi.org/10.37772/2309-9275-2021-1\(16\)-10](https://doi.org/10.37772/2309-9275-2021-1(16)-10). 3. Котова Л. В. Сучасні форми домашнього насильства: кримінально-правова характеристика. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2025. № 1 (49). С. 171–183. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2025-49-1-171-183>. 4. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології : навч. посіб. / Г. Г. Швачич, В. В. Толстой, А. М. Петречук та ін. Дніпро : НМетАУ, 2017. 230 с. 5. Кадемія М. Ю., Шахіна І. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі : навч. посіб. Вінниця : Планер, 2011. 220 с. 6. Фоміних Н. Ю. Сутність поняття «інформаційно-комунікаційні технології» та їх значущість на сучасному етапі інформатизації освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2009. Вип. 5 (58). С. 396–400. 7. Лубенець І. Кібернасіальство (кібербулінг) серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2016. No. 2. Рр. 169–173. 8. Найдьонова Л. А. Кібербулінг або агресія в Інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : метод. рек. Київ, 2014. 80 с.

Надійшла до редколегії 13.07.2025

Прийнята до опублікування 20.08.2025

Bakhaieva A. S. Information and Communication Technologies: Method of Commission or Basis for Distinguishing a Separate Form of Domestic Violence?

The legal nature of cyber violence in the context of domestic violence is examined, and the inappropriateness of singling it out as a separate form is substantiated. Attention is paid to the analysis of current domestic legislation, in particular the Law of Ukraine “On Preventing and Combating Domestic Violence”, which defines four forms of violence: physical, psychological, economic, and sexual. It is concluded that information and communication technologies do not create a new form of violence, but are only a technologically determined means of realising its existing manifestations, and cyber violence has no independent legal meaning, since it is based on the same mechanisms of influence: humiliation, control, persecution, pressure, and deprivation of access to resources, which are characteristic of psychological, economic, and sexual violence.

The article analyses the typical forms of violent actions committed with the help of information and communication technologies: cyberstalking, digital control, blocking online banking, blackmail with intimate materials, etc. Particular attention is paid to the analysis of the concept of “bullying of a participant in the educational process” set out in part 1 of Article 173-4 of the Code of Ukraine on Administrative Offences, which provides for liability for violence committed, in particular, using electronic means of communication. This confirms the existence of a legal approach whereby digital tools do not transform the nature of the offence, but only modify the manner in which it is committed.

A definition of the term “information and communication technologies as a means of committing domestic violence” is suggested. The amendments have been initiated to the definitions of economic, psychological, and sexual violence set forth in the Law of Ukraine “On Preventing and Combating Domestic Violence”.

Keywords: domestic violence, cyber violence, information and communication technologies, psychological violence, economic violence, sexual violence.

УДК 342.9.03 (477);[336.1+355] DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.08>

Ольга Петрівна Гетманець,

*доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5,
кафедра правового забезпечення підприємницької
діяльності та фінансової безпеки (завідувач);*

 <https://orcid.org/0000-0003-4826-5799>,
e-mail: olga.getmanec12@gmail.com;

Дар'я Вікторівна Коробцова,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5,
кафедра правового забезпечення підприємницької
діяльності та фінансової безпеки (професор);*

 <https://orcid.org/0000-0003-2571-8433>,
e-mail: korobczovad@gmail.com

ОЗНАКИ ФІНАНСОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ВІЙСЬКОВОГО

Досліджено сутність фінансового правопорушення в умовах війни в Україні, зміст якого відповідно до доктринальних підходів пов'язують із порушенням фінансового законодавства. Проаналізовано місце відносин щодо фінансово-правової відповідальності в системі фінансово-правових відносин. З'ясовано загальні та спеціальні ознаки і властивості фінансового правопорушення й обґрунтовано відмінності фінансового правопорушення від військового фінансового правопорушення. Сформульовано авторське визначення поняття «військове фінансове правопорушення» як порушення фінансового законодавства щодо формування, розподілу та використання публічних фінансових ресурсів, спрямованих на організацію військової служби та виконання військового обов'язку.

Ключові слова: правопорушення, військові правопорушення, адміністративне правопорушення, національна оборона, фінансова безпека, фінансово-правова відповідальність.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Стабільне та систематичне фінансування видатків на утримання обороноздатності країни та захист її фінансових інтересів залежить від законності використання публічних фінансових ресурсів і сприяє попередженню фінансових правопорушень і злочинів. В юридичній науці фінансові правопорушення – неоднозначна категорія, що

зумовлює дискусійні питання стосовно фінансово-правової відповідальності і на практиці ускладнює застосування заходів юридичного впливу на порушників у сфері обігу публічних фінансів.

В умовах війни в Україні попередження правопорушень у сфері формування, розподілу та використання державних коштів є актуальною проблемою, вирішення якої сприяє забезпеченню фінансової безпеки держави, що є вирішальною складовою національної оборони. Отже, встановлення особливих ознак фінансового правопорушення в умовах війни має суттєве, нагальне значення для попередження фінансового шахрайства та боротьби з ним.

Стан дослідження проблеми

Характеристика фінансового правопорушення в умовах війни пов'язана з неоднозначним підходом до змісту фінансового правопорушення в юридичній літературі. Позиції науковців щодо сутності фінансового правопорушення стосуються, по-перше, дискусійних питань щодо його окремого, самостійного значення серед видів юридичних правопорушень (О. П. Гетманець, Е. С. Дмитренко, Ю. С. Назар, І. М. Проць, А. Г. Уртаєва, І. П. Устинова), по-друге, визначення його змісту на підставі різних видових ознак (А. К. Воронова, О. А. Музика-Стефанчук, Н. Я. Якимчук, А. Й. Іванський), по-третє, його характеристики як військового (М. С. Моїсєєв, О. В. Коба). Відсутність спільних поглядів на значення фінансового порушення породжує правові прогалини у притягненні до фінансово-правової відповідальності, зокрема і в умовах війни, та вимагає з'ясування новітніх ознак фінансового правопорушення.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення новітніх ознак фінансового правопорушення, які пов'язані з війною в Україні і характеризують здатність держави захищати фінансову систему країни, а також формулювання авторського визначення терміна «військове фінансове правопорушення». *Завданням* статті є дослідження теоретичних позицій та правозастосовної практики щодо сучасних фінансових правопорушень в умовах війни.

Наукова новизна дослідження

Статтю присвячено аналізу ознак та сутності фінансових правопорушень в умовах воєнного стану, на підставі яких надається авторська характеристика новій категорії юридичної науки – військово фінансове правопорушення.

Виклад основного матеріалу

У науці фінансового права відсутня спільність поглядів на сутність і значення фінансових правопорушень. Науковці під час розгляду змісту фінансового правопорушення відштовхуються від поняття

«правопорушення», що у теорії права визначається як суспільно небезпечне або шкідливе неправомірне (протиправне) винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, яке спричиняє юридичну відповідальність [1, с. 420]. Усі ознаки правопорушення у фінансово-правових відносинах з'ясовуються у наукових дослідженнях фахівців фінансово-правової науки, проте з приводу юридичної відповідальності за скоєння фінансового правопорушення одностайної думки не існує, як і означеності її сутності. Так, фундатор фінансового права в Україні Л. К. Воронова, посилаючись на присутню в науковій літературі думку, визначала фінансове правопорушення як «проти-правне (винне) діяння або бездіяльність, що зазіхає на встановлений державою порядок фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування і яке невідворотно має бути покаране, що передбачено нормами фінансового, адміністративного, кримінального законодавства» [2, с. 509]. Аналогічна думка наявна у дослідженні Л. Г. Уртаєвої, яка вважає, що фінансові правопорушення поділяються на такі, за які визначено кримінальну відповідальність, і такі, за які встановлено адміністративну відповідальність [3, с. 105], проте у цьому випадку ігнорується фінансова відповідальність як вид юридичної відповідальності.

Іноді науковці пов'язують сутність фінансового правопорушення лише з фінансово-правовою відповідальністю. Так, у підручнику О. А. Музики-Стефанчук та Н. Я. Якимчук є таке визначення: «Фінансове правопорушення – це суспільне шкідливе (небезпечне) протиправне (таке, що порушує положення фінансового законодавства), винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта фінансових правовідносин, за вчинення якого настає фінансово-правова відповідальність відповідного виду» [4, с. 79]. Подібна позиція в А. Й. Іванського [5], О. П. Гетманець та Д. В. Коробцової [6], А. А. Нестеренко [7] й інших науковців. Отже, притягнення до фінансово-правової відповідальності вчені вважають ознакою фінансового правопорушення.

В юридичній літературі фінансові правопорушення розрізняються за видовими ознаками, які пов'язані з різними сферами фінансових правовідносин, тобто бюджетною, податковою, банківською та іншими. Чинне законодавство не містить визначення категорії «фінансове правопорушення», проте Податковий кодекс України визначає податкове правопорушення як протиправне, винне (у випадках, прямо передбачених цим Кодексом) діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (в тому числі осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб, інших суб'єктів у випадках, прямо передбачених цим Кодексом (п. 109.1

ст. 109)¹. Податковий кодекс України встановлює фінансову відповідальність за вчинення окремих видів податкових правопорушень, однак встановлює й інші види юридичної відповідальності за податкові правопорушення.

Бюджетний кодекс України визначає види порушень бюджетного законодавства² та наголошує, що «порушенням бюджетного законодавства визнається порушення учасником бюджетного процесу встановлених цим Кодексом чи іншим бюджетним законодавством норм щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання» (ст. 116)³. Бюджетний кодекс України визначає кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та цивільну відповідальність за порушення бюджетного законодавства. Цей законодавчий акт встановлює низку заходів впливу та покарання за порушення бюджетного законодавства, які за своєю суттю мають фінансову природу. Проте відсутність законодавчого визначення фінансової відповідальності, зокрема бюджетно-правової, створює негативні наслідки у сфері фінансових правовідносин. Дослідники вважають, що бюджетно-правова відповідальність є різновидом фінансово-правової і відрізняється від адміністративно-правової, як і від інших видів юридичної відповідальності. Поділяємо думку науковців, що «за вчинення адміністративного правопорушення до посадових осіб застосовується штраф як вид адміністративного стягнення, а до учасників бюджетного процесу – розпорядників та одержувачів бюджетних коштів за вчинення фінансового правопорушення – заходи впливу, які слід вважати заходами фінансово-правової відповідальності (зупинення операцій з бюджетними коштами, зменшення бюджетних асигнувань та ін.)» [8, с. 17]. Таким чином, фінансово-правова відповідальність має низку підсистемних видів юридичної відповідальності у фінансових правовідносинах – бюджетно-правову, податково-правову, фінансово-правову за порушення в банківській сфері тощо і водночас є видом юридичної відповідальності, що застосовується за фінансові правопорушення.

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 01.07.2025).

² Порушення бюджетного законодавства, на нашу думку, не є тотожним поняттю бюджетне правопорушення, проте відповідно до норм Бюджетного кодексу України встановлюються саме бюджетні правопорушення (деталізація відмінностей не є метою цієї статті).

³ Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 01.07.2025).

Наявність у юридичній літературі дискусії щодо визначення фінансово-правової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності, що застосовується, як і кримінальна, адміністративна або цивільна відповідальність, для покарання за фінансові правопорушення, є підставою для законодавчого врегулювання сутності фінансового правопорушення, а головне, визначення його видів та засобів покарання. Відсутність спільного підходу науковців до фінансово-правової відповідальності, а також законодавчого визначення впливає на законність руху публічних фінансових ресурсів, породжує фінансові шахрайства й іноді створює умови, що ускладнюють притягнення до юридичної відповідальності за фінансові правопорушення. Інколи норми фінансового законодавства порушують суб'єкти, які не є суб'єктами адміністративних або цивільних відносин, наприклад розпорядник бюджетних коштів, і які притягаються до фінансово-правової відповідальності. Наявність правового статусу суб'єкта адміністративних правовідносин іноді не позбавляє від притягнення до фінансово-правової відповідальності у випадках прийняття від імені держави рішення щодо обігу бюджетних коштів. Отже, притягнення до кримінальної, адміністративної або цивільної відповідальності можливе при скоєнні правопорушення, можливо, і фінансового, але саме фінансове правопорушення є підставою для притягнення до фінансово-правової відповідальності.

На основі наданих визначень сутності фінансових правопорушень до загальних ознак фінансового правопорушення, як і інших видів правопорушень, слід віднести: протиправність, шкоду, вину, діяння (бездіяльність), карність. Проте ці ознаки трансформуються на сферу обігу публічних фінансів і характеризуються власними ознаками. Враховуючи наведені визначення фінансового правопорушення та його значення у фінансових правовідносинах, слід вказати на спеціальні ознаки, що характеризують його сутність, а саме порушення норм формування, розподілу та використання публічних фінансових ресурсів, що є в розпорядженні держави та органів місцевого самоврядування. З огляду на видові ознаки фінансової системи країни слід розрізняти особливості бюджетних, податкових, митних та інших видів фінансових правопорушень. Суб'єктний склад фінансових правовідносин впливає на склад суб'єктів фінансового правопорушення, тобто це фізичні та юридичні особи, уповноважені на здійснення фінансової діяльності держави і які порушили фінансово-правові норми, а отже, є деліктоздатними. Застосування заходів фінансово-правової відповідальності також є ознакою фінансового правопорушення.

В умовах воєнного стану в Україні проблема боротьби з фінансовими правопорушеннями пов'язується зі стабільним формуванням, розподілом і використанням коштів, що спрямовуються на захист та

оборону країни. В умовах вразливості фінансової системи такі «типові» порушення фінансового законодавства, як ухилення від сплати податків або нецільове використання бюджетних коштів, або фінансові шахрайства тощо, призводять до загрози фінансовій системі.

За даними Бюро економічної безпеки, у 2023 р. відкрито 720 проваджень за фактом ухилення від сплати податків, вручено 41 підозру, до суду направлено 7 обвинувальних актів та 24 клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності¹. Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 212 Кримінального кодексу України не позбавляє від фінансової відповідальності, оскільки диспозиція вказаної статті визначає право на звільнення від кримінальної відповідальності особи, якщо до моменту притягнення сплачено всі податки, збори, обов'язкові платежі та відшкодована шкода державі. Наведений приклад свідчить про зростання впливу фінансово-правової відповідальності в умовах воєнного стану.

Слід зазначити, що, розрізняючи воєнні та військові правопорушення, науковці виокремлюють військові дисциплінарні, військові адміністративні та військові кримінальні правопорушення [9, с. 600]. При цьому вони акцентують увагу на тому, що до військових адміністративних правопорушень належать і правопорушення, які є об'єктом фінансового контролю [9, с. 598], і такі, за які передбачені штрафи [10, с. 117]. Однак фінансова складова цих правопорушень свідчить про ознаки фінансового правопорушення, враховуючи, що військовослужбовці є учасниками фінансових правовідносин, а кошти на утримання війська – бюджетні. Вчені вважають, що єдиною фактичною підставою притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності є вчинення ними адміністративного проступку [11, с. 6]. Йдеться про військову службу, але використання публічних фінансових ресурсів і неправомірне поведінка щодо їх формування, розподілу та використання військовими є саме ознаками військового фінансового правопорушення.

Відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» організація військової служби і виконання військового обов'язку здійснюється за рахунок бюджетних коштів (ст. 43)². Отже, оборона країни спирається на використання публічних фінансових ресурсів, їх законне формування, розподіл та використання.

¹ Баранова Н. Фінансові злочини у період війни // LIGA360 : сайт. 14.06.2024. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/228455_fnansov-zlochini-u-perod-vyni (дата звернення: 01.07.2025).

² Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення: 01.07.2025).

Практика фінансової діяльності під час несення військової служби свідчить про наявність низки порушень законності використання бюджетних коштів. Наприклад, іноді військових позбавляє законних виплат адміністрація військової частини без визначення обставин¹ або військовослужбовці скаржаться на неправомірне припинення виплат грошового забезпечення адміністрацією військової частини². Ці та інші приклади свідчать про порушення норм фінансового законодавства щодо використання державних коштів, що є об'єктом саме фінансового правопорушення. Враховуючи воєнний стан у країні, бюджетне фінансування війська та правовий статус військовослужбовців як учасників фінансових правовідносин, указані правопорушення є військовими фінансовими правопорушеннями.

Висновки

Фінансове правопорушення як протиправне діяння щодо формування, розподілу та використання публічних фінансових ресурсів має всі загальні ознаки, які притаманні правопорушенням, і спеціальні, які притаманні фінансовим правопорушенням. До загальних ознак належить протиправність, шкода, вина, діяльність (бездіяльність), карність, що властиві суб'єктам фінансових правовідносин, порушникам фінансового законодавства. Спеціальні ознаки фінансового правопорушення характеризуються наявністю об'єкта фінансових правовідносин – публічних фінансів, суб'єктів – учасників фінансової діяльності і окремого виду юридичної відповідальності – фінансово-правової відповідальності, а також особливістю фінансових правопорушень є їхні різновиди стосовно сфер фінансових правовідносин (бюджетні, податкові, митні, банківські тощо).

Фінансові правопорушення у період воєнного стану, з одного боку, ті, які властиві фінансовому обігу й у мирний час, набувають більш тяжких для фінансової системи країни наслідків, оскільки становлять загрозу фінансовій безпеці, з іншого боку, набувають нових ознак і видів, оскільки для національної оборони важливе стабільне та законне фінансування військових потреб. Потребують більш детального розгляду такі нові військові фінансові правопорушення, як загроза використання публічних фінансових ресурсів на виконання воєнних завдань.

¹ Див. детальніше: Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам : наказ М-ва оборони України від 07.06.2018 № 260.

² Див. детальніше: Рішення Чернігівського окружного адміністративного суду від 13.05.2024 : справа № 620/2799/24, провадження № П/620/2840/24 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118990164> (дата звернення: 01.07.2025).

Військові фінансові правопорушення – це порушення фінансового законодавства щодо формування, розподілу та використання публічних фінансових ресурсів, спрямованих на організацію військової служби та виконання військового обов'язку. Ознаками військового фінансового правопорушення є публічні фінансові ресурси як об'єкт правопорушення, наявність військових як учасників правовідносин і фінансово-правова відповідальність.

Подальшого дослідження потребують види та характеристика фінансових правопорушень з урахуванням воєнного стану та післявоєнної відбудови України.

Список бібліографічних посилань: 1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с. 2. Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. Л. К. Воронової. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Алерта, 2011. 558 с. 3. Уртаєва Л. Г. Видова градація фінансових правопорушень у законодавстві України. *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 102–107. DOI: <https://doi.org/10.32840/rdu.2023.1.15>. 4. Музика-Стефанчук О. А., Якимчук Н. Я. Сучасне фінансове право. Право публічних фінансів : підручник. Київ : АртЕк, 2024. 656 с. 5. Іванський А. Й. Фінансово-правова відповідальність: теоретичний аналіз : монографія. Київ : Юрид. літ., 2008. 500 с. 6. Гетманець О. П., Коробцова Д. В. Фінансова безпека як чинник воєнної безпеки. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 169–178. DOI: <https://doi.org/10.32631/rb.2023.1.15>. 7. Нестеренко А. А. Юридичний склад фінансового правопорушення. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 292–304. 8. Назар Ю. С., Проць І. М. Адміністративна та фінансово-правова відповідальність за порушення бюджетного законодавства : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 172 с. 9. Коба О. В. Військові правопорушення у контексті змісту загальної системи запобігання правопорушенням та злочинності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 1. С. 595–602. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.99>. 10. Моїсєєв М. С. Військові адміністративні правопорушення: поняття та характерні ознаки. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. № 16. С. 115–119. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-115-119>. 11. Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В. Військові адміністративні правопорушення за законодавством України. Загальні поняття, адміністративно-правова характеристика, нормативно-правове забезпечення, особливості правозастосування під час воєнного стану, актуальна судова практика. Київ : Професіонал, 2023. 516 с.

Надійшла до редколегії 07.07.2025

Прийнята до опублікування 19.08.2025

Hetmanets O. P., Korobtsova D. V. Signs of a Financial Offense as a Military Offense

The essence of a financial offense in the conditions of war in Ukraine has been studied, the content of which, according to doctrinal approaches, is associated with violation of financial legislation. The features of a financial offense have been identified, the consideration of which determines the financial security of the country. The place of the financial and legal liability relations in the system of financial and legal relations has been analyzed, and it has been determined that financial offenses differ in specific features which are related to various spheres of financial legal relations, i.e. budgetary, tax, banking and others.

The general and specific signs and properties of a financial offense have been identified, and the differences between a financial offense and a military financial offense have been substantiated. It has been established that the general signs of an offense, such as illegality, damage, guilt, action (inaction), and punishability, acquire economic and legal meaning in financial relations during martial law, as they characterize the activities of authorized competent officials in the formation, distribution, and use of public financial resources allocated by the state for protection and defense. The following special signs of a financial offense in wartime have been defined: the object of financial legal relations is public finances at the disposal of the military; the subject of financial legal relations is participants in financial activities, military personnel; the existence of a distinct type of legal liability – financial and legal.

It has been proven that national security and defense depend on the state's ability to counter financial offenses, as it relies on the use of public financial resources, their lawful formation, distribution and use, which requires the recognition of a financial offense in wartime as a military offense and the ability to prevent it from being committed. The author's definition of the concept of "military financial offense" is formulated as a violation of financial legislation regarding the formation, distribution and use of public financial resources aimed at organizing military service and performing military duty.

Keywords: offenses, military offenses, administrative offenses, national defense, financial security, financial and legal liability.

УДК 342.157.9(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.09>

Артьом Миколайович Лисюк,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 1 (курсант);*

 <https://orcid.org/0009-0001-2926-9922>,

e-mail: artemlysuk167@gmail.com;

Олена Геннадіївна Юшкевич,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави та права (професор);*

 <https://orcid.org/0000-0003-0024-6070>,

e-mail: el.iushkevich@gmail.com

ПРАВОВИЙ СТАТУС КУРСАНТА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексний аналіз законодавства України, підзаконних актів і наукових джерел, присвячених правовому статусу курсанта поліції. Виявлено фрагментарність його нормативного закріплення та відсутність уніфікованої дефініції, що зумовлює правову невизначеність. Обґрунтовано необхідність формування цілісної законодавчої моделі, яка інтегруватиме освітню та службову складові статусу курсанта. Запропоновано внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про вищу освіту» для забезпечення системності й адаптації підготовки майбутніх поліцейських до сучасних безпекових викликів.

Ключові слова: курсант поліції, правовий статус, заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання, Національна поліція, права курсантів, обов'язки курсантів, службово-освітні відносини.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Правовий статус курсанта закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання Міністерства внутрішніх справ України є результатом поєднання двох нормативно закріплених позицій – статусу здобувача вищої освіти й одночасно суб'єкта служби в поліції. Такий подвійний характер зумовлює низку особливостей у правовому регулюванні, які не лише відрізняють курсанта від цивільного студента, а й ставлять його у специфічне становище щодо реалізації та обмеження прав, гарантій і обов'язків. Зважаючи на зростаючу роль інституцій системи МВС України у забезпеченні публічної безпеки,

теоретичне осмислення та нормативне уточнення правового становища осіб, які готуються до несення служби в межах цієї системи, набуває особливої актуальності.

Наявна нормативна база містить чимало фрагментарних положень, що визначають статус курсанта, зокрема в законах України, відомчих наказах МВС України, типових контрактах і статутах відповідних закладів вищої освіти. Водночас відсутнє єдине, узагальнене визначення правового статусу курсанта як комплексного суб'єкта, що функціонує в межах публічно-службових і освітніх правовідносин. Така неврегульованість породжує низку правових колізій у практиці, зокрема щодо меж дисциплінарної відповідальності, реалізації права на освіту та визначення обсягу його обмежень, порядку виплати грошового забезпечення чи обов'язку відшкодовувати витрати державі в разі дострокового звільнення.

Стан дослідження проблеми

У межах сучасної правової науки простежується зростання інтересу до питань визначення та нормативного регулювання правового статусу курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що функціонують у системі МВС України. Комплексний характер цього статусу зумовлює різноаспектність наукових підходів до його дослідження, що знайшло відображення в низці наукових публікацій.

У роботі М. Гурковського й О. Германа курсанти розглядаються як суб'єкти державно-службових правовідносин, що перебувають на перетині владних, освітніх і публічно-службових сфер. Науковці пропонують класифікацію курсантів за низкою ознак: формою здобуття освіти, спеціалізацією майбутньої служби, службовим статусом у структурі освітнього колективу та рівнем опанування освітніх програм [1].

Питання практичного залучення курсантів до охорони публічної безпеки та порядку в умовах дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану проаналізовано в публікації О. Александрової, С. Карапет'янца та Ю. Коломійця. Учені виокремлюють три категорії поліцейських сил, які залучаються до реагування на ускладнення оперативної обстановки, серед яких курсанти визначаються як представники резервного підсилення патрульної служби [2].

У статті М. Коваліва та С. Єсімова висвітлено теоретичні засади правового статусу курсантів як особливих суб'єктів державної служби в поліції. Досліджено нормативно закріплений порядок конкурсного відбору, зарахування та проходження служби в період навчання у відомчих закладах вищої освіти [3].

Окремим напрямом наукового аналізу є дослідження М. Шульги, присвячене поняттю та особливостям адміністративно-правового

статусу курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських [4].

Увагу науковців привертають і питання адміністративно-правового регулювання служби та навчання в закладах вищої освіти МВС України і Збройних Сил України. Так, у публікації М. Удода і Т. Бойко розглянуто порядок укладення освітнього контракту, підстави припинення навчання, особливості відшкодування витрат, понесених державою у процесі підготовки курсантів, а також порушено проблему нормативного врегулювання медичного забезпечення в умовах воєнного стану [5].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є комплексне дослідження правового статусу курсанта закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання МВС України з урахуванням поєднання освітньої та службової складових цього статусу, а також виявлення проблемних аспектів його нормативного закріплення та реалізації на практиці.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких *завдань*: розкрити наукові підходи до визначення понять «правовий статус» та «правовий статус курсанта» у правовій доктрині; проаналізувати чинну нормативно-правову базу, що регламентує правовий статус курсанта в системі МВС України з урахуванням освітнього та службово-правового аспектів; визначити права, обов'язки, обмеження та гарантії, які випливають із подвійної природи правового становища курсанта, а також зміст його відповідальності; виявити прогалини та колізії у правовому регулюванні і сформулювати пропозиції щодо його вдосконалення.

Наукова новизна дослідження

Здійснено комплексне теоретико-правове обґрунтування правового статусу курсанта поліції як особливого суб'єкта освітньо-службових правовідносин, що поєднує ознаки здобувача вищої освіти й особи, яка проходить службу в органах Національної поліції України. Уперше на підставі системного аналізу чинного законодавства, підзаконних нормативно-правових актів і спеціальної наукової літератури: сформульовано авторське визначення поняття «курсант поліції»; обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення єдиної уніфікованої норми, що системно регламентує права, обов'язки, гарантії та види юридичної відповідальності курсантів; запропоновано концептуальні зміни до національного законодавства.

Результати дослідження формують новий підхід до розуміння правового статусу курсанта поліції, який інтегрує освітню та службову складові в єдину нормативну модель, здатну забезпечити підвищення ефективності підготовки майбутніх поліцейських і зміцнення їхніх правових гарантій.

Виклад основного матеріалу

У правовій доктрині відсутній уніфікований підхід до визначення поняття «правовий статус особи», що зумовлює його різнотлумачення серед науковців і потребує спеціального аналізу.

Так, П. Рабінович розглядає правовий статус особи як інтегровану систему її суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, що визначають становище індивіда у правовому полі держави [6, с. 84]. В. Котюк пов'язує правовий статус із закріпленою в чинному законодавстві сукупністю прав, свобод та обов'язків, які формують соціально допустимі й необхідні потенційні можливості особи реалізовувати свій правовий потенціал у межах суспільних відносин [7, с. 100–102]. На думку Ю. Стефанюка, правовий статус варто розуміти як закріплені у відповідних джерелах права та гарантовані державою суб'єктивні права і юридичні обов'язки [8, с. 44]. Н. Крестовська та Л. Матвеева визначають правовий статус як юридично закріплене положення особи в суспільстві, структура якого охоплює: правові норми та принципи, що його встановлюють; правосуб'єктність; основні права та обов'язки; законні інтереси; громадянство чи інший правовий зв'язок із державою; юридичну відповідальність [9, с. 204].

Узагальнюючи наведені доктринальні позиції та враховуючи потреби подальшого аналізу, в межах цього дослідження під правовим статусом особи пропонуємо розуміти нормативно визначений формат участі особи в суспільних відносинах, що закріплюється та гарантується державою за допомогою сукупності юридично значущих елементів, зокрема суб'єктивних прав, юридичних обов'язків, гарантій їх реалізації та захисту, а також юридичної відповідальності за їх порушення.

Питання визначення правового статусу курсанта, зокрема курсанта поліції, у юридичній науці розглядається крізь призму загальної теорії держави і права та спеціальних досліджень, присвячених особливостям підготовки поліцейських у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. Аналіз наукових джерел свідчить про відсутність єдиного підходу до формулювання цього поняття, що зумовлено різноманіттям методологічних позицій, відмінностями у трактуванні змісту правового статусу особи та способів його нормативного закріплення.

Так, М. Шульга розглядає курсанта як індивідуального суб'єкта адміністративного права, наділеного спеціальним юридичним статусом, що поєднує ознаки подвійності та комплексності [4, с. 114]. Подібної позиції дотримуються М. Ковалів і С. Єсімов, які визначають курсанта як особливого суб'єкта державної служби в поліції, правовий статус якого формується на перетині норм освітнього та адміністративного законодавства [3, с. 78]. Водночас М. Гурковський та

О. Герман обґрунтовують доцільність розгляду курсантів закладів вищої освіти МВС України як суб'єктів державно-службових відносин, які, будучи посадовими особами, реалізують обмежені владні повноваження у сфері забезпечення та захисту прав і свобод громадян [1, с. 47].

Узагальнення наведених позицій свідчить, що в науковій літературі правовий статус курсанта розглядається як багатокомпонентне утворення, що поєднує ознаки статусу здобувача вищої освіти та суб'єкта публічної служби. Його зміст охоплює комплекс спеціально встановлених прав, обов'язків, гарантій їх реалізації та юридичної відповідальності, а також відображає подвійний – освітній та службовий – характер участі курсанта у правовідносинах.

Враховуючи узагальнене визначення поняття «правовий статус особи», а також наведені наукові підходи до характеристики правового становища курсантів закладів вищої освіти МВС України, доцільно визначити правовий статус курсанта як нормативно закріплене та гарантоване державою становище особи, яка навчається в закладі вищої освіти із специфічними умовами підготовки поліцейських. Цей статус включає взаємопов'язані елементи: суб'єктивні права, юридичні обов'язки, гарантії їх реалізації та захисту, а також юридичну відповідальність за їх порушення. Водночас він ураховує особливий порядок набуття цього статусу, виконання обмежених владних повноважень і поєднання освітньої та службової діяльності.

Теоретичні підходи до визначення правового статусу курсанта формують загальне уявлення про його зміст і структуру, проте їх повне розуміння можливе лише крізь призму чинного законодавства.

Правовий статус курсанта закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання МВС України ґрунтується на поєднанні двох взаємопов'язаних компонентів – освітнього та службового. Кожен із них має власну систему джерел, що визначають порядок набуття статусу, обсяг прав і обов'язків, гарантії їх реалізації та заходи юридичної відповідальності.

Термін «заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання» вживається як у Законі України «Про вищу освіту»¹, так і у ст. 74 Закону України «Про Національну поліцію»², проте саме останній не розкриває його змістового наповнення. Як зазначає В. Романюк, такі умови охоплюють як обмеження (конкурсний відбір, вікові та медичні

¹ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 10.08.2025).

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 10.08.2025).

вимоги, замкнений характер соціального середовища, формування особливих професійної субкультури), так і переваги (високі стандарти дисципліни, гарантоване працевлаштування, державне забезпечення) [10, с. 242]. Їх установа не розглядається як дискримінація, оскільки вони зумовлені специфікою здобуття професійної кваліфікації.

Освітній аспект правового статусу курсанта закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання МВС України визначається передусім положеннями Закону України «Про вищу освіту», які закріплюють загальні засади функціонування закладів вищої освіти, права та обов'язки здобувачів, зокрема курсантів, а також умови укладення й розірвання контрактів.

Права курсантів, закріплені у ст. 62 Закону України «Про вищу освіту»¹, становлять комплекс можливостей, гарантованих державою для повноцінної реалізації освітніх і професійних потреб здобувачів вищої освіти. Вони включають академічні свободи (право на вибір освітньої траєкторії, участь у формуванні змісту навчання, вибір дисциплін і викладачів у межах, визначених законом та внутрішніми актами закладу). Курсанти мають право користуватися навчально-методичними матеріалами, науковими бібліотеками, матеріально-технічною базою, а також на безпечні та належні умови навчання і проживання.

Особливого значення для курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання набуває право поєднувати освітню підготовку із проходженням служби в Національній поліції України. Це забезпечує отримання відомчих соціальних гарантій, грошового забезпечення та форменого одягу. Крім того, курсанти можуть брати участь у студентському (курсантському) самоврядуванні, науково-дослідній роботі, культурно-спортивних заходах, що сприяє їхньому професійному становленню та всебічному розвитку.

Обов'язки курсантів, закріплені у ст. 63 Закону України «Про вищу освіту»², становлять нормативно визначену систему вимог, спрямованих на забезпечення належної організації та ефективного функціонування освітнього процесу. Вони охоплюють, зокрема, сумлінне та своєчасне виконання індивідуального навчального плану, що передбачає відвідування обов'язкових видів навчальних занять, участь у контрольних заходах та виконання завдань, визначених робочими програмами дисциплін. Курсанти зобов'язані дотримуватися

¹ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 10.08.2025).

² Там само.

положень статуту закладу вищої освіти і правил внутрішнього розпорядку, що регламентують порядок організації навчальної, службової та побутової діяльності, забезпечують належний рівень дисципліни і безпеки. Важливою складовою є дотримання принципів академічної доброчесності, недопущення плагіату, фальсифікацій та інших проявів недобросовісної поведінки.

Гарантії реалізації прав курсантів, передбачені, зокрема, у статтях 59 і 62 Закону України «Про вищу освіту»¹, полягають у створенні умов для здобуття якісної освіти, реалізації академічних свобод, рівного доступу до освітніх ресурсів та захисту від дискримінації. У межах закладу ці гарантії охоплюють право на оскарження рішень адміністрації, отримання психологічної та соціальної підтримки, а також участь у формуванні внутрішніх правил, що регламентують освітній процес.

Ми поділяємо позицію Н. Пушкарьової, яка обґрунтовує, що Конституція України гарантує доступність і безоплатність вищої освіти, уточнюючи, що право на безкоштовне навчання реалізується на конкурсній основі. Водночас, враховуючи високу вартість платного навчання, держава законодавчо зобов'язується забезпечити рівний доступ до вищої освіти для соціально вразливих верств населення [11].

Відповідальність курсантів у сфері освітньої діяльності, закріплена у ст. 61 Закону України «Про вищу освіту»², полягає в обов'язку неухильно дотримуватися вимог навчальних планів, правил внутрішнього розпорядку та статуту закладу вищої освіти. Порушення цих вимог може спричинити дисциплінарні стягнення, відрахування або інші заходи, передбачені законодавством і відомчими нормативно-правовими актами. У закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання дисциплінарна відповідальність тісно пов'язана зі службовою, що зумовлено подвійним статусом курсанта – як здобувача освіти й одночасно поліцейського.

На прикладі Положення про організацію освітнього процесу в Харківському національному університеті внутрішніх справ простежується комплексне нормативне врегулювання прав, обов'язків, гарантій та відповідальності курсантів у сфері здобуття освіти. Права курсантів включають доступ до навчально-методичних ресурсів, бібліотечних та електронних баз даних, участь у наукових дослідженнях, проектній діяльності та студентсько-курсантському самоврядуванні. До основних обов'язків належать сумлінне виконання

¹ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 10.08.2025).

² Там само.

індивідуального навчального плану, відвідування обов'язкових занять (лекцій, практичних, лабораторних), своєчасне проходження контрольних заходів і дотримання правил внутрішнього розпорядку. Гарантії реалізації освітніх прав курсантів забезпечуються наданням індивідуального підходу до формування навчальних планів, доступом до сучасного навчально-методичного забезпечення, можливістю оскарження результатів оцінювання та подання звернень із питань побуту, безпеки й навчального процесу. Водночас у документі визначено і підстави притягнення курсантів до відповідальності в межах освітнього процесу¹.

Крім Закону України «Про вищу освіту», важливе значення для врегулювання освітньої діяльності курсантів у системі МВС мають постанови Кабінету Міністрів України², відомчі нормативно-правові акти, що деталізують порядок організації навчання та його окремих складових. Зокрема, наказ МВС України «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах МВС України» від 14 лютого 2008 р. № 69 визначає загальні засади планування, проведення та контролю освітнього процесу³, а наказ МВС України «Про затвердження Порядку проведення практичної підготовки здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України» від 18 вересня 2024 р. № 634 регламентує основні види практичної підготовки, серед яких навчальна практика та стажування⁴.

¹ Положення про організацію освітнього процесу в Харківському національному університеті внутрішніх справ : затв. протоколом Вченої ради Харків. нац. ун-ту внутр. справ від 30.07.2024 № 9 // Харківський національний університет внутрішніх справ : сайт. URL: https://univd.edu.ua/files/generaldocs/osvitnii_protses.pdf (дата звернення: 10.08.2025).

² Див., наприклад: Про внесення змін до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2024 № 1021 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2024-p> (дата звернення: 10.08.2025).

³ Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах МВС України : наказ МВС України від 14.02.2008 № 69 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0069320-08> (дата звернення: 10.08.2025).

⁴ Про затвердження Порядку проведення практичної підготовки здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 18.09.2024 № 634 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z1487-24> (дата звернення: 10.08.2025).

Поряд з освітнім компонентом важливою складовою правового статусу курсанта у системі МВС України є *службовий аспект*, що визначає його місце та роль як особи, яка перебуває на службі в Національній поліції України і виконує обов'язки, зумовлені специфікою поліцейської діяльності. Цей аспект охоплює норми, які регламентують порядок проходження служби, коло службових прав і обов'язків, дисциплінарну підпорядкованість, гарантії соціального та правового захисту, а також підстави і процедури притягнення до відповідальності. Нормативну основу службової складової формують закони, підзаконні акти та відомчі документи, що регулюють діяльність поліцейських з урахуванням особливостей статусу курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання.

У службовому вимірі правовий статус курсанта закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання МВС України визначається положеннями Закону України «Про Національну поліцію». Відповідно до ч. 1 ст. 74 цього Закону підготовка поліцейських здійснюється в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які належать до сфери управління МВС України¹.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 63 Закону України «Про Національну поліцію» ключовим елементом правового статусу курсанта є укладення контракту про проходження служби, що визначає правові межі службових відносин курсанта з органами поліції. Аналіз типової форми контракту про проходження служби в поліції дозволяє виокремити такі ключові *права курсанта*: отримання належних умов для виконання службових обов'язків; доступ у встановленому порядку до службової інформації, зокрема до інформації з обмеженим доступом, і матеріалів, необхідних для якісного виконання покладених завдань; своєчасне та повне отримання грошового забезпечення і передбачених законодавством компенсаційних виплат; користування гарантіями соціального та правового захисту тощо.

Обов'язки курсанта охоплюють широкий комплекс вимог, спрямованих на забезпечення належного рівня професійної підготовки та дисциплінарної відповідальності. Зокрема, курсанти зобов'язані: неухильно дотримуватися Конституції України, законів та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, а також Присяги на вірність Українському народові; сумлінно та професійно виконувати службові обов'язки відповідно до вимог законодавства, посадових (функціональних) обов'язків і наказів керівництва тощо².

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 10.08.2025).

² Там само.

Окремим обов'язком курсанта, закріпленим ст. 73 Закону України «Про Національну поліцію»¹, є проходження первинної професійної підготовки, яка становить обов'язковий етап набуття спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного виконання повноважень поліцейського. Така підготовка здійснюється за освітніми програмами та планами, затвердженими МВС України, що забезпечує уніфіковані стандарти підготовки та їх відповідність вимогам служби. Невід'ємною складовою первинної підготовки є базова загальновійськова підготовка.

Гарантії службового правового статусу курсанта, закріплені в контракті про проходження служби та визначені Законом України «Про Національну поліцію», охоплюють комплекс матеріальних, соціальних та медичних забезпечувальних заходів, спрямованих на створення належних умов для виконання службових і навчальних обов'язків (статті 95, 96, 102, 103 Закону України «Про Національну поліцію»²).

Відповідальність курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання МВС України є комплексною та охоплює кримінально-правовий, адміністративно-правовий, цивільно-правовий і дисциплінарний виміри (ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію»). Вона також визначається з урахуванням положень про бойовий імунітет, закріплений у Законі України «Про оборону України»³, та норм Дисциплінарного статуту Національної поліції України⁴.

Окрім законів України, правовий статус курсанта деталізується підзаконними нормативно-правовими актами. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку відшкодування особами витрат, пов'язаних з їх утриманням у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 12 квітня 2017 р. № 261⁵ деталізує

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 10.08.2025).

² Там само.

³ Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення: 10.08.2025).

⁴ Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 10.08.2025).

⁵ Про затвердження Порядку відшкодування особами витрат, пов'язаних з їх утриманням у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та визнання такими, що втратили

фінансово-правові зобов'язання курсантів у разі дострокового розірвання контракту; наказ МВС України «Про затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських» від 6 квітня 2016 р. № 260¹ установлює процедури й умови виплати грошового забезпечення як чинника матеріальної мотивації та гарантії належного соціально-побутового забезпечення здобувачів освіти, що проходять службу.

Аналіз чинного законодавства свідчить про необхідність його подальшого вдосконалення з метою чіткого нормативного визначення правового статусу курсанта поліції та систематизації положень, що регулюють особливості його освітньої та службової діяльності.

Чинна нормативна база має низку структурних прогалин. По-перше, у Законі України «Про Національну поліцію» відсутнє законодавче визначення поняття «курсант поліції», що зумовлює правову невизначеність і ускладнює чітке окреслення цього статусу. По-друге, законодавство не містить єдиної комплексної норми, яка б у систематизованій формі закріплювала права, обов'язки, гарантії та види юридичної відповідальності курсантів. По-третє, воно лише частково враховує особливості проходження служби та організації освітнього процесу в умовах воєнного стану.

З огляду на зазначене доцільним є формулювання законодавчих пропозицій, спрямованих на усунення прогалин і створення цілісної, стабільної та передбачуваної нормативної бази, що відповідатиме сучасним потребам, зокрема в умовах воєнного стану.

Видається обґрунтованим доповнити Закон України «Про Національну поліцію» новою ст. 17-1 «Курсант поліції» у такій редакції:

«Стаття 17-1. Курсант поліції»

Курсант поліції – це особа, яка на підставі укладеного контракту проходить службу в Національній поліції України у статусі здобувача вищої освіти закладу вищої освіти із специфічними умовами

чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2017 № 261 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2017-п> (дата звернення: 10.08.2025).

¹ Про затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських : наказ МВС України від 06.04.2016 № 260 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0669-16> (дата звернення: 10.08.2025).

навчання Міністерства внутрішніх справ України, поєднуючи освітню та службову діяльність із метою здобуття спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних для виконання повноважень поліцейського.

Правовий статус курсанта поліції визначається нормами Конституції України, законами України «Про Національну поліцію», «Про вищу освіту», «Про військовий обов'язок і військову службу», підзаконними нормативно-правовими актами та умовами контракту й охоплює систему закріплених прав, обов'язків, гарантій, обмежень і видів юридичної відповідальності».

Крім того, пропонуємо внести доповнення до ст. 74 Закону України «Про Національну поліцію», передбачивши положення, що регламентують особливості підготовки курсантів у період дії воєнного стану; сформувати єдину законодавчу норму, яка системно закріплюватиме права, обов'язки, гарантії та відповідальність курсантів поліції шляхом консолідації розпорошених положень, що нині містяться в різних законах та підзаконних актах; а також внести зміни до Закону України «Про вищу освіту», встановивши, що здобувачі освіти, які проходять службу в поліції у статусі курсантів, реалізують академічні права та свободи з урахуванням вимог службової дисципліни, визначених законодавством про Національну поліцію та умовами контракту.

Висновки

Комплексний аналіз чинного законодавства України, підзаконних нормативно-правових актів і спеціальної наукової літератури дав змогу всебічно дослідити та системно розкрити службово-освітній аспект правового статусу курсанта поліції. Встановлено, що сучасне правове регулювання цього статусу має фрагментарний характер і позбавлене внутрішньої системності: права, обов'язки, гарантії та види юридичної відповідальності курсантів закріплені в різних нормативних джерелах, які відрізняються за змістом і рівнем деталізації.

За результатами дослідження зроблено висновок про необхідність законодавчого закріплення чіткого визначення поняття «курсант поліції», яке б відображало його подвійний характер – як здобувача вищої освіти та одночасно особи, що проходить службу в Національній поліції України. Створення цілісної правової конструкції цього статусу дозволить інтегрувати освітню та службову складові в єдину нормативну модель, забезпечити узгодженість між законами та підзаконними актами та підвищити ефективність підготовки майбутніх поліцейських відповідно до сучасних безпекових викликів.

Список бібліографічних посилань: 1. Гурковський М. П., Герман О. В. Курсанти закладів освіти МВС України як суб'єкти державно-службових відносин. *Соціально-правові студії*. 2021. № 4 (14). С. 41–48. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-4-41-48>. 2. Александрова О. Р.,

Карапет'янц С. І., Коломієць Ю. М. Залучення курсантів закладів вищої освіти системи МВС до забезпечення охорони публічної безпеки та порядку під час дії воєнного стану в Україні // Maritime security of the Baltic-Black sea region: challenges and threats : International scientific conference (Odessa, Ukraine, 23 December 2021) / Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine ; National Security and Defense Council of Ukraine ; Odessa State University of Internal Affairs et al. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. Рр. 183–187. **3.** Ковалів М. В., Єсімов С. С. Курсанти закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України – суб'єкти державної служби в поліції. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. Вип. 40. С. 73–80. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2020-40-73>. **4.** Шульга М. В. Поняття та особливості адміністративно-правового статусу курсантів та слухачів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. *Право і суспільство*. 2020. № 3, ч. 2. С. 112–119. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3-2.18>. **5.** Удод М. В., Бойко Т. М. Окремі питання адміністративно-правового регулювання проходження служби (навчання) в закладах вищої освіти МВС та ЗСУ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 414–416. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/96>. **6.** Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Київ ; Львів : Край, 2007. 188 с. **7.** Котюк В. О. Теорія права : навч. посіб. Київ : Вентурі, 1996. 208 с. **8.** Стефанюк Ю. В. Правовий статус особи: поняття і класифікація. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 42–45. **9.** Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с. **10.** Романюк В. В. Вплив специфічних умов навчання у ВНЗ МВС України на здійснення підготовки поліцейських // Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.) : зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 242–243. **11.** Пушкарьова Н. Ф. Конституційна гарантія доступності вищої освіти та принцип рівності: правовий аналіз на прикладі захисту прав соціально вразливих верств населення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 1, № 76. С. 109–114. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.16>.

Надійшла до редколегії 18.08.2025

Прийнята до опублікування 15.09.2025

Lysiuk A. M., Iushkevych O. H. Legal Status of a Cadet at a Higher Educational Institution with Specific Training Conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

The article presents a legal and scholarly analysis of the legal status of a police cadet as a specific subject of service-educational legal relations, combining the functions of a higher education student and a person serving in the National Police of Ukraine. The aim of the study is to define the normative foundations and practical features of such status, identify gaps in its legislative regulation, and develop proposals for its improvement.

The relevance of the research is determined by the absence in the current legislation of Ukraine of a unified definition of the term “police cadet” and by the fragmentary nature of the normative consolidation of their rights, duties, guarantees, and types of legal liability. The scientific novelty lies in the proposed author’s definition of this concept, which comprehensively reflects its educational and service-related nature and takes into account current security challenges, in particular the needs arising during martial law.

Based on the analysis of the Laws of Ukraine “On the National Police”, “On Higher Education”, “On Military Duty and Military Service”, subordinate regulations of the Ministry of Internal Affairs, and relevant scholarly literature, it has been established that the current model of legal regulation does not ensure adequate stability and predictability. The study substantiates the expediency of introducing into the Law of Ukraine “On the National Police” a separate Article 17-1 defining the concept of “police cadet”, creating a unified legislative provision on the rights, duties, guarantees, and responsibilities of cadets, as well as supplementing Article 74 with provisions on the specifics of their training during martial law, including the adaptation of educational programs and the expansion of military and tactical training.

The practical significance of the obtained results lies in the possibility of applying the formulated proposals in legislative activities, regulatory work of the Ministry of Internal Affairs, and the unification of the subordinate regulatory framework governing service-educational relations. The implementation of the proposed changes will contribute to enhancing the effectiveness of training future police officers, ensuring a balance between the educational and service components of their activities, and strengthening the legal guarantees of police cadets.

Keywords: police cadet, legal status, higher education institutions with specific training conditions, national police, cadet rights, cadet obligations, service-educational relations.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.97(477):355.48(470+571:477) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.10>

Максим Геннадійович Колодяжний,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (м. Харків),
відділ кримінологічних досліджень (завідувач);*

 <https://orcid.org/0000-0003-2149-9165>,

e-mail: mkolodyazhny@ukr.net

**ПРОГНОЗОВАНЕ МАЙБУТНЄ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА ЯК СКЛАДНОЇ
СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ТА ВПЛИВ ЇЇ ПОДАЛЬШОГО ІСНУВАННЯ
НА СТАН ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ¹**

На підставі застосування системного підходу спрогнозовано майбутнє російської федерації як складної соціальної системи з ознаками імперії. Надано характеристику системному підходу, виокремлено низку його системних вимог, розкрито їхній зміст на прикладі росії. Припущення щодо майбутнього російської федерації узгоджено з результатами досліджень аналітичних центрів та окремих експертів. На підставі системно-історичного параметра обгрунтовано тезу про історичну зумовленість налаштованості російської держави на застосування агресії до інших країн. Продемонстровано багатобікову спрямованість росії на знищення української державності, а також національної ідентичності Українського народу. Аргументовано, що стан злочинності в Україні корелює із тривалістю російсько-української війни. З'ясовано зв'язок між характером злочинності в Україні та фактом подальшого існування російської держави як цілісної соціальної системи.

Ключові слова: росія, російська федерація, держава-агресор, сценарії майбутнього, рашизм, фашизм, системний підхід, системні вимоги, злочинність, кримінальні правопорушення.

¹ Стаття підготовлена в межах розробки фундаментальної теми «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (держ. реєстр. в УкрІНТЕІ № 0124U005211).

Постановка проблеми

На сьогодні своєрідним науковим мейнстримом є проблема війни та миру в Україні, а також шляхів її вирішення. Дотичною до неї є проблема встановлення обставин щодо: справжніх причин воєнної агресії рф проти України; способів захисту Україною свого конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності; дієвого механізму забезпечення національної безпеки у різних сферах; прогнозування потенційних сценаріїв соціального розвитку як України, так і рф. У зв'язку із цим виникає питання: яким чином стосується кримінологія суто суспільно-політичних аспектів майбутнього рф? Відповідь: безпосереднє. Указана проблематика тісно прилягає до кримінологічної матерії, адже передбачення майбутнього розвитку криміногенної ситуації, кількісно-якісних показників злочинності та її окремих проявів є одним із завдань кримінологічної науки. Її розв'язання неможливе без прогнозування подальшого суспільно-політичного розвитку рф. Із моментом примирення, а тим більше настання сталого миру в Україні корелюють загальний стан кримінальної протиправності, рівень воєнних, військових та інших кримінальних правопорушень, а також реальний захист конституційних прав і свобод людини та громадянина. Розуміючи стратегічну кінцеву мету агресії рф проти нашої країни у вигляді повного захоплення її території, позбавлення державності, знищення української культури, мови, релігії й тисячолітніх традицій Українського народу, важливо оцінити перспективи подальшого функціонування росії й збереження нею цілісності як державного утворення із застосуванням системного підходу.

Стан дослідження проблеми

Проблематика статті перебуває на стику двох предметних площин. Перша стосується системного підходу, який активно розроблявся та продовжує розвиватись такими вченими, як О. Богданов, А. фон Берталанфі, І. Пригожин, І. Блауберг, Н. Вінер, Р. Мертон, А. Уйомов, В. Садовський, Е. Юдін, В. Оболенцев та ін. Різні аспекти складних систем (проблеми складності) вивчали У. Вівер, Г. Саймон, Е. Морена, Е. Шредінгер, Дж. Глейк, М. Волдроп, Дж. Коуен, Д. Пайнс, Д. Мельцер, Дж. Міллер, Д. Вест, С. Манабе, К. Гассельманн, Дж. Парізі та ін. Проблематика російського постімперського синдрому, шовінізму, рашизму, ідеології «руського міру» ставала частиною наукового доробку багатьох політологів, соціологів, істориків і навіть кримінологів, як-то: В. Ткаченко, О. Кондратенко, І. Русченко, В. Лизанчук, А. Якубова, Ю. Орлов та ін.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення потенційного сценарію подальшого існування росії як складної соціальної системи та впливу цього факту на криміногенну ситуацію в Україні.

Основними *завданнями* статті є: розкрити засади методології системного підходу; виокремити вимоги системного методу; обґрунтувати визнання російської федерації складною соціальною системою; аргументувати майбутнє фрагментації росії як системи крізь призму недотримання нею низки системних параметрів; продемонструвати багатоглибину налаштованість росії на знищення української державності й культури; порівняти тенденції злочинності в Україні у воєнний і довоєнний часи; спрогнозувати стан і характер кримінальної протиправності в нашій країні у повоєнний період з урахуванням потенційної фрагментації росії.

Наукова новизна дослідження

Уперше у кримінологічній науці здійснено спробу передбачити майбутнє російської федерації як держави-агресора на підставі застосування загальнонаукової методології системного підходу. Результати подібного форсайт-дослідження використано для формулювання відповідних суджень щодо прогнозування стану та характеру кримінальної протиправності в Україні у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу

З урахуванням незаперечного факту широкомасштабного збройного нападу на Україну із застосуванням фактично всіх видів озброєнь, крім ядерного компонента, що відбувся 24 лютого 2022 р., керуючись ст. 3 Резолюції № 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р.¹, Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН «Агресія проти України» від 2 березня 2022 р.², а також Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» 2022 р.³,

¹ Resolution 3314 (XXIX). Definition on Aggression // United Nations : офіц. сайт. URL: [https://docs.un.org/en/A/RES/3314\(XXIX\)](https://docs.un.org/en/A/RES/3314(XXIX)) (дата звернення: 01.07.2025).

² Aggression against Ukraine : resolution / adopted by the General Assembly (11th emergency special sess.: 2022) // United Nations : офіц. сайт. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3965290?ln=ru&v=pdf> (дата звернення: 01.07.2025).

³ Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України : Закон України від 21.04.2022 № 2217-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20> (дата звернення: 01.07.2025).

подібні дії росії проти України трактуються не інакше як агресія. Звідси є всі правові та моральні підстави іменувати рф державою-агресором.

Набуває особливої значущості розгляд майбутнього росії крізь призму системного підходу (англ. *system thinking* – системне мислення) – напряду методології досліджень щодо вивчення об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відносин і зв'язків між ними, тобто розгляду об'єкта як системи. Ефективність системного підходу корелює з характером застосованих загальносистемних закономірностей. Надати лаконічний, однак дуже змістовний опис системному підходу можна за допомогою таких його припущень: 1) у світі існують системи; 2) системний опис є істинним; 3) системи взаємодіють одна з одною, тому все в цьому світі взаємопов'язано; 4) отже, світ – це система [1, с. 12, 13].

Системний підхід містить низку вимог. На особливу увагу серед них заслуговують системно-елементна (вивчення складових системи); системно-структурна (з'ясування зв'язків між елементами); системно-ресурсна (виявлення ресурсів, необхідних для функціонування системи); системно-інтеграційна (установлення якісних властивостей системи, що забезпечують її цілісність); системно-комунікаційна (окреслення зовнішніх зв'язків системи з навколишнім середовищем); системно-історична (уточнення етапів становлення системи, її теперішнього стану та перспектив розвитку) [2, с. 48, 49]. Спробуємо продемонструвати ступінь відповідності держави-агресора як складної соціальної системи низці названих системних вимог.

Фундатором системології вважають О. Богданова. У своїй тритомній науковій праці «Тектологія», виданій ще у 1910–1920 рр., учений обґрунтовує багатоелементний характер цілісних динамічних систем природи та суспільства. Важливим твердженням О. Богданова є властивості суперечностей системи та їх здатність призводити до організаційного розбалансування окремих комплексів системи. Це стає результатом або кардинальних перетворень такої системи, або навіть її руйнації. Існує думка, що зазначені системні постулати О. Богданова безпосередньо стосуються проблеми визначення майбутнього росії як кризової і великої соціальної системи. Комплекс істотних труднощів суспільно-політичного, фінансового, соціально-економічного характеру є ознакою, хоча наразі й малопомітною, початкового етапу формування системних проблем, які здатні перетворитися на

¹ Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука // Cercs : сайт. URL: https://cercs.u-bordeaux-montaigne.fr/attesh/ATTESH_Textes_traduits/Bogdanov%20A/Bogdanov%20-%20Tektologija%20-otryvki.pdf (дата звернення: 01.05.2025).

справжню причину можливої майбутньої фрагментації войовничої російської держави й агресивного російського соціуму.

За словами професора Д. Сновдена, всесвітньовідомого експерта з теорії складності, який працює у компанії Cognitive Edge, секрет успіху певної організації чи країни залежить від рівня взаємодії різних елементів соціальної системи у вигляді людей і груп населення (системно-структурна вимога). Тому маленькі та периферійні країни наразі мають більші шанси на успіх порівняно з великими державами, де ці зв'язки не є такими активними і вираженими¹. Ця думка набуває підтвердження на прикладі окремих невеликих за територією, обсягом промисловості та іншими параметрами держав. Зокрема, за даними МВФ, у 2025 р. світовими лідерами за паритетом купівельної спроможності на душу населення були такі країни, як (у міжнар. дол.): Люксембург – 154,9; Сінгапур – 153,6; САР Макао – 140,3; Ірландія – 131,5. До цього списку свідомо не включені такі держави, як Катар (118,8) та Норвегія (106,5)², оскільки їх доходи формуються переважно від продажу великого запасу нафти і газу. Тобто припущення щодо важливості соціальних зв'язків для сталого розвитку держав і суспільств є цілком очевидними.

З урахуванням слів Д. Сновдена можна констатувати, що РФ є своєрідною заручницею власного великого розміру, організаційної незграбності, управлінської неефективності, а також слабких внутрішньосистемних соціальних зв'язків: між центром і регіонами; між суб'єктами федерації; між розрізненими народами, національними й релігійними групами РФ. Вони упродовж століть піддаються планомірній і потужній асиміляції для створення штучної національної, мовної, релігійної, культурної цілісності абсолютно різних народів. Їх наразі об'єднує лише вимушене перебування у складі єдиної держави, яка кілька століть тому їх поневолила та продовжує використовувати їхній економічний потенціал попри інтереси регіонів для фінансового підживлення центру з метою реалізації хворих геополітичних амбіцій.

У системології іноді застосовується поняття «поштівка із майбутнього». Під нею розуміються малопомітні та слабо виражені ознаки певної глобальної події, явища чи процесу, який обов'язково відбудеться

¹ Як керувати складністю? – розповідає відомий професор Дейв Сновден // Аналітичний центр УКУ : сайт. 10.07.2020. URL: <https://ac.uku.edu.ua/news/yak-keruvaty-skladnistyu-rozpovidaye-vidomyj-profesor-dejv-snovden/> (дата звернення: 01.07.2025).

² GDP per capita, current prices // International Monetary Fund : сайт. URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/PPP@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWorld> (дата звернення: 01.07.2025).

в майбутньому. Такий процес можна порівняти з кіп'ятінням води, коли перед зміною рідкого стану на пароподібний вона попередить про це бульбашками, що піднімаються вгору [3]. Подібне системне знання можна використати для врахування таких «поштівок» із метою передбачення певних явищ. Наприклад, великі системні проблеми в економіці, що мали місце у СРСР у 80-х рр. ХХ ст., були саме тими «поштівками», які сигналізували про майбутній розпад країни. Про цю геополітичну подію не здогадувались навіть аналітики США. Наприклад, у 1988 р. у відомого та впливового американського політика Г. Кіссінджера запитали про незалежність України, на що він тоді відповів: «Я швидше побачу Каліфорнію незалежною від США, ніж Україну». Після цього всі присутні в залі засміялися, що свідчить про те, що американська політична еліта продовжувала навіть в останні роки існування СРСР вважати його достатньо сильним і міцним [4]. Подібна недалекоглядність пояснюється ігноруванням малопомітних «поштівок» як ознак поступової руйнації великої соціальної системи, якою була радянська держава. Беручи до уваги слабку вираженість соціальних зв'язків у рф, ґрунтуючись на низці «поштівок» глобального, військового, суспільно-політичного, фінансового, соціально-економічного та іншого характеру, можна цілком припустити фрагментацію вже у недалекому майбутньому рф як повторення справедливої долі СРСР.

Однією із важливих ознак системи, яка виражає внутрішню будову цього утворення, є складність. Її значущість визнавав С. Хокінг, зазначаючи, що ХХІ ст. буде століттям складності [5]. Недарма у сучасній західній науці під час вивчення фізичних, біологічних, природних, соціальних систем використовують знання теорії складності (*complexity theory*). Традиційно до складних систем відносять колонії комах, нейронні та імунні системи, економіку, інтернет¹, космос, великі держави у вигляді імперій тощо. Попри відмінне розуміння дослідниками системного підходу, всі вони сходяться на тому, що системні об'єкти об'єднує складність [6, с. 281]. Складність можна розуміти з кількісного та якісного боків. Отже, що більшою буде кількість елементів у структурі підсистем та емерджентний характер взаємозв'язків між ними, то більш складною буде та чи інша система.

Ступінь складності системи, зокрема соціальної, якою є певна велика держава, корелює з обсягом її окремих підсистем (системно-елементна вимога). Що більше рівнів містить система та що більше елементів розміщується на кожному рівні, то, відповідно, більш

¹ Complexity Science // ScienceDirect : сайт. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/complexity-science> (дата звернення: 01.07.2025).

складною й, головне, ресурсно витратною є така система (системно-ресурсна вимога). Її ефективність може досягати певних меж і кількості елементів системи. Штучна роздутість, недоречне розширення обсягу системи здатне результувати її малоефективність, непродуктивність, ускладнення внутрішніх й зовнішніх системних зв'язків. Продемонструємо це положення на прикладі причин розпаду СРСР.

Радянська держава є дуже показовою, великою й багатоелементною соціальною системою з ознаками імперії, яка фактично стала заручницею свого штучно роздутого обсягу (з точки зору територій, військових витрат, взятих соціальних зобов'язань перед власним народом та країнами Східної Європи, Азії, Африки, Латинської Америки, які було включено до орбіти інтересів комуністичного режиму). На підтримання та обслуговування цього обсягу у СРСР не вистачило ані людських, ані матеріальних ресурсів. У підсумку така ситуація призвела, як відомо, до природного розпаду соціальної та суспільно-політичної системи під назвою Радянський Союз.

Насправді такі процеси, як економічний «застій» у 70-х рр. XX ст., політика «перебудови» у кінці 80-х рр. XX ст. були ознаками слабкої результативності СРСР як великої і складної соціальної системи. Крім того, ціла низка «оксамитових» революцій у країнах Варшавського договору вже свідчили про недієвість тієї радянської системи влади і суспільно-політичного комуністичного устрою. Сукупність зазначених обставин стала насправді позитивним результатом і значущою подією у глобальних масштабах людства, про яку ми зараз можемо розмірковувати у системній історичній ретроспективі. На підставі закономірностей функціонування соціальних систем такий самий результат може зі значною часткою ймовірності спіткати й сучасну рф. Вона має значний набір ознак великої складної соціальної системи, що тяжіє до свого логічного соціального і політичного роздрібнення. Можна припустити, що система російської держави і суспільства вже пройшла своєрідну точку біфуркації, якою є повномасштабне військове вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р.

Указана жахлива у всіх розуміннях цього слова подія стала результатом негативних для рф наслідків, сукупність яких лише посилила соціальну турбулентність у державі-агресорі. Ця обставина має великі шанси перетворитися на основну причину руйнування системи російської держави. На її місці можуть з'явитися нові, більш дрібні, але і більш досконалі політичні державні системні утворення, здатні ефективніше реагувати на соціальні виклики сьогодення у когорті й тісній взаємодії з демократичними країнами світу.

У рф як складній соціальній системі реально не дотримується системно-інтеграційна вимога. Це виражається в тому, що цілісність росії забезпечується не природною внутрішньодержавною взаємодією між

різними елементами (суб'єктами рф), а страхом, примусом і репресіями з повним ігноруванням національних, релігійних, культурних та інших особливостей багатьох народів, що проживають на території тих або інших національних республік. Через багаторічну свідомо-планомірну мовну й культурну асиміляцію у російському суспільстві прийнято виокремлювати так звану титульну націю руських та всі інші. При цьому парадоксальною сприймається ситуація, коли представників інших народів (бурятів, башкирів, калмиків, тувинців, чувашів та багатьох інших) також називають «русськими». Усе це вказує на порушення національних прав народів росії та спробу штучного знищення їх національної ідентичності.

Яскравим прикладом агресивної російської політики, що суперечить гармонійній системно-інтеграційній вимозі, є дві чеченські війни (1994–1996 рр. і 1999–2000 рр.), розв'язані рф проти Чеченської Республіки Ічкерія, що проголосила свою незалежність у 1991 р. Платою за політичне рішення про незалежність чеченського народу стало фізичне знищення Президента Ічкерії Д. Дудаєва, а також жорстока розправа з будь-яким національним чеченським супротивом. Схожа ситуація мала місце із протизаконним блокуванням з боку рф реалізації права на самовизначення Республіки Татарстан. Остання відповідним референдумом та Конституцією проголосила про свою незалежність у 1992 р., однак була скасована Конституційним судом рф у 2001 р.¹

Держава-агресор як складна соціальна система не відповідає і системно-комунікаційній вимозі щодо її тісних зовнішніх зв'язків із навколишнім середовищем у вигляді своїх сусідів, зокрема Україною, а також багатьма іншими державами світу. З Україною нормальна системна комунікація була порушена у 2014 р. після анексії Автономної Республіки Крим і часткової окупації Донецької та Луганської областей. Моментом комунікаційного неповернення є широкомасштабне військове російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. Своєю неспровокованою агресією рф порушила також комунікацію з державами глобального Заходу та їхніми союзниками (Японією, Південною Кореєю, Австралією). Це стало результатом виключення росії із G8, накладення на неї безпрецедентних фінансових та економічних міжнародних санкцій, кількість яких перевершила 28,5 тис. [7]. Очевидно, що перелічені чинники не сприяють стабільності та цілісності рф з огляду на системний підхід.

¹ Референдум про суверенітет Татарстану (1992) // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Референдум_про_суверенітет_Татарстану_\(1992\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Референдум_про_суверенітет_Татарстану_(1992)) (дата звернення: 01.07.2025).

Майбутнє росії більш чітко викристалізовується, якщо проводити відповідні історичні паралелі. Загальновідомо, що життя будь-якої великої держави як великої соціальної системи закінчується природним розпадом. Виняток у цьому плані не становлять навіть такі колись могутні держави, як Римська або Монгольська імперії. Нерідко вагомою обставиною, що прискорює фрагментацію великих держав, є війна. Зокрема, за результатами Першої світової війни розпалися одразу три імперії: Російська, Османська й Австро-Угорська. У зв'язку із цим К. фон Габсбург, сучасний нащадок династії Габсбургів, підтримуючи Україну, в одному зі своїх інтерв'ю зазначив, що росія є класичною колоніальною імперією, а теперішня політика кремля є нічим іншим, як передсмертною агонією, що неминуче призведе до краху¹. На думку багатьох експертів, однією із причин, що вплинула на економічну кризу у СРСР, а потім його розпад у 1991 р., є затяжна війна в Афганістані². З урахуванням вищевикладеного можна припустити, що війна рф проти України зі значною часткою ймовірності також стане ключовим чинником у фрагментації росії на декілька державних національних утворень. Вони згодом уже не становитимуть значної загрози для національної безпеки України через обмеженість економічних і військових ресурсів.

Наведені вище системні прогнози цілком корелюються з результатами досліджень багатьох міжнародних і вітчизняних аналітичних центрів. Зокрема, власні прогнози щодо майбутнього рф здійснили експерти Європарламенту, виокремивши три основні сценарії з такими умовними назвами: 1) тоталітаризм (перетворення росії на тоталітарну державу); 2) колапс (втрата політичним режимом влади через недовіру населення); 3) розпад (розкол рф на декілька держав). Як зауважують аналітики, у держави з 85 суб'єктами та більше ніж 150 етнічними групами є великий потенціал для часткової фрагментації. Вона може настати не на основі впорядкованих і цивілізованих переговорів між суб'єктами рф, швидше це буде результатом розпаду в умовах вакууму влади [8].

Експерт аналітичного центру The Atlantic Council (США) К. Мішель презентував результати дослідження «Росія завтра: п'ять сценаріїв майбутнього Росії». У ньому містяться такі сценарії: подальше правління та

¹ Карл фон Габсбург: Україна має перемогти, а режим путіна має бути змінений // УКРІНФОРМ : сайт. 11.01.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3650657-karl-fon-gabsburg-ukraina-mae-peremogti-a-rezim-putina-mae-buti-zminenij.html> (дата звернення: 01.07.2025).

² Війна в Афганістані стала причиною розпаду Радянського Союзу – експерт // Українське радіо : сайт. 15.02.2019. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=85188> (дата звернення: 01.07.2025).

зміцнення диктатури путіна; відсторонення путіна від влади, що призведе до влади ультраправих націоналістів; відсторонення путіна від влади й установлення технократичного, проте значною мірою антидемократичного режиму; відсторонення путіна від влади й установлення ліберального, повністю прозахідного уряду; розпад і припинення існування рф як держави. На думку науковця, внаслідок російських поразок в Україні та погіршення економічної ситуації національна криза почне загострюватися у низці регіонів росії, особливо Чечні, Татарстані й Республіці Саха. На перший погляд, як пише К. Мішель, такі сценарії можуть здатися фантастичними, однак на початку 1990-х рр. усі ці території майже досягли незалежності, але їх спроби були придушені імперським підходом москви. Однак пам'ять про ці події не згасла. У дослідженні резюмується, що держава, яка відмовляється визнати власну жорстоку імперську історію та свою роль як колонізатора, знищуючи та поглинаючи навколишні нації, завжди перебуватиме на шляху до соціального вибуху [9].

Ф. Лейдквіст, директор Стокгольмського центру східноєвропейських досліджень (SCEEUS), у своїй аналітичній доповіді виокремлює серед інших системну проблему росії. Вона полягає в тому, що агресія рф не є локальним чи регіональним конфліктом. Це є прямим нападом на міжнародне право та європейський безпековий порядок. Крім того, війна не є самою проблемою, вона є лише проявом справжньої проблеми. Тому припинення війни не змінить ідеологію рф та її поведінку у політиці, суспільстві й економіці. Автор дослідження хоча прямо і не наголошує на перспективному розколі рф на декілька держав, однак зауважує, що довгострокові економічні, демографічні, технологічні та інші тенденції намічаються не на користь росії [10]. Зрозуміло, що вони зі значною часткою ймовірності можуть результовувати соціальний хаос, а згодом – зміну політичного режиму та розкол рф.

Схожу думку щодо прогнозів майбутнього рф висловлює керівництво Головного управління розвідки Міністерства оборони України. Зокрема, В. Скібіцький наголосив, що найбільшими страхами для держави-агресора залишаються: 1) дестабілізація режиму і зміна влади; 2) дестабілізація всередині рф, адже це велика територія і багатонаціональна країна; 3) розкол чи розвал рф¹. Як бачимо, і зарубіжні, і вітчизняні експерти не виключають та навіть припускають фрагментацію росії, що може настати за збігу низки суспільно-політичних та деяких інших подій.

¹ У кремлі бояться дестабілізації режиму та розпаду росії – ГУР // Інформаційний спротив : сайт. 25.04.2025. URL: <https://sprotyv.info/news/ukremli-boyatsya-destabilizacii-rezhimu-ta-rozpadu-rosii—gur> (дата звернення: 01.07.2025).

Особливий інтерес становить системно-історична вимога до рф як складної соціальної системи. Вона здатна відкрити завісу справжнього ставлення цієї держави до України на різних історичних етапах її розвитку. Не претендуючи на вичерпність історичних знань у цій сфері, виникає необхідність зупинитися на ключових історичних подіях. Вони можуть поглибити розуміння сутності російської держави та російського народу в системній історичній ретроспективі. Знаковою історичною подією є захоплення у 1240 р. Києва монголо-татарським військом на чолі з ханом Батием. Це значно прискорило занепад давньої протодержави Русь. Головне у цьому факті те, що до війська Золотої Орди входили також воїни з території, яка називалась у ті далекі часи Залісся, де було розташоване Московське князівство. Однак ще раніше, у 1169 р., Київ був захоплений і розграбований коаліцією з 11 князів, зібраною Володимиро-Суздальським князем А. Боголюбським¹.

Прагнення гетьмана І. Мазепи позбутися московського васалітету й отримати незалежність Гетьманщини закінчилось укладенням договору зі шведським королем Карлом XII. У відповідь на ці дії за наказом московського царя Петра I у 1708 р. було знищено гетьманську резиденцію м. Батурин, убито до 7 тис. оборонців та до 7,5 тис. цивільного населення, включно з жінками і дітьми. В історії ця подія називається Батуринською трагедією². Однак ще раніше московські царі встигли продемонструвати свою невиправдану жорстокість під час захоплення у 1471 р. Новгородської республіки, а також Казанського ханства у 1552 р., де було знищено тисячі мирних мешканців. Остання подія залишилась у національній пам'яті татар, які називають її зараз голокостом татарського народу³. За однією з версій найменування руських саме «кацапами» пов'язується із жорстоким захопленням ними Казані. Слово *kasap* перекладається з тюркської як м'ясник. На жаль, за багатовікову історію мешканці держави, яка наразі називається рф, неодноразово доводили свою жорстокість, що виправдовує цю назву.

Росія завжди прагнула до знищення національної та мовної ідентичності українців. Яскравим прикладом є Валуєвський циркуляр 1863 р. – таємне розпорядження міністра внутрішніх справ Російської імперії П. Валуєва до територіальних цензурних комітетів. У

¹ Розорення Києва (1169) // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Розорення_Києва_\(1169\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Розорення_Києва_(1169)) (дата звернення: 01.07.2025).

² Батуринська трагедія // Велика українська енциклопедія : сайт. URL: https://vue.gov.ua/Батуринська_трагедія (дата звернення: 01.07.2025).

³ Захоплення Казані (1552) // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Захоплення_Казані_\(1552\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Захоплення_Казані_(1552)) (дата звернення: 01.07.2025).

ньому наказувалося призупинити видання значної частини книг, написаних «малоросійською», тобто українською мовою. Згідно з указом заборонялася публікація релігійних, навчальних та освітніх книг, однак дозволялася публікація художньої літератури¹. У 1876 р. російський імператор Олександр II видав Емський указ. Він був спрямований на витіснення української мови у багатьох сферах життя (церква, музика, театр, книгодрукування) й обмежував її лише побутовим ужитком².

Однак апогей системної жорстокості щодо України та українців пов'язується з періодом радянської комуністичної влади: «Червоний терор» щодо захоплення більшовиками УНР у 1918 р. і подальших роках (розстріляно до 5 тис. осіб)³; три сплановані голодомори в Україні у 1921–1923 рр., 1932–1933 рр. і 1946–1947 рр., визнані світовою спільнотою геноцидом Українського народу (за різними даними загинули від 4 до 14,8 млн осіб)⁴; розстріляне відродження щодо знищення до 30 тис. представників наукової і культурної еліти української нації у 1920–1930-х рр.⁵; Друга світова війна, в якій загинуло до 7 млн українців⁶ (у її початку винен безпосередньо СРСР на чолі з диктатором І. Сталіним, який у 1939 р. уклав з А. Гітлером пакт Молотова – Ріббентропа про розподіл сфер впливу в Європі); ГУЛАГ, де у 1934–1956 рр. було страчено до 1,7 млн людей, п'ята частина серед яких були українцями⁷ та, на жаль, багато іншого (депортації народів, включно кримських татар; концентраційні табори; каральна психіатрія; примусова колективізація; невідповідні людській гідності умови життя селян; дефіцит товарів; замороження і неповернення банківських депозитів громадян, що накопичувались десятиліттями, після розпаду СРСР).

¹ Валуєвський циркуляр // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Валуєвський_циркуляр (дата звернення: 01.07.2025).

² Емський указ // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Емський_указ (дата звернення: 01.07.2025).

³ Червоний терор // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Червоний_терор (дата звернення: 01.07.2025).

⁴ Голодомори в Україні // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Голодомори_в_Україні (дата звернення: 01.07.2025).

⁵ Розстріляне відродження // Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека імені Софії та Олександра Русових : сайт. 31.10.2022. URL: <https://libkor.com.ua/book-exhibition/362-rozstriljane-vidrozdzhennja> (дата звернення: 01.07.2025).

⁶ Втрати України в Другій Світовій війні // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Втрати_України_в_Другій_Світовій_війні (дата звернення: 01.07.2025).

⁷ ГУЛАГ // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/ГУЛАГ> (дата звернення: 30.01.2020/01.07.2025).

З урахуванням продемонстрованого системно-історичного параметра, беручи до уваги соціальні події сьогодення, можна сформулювати цілком обґрунтоване судження, що менталітет і психологія російського народу, загарбницькі дії рф проти України, недотримання укладених раніше з Україною міжнародно-правових угод, учинення нею тисяч воєнних злочинів проти мирного населення, порушення положень багатьох міжнародних конвенцій тощо зумовлені історично. Постійне прагнення рф до внутрішньої та зовнішньої агресії, наявність у цієї держави ознак фашизму і навіть нацизму (у контексті заперечення існування держави України, неприйняття української мови і культури, вбивств українців) є своєрідним національним кодом російської держави, запрограмованим століттями. Наразі цей код має назву «рашизм», тобто політична ідеологія та соціальна практика владного режиму росії кінця XX – початку XXI ст., що базується на ідеях «особливої цивілізаційної місії» росіян, «старшості братнього народу»; нетерпимості до елементів культури інших народів, що проживали в Російській імперії чи СРСР; ультра націоналізмі, використанні російського православ'я як моральної доктрини, геополітичних інструментах впливу, військовій силі стосовно країн, що входять до сфери впливу рф¹. На переконання І. Руценка, насправді рашизм є набагато віків старшим за фашизм, йому не потрібно копіювати системи Б. Муссоліні або А. Гітлера. І спільним у цих ідеологій є те, що всі ці системи виражають тоталітарний спосіб організації соціального життя [11, с. 273, 274]. Достатньо розгорнуту характеристику російському фашизму надав Ю. Орлов. Учений наголошує, що це явище має у своїй основі розгалужений метакомплекс чинників колективного безсвідомого, чільне місце в яких посідає патерналізм, істерії страху, неврози нав'язливих станів, ресентимент, ворожість до естетично розвинених культурних патернів [12, с. 246].

Наявність у державі-агресорі ідеології рашизму визнана і на офіційному рівні. Зокрема, у постанові парламенту «Про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненавистницьких» виокремлено низку ознак рашизму й наголошено, що це нове суспільно-політичне явище і тоталітарна ідеологія ґрунтуються на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму (нацизму)².

¹ Рашизм // Вікіпедія : від. енцикл. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Рашизм> (дата звернення: 01.07.2025).

² Про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик

З урахуванням досить високої системної вірогідності майбутньої суспільно-політичної фрагментації рф можна здійснити відповідні оцінки впливу цієї обставини на стан злочинності в Україні. Зокрема, аналіз та узагальнення загального рівня кримінальних правопорушень в Україні у 2024 р. порівняно з 2021 р. дає підстави стверджувати, що цей показник за указаний період збільшився у понад півтора рази (321,4 тис. проти 492,5 тис. відповідно). При цьому зростання спостерігається і за низкою криміногенних маркерів, які вказують на істотний вплив війни на українське суспільство. Це передусім стосується таких кримінальних правопорушень: проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (253 у 2021 р. проти 30,1 тис. у 2024 р.); військових (3 тис. у 2021 р. проти 93,9 тис. у 2024 р.); проти основ національної безпеки (520 у 2021 р. проти 6 тис. у 2024 р.); проти життя і здоров'я особи (33,6 тис. у 2021 р. проти 80 тис. у 2024 р.); учинених з використанням зброї і боєприпасів (720 у 2021 р. проти 17 тис. у 2024 р.)¹ тощо.

З наведених вище статистичних даних випливає, що можливе припинення існування рф як цілісної держави результе її ресурсну, людську та військову неспроможність у продовженні військової агресії проти України. Це природним чином призведе до істотного зменшення рівня зазначених кримінальних правопорушень, який зріс протягом періоду дії правового режиму воєнного стану у нашій державі. Водночас в Україні зберігається високий ризик збільшення рівня низки інших кримінальних правопорушень, на поширення яких вплине повоєнна соціально-економічна дестабілізація у вигляді безробіття, демобілізація сотень тисяч військовослужбовців Збройних Сил України, значних асигнувань на відбудову країни, незаконного та слабо контрольованого обігу вогнепальної зброї й вибухових речовин тощо. Ці криміногенні чинники здатні негативно позначитися на зростанні у повоєнний час низки видів кримінальних правопорушень: проти власності; насильницьких, зокрема домашнього насильства; вчинених із застосуванням вогнепальної зброї та вибухових речовин; учинених у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння; у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг [13], тощо.

рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких»: постанова Верховної Ради України від 02.05.2023 № 3078-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-20> (дата звернення: 01.07.2025).

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 01.07.2025).

Висновки

На підставі проведеного дослідження можемо зробити низку висновків.

1. Системний підхід як загальнонаукова методологія зайвий раз довів свою придатність щодо можливості застосування під час вирішення важливих соціальних проблем.

2. Росія як держава-агресор є складною соціальною системою.

3. Оскільки рф є системним утворенням, то не відповідає багатом системним вимогам, що вказує на ймовірність її майбутньої фрагментації на декілька незалежних держав. Реальність настання цього соціального результату корелює з успіхами України на фронті й злагодженості дій колективного Заходу у протидії експансіоністській політиці рф.

4. Війна росії проти України є не причиною, а наслідком багатовікової агресивної державної політики щодо захоплення нових територій і підкорення інших народів.

5. Сучасна ідеологія рашизму спрямована на знищення української державності та поневолення Українського народу.

6. Ступінь криміногенності українського суспільства, поширення багатьох кримінальних правопорушень, сталість соціально-економічного розвитку України залежать від тривалості російсько-української війни, а також від факту подальшого існування рф як цілісної держави.

7. Потенційна суспільно-політична фрагментація росії результує зменшення рівня та поширеності в Україні низки кримінальних правопорушень: проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; військових; проти основ національної безпеки; проти життя і здоров'я особи; учинених з використанням зброї і боєприпасів та деяких інших.

Список бібліографічних посилань: 1. Прокопенко Т. О. Теорія систем і системний аналіз : навч. посіб. Черкаси : ЧДТУ, 2019. 139 с. 2. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / уклад.: І. М. Астрелін, І. В. Косогіна, С. О. Кириї. Київ : КІП ім. Ігоря Сікорського, 2021. 121 с. 3. Левантович О. Більше, ніж теорія: як наука про комплексність впливає на наше життя // Український католицький університет : сайт. 02.05.2018. URL: <https://ucu.edu.ua/news/bilshe-nizh-teoriya-yak-nauka-pro-kompleksnist-vplyvaye-na-nashe-zhyttya/> (дата звернення: 01.05.2025). 4. Орлова Ю. Як українці забили останній цвях у домовину СРСР: неможлива історія, що стала можливою // LB.ua : сайт. 27.12.2023. URL: https://lb.ua/blog/yulia_olrova/590924_yak_ukraintsi_zabili_ostanniy_tsv_yah.html (дата звернення: 15.02.2025). 5. Hébert-Dufresne L., Allard A., Garland J., Hobson E. A., Zaman L. The path of complexity. *NPJ Complexity*. 2024. Vol. 1. DOI: <https://doi.org/10.1038/s44260-024-00004-0>.

- 6.** Нежурбіда С. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с. **7.** Бовсуновська К. Путін зізнався, скільки санкцій було введено проти Росії // УНІАН : сайт. 18.03.2025. URL: <https://www.unian.ua/world/sankciji-proti-rf-putin-nazvav-kilkist-obmezhen-shchodo-rosiji-12949722.html> (дата звернення: 05.05.2025). **8.** Ільченко Л. Економічний колапс та розпад: у Європарламенті спронузували майбутнє Росії // ZN,UA : сайт. 15.01.2023. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/ekonomichnij-kolaps-ta-rozpad-u-jevroparlamentisprohnozuvali-majbutnje-rosiji.html> (дата звернення: 01.05.2025). **9.** Азаді Р. Сценарії майбутнього Росії: від зміцнення режиму Путіна до повного розпаду // Український тиждень : сайт. 06.02.2024. URL: <https://tyzhden.ua/stsenarii-majbutnoho-rosii-vid-zmitsnennia-rezhimu-putina-do-povnoho-rozpadu/> (дата звернення: 01.05.2025). **10.** Löjdquist F. The Need for Taking the Strategic Initiative Towards Russia. *SCEEUS Report*. 2024. No. 11. URL: <https://sceeus.se/en/publications/the-need-for-taking-the-strategic-initiative-towards-russia-an-outline-for-a-policy-to-contain-constrain-and-counter-russian-antagonistic-behaviour/> (дата звернення: 01.05.2025). **11.** Рущенко І. П. Ідеологія рашизму : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2023. 276 с. **12.** Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с. **13.** Колодязний М. Г. Метаморфози злочинності в Україні під час війни та у повоєнний період // Злочинність в Україні: сучасний стан та погляд у майбутнє : матеріали заоч. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 6 трав. 2025 р.) / уклад. А. В. Калініна. Харків : Право, 2025. С. 64–68.

Надійшла до редколегії 25.07.2025

Прийнята до опублікування 30.08.2025

Kolodyazhny M. G. The Forecasted Future of the Aggressor State as a Complex Social System and the Impact of Its Continued Existence on the State of Crime in Ukraine

Based on the application of a systemic approach, an attempt has been made to forecast the future of the russian federation. The systemic approach is characterised as a general scientific methodology of cognition. A number of systemic requirements (parameters) have been identified that any system, in particular a social system, must meet: systemic-elementary, systemic-structural, systemic-resource, systemic-integration, systemic-communication, and systemic-historical. The content of each of these systemic requirements has been clarified.

Arguments are presented in favour of recognising modern russia as a complex social system with the characteristics of an empire. Using the example of russia as a complex social system, its compliance with systemic requirements is revealed. Assumptions are made about the future of the russian federation, consistent with the results of several studies by international and domestic analytical centres and individual experts. Particular emphasis is placed on the systemic-historical requirement of a systemic approach. On this basis, a retrospective

analysis is carried out to substantiate the thesis about the historical determinism of the russian state's predisposition to aggression towards other countries and its manifestation towards its own people. The centuries-old orientation of russia towards the destruction of Ukrainian statehood, as well as the national, linguistic and cultural identity and uniqueness of the Ukrainian people, is substantiated. Rashism is defined as a contemporary russian ideology that combines elements of fascism and nazism. Arguments are presented in favour of the assertion that the state of criminal illegality, as well as the trends in the spread and patterns of crime in Ukraine, depend on the duration of the Russian-Ukrainian war. It is noted that the nature of crime in Ukraine is also influenced by the very fact of the continued existence of the russian state as an integral and stable social system.

Keywords: russian federation, aggressor state, future scenarios, rashism, fascism, systemic approach, systemic requirements, crime, criminal offences.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.102:343.985(477) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.11>

Влада Олександрівна Гусєва,

*доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 1,
кафедра криміналістики та судової експертології (завідувач);*

 <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>,
e-mail: v.guseva989@ukr.net;

Крістіна Андріївна Романаускас,

*доктор філософії за спеціальністю «Право»,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України (докторант);*

 <https://orcid.org/0009-0006-9545-9755>,
e-mail: kristina.r7@ukr.net

**МЕХАНІЗМ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НАДАННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ**

У статті наголошено, що криміналізація правопорушень у сфері професійної правничої допомоги покликана забезпечити законність, незалежність адвокатури та довіру суспільства до цього інституту. Особливу увагу приділено механізму злочинної діяльності, розвиток уявлень про який пройшов шлях від опису способів учинення до сучасного розуміння його як складної динамічної системи. Встановлено, що цей механізм охоплює взаємодію суб'єкта, потерпілого, обстановки, способу дії та наслідків, посідаючи проміжну позицію між способом учинення та криміналістичною характеристикою. З'ясовано, що злочини проти адвокатів становлять окрему групу правопорушень високої суспільної небезпеки, а дослідження їх механізму є передумовою створення ефективних методик розслідування.

Ключові слова: злочин, механізм злочину, правнича допомога, адвокатура, адвокат, захисник, представництво особи.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Будь-які кримінально карані діяння, пов'язані зі здійсненням правозахисної діяльності, зокрема у сфері професійної адвокатської

практики, суттєво підривають довіру до інституту адвокатури як ключового елемента демократичної правової держави. Їхня суспільна небезпека лише зростає, адже вони вчиняються особами, які володіють спеціальними знаннями та процесуальними повноваженнями. Це дає їм можливість впливати на перебіг судового розгляду та фактично визначати його результат. Такі дії становлять безпосередню загрозу правам і свободам людини, оскільки можуть не лише унеможливити досягнення цілей захисту або представництва, а й, навпаки, сприяти їх порушенню.

Кримінальна активність у сфері правничої допомоги руйнує принципи змагальності та рівності сторін, спотворює механізми доказування й перешкоджає встановленню істини у кримінальному провадженні. Сучасні прояви таких діянь відзначаються особливою складністю. Додаткової ваги проблемі надають міжнародні стандарти захисту незалежності адвокатури, які покладають на державу обов'язок забезпечувати ефективні гарантії протидії зловживанням у цій сфері. Для України, що перебуває на шляху євроінтеграції, надзвичайно важливою є гармонізація національних механізмів протидії злочинності із практикою європейських країн.

Виконання завдання з протидії злочинності неможливе без ґрунтовного дослідження механізму злочинної діяльності. Особливої уваги потребують закономірності цього механізму у сфері професійної правничої допомоги. Їхнє вивчення дозволить виявити типові схеми проправної поведінки, розробити ефективні рекомендації щодо їх попередження та створити науково обґрунтовані криміналістичні методики, що сприятимуть підвищенню ефективності досудового розслідування й забезпеченню довіри суспільства до системи правосуддя.

Стан дослідження проблеми

Однією із ключових складових предмета криміналістичної науки є пізнання закономірностей злочинної діяльності. Такий підхід є необхідною передумовою формування ефективних і науково обґрунтованих рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень різних категорій. Дослідження механізму злочинної діяльності дає змогу з'ясувати специфіку підготовки, вчинення та приховування злочину, встановити його причинно-наслідкові зв'язки та визначити оптимальні шляхи криміналістичної протидії. У зв'язку із цим протягом тривалого часу наукова увага була зосереджена на розробленні відповідних теоретичних засад і практичних рекомендацій. Ґрунтовний внесок у дослідження цих питань зробили В. Бахін, П. Біленчук, А. Волобуєв, А. Дундич, В. Журавель, В. Коновалова, О. Колесніченко, О. Литвинов, О. Пчеліна, Н. Сьоміна, В. Тіщенко, В. Шепітько, В. Шевчук, М. Щербаковський та ін.

Водночас останнім часом науковці зосереджуються на вивченні окремих аспектів проблематики механізму злочину або механізму кримінально протиправної діяльності. У цьому напрямі вирізняються дослідження С. Князева [1], В. Мисливого [2], В. Попова [3], М. Старинського [4], С. Тюленєва [5], Т. Шевчук зі співавторами [6] та ін. Однак у науковій літературі механізм злочинної діяльності все ще залишається відносно малодослідженою проблемою, а у сфері надання професійної правничої допомоги – майже не розробленою. Це зумовлює потребу подальших комплексних розвідок, спрямованих на виявлення закономірностей, структури й особливостей злочинних проявів саме в цій сфері, що має принципове значення для належного функціонування системи правосуддя та захисту прав людини.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є комплексний аналіз і визначення специфіки механізму злочинної діяльності у сфері професійної правничої допомоги.

Досягнення цієї мети забезпечується шляхом виконання таких *завдань*: 1) з'ясувати особливості історико-правової еволюції уявлень про механізм злочину та його структуру; 2) визначити специфіку механізму злочинної діяльності у сфері надання професійної правничої допомоги з урахуванням ролі потерпілого, обстановки, способу дії та наслідків; 3) обґрунтувати значущість дослідження механізму кримінального правопорушення для розроблення спеціальних методик розслідування злочинів, що посягають на адвокатуру та інституційні гарантії незалежності правничої допомоги.

Наукова новизна дослідження

У статті вперше здійснено комплексний криміналістичний аналіз механізму злочинної діяльності у сфері професійної правничої допомоги. Уточнено його структуру, визначено обов'язкові та факультативні елементи (потерпілий, обстановка, спосіб учинення, особа злочинця, мотиви та цілі, а також сліди, знаряддя і засоби). Обґрунтовано положення, що злочини проти адвокатів становлять окрему криміналістичну групу, яка потребує спеціальних методик розслідування. Запропоновано авторське бачення співвідношення понять «спосіб злочину», «механізм злочину» та «криміналістична характеристика», що дає змогу виробити нові підходи до планування й організації судового розслідування.

Виклад основного матеріалу

Криміналістика від початку свого розвитку зосереджувалася на функціональній стороні злочинної діяльності: де, коли, яким способом і за яких умов учинено суспільно небезпечне діяння. Проте тривалий час не існувало універсального терміна, який би повно й точно охоплював цю сферу дослідження. Лише у 70-х рр. XX ст. утвердилось

поняття «механізм злочину». Відтоді криміналістику почали визнавати як науку про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про подію та її учасників, а також про способи використання цієї інформації [7].

Розвиток концепції механізму злочину відбувався поетапно. Перший період (1892–1971) характеризувався накопиченням емпіричних даних про способи вчинення та приховування злочинів, започаткованим працями Г. Гросса. Спосіб злочину став невід’ємним елементом предмета криміналістики, оскільки він визначає напрям розслідування й вирішення завдань кримінального провадження. Другий етап (1971–1997) був позначений формуванням теоретичних засад і концептуалізацією поняття «механізм злочину», до складу якого поряд зі способом учинення почали відносити сліди злочинної діяльності та поведінку потерпілих. Із початку 2000-х рр. спостерігається становлення сучасного підходу, що ґрунтується на комплексному розумінні механізму злочину у взаємозв’язку із кримінологією та судовою практикою. Дослідження (А. Волобуєв та ін.) підтвердили, що механізм злочину – це об’єктивна реальність, функціональна сторона злочинної діяльності, яка формує джерела криміналістично значущої інформації та забезпечує можливість побудови слідчих версій, ідентифікації суб’єктів та кваліфікації дій [8].

Проблематика механізму злочину розроблялася багатьма вченими, проте й досі залишається дискусійною. Єдиного підходу до визначення цього поняття і його співвідношення з іншими категоріями криміналістики не вироблено. У сучасній літературі виокремлюють кілька підходів: одні дослідники розглядають механізм злочину як систему процесів підготовки, вчинення та приховування злочину; інші – як динамічну взаємодію суб’єкта, жертви, предмета посягання, обстановки, способу дії та слідів. Українські вчені (Н. Ахтирська, А. Волобуєв, А. Дундич, С. Зав’ялов, М. Салтевський, В. Тіщенко та ін.) запропонували низку моделей його структури. Зокрема, М. Салтевський виокремлював суб’єктів, засоби, предмет і сліди злочину [9, с. 40–41]; А. Дундич акцентувала увагу на багаторівневій організації механізму та його зв’язку із кримінологічною категорією злочинної поведінки [10]; С. Зав’ялов уважав, що спосіб учинення є лише елементом механізму, до складу якого входять усі складові кримінальної події [11, с. 7]; В. Тіщенко пропонував розглядати механізм як процес, що охоплює підготовку, реалізацію та приховування злочину у взаємозв’язку з обстановкою, мотивами й діями співучасників [12, с. 143].

Подальші дослідження (А. Волобуєв, О. Пчеліна, Н. Сьоміна, В. Журавель, В. Гусева та ін.) розширили зміст поняття «механізм злочину», трактуючи його як складну динамічну систему взаємодії

суб'єкта злочину, обстановки, предмета посягання, способу дії та їхніх відображень у матеріальній і психічній реальності.

У науковій літературі висвітлено й інші наукові підходи до визначення структури механізму кримінального правопорушення (злочину). Зокрема, В. Тищенко та І. Загородній зазначають, що механізм кримінального правопорушення є системою взаємопов'язаних елементів, що охоплюють дії з підготовки злочину, його безпосереднього вчинення та приховування, а також використані знаряддя, засоби й уміння їх застосування. Важливим компонентом є зміст і характер взаємодії співучасників, а також послідовність їхніх контактів із різними об'єктами й особами – потерпілими, іншими учасниками кримінального провадження, обстановкою події чи предметом посягання. Отже, учені констатують, що поняття «механізм злочину» є більш широким за категорію «спосіб учинення злочину», адже охоплює не лише окремі дії з підготовки, реалізації чи приховування злочину та використані при цьому засоби, а й систему взаємодії між учасниками протиправної діяльності. При цьому поняття «механізм кримінального правопорушення» є вужчим порівняно з категорією «криміналістична характеристика», яка передбачає комплексний опис і аналіз усіх елементів злочинної діяльності певного виду: особи злочинця, потерпілого, обстановки, предметів та наслідків посягання. Враховуючи це, механізм злочину розглядається дослідниками як структурно-функціональна та змістовно-хронологічна модель злочинної події, що демонструє взаємозв'язки між її ключовими елементами, тоді як криміналістична характеристика відображає цілісну систему ознак злочинної діяльності, до складу якої входить і сам механізм [13, с. 145–146].

У сучасній криміналістиці механізм кримінального правопорушення посідає ключове місце, оскільки забезпечує нерозривний зв'язок між теоретичним осмисленням злочинної діяльності та практикою її розслідування. Щодо сутності цієї категорії, то нам імпонує визначення, сформульоване В. Журавлем, який зазначав, що під ним слід розуміти «внутрішню замкнуту динамічну систему процесів і станів розслідуваної події, що виникають у ході взаємодіючих у злочині осіб, матеріальних об'єктів, генерує виникнення джерел криміналістично значущої інформації, тобто механізм злочину лише обумовлює виникнення слідів. У свою чергу, сліди як наслідки і як результат відображуваного процесу виходять за межі внутрішньої структури (будови) механізму злочину» [7, с. 169].

Керуючись висвітленими в юридичній літературі підходами, вважаємо, що з'ясування особливостей механізму злочинної діяльності у сфері надання професійної правничої допомоги має здійснюватися з урахуванням кримінально-правових характеристик, насамперед

елементів складу кримінального правопорушення (оскільки саме вони визначають вихідні орієнтири для встановлення факту вчинення суспільно небезпечного діяння), а також криміналістично значущих закономірностей злочинної діяльності.

Зауважимо, що у криміналістичному аспекті кримінальні правопорушення, що вчиняються у сфері надання професійної правничої допомоги, становлять окрему класифікаційну групу, адже посягають на специфічні суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням незалежності адвокатури та гарантіями надання правничої допомоги. До таких кримінальних правопорушень передусім належать посягання на життя та здоров'я адвокатів і представників осіб, зокрема вбивства, замах на вбивство, застосування насильства чи висловлення погроз, що кваліфікуються за статтями 398 і 400 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Не менш небезпечними є злочини, спрямовані на порушення безпеки та свободи адвокатської діяльності, що полягають у незаконному втручанні в роботу захисника чи представника, створенні перешкод у доступі до клієнта, блокуванні участі у процесуальних діях, тобто в діяннях, які підривають саму можливість здійснення правничої допомоги.

Окрему групу становлять майнові посягання, спрямовані на залякування або тиск на адвоката, як-от: умисне знищення чи пошкодження його майна, підпал автомобіля, офісу, псування документів чи техніки. Такі діяння передбачені ст. 399 КК України. Не можна оминути і кримінальні правопорушення, пов'язані з порушенням адвокатської таємниці та конфіденційності спілкування адвоката з клієнтом, зокрема незаконне збирання, використання чи розголошення інформації, що становить адвокатську таємницю, у тому числі із застосуванням технічних засобів контролю. До категорії кримінально караних діянь у сфері правничої допомоги належать і посягання на інституційні гарантії незалежності адвокатури, серед яких представництво в суді без належних повноважень (ст. 400-1 КК України).

Загалом ці кримінальні правопорушення можна охарактеризувати як такі, що посягають на різні об'єкти: життя, здоров'я, майно адвокатів, їхню професійну діяльність, а також на інституційні гарантії незалежності адвокатури. Вони вчиняються різними суб'єктами – від учасників кримінального провадження та посадових осіб органів влади до сторонніх осіб, зацікавлених у результатах справи. Способи їх реалізації відзначаються значною різноманітністю – від фізичного впливу і психологічного тиску до майнових посягань, процесуальних зловживань тощо. Наслідки цих злочинів вирізняються високим рівнем суспільної небезпеки, адже вони не лише завдають шкоди конкретним потерпілим, а й підривають авторитет адвокатури, унеможливають

здійснення правосуддя та послаблюють довіру суспільства до правової системи загалом.

Визначаючи особливості структури механізму кримінальних правопорушень цієї групи, необхідно враховувати типові відомості про обстановку вчинення (зокрема про місце і час), характерні способи протиправної поведінки (у тому числі підготовку та приховування), а також типові відомості про особу злочинця та потерпілого. Саме такий підхід забезпечує формування обґрунтованих слідчих версій, належну організацію та планування розслідування, своєчасне встановлення особи винного, реалізацію процесуального інтересу потерпілого, а також коректну кримінально-правову кваліфікацію дій суб'єкта злочину.

Проведений аналіз складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із діяльністю адвокатів та інших учасників системи надання правничої допомоги, дає підстави стверджувати, що одним із ключових елементів механізму злочинної діяльності є потерпілий. Важливо враховувати його професійний статус, функціональні обов'язки та поведінкові особливості до, під час і після вчинення кримінального правопорушення. Це зумовлюється тим, що саме протиправний вплив на потерпілого формує основу протиправної взаємодії та визначає характер кримінального правопорушення.

Крім того, суттєве значення має обстановка вчинення діяння, яка визначає просторово-часові та соціально-психологічні умови вчинення кримінального правопорушення, а також зумовлює формуванню слідчої картини. Вона є тим інформаційним базисом, на підставі якого встановлюються причинно-наслідкові зв'язки між діями суб'єкта та наслідками для потерпілого чи суспільства.

У структурі механізму злочинної діяльності у сфері надання професійної правничої допомоги можна виокремити обов'язкові та факультативні складові. До *обов'язкових* належать: відомості про потерпілого та його діяльність; дані про обстановку вчинення злочину (місце, час, соціальне середовище); спосіб учинення діяння; відомості про особу злочинця з його мотивами і цілями. До *факультативних* складових відносять сліди злочинної діяльності, знаряддя й засоби, що застосовуються винною особою.

Таким чином, механізм злочинної діяльності у сфері надання правничої допомоги є складною системою взаємопов'язаних, криміналістично значущих елементів, кожен з яких потребує поглибленого дослідження задля формування повної та обґрунтованої криміналістичної характеристики і подальшого розроблення спеціальної методики розслідування таких правопорушень.

Висновки

Законодавча криміналізація діянь у сфері надання професійної правничої допомоги спрямована передусім на дотримання законності, недопущення підриву незалежності адвокатури та зменшення довіри до інституту адвокатури як неурядової самоврядної правозахисної інституції.

Розвиток уявлень про механізм злочину має історичний і багатогатний характер: від перших спроб опису способів учинення злочинів до формування цілісної теоретичної концепції, яка охоплює всі структурні елементи кримінальної події.

Сучасне розуміння цієї категорії виходить за межі вузької прив'язки до способу вчинення діяння та передбачає врахування взаємодії суб'єкта злочину, потерпілого, предмета посягання, обстановки і наслідків. Крім того, співвідношення між поняттями «спосіб злочину», «механізм злочину» та «криміналістична характеристика» свідчить, що механізм є проміжною категорією: він ширший за спосіб, але вужчий за криміналістичну характеристику, що охоплює всі ознаки кримінально протиправної діяльності певного виду.

Особливе значення у структурі механізму кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері надання професійної правничої допомоги, має потерпілий, адже саме його професійний статус і діяльність зумовляють характер протиправного впливу. Важливими складовими виступають також обстановка вчинення діяння та спосіб його реалізації, які формують інформаційну основу для побудови слідчих версій і збирання доказів. Наявність обов'язкових (потерпілий, обстановка, спосіб учинення, особа злочинця з мотивами й цілями) та факультативних (сліди, знаряддя, засоби) елементів механізму визначає багаторівневість його структури.

Таким чином, механізм злочинної діяльності у сфері надання професійної правничої допомоги доцільно розглядати як складну динамічну систему, що відображає причинно-наслідкові зв'язки між усіма учасниками й умовами кримінальної події. Його дослідження є необхідною передумовою для формування повної криміналістичної характеристики та створення спеціальної методики розслідування злочинів цієї категорії, що, своєю чергою, сприятиме підвищенню ефективності протидії посяганням на адвокатуру, окремих захисників і забезпеченню належного рівня гарантій правничої допомоги в Україні.

Список бібліографічних посилань: 1. Князєв С. В. Криміналістичне розуміння механізму вчинення злочину та його значення для розслідування кримінальних проваджень. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22), т. 3. С. 311–315. 2. Мисливий В. Механізм кримінального правопорушення, пов'язаного з порушенням правил безпеки дорожнього

руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (128). С. 202–209. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-1-202-209>. **3.** Попов В. Ю. Механізм втручання в діяльність представників органів державної влади: складові та практичне значення. *Соціологія права*. 2024. № 3–4 (46–47). С. 151–156. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.26>. **4.** Старинський М. В. Механізм порушення митних правил та його особливості. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 7. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14786419>. **5.** Тюленев С. А. Механізм злочинної діяльності, спрямованої на протиправне заволодіння активами суб'єктів господарювання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105), ч. 1. С. 180–188. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.17>. **6.** Шевчук Т. А., Мусійко А. А., Ященко А. М. Особливості механізму вчинення воєнних насильницьких злочинів, пов'язаних зі звірствами. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 33, № 3. С. 223–236. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.19>. **7.** Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с. **8.** Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с. **9.** Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с. **10.** Тіщенко В. В. Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. № 27. С. 139–145. **11.** Дундич Л. В. Поняття і структура механізму злочину. *Форум права*. 2008. № 1. С. 125–129. URL: https://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2008_1_23.pdf (дата звернення: 17.08.2025). **12.** Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину і сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 21 с. **13.** Тіщенко В. В., Загородній І. В. Механізм кримінального правопорушення в системі його криміналістичної характеристики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. № 94. С. 141–147. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v94.2022.17>.

Надійшла до редколегії 20.08.2025

Прийнята до опублікування 15.09.2025

Husieva V. O., Romanauskas K. A. Mechanism for Committing Crimes in the Field of Professional Legal Assistance

The article emphasises that the legislative criminalisation of criminal offences in the field of professional legal assistance is necessitated by the need to protect the key values of the rule of law – compliance with the law, guaranteeing the independence of the legal profession and maintaining public trust in the legal profession as a self-governing human rights institution. It aims to ensure the stability of the legal aid institution and minimise the risks of external

interference that undermines its functioning. In this context, the study of the mechanism of criminal activity is of particular importance, since it is precisely this knowledge that is a prerequisite for the formation of scientifically sound methodological recommendations for the effective investigation of such crimes.

It has been determined that the victim occupies a special place in the structure of the mechanism of criminal offences against lawyers, since their professional status, functional duties and behaviour directly determine the nature of the unlawful influence. Another important element is the circumstances of the crime, which form the spatial, temporal, and socio-psychological conditions that determine the specifics of the evidence picture. It is the circumstances and the manner of action that form the basis for constructing investigative versions and further evidence collection.

It has been established that, from a criminalistic point of view, offences committed in the field of professional legal assistance constitute a special group, as they affect not only the life, health or property of lawyers, but also the institutional guarantees of the independence of the legal profession and the very possibility of carrying out legal activities. They are characterised by a variety of perpetrators, multiple methods of implementation and a high level of public danger, which undermines not only the rights of the specific victim, but also the authority of the legal profession as a whole.

In general, the mechanism of criminal activity in the field of professional legal assistance should be viewed as a complex dynamic system that reflects the cause-and-effect relationships between all participants in the event and the conditions for its implementation. Its thorough study is a necessary prerequisite for the formation of a complete criminalistic characterisation of these offences and the development of specialised methods for their investigation.

Keywords: criminal proceedings, crime, crime mechanism, legal assistance, Bar, lawyer, defence counsel, representation of a person.

УДК 343.359.3:343.985(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.12>

Костянтин Валерійович Караман,

доктор філософії за спеціальністю «Політологія»,
Ізмайльський міськрайонний суд Одеської області (суддя);

 <https://orcid.org/0000-0003-2965-9661>,
e-mail: karamankostantin@gmail.com

Виявлення цифрових слідів: особливості й алгоритм

У статті обґрунтовано, що цифрові сліди дедалі більше змінюють криміналістику, перетворюючись на ключовий ресурс доказування в умовах цифрової доби. Вони можуть зберігатися в різних технічних середовищах – від фізичних носіїв і системних журналів до хмарних сервісів, мережних платформ та розумних пристроїв. Специфіка таких слідів вимагає застосування спеціалізованих методів їх виявлення, фіксації та перевірки автентичності, зокрема з використанням геш-функцій і метаданих. Водночас відсутність належного процесуального регламенту зумовлює потребу гармонізації законодавства з міжнародними стандартами та розроблення уніфікованої методології, яка гарантуватиме допустимість цифрових доказів у суді.

Ключові слова: досудове розслідування, докази, цифровий слід, електронний доказ, фіксація доказів.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Стрімка цифровізація суспільних процесів породжує нові виклики для кримінального судочинства, зокрема у сфері виявлення та дослідження слідів злочинної діяльності. Якщо традиційні матеріальні сліди мають відносно сталу форму та фізичну прив'язку, то цифрові сліди злочинної діяльності вирізняються нематеріальною природою, високою динамічністю та вразливістю до змін. Вони можуть бути миттєво знищені, модифіковані чи підроблені, що суттєво ускладнює процес їх виявлення та подальше використання як доказів. Така специфіка актуалізує потребу у створенні чітких науково обґрунтованих алгоритмів пошуку, фіксації та перевірки цифрових слідів у кримінальному провадженні.

Водночас національна правова система досі не містить комплексного визначення цифрового або електронного доказу, його ознак і меж процесуального використання. Унаслідок цього слідчі, прокурори та суди часто стикаються із проблемою визнання таких доказів недопустимими через порушення порядку їх вилачення чи обробки. Недостатня регламентація ускладнює роботу не лише органів досудового розслідування, а й адвокатів, які змушені відстоювати інтереси

клієнтів в умовах відсутності чітких стандартів доказування в цифровій сфері.

Особливого значення набуває розроблення алгоритмів виявлення цифрових слідів, які б урахували їхні технічні особливості й одночасно відповідали вимогам процесуального закону. Це передбачає інтеграцію спеціальних знань цифрової криміналістики у практику кримінального процесу, а також вироблення тактичних прийомів взаємодії між правниками та IT-фахівцями.

Крім того, на сучасному етапі розвитку українського законодавства важливим є врахування міжнародних зобов'язань, зокрема положень Будапештської конвенції про кіберзлочинність і стандартів Європейського Союзу, які вимагають гармонізації підходів до роботи з електронними доказами. Це потребує створення єдиної концепції цифрових доказів, яка відповідатиме як внутрішнім правовим реаліям, так і міжнародним вимогам.

Таким чином, проблема виявлення цифрових слідів виходить за межі суто технічного питання і перетворюється на комплексне завдання, що потребує системного вирішення із застосуванням міждисциплінарного підходу на межі криміналістики, кримінального процесу, інформаційних технологій і кібербезпеки. Її актуальність зумовлена необхідністю підвищення ефективності розслідування злочинів, забезпечення допустимості цифрових доказів у суді та формування надійних механізмів захисту прав людини в умовах цифрової епохи.

Стан дослідження проблеми

Питання виявлення та дослідження цифрових слідів, а також особливості збирання і процесуального використання електронних доказів стали предметом уваги таких дослідників, як А.-М. Ю. Ангеленюк, П. Є. Антонюк, М. В. Гуцалюк, І. Г. Каланча, А. В. Коваленко, А. В. Ратнова, О. В. Сіренко, С. С. Чернявський, Ю. Ю. Орлов, а також інших науковців [1–9].

Попри наявність значної кількості праць у цій сфері, повна й офіційна легалізація електронних доказів як самостійного засобу доказування у кримінальному провадженні в Україні досі не відбулася. Ця обставина зумовлює нагальну потребу в подальших теоретичних і прикладних дослідженнях, спрямованих на розроблення цілісної концепції процесуального статусу та практичного використання електронних доказів.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення особливостей та апробованих алгоритмів виявлення цифрових слідів. Для її досягнення було поставлено такі завдання: 1) визначити технічні аспекти виявлення цифрових

слідів та їх фіксації; 2) розробити уніфікований алгоритм виявлення цифрових слідів задля подальшої їх фіксації з метою використання в доказуванні.

Наукова новизна дослідження

Обґрунтовано, що цифрові сліди дедалі більше трансформують криміналістику, стаючи ключовим ресурсом доказування в цифрову добу. Вони зберігаються в різних технічних середовищах – від фізичних носіїв і системних журналів до хмарних сервісів, мережевих платформ та розумних пристроїв. Їхня специфіка зумовлює потребу у спеціалізованих методах виявлення, фіксації та перевірки автентичності, зокрема через використання геш-функцій і метаданих. Запропоновано алгоритм діяльності сторони обвинувачення під час роботи із цифровими слідами на етапах їх виявлення та фіксації. Наголошено, що відсутність належного процесуального регламенту потребує гармонізації законодавства з міжнародними стандартами та розроблення уніфікованої методології, що гарантуватиме допустимість цифрових доказів у суді.

Виклад основного матеріалу

Цифрові сліди дедалі відчутніше змінюють концептуальні орієнтири криміналістичної науки та практики, ініціюючи перехід до нової моделі доказування, адаптованої до умов інформаційно-комунікаційного середовища. Їхня юридична та криміналістична значущість полягає у здатності відтворювати ключові характеристики кримінальної події та поведінки її суб'єктів, водночас вимагаючи використання спеціалізованих методик виявлення, фіксації та процесуальної оцінки.

Сучасні проблеми в цій сфері охоплюють як прогалини правового регулювання, так і техніко-криміналістичні обмеження. Це зумовлює необхідність докорінного реформування процесуального законодавства, його гармонізації з міжнародними правовими стандартами та впровадження інноваційних інструментів криміналістичної тактики і методики.

Ключовим напрямом у цьому контексті слід вважати інтеграцію цифрових слідів у систему криміналістичної характеристики злочинів. Це має забезпечити підвищення ефективності досудового розслідування, формування повноцінної доказової бази та гарантування дотримання прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження. У цьому контексті створення сучасної методології виявлення, аналізу та використання цифрових слідів постає не лише науково-теоретичним завданням, а й нагальною практичною вимогою доби цифрової трансформації правової системи.

Таким чином, сучасне розуміння криміналістичної значущості цифрових слідів ґрунтується на інтегрованому, міждисциплінарному і технологічно орієнтованому підході, у межах якого цифрові сліди

постають стратегічним ресурсом доказування. За умови дотримання національних процесуальних норм і міжнародно-правових зобов'язань вони набувають статусу повноцінних доказів, що дозволяє поєднувати ефективність кримінального переслідування з дотриманням загальних засад кримінального провадження.

Цифрові сліди зберігаються в різних технічних середовищах і на різних рівнях інформаційних систем, що зумовлює їхній багатомірний характер. Основні місця зберігання можна умовно поділити на кілька груп.

1. Фізичні носії інформації:

- жорсткі диски (HDD), твердотільні накопичувачі (SSD), флеш-пам'ять (USB-накопичувачі, карти пам'яті SD, microSD тощо) – містять операційні системи, файли користувача, тимчасові дані та видалені записи, які можуть бути відновлені;

- оптичні носії (CD, DVD, Blu-ray) – хоч і використовуються рідше, але можуть зберігати резервні копії та архіви;

- мобільні пристрої (смартфони, планшети) – накопичують повідомлення, історію дзвінків, геолокаційні дані, фото, відео, журнали застосунків.

2. Системні середовища комп'ютера, зокрема:

- операційні системи – зберігають журнали подій (*event logs*), тимчасові файли, кеш браузерів, історію входів і виходів у систему;

- прикладне програмне забезпечення – бази даних, електронні таблиці, текстові документи, мультимедійні файли, електронна пошта;

- тимчасові файли та резервні копії – створюються автоматично в процесі роботи програм і можуть зберігати дані навіть після видалення основного документа.

3. Мережеві середовища:

- інтернет-провайдери – фіксують журнали з'єднань, IP-адреси, інформацію про трафік користувачів;

- сервери та маршрутизатори – зберігають журнали активності, налаштування та сліди передавання даних;

- електронна пошта, соціальні мережі, месенджери – містять дані про переписку, історію дзвінків, передані файли, метадані.

4. Хмарні сховища та віддалені сервери:

- хмарні сервіси (Google Drive, iCloud, Dropbox та ін.) – зберігають файли, резервні копії мобільних пристроїв, історію редагувань документів;

- віртуальні сервери та віртуальні машини – містять цифрові сліди у формі логів і образів дисків.

5. Спеціалізовані пристрої та системи:

- системи відеоспостереження (CCTV, IP-камери) – зберігають відеозаписи подій, метадані про час і місце зйомки;

– розумні пристрої – смартгодинники, фітнес-трекери, автомобільні системи (GPS-навігатори, бортові комп'ютери), які фіксують рух, стан здоров'я та геолокацію;

– маршрутизатори, концентратори, комутатори – зберігають цифрові сліди мережевої активності [10, с. 8–9].

Найбільш типовим у слідчій практиці є виявлення та збереження цифрових слідів у вигляді комп'ютерних даних. До них висуваються ті самі вимоги, що й до інших цифрових доказів. Водночас їхня специфіка обумовлена бінарною природою (послідовність нулів та одиниць), що робить унесені зміни практично непомітними для людського ока. Тому процедури ідентифікації комп'ютерних даних у кримінальному провадженні повинні забезпечувати підтвердження їхньої цілісності та незмінності з істотно вищим рівнем достовірності, ніж це можливо при використанні традиційних методів виявлення цифрових слідів.

З огляду на відсутність у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) та підзаконних актах чіткого регламенту таких технічних процедур доцільним, як слушно зазначають учені, є звернення до положень ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, збуття та збереження цифрових доказів» (ISO/IEC 27037: 2012, IDT). У ньому містяться методичні рекомендації для носіїв спеціальних знань, залучених як спеціалістів (у розумінні ст. 71 КПК України) з метою виявлення, вилучення та збереження цифрових слідів, що можуть мати доказове значення. Крім того, положення цього ДСТУ спрямовані на уніфікацію процедур оброблення електронних доказів і забезпечення можливості їхнього належного обміну між різними юрисдикціями [11].

Зауважимо, що в ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 застосовується термін «ідентифікація» (на відміну від усталеного у вітчизняній криміналістиці поняття «вилучення»), під яким розуміють процес пошуку, розпізнавання та документування потенційних цифрових доказів. Це поняття необхідно відрізнити від «ідентифікації» у значенні п. 3 ч. 3 ст. 104 КПК України, де воно використовується здебільшого як спосіб підтвердження незмінності та цілісності комп'ютерних даних. На цьому етапі ключову роль відіграє застосування геш-функцій, обчислення та документування відповідних геш-значень, які виступають універсальним засобом перевірки автентичності цифрових об'єктів.

Геш-функція є алгоритмом, який перетворює вхідні дані довільної довжини в послідовність фіксованої довжини (дайджест). Обчислене геш-значення є унікальним для кожного набору даних, а збіг гешів свідчить про їхню ідентичність на бітовому рівні. Це дозволяє виявити навіть мінімальні зміни у файлі чи повідомленні. Практичне застосування геш-функцій охоплює перевірку цілісності даних, зберігання та верифікацію паролів, створення цифрових підписів.

У міжнародній та національній практиці використовуються різні алгоритми гешування, зокрема MD5, SHA-1, SHA-256, а також національний стандарт ДСТУ 7564:2014 «Інформаційні технології. Криптографічний захист інформації. Функція гешування», що базується на криптографічній функції «Кутина». Визначальною характеристикою криптографічних геш-функцій є відсутність колізій, що гарантує унікальність обчислених значень і забезпечує можливість використання цих функцій як інструмента криміналістичної ідентифікації [12]. Таким чином, розрахунок і фіксація геш-значень у протоколах процесуальних дій має розглядатися як ключовий спосіб фіксації комп'ютерних даних у розумінні вимог п. 3 ч. 3 ст. 104 КПК України. Це забезпечує підтвердження їхньої цілісності на всіх етапах кримінального провадження та створює надійні гарантії допустимості електронних доказів у суді.

Апробованим нині методом збирання електронних доказів є фіксація даних, отриманих за результатами проведеної розвідки з відкритих джерел (далі – OSINT), яка у кримінальному провадженні має здійснюватися з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства України та міжнародних стандартів у сфері поводження із цифровими доказами. Виходячи зі змісту ст. 99 КПК України, результати OSINT доцільно кваліфікувати як документи, що підлягають фіксації у протоколах процесуальних дій із долученням відповідних носіїв інформації. Найчастіше така діяльність реалізується в межах проведення огляду (ст. 237 КПК України), що зумовлює необхідність відображення отриманих матеріалів у протоколі та забезпечення їх цілісності шляхом додатків (зокрема фото-, відеозаписів, скріншотів, електронних файлів).

Особливої уваги потребує застосування технічних інструментів для підтвердження автентичності зібраних даних, зокрема шляхом фіксації метаданих і геш-значень. Такий підхід узгоджується з положеннями міжнародних документів, зокрема Протоколу Берклі. Водночас необхідно наголосити, що на сьогодні відсутній нормативно-правовий акт, який би комплексно визначав процесуальні засади збирання та легалізації електронних доказів у кримінальному провадженні [13; 14].

У цьому контексті результати OSINT можуть визнаватися належними доказами лише за умови правильної процесуальної фіксації, що забезпечує їх допустимість у суді. Вирішальним є те, що фіксація має відбуватися у формі, яка дозволяє перевірити цілісність і незмінність даних, а також підтвердити їх походження з відкритих джерел. Нерідко для цього і під час досудового розслідування, і під час судового розгляду залучається спеціаліст.

В умовах стрімкої цифровізації суспільних процесів електронні докази посідають дедалі важливіше місце у кримінальному провадженні. Їхня правова та криміналістична цінність визначається здатністю відображати механізм злочинної діяльності, сліди окремих

актів протиправної поведінки або навіть цілі технології злочинної діяльності. Водночас ця особливість зумовлює потребу у впровадженні специфічних процедур їх виявлення та фіксації.

На підставі проведеного аналізу можна виокремити кілька ключових особливостей виявлення цифрових слідів. По-перше, їхня природа суттєво відрізняється від традиційних матеріальних об'єктів: вони існують у формі бінарних даних, які не мають чіткої прив'язки до фізичного носія та можуть бути легко змінені або знищені. Це зумовлює необхідність застосування спеціалізованих технічних засобів та алгоритмів для їх виявлення. По-друге, автентичність і достовірність цифрових доказів забезпечується через процедури, які фіксують їхню цілісність (зокрема, використання геш-функцій і документування метаданих). По-третє, цифрові сліди характеризуються мобільністю і глобальністю: вони можуть походити з відкритих джерел у мережі «Інтернет» (зокрема результатів OSINT), що потребує додаткових процесуальних гарантій для їхньої легалізації та подальшого використання в суді.

Отже, можемо окреслити певний алгоритм виявлення цифрових слідів, який узгоджується з вимогами криміналістичної тактики та положеннями міжнародних стандартів, зокрема ДСТУ ISO/IEC 27037:2017.

1. Виявлення потенційних цифрових об'єктів. Передбачає пошук і розпізнавання даних, що можуть мати доказове значення, з обов'язковим документуванням джерела їх виявлення. У разі відсутності у слідчого чи детектива спеціальних знань такі дії мають виконуватися за участю спеціаліста, який не лише забезпечує технічну підтримку, а й консультує сторону обвинувачення щодо особливостей подальшого дослідження даних, зокрема під час експертного аналізу.

2. Фіксація виявленої інформації. Здійснюється шляхом складання протоколу процесуальної дії з усіма необхідними додатками. Доцільно забезпечити фото- та відеофіксацію, виготовлення скріншотів кожної дії, а також долучення електронного носія з копіями виявлених даних, які було виявлено на попередньому етапі.

3. Забезпечення автентичності та незмінності. Реалізується через обчислення та фіксацію геш-значень, збереження метаданих та інших параметрів, що підтверджують цілісність об'єкта. На цьому етапі важливо вжити заходів, які унеможливають зміну, пошкодження або знищення даних.

4. Збереження і передача даних. Відбувається з дотриманням правил ланцюга збереження доказів (*chain of custody*), що гарантує прозорість усіх етапів роботи з потенційним джерелом доказу.

5. Процесуальне оформлення. Полягає в інтеграції результатів у систему доказування шляхом віднесення їх до категорії «документи» (ст. 99 КПК України). За необхідності здійснюється додатковий огляд матеріалів із подальшим їх долученням до кримінального провадження

на підставі відповідного процесуального рішення (постанови про залучення як доказу та приєднання до матеріалів кримінального провадження).

Таким чином, цифрові сліди можуть бути ефективно інтегровані у кримінальне провадження лише за умови дотримання чітко визначених процедур виявлення, фіксації та перевірки їхньої автентичності. Запровадження цього алгоритму створює підґрунтя для формування уніфікованої методології роботи з електронними доказами, що відповідатиме міжнародним стандартам і забезпечуватиме їхню допустимість у судовій практиці.

Висновки

Цифрові сліди становлять якісно нову категорію об'єктів криміналістичного дослідження, що зумовлює необхідність перегляду традиційних підходів до доказування. Їхня криміналістична значущість полягає у здатності відображати ключові елементи злочинної діяльності та поведінки її суб'єктів, тоді як особливості природи (бінарність, мобільність, глобальність) визначають специфіку виявлення, фіксації та процесуальної легалізації таких слідів.

Цифрові сліди можуть зберігатися в різних середовищах і відображатися на різноманітних носіях – від фізичних накопичувачів і системних ресурсів комп'ютера до мережевих платформ, хмарних сервісів і спеціалізованих розумних пристроїв. Така розосередженість потребує використання комплексних методів виявлення та застосування спеціальних знань, що забезпечує повноту та достовірність отриманих результатів, їхню якість, а отже, у подальшому визначатиме допустимість.

Ключовим елементом гарантування автентичності та допустимості цифрових слідів у кримінальному провадженні є застосування технічних інструментів перевірки їхньої цілісності, зокрема геш-функцій і документування метаданих. Водночас необхідно дотримуватися принципу ланцюга збереження доказів і впровадження міжнародних стандартів (наприклад, ДСТУ ISO/IEC 27037:2017) як базових орієнтирів.

Важливе значення має впровадження алгоритму роботи із цифровими слідами, що охоплює виявлення, процесуальну фіксацію, забезпечення автентичності, належне збереження та інтеграцію в систему доказування. Лише за таких умов електронні дані можуть бути визнані повноцінними доказами в суді.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що ефективне використання цифрових слідів у кримінальному провадженні можливе за умови:

- 1) оновлення процесуального законодавства та його гармонізації з міжнародними стандартами;
- 2) розроблення уніфікованої криміналістичної методології роботи з електронними доказами;

3) системної інтеграції цифрових слідів у криміналістичну характеристику злочинів та включення відповідних рекомендацій до методичних матеріалів з розслідування кримінальних правопорушень.

Таким чином, цифрові сліди набувають статусу стратегічного ресурсу сучасного доказування, здатного одночасно підвищити ефективність досудового розслідування та забезпечити баланс між результативністю кримінального переслідування і дотриманням прав людини.

Список бібліографічних посилань: 1. Ангеленюк А.-М. Ю. Використання електронних доказів у кримінальному процесуальному праві України (проблемні питання). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 2, № 79. С. 214–218. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.32>. 2. Ахтирська Н. М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 36 (2). С. 123–125. 3. Гуцалюк М. В., Антонюк П. Є. Щодо сутності електронної (цифрової) інформації як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2020. Т. 33, № 1. С. 37–49. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2020-33-1-37>. 4. Демидова Є. Є. Цифрові сліди кримінального правопорушення: поняття та особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 4, № 85. С. 71–75. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.10>. 5. Коваленко А. В. Електронні докази в кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи використання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 4. С. 237–245. 6. Коваленко А. В. Поняття та сутність електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 4. С. 226–236. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.226-236>. 7. Колодіна А. С., Федорова Т. С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 176–180. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.27>. 8. Мурадов В. В. Електронні докази: криміналістичний аспект використання. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 3–2. С. 313–315. 9. Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 12–24. 10. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін. ; за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, допов. Київ : Вид-во Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с. 11. Каланча І. Г. Стратегії фіксації доказів, що мають електронну форму для застосування в кримінальному провадженні // Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали VII Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 27 жовт. 2023 р.) / редкол.: О. В. Щербанюк та ін.

Чернівці, 2023. С. 253–258. **12.** Каланча І. Г., Стемковський Д. Б. Використання доказів, що мають електронну форму в кримінальному процесі України: судова практика. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 2. С. 1001–1008. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.148>. **13.** Торбас О. О. OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень : підручник. Одеса : Юридика, 2024. 180 с. **14.** Радейко Р. І. Теоретико-правові засади фіксації OSINT-доказів із соціальних мереж: процесуальні вимоги та методологічні підходи (на прикладі справи № 990/232/24). Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2025. № 45. С. 110–116. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15648855>.

Надійшла до редколегії 20.08.2025

Прийнята до опублікування 11.09.2025

Karaman K. V. Detecting Digital Traces: Features and Algorithm

The article argues that digital traces constitute a qualitatively new category of objects of forensic investigation, which requires a revision of traditional approaches to evidence. Their forensic significance is due to their ability to reflect key elements of criminal activity and the behaviour of its perpetrators, while their specific nature (binarity, mobility, globality) determines the specifics of their detection, recording and procedural legalisation.

It has been established that digital traces are stored in many environments – from physical media and computer system resources to network platforms, cloud services and specialised Internet of Things devices. Such dispersion requires the use of complex search methods and the involvement of specialised knowledge to ensure the completeness and reliability of the results obtained.

It has been proven that the key element in ensuring the authenticity and admissibility of digital traces in criminal proceedings is the use of technical tools to verify their integrity, in particular hash functions and metadata documentation. At the same time, emphasis is placed on the need to comply with the principle of the chain of custody of evidence and the implementation of international standards (in particular, DSTU ISO/IEC 27037:2017) as basic guidelines. Of particular importance is the implementation of an algorithm for working with digital traces, which covers their detection, procedural recording, authenticity assurance, preservation and proper inclusion in the evidence system. Only under such conditions can electronic data acquire the status of full-fledged evidence in court.

It is emphasised that the effective use of digital traces in criminal proceedings is possible under the following conditions: updating procedural legislation and harmonising it with international standards; developing a unified forensic methodology for working with electronic evidence; and systematically integrating digital traces into the forensic characterisation of crimes.

It is concluded that digital traces are a strategic resource of modern evidence, capable of increasing the effectiveness of pre-trial investigations and ensuring a balance between the effectiveness of criminal prosecution and respect for human rights.

Keywords: pre-trial investigation, evidence, digital trace, electronic evidence, evidence recording.

УДК 343.98(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.13>

Сергій Юрійович Міхальов,

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Міністерства юстиції України (аспірант);

<https://orcid.org/0009-0008-2981-5357>,

e-mail: mih.s.97911@gmail.com

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ

У статті досліджено тактику проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо фінансування тероризму. Основну увагу зосереджено на використанні тактичних прийомів для виявлення джерел і каналів руху коштів, що спрямовуються на підтримку терористичної діяльності. Встановлено, що ключове значення мають обшук, виїмка фінансової документації, огляд електронних носіїв, допит свідків, а також реалізація такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до охоронюваної законом таємниці (банківської інформації). Наголошено, що результативність зазначених слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів залежить від правильно обраної тактичної лінії поведінки слідчого, ретельного планування, ефективного застосування тактичних прийомів і своєчасної нейтралізації протидії з боку зацікавлених осіб.

Ключові слова: тероризм, фінансування тероризму, організована група, протидія розслідуванню, слідча (розшукова) дія.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із фінансуванням тероризму, належить до найбільш складних і багатоаспектних напрямів правоохоронної діяльності. Воно вимагає належної організації та скоординованих дій слідчих і оперативних підрозділів, оскільки метою є не лише документування окремого факту протиправної діяльності, а й виявлення всієї системи фінансових зв'язків, які забезпечують функціонування та підтримку терористичних структур. Специфіка таких злочинів зумовлена використанням різноманітних механізмів фінансового маскування: схем відмивання коштів, офшорних компаній, криптовалют, фіктивних угод тощо. Це робить кожне провадження унікальним та потребує гнучких і науково обґрунтованих підходів. Важливе значення має визначення тактичних особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуку, допиту свідків і підозрюваних, а також отримання тимчасового

доступу до банківських рахунків, аналіз електронних доказів тощо. Саме їх правильна організація та застосування забезпечують досягнення цілей кримінального провадження у справах щодо фінансування тероризму.

Стан дослідження проблеми

Проблематика криміналістичної тактики та розроблення тактичних прийомів розслідування окремих категорій злочинів досліджували чимало вчених, серед яких В. П. Бахін, Є. В. Бондаренко [1], Л. Ф. Гула [2], В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук [3], В. О. Коновалова, В. В. Тіщенко [4], К. О. Чаплинський [5], Ю. М. Чорноус, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько та ін. Попри вагомий науковий доробок у сфері розвитку криміналістичної теорії та вдосконалення слідчої практики, залишається низка проблем, що безпосередньо стосуються протидії фінансуванню тероризму. Особливості цього виду злочинів виявляються у складності встановлення прихованих фінансових потоків, використанні сучасних технологій, криптовалют, офшорних юрисдикцій і фіктивних підприємств. У зв'язку із цим особливої актуальності набуває розроблення тактичних прийомів і практичних рекомендацій, що враховують специфіку проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про фінансування терористичної діяльності. Саме ці обставини визначають наукову та практичну значущість представленої статті.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення тактичних особливостей проведення слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із фінансуванням тероризму. Досягнення цієї мети забезпечується через розв'язання таких завдань: 1) узагальнити емпіричний матеріал для з'ясування типових слідчих (розшукових) дій, що проводяться під час розслідування фінансування тероризму; 2) на основі аналізу апробованих тактичних рекомендацій проведення слідчих (розшукових) дій визначити тактичні особливості проведення процесуальних дій у злочинах цієї категорії.

Наукова новизна дослідження

Уперше здійснено комплексне дослідження тактичних особливостей проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях, пов'язаних із фінансуванням тероризму. Обґрунтовано необхідність формування спеціалізованої криміналістичної методики розслідування цього виду злочинів, яка поєднує класичні процесуальні засоби доказування з інноваційними прийомами, орієнтованими на сучасні фінансові технології, зокрема криптовалютні транзакції, використання офшорних компаній, фіктивних підприємств та шахрайських схем.

Подальшого розвитку набули положення щодо ролі спеціальних знань у розслідуванні злочинів зазначеної категорії: визначено напрями залучення фінансових аналітиків, ІТ-експертів, психологів та фахівців із міжнародного права при проведенні обшуку, виїмки, огляду електронних носіїв і допиту. Удосконалено підхід до тактики допиту, яка має враховувати психологічний вплив, особливості формування запитань, а також необхідність виявлення прихованих мотивів і каналів руху коштів.

Оригінальність дослідження полягає в поєднанні тактичного й організаційного рівнів: обґрунтовано доцільність формування міжвідомчих слідчо-оперативних груп і налагодження міжнародної взаємодії з використанням інструментів Інтерполу, Європолу та рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмивання грошей (FATF). Це дозволяє інтегрувати національні тактичні прийоми із глобальними стандартами протидії фінансуванню тероризму.

Виклад основного матеріалу

Фінансування тероризму визначається як будь-які дії, спрямовані на надання матеріальної чи фінансової допомоги окремим терористам або організованим терористичним угрупованням. Йдеться не лише про пряме забезпечення грошовими ресурсами, а й про надання інших матеріальних засобів, необхідних для підготовки або здійснення терористичних актів, створення чи підтримку терористичних структур, втягнення інших осіб у злочинну діяльність, публічне схиляння до терористичних дій та інші форми сприяння¹.

Зростання кількості таких правопорушень в Україні підтверджує серйозність проблеми та складність належного реагування. Це зумовлює нагальну потребу у формуванні спеціалізованої криміналістичної методики розслідування, ключовим елементом якої має стати система криміналістичних характеристик фінансування тероризму. Така система дозволить забезпечити більш ефективне виявлення, документування, доведення та притягнення винних осіб до відповідальності.

Правове регулювання протидії фінансуванню тероризму ґрунтується як на міжнародних актах (Міжнародній конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року, Європейській конвенції ETS № 90), так і на внутрішньому законодавстві (Кримінальному кодексі України, законах України «Про боротьбу з тероризмом», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» тощо). Однак результативність

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 16.08.2025).

визначається не лише наявністю нормативної бази, а й рівнем професійної підготовки кадрів, ефективністю міжвідомчої координації та чіткістю криміналістичних алгоритмів. Жодна правова норма не може бути дієвою без реального забезпечення її практичної реалізації, що охоплює як кадровий потенціал і технічні ресурси, так і належну мотивацію та організаційну взаємодію.

За підрахунками Міжнародного валютного фонду, щороку відмивається від 2 % до 5 % світового ВВП, що створює підґрунтя для розвитку тероризму та становить безпосередню загрозу економічній безпеці держав¹. У зв'язку із глобальним характером відмивання коштів і фінансування тероризму національні правові режими змушені адаптуватися до міжнародних стандартів, адже лише вони здатні забезпечити системний вплив на транснаціональні злочинні механізми.

Водночас злочинні схеми постійно вдосконалюються, змінюючи як методи фінансування, так і джерела отримання коштів. Це потребує оновлення криміналістичних рекомендацій, які мають відповідати сучасним умовам. Фінансування тероризму може здійснюватися різними шляхами – від використання складних фінансових схем та шахрайських операцій до маніпуляцій із криптовалютами, що завдяки своїй децентралізації й анонімності істотно ускладнюють виявлення незаконних операцій.

Практика свідчить, що традиційні джерела фінансування поступово відходять на другий план, поступаючись місцем прихованим механізмам, які часто базуються на шахрайських схемах. Тому виявлення взаємозв'язку між такими шахрайськими операціями та фінансуванням терористичних структур є одним із ключових завдань як наукової спільноти, так і правоохоронної практики.

Як і в інших сферах суспільно корисної діяльності, досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із фінансуванням тероризму, вимагає від уповноважених осіб застосування спеціалізованого арсеналу процесуальних заходів і законних інструментів. Йдеться про сукупність методів і прийомів, що дозволяють досягти поставлених цілей в оптимальні строки і з мінімальними витратами ресурсів. Одне з основних завдань сучасної криміналістики – розроблення організаційно-тактичних засад, які забезпечують належний рівень діяльності слідчих, оперативних підрозділів, прокурорів і судів. У процесі проведення слідчих (розшукових) дій слідчий завжди застосовує певні тактичні прийоми, що корелюють із реальною слідчою ситуацією.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає, що будь-яка слідча (розшукова) дія може проводитися лише за наявності

¹ Cox D. Handbook of anti-money laundering. John Wiley & Sons, 2014.

законних підстав – достатніх фактичних даних, що підтверджують можливість досягнення її цілей. Відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України слідча (розшукова) дія є передбаченим законом процесуальним заходом, спрямованим на отримання, перевірку, аналіз та використання доказів у конкретному кримінальному провадженні. Не менш важливою складовою таких дій є перевірка вже отриманої доказової інформації. Крім того, строки проведення розслідування жорстко регламентуються кримінальним процесуальним законом¹.

Криміналістична тактика спрямована на вироблення таких науково обґрунтованих прийомів, які на практиці сприяють реалізації кінцевої мети слідчої (розшукової) дії. Для більшості таких дій головною метою полягає в забезпеченні максимальної ефективності здобуття об'єктивних фактичних відомостей про подію злочину. Водночас тактичні рішення повинні суворо відповідати принципам законності, захисту прав і свобод людини та вимогам кримінального процесуального законодавства.

Слідчі (розшукові) дії у кримінальних провадженнях щодо фінансування тероризму мають визначальне значення, оскільки саме вони є основним засобом виявлення фінансових потоків, джерел їх походження, схем легалізації та подальшого розподілу коштів, тобто збирання доказів. Найчастіше в таких справах проводяться обшуки, вилучення фінансової документації (на підставі відповідного рішення суду), аналіз цифрових слідів, банків даних, відкритих реєстрів, тимчасовий доступ до банківської таємниці, а також допити свідків і підозрюваних. Їх результативність залежить від умінь слідчого застосовувати всі допустимі законом тактичні прийоми, а також формулювати питання, здатні вивести на розкриття істинних мотивів і конкретного механізму фінансування терористичної діяльності, тобто такі, що дозволять повноцінно з'ясувати предмет допиту.

Одним із найцінніших джерел доказової інформації у справах про фінансування тероризму є допити. Тут першорядного значення набуває характер впливу слідчого на допитуваного. Під час допиту підозрюваного слід зосередити увагу на з'ясуванні його ролі в організації фінансових операцій, наявності замовників або посередників, а також шляхів переміщення коштів, зокрема через окремі компанії чи криптовалютні транзакції.

Допит свідків передбачає насамперед з'ясування характеру зв'язків і попередніх контактів із підозрюваними чи особою, яка ймовірно

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 16.08.2025).

причетна до фінансування тероризму, характеру взаємовідносин, відомостей про можливі мотиви злочину, фактів використання анонімних фінансових інструментів, а також можливих спостережень щодо підготовчих дій та рівня обізнаності про характер і форми діяльності конкретних осіб.

Тактичні прийоми під час допиту у справах про фінансування тероризму значною мірою пов'язані із психологічним впливом. Слідчий може застосовувати ефект несподіванки, непряме формулювання запитань, створювати враження вищого рівня обізнаності, ніж має насправді. Поєднання таких підходів із досягненнями сучасної психології дозволяє отримувати критично важливі відомості про канали руху коштів та коло осіб, причетних до їх акумуляції. Водночас усі тактичні прийоми мають бути етичними: недопустимі введення в оману допитуваного та зловживання процесуальними правами.

Не менш важливу роль у розслідуванні фінансування тероризму відіграє обшук. Ця слідча (розшукова) дія спрямована на виявлення доказів фінансової активності – від банківських карток і бухгалтерських документів до електронних пристроїв, що використовуються для криптовалютних операцій або міжнародних переказів. Огляд електронних носіїв дозволяє виявляти зашифровані дані про транзакції, переписки в закритих месенджерах і цифрові сліди використання анонімних фінансових сервісів тощо. Проведення таких слідчих (розшукових) дій можливе лише на підконтрольній Україні території і за умов, що таким чином не створюватиметься будь-яких загроз для життя та здоров'я учасників.

Отже, тактика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із фінансуванням тероризму, спирається на їхню криміналістичну характеристику, що охоплює специфіку складних фінансових схем, приховані механізми обігу коштів, залучення посередників і використання сучасних інформаційних технологій. Вона передбачає не лише ефективне застосування класичних методів доказування, а й упровадження інноваційних прийомів, спрямованих на збереження та захист доказів від знищення, підробки чи фальсифікації, що є особливо важливим у контексті протидії терористичним загрозам.

Поряд із загальними тактичними аспектами проведення слідчих (розшукових) дій у розслідуванні фінансування тероризму слід звернути увагу і на специфічні. У цьому контексті особливого значення набуває комплексне використання організаційних, тактичних та аналітичних засобів, здатних забезпечити ефективне документування протиправної діяльності та встановлення її суб'єктів, тим паче з огляду на транснаціональний характер такої злочинності.

Насамперед важливим є формування міжвідомчих слідчо-оперативних груп, до складу яких мають входити не лише працівники

правоохоронних органів, а й фахівці з фінансового моніторингу, кібербезпеки та міжнародного права. Це дозволяє оперативно реагувати на спроби знищення або приховування цифрових слідів, що є типовим у справах про фінансування тероризму. Пріоритетом виступає фіксація первинних слідових даних – банківських транзакцій, криптовалютних операцій, електронного листування, доступу до онлайн-гаманців. Для цього використовуються як процесуальні, так і непроцесуальні форми спеціальних знань, що забезпечують поєднання експертних досліджень і консультацій.

Особливу тактичну вагу мають обшук та виїмка, спрямовані на вилучення не лише паперової документації, а й цифрових носіїв інформації. Водночас допит учасників кримінального провадження, зокрема свідків і потерпілих, доцільно проводити із застосуванням психологічних методик, які дозволяють подолати бар'єри страху й отримати повні показання, наприклад із застосуванням апробованої методики процесуального інтерв'ю. Допит підозрюваних вимагає врахування можливих замовних мотивів і грошової винагороди за їхні дії, що прямо впливає на побудову версій і прогнозування їхньої поведінки.

У структурі негласних слідчих (розшукових) дій особливе місце посідає контроль за фінансовими операціями, відстеження комунікацій у даркнеті та соціальних мережах, використання контрольованих транзакцій, які створюють умови для виявлення кінцевих вигодоодержувачів. Водночас необхідно активно розвивати міжнародне співробітництво, застосовуючи механізми Інтерполу, Європолу та рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмивання грошей для блокування незаконних фінансових потоків.

Огляд місця події в цих провадженнях, де це доцільно, дозволяє реконструювати механізм злочину, виявити матеріальні та цифрові сліди, визначити напрями розслідування. Тактика огляду повинна включати чітке окреслення його меж, правильну розстановку сил і використання технічних засобів для виявлення та фіксації доказів.

Слід зауважити, що своєчасне залучення спеціаліста істотно підвищує результативність слідчих (розшукових) дій. У кримінальних провадженнях щодо фінансування тероризму такий захід зумовлюється складністю джерел доказів та специфікою процесуальних заходів. Найчастіше потреба у спеціалістах виникає у таких випадках:

1) обшук і тимчасовий доступ до речей та документів:

– спеціаліст із кібербезпеки та ІТ – для виявлення й вилучення зашифрованих файлів, електронних гаманців, криптовалютних біржових акаунтів, переписки у закритих месенджерах;

– фінансовий аналітик – для оперативної ідентифікації документів, що підтверджують складні фінансові операції;

2) огляд електронних носіїв та цифрових слідів:

- експерт у сфері комп'ютерної криміналістики – для відновлення видаленої інформації, дешифрування, встановлення IP-адрес і маршрутів транзакцій;

- спеціаліст із криптовалютних технологій – для відстеження руху коштів у блокчейні;

3) тимчасовий доступ до речей і документів:

- фахівець із фінансового моніторингу та банківської діяльності – для ознайомлення зі змістом банківських документів, платіжних доручень, фінансових звітів, що мають спеціальну бухгалтерську термінологію;

4) допит підозрюваних і свідків:

- спеціаліст із фінансових ринків або банків – для уточнення термінів і схем, використаних у злочинних транзакціях;

5) огляд місця події:

- спеціаліст-криміналіст – для ідентифікації обладнання, пов'язаного з нелегальними фінансовими операціями (POS-термінали, сервери, криптомайнінгове устаткування).

Отже, участь спеціалістів є доцільною передусім у тих слідчих (розшукових) діях, що вимагають спеціальних знань у сферах фінансів, інформаційних технологій, психології чи міжнародного права – без таких знань встановлення істини у провадженнях про фінансування тероризму може бути ускладненим або навіть неможливим.

Тактика розслідування злочинів, пов'язаних із фінансуванням тероризму, має спиратися на комплексне застосування криміналістичних прийомів, адаптованих до сучасних фінансових технологій; вона передбачає поєднання оперативно-слідчих дій із міжнародним співробітництвом та аналітичним моделюванням руху коштів. Запровадження таких організаційно-тактичних заходів підвищить ефективність протидії фінансуванню терористичних структур і сприятиме своєчасному виявленню та припиненню їхньої злочинної діяльності.

Висновки

Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із фінансуванням тероризму, становить надзвичайно складний і багатоаспектний процес, що потребує високого рівня організації та міжвідомчої координації. Аналіз специфіки цих злочинів дає підстави стверджувати, що ефективність протидії їм залежить від правильного визначення тактичних особливостей проведення ключових слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуку, огляду, допиту, тимчасового доступу до фінансових документів та цифрових носіїв.

Доведено, що сучасні фінансові механізми, серед яких офшори, криптовалюти, фіктивні угоди, а також використання цифрових платформ

і даркнету, зумовляють потребу в удосконаленні криміналістичної тактики. Успішність слідчої роботи безпосередньо залежить від комплексного використання спеціальних знань у сфері фінансового моніторингу, кібербезпеки та міжнародного права, а також від упровадження інноваційних прийомів, здатних забезпечити збереження і захист доказової інформації.

Важливою умовою ефективності є створення спільних слідчо-оперативних груп, залучення до розслідувань фахівців різного профілю та розвиток міжнародного співробітництва, що дозволяє блокувати транснаціональні фінансові потоки. Особливе значення має тактика допиту, яка поєднує психологічний вплив та методику процесуального інтерв'ю для отримання максимально повної інформації про механізми фінансування.

Таким чином, розроблення й упровадження адаптованої до сучасних умов криміналістичної методики розслідування фінансування тероризму є ключовим чинником підвищення ефективності протидії цьому явищу. Її практична реалізація забезпечить своєчасне виявлення та блокування незаконних фінансових потоків, встановлення організаторів і посередників, а також зміцнить національну та міжнародну систему безпеки.

Список бібліографічних посилань: 1 Бондаренко Є. В. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. Т. 3. С. 20–27. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.3>. 2. Гула А. Ф. Використання тактичних прийомів у розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 845. С. 515–521. 3. Кікінчук В. В. Особливості тактики окремих слідчих дій під час розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. № 24 (4). С. 98–102. 4. Тіщенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22. С. 961–965. 5. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2006. 308 с.

Надійшла до редколегії 20.08.2025

Прийнята до опублікування 14.09.2025

Mikhailov S. Yu. Tactics for Conducting Investigative (Search) Activities during the Investigation of Terrorism Financing

The article examines the tactics for conducting investigative (search) activities and other procedural measures during the investigation of crimes related to the financing of terrorism. It reveals the content and essence of certain tactical techniques used in the process of investigative (search) actions aimed at establishing the sources, mechanisms and channels of financial resources used to support terrorist activities. It is emphasised that one of the key tasks of criminalistics is to develop organisational and tactical foundations for the work of investigators who, operating in complex and conflictual investigative situations, apply specially developed techniques to achieve maximum effectiveness in gathering evidence. It is noted that criminalistics tactics can offer scientifically based methods that can be used during the examination of documents, searches, temporary access, interrogations or analysis of electronic data to identify and record traces of criminal activity in the field of financial transactions.

It is emphasised that in criminal proceedings concerning the financing of terrorism, investigative (search) actions such as searches, temporary access to and seizure of financial and accounting documentation, examination of electronic media, interrogation of witnesses, involvement of specialists, and temporary access to banking information are of particular importance. Their organisational and tactical features require the investigator to act in a measured manner, clearly define the methods of influencing the participants in the proceedings and take into account the specific nature of the evidence in cases of this category.

A distinctive feature of tactical techniques in investigating terrorist financing is a focus on identifying hidden financial flows, using unconventional versions when formulating questions during interrogations, and conducting a comprehensive analysis of financial and digital evidence. It is noted that investigation tactics should be based on the criminalistic characteristics of this type of crime, which include methods of concealing criminal activity, schemes for using offshore zones, cryptocurrencies, and fictitious enterprises. Emphasis is placed on the need to apply tactics that prevent the destruction, falsification or transfer of financial traces, as well as on improving tactical techniques based on modern achievements in criminalistics, psychology and digital criminalistics.

Keywords: terrorism, financing of terrorism, organised group, counteraction to investigation, investigative (search) action.

УДК 343.985.7(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.14>

Олександр Миколайович Таркан,

кандидат юридичних наук,

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Міністерства юстиції України (докторант);

<https://orcid.org/0009-0006-4083-6103>,

e-mail: oleksandrtarkan7@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ ТИПОВИХ ФОРМ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ

У статті проаналізовано актуальність проблеми протидії розслідуванню злочинів і визначено її як змістовну складову злочинної діяльності. Наголошено на необхідності розмежування понять «форма протидії розслідуванню» та «спосіб протидії розслідуванню»: форма трактується як типова модель поведінки, тоді як спосіб – як конкретний прийом її реалізації. Систематизовано класифікацію форм протидії за правовою природою, часовим критерієм, суб'єктним складом, кількістю суб'єктів і об'єктів впливу, характером взаємодії, способом реалізації, рівнем організації та територіальною ознакою. Обґрунтовано практичне значення поділу форм на законні та незаконні і створено підґрунтя для вдосконалення криміналістичних методик подолання протидії.

Ключові слова: досудове розслідування, протидія розслідуванню, нейтралізація, подолання протидії, зловживання правами, форма протидії.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Динаміка трансформації злочинності, що виявляється не лише у зростанні її кількісних показників, а й у розширенні спектра якісних характеристик, зумовлює необхідність пошуку ефективних механізмів протидії. Серед актуальних викликів, які постають перед правозастосовними органами, особливе місце посідає явище протидії розслідуванню, адже саме воно істотно ускладнює досягнення завдань кримінального провадження. Від ефективності нейтралізації таких дій залежать своєчасність, повнота й об'єктивність встановлення істини у кримінальному провадженні.

Попри окремі наукові та практичні напрацювання, питання форм і способів протидії розслідуванню залишаються фрагментарно висвітленими та недостатньо систематизованими. Це створює прогалини в методичному забезпеченні діяльності органів досудового розслідування та ускладнює вироблення єдиних підходів до подолання

протиправного впливу. Актуальність проблематики посилюється тим, що протидія розслідуванню здійснюється різними суб'єктами, охоплює широкий спектр форм прояву та постійно вдосконалюється, пристосовуючись до нових умов. Отже, дослідження форм і способів протидії розслідуванню є не лише теоретично важливим завданням, а й практично необхідним кроком, спрямованим на зміцнення механізмів захисту прав і законних інтересів громадян та забезпечення стабільності правової системи загалом.

Стан дослідження проблеми

Протидія розслідуванню становить органічну складову злочинної діяльності, що супроводжує її від найдавніших етапів розвитку людських спільнот – із часу, коли окремі моделі поведінки набули статусу протиправних. Її природа безпосередньо пов'язана з прагненням суб'єктів кримінальних правопорушень уникнути юридичної відповідальності, вплинути на перебіг розслідування та унеможливити реалізацію завдань кримінального провадження. Таким чином, якщо тлумачити цілі протидії розслідуванню в широкому сенсі, то вони полягають у перешкодженні належному функціонуванню інституцій правосуддя та суб'єктів, залучених до його забезпечення.

Історико-правовий аналіз свідчить, що окремі форми протидії, зокрема приховування злочину чи незаконний вплив на свідків, фіксуються ще в найдавніших пам'ятках права, а згодом – у середньовічних кодексах і нормативних актах європейських держав. На українських землях перші положення, що встановлювали відповідальність за втручання у сферу судочинства, містилися в «Руській Правді», а пізніше – у кодифікаціях Литовських статутів і Магдебурзького права.

Подальша еволюція законодавства, починаючи з XVII століття, демонструвала поступове розширення кола діянь, що визнавалися посяганням на правосуддя, хоча регламентація часто відзначалася суперечностями, зумовленими історичними особливостями державного устрою. Систематизація злочинів проти правосуддя вперше знайшла відображення у Кримінальному уложенні 1903 року, яке заклало підґрунтя для подальших кримінально-правових доктрин. У радянський період формування нормативної бази зберігало загальну спрямованість на криміналізацію діянь, що ускладнювали функціонування судової системи, проте не завжди мало узгоджений характер.

У науці криміналістики інтерес до цього феномена вперше системно проявився у 60-х роках XX століття, новий етап активних дискусій припав на 90-ті роки, а вже на початку 2000-х років було сформовано й обґрунтовано низку монографічних досліджень, у яких аналізувалися теоретичні засади та надавалися практичні рекомендації щодо подолання протидії. Саме тоді розпочалося формування доктринального

підходу до осмислення протидії розслідуванню, коли вітчизняні та зарубіжні вчені започаткували фундаментальні дослідження сутності, форм і засобів цього явища. Значний внесок у розвиток теоретичних і прикладних засад здійснили О. Александренко, В. Варцаба, В. Бахін, В. Берназ, В. Гончаренко, К. Гутнік, А. Іщенко, Н. Карпов, В. Коновалова, В. Корж, В. Кузьмічов, В. Лисиченко, В. Плетенець, О. Ромців, Ф. Сокирян, В. Тертишник, В. Трепак, М. Шумило та ін. [1–6]. Подальші дослідження набули більшої ґрунтовності та системності, зокрема завдяки працям Р. Шехавцова, який на матеріалах кримінальних справ про вимагання, учинене організованими групами, обґрунтував типові форми та методи протидії [7].

Чинний Кримінальний кодекс України істотно розширив перелік кримінально караних діянь, пов'язаних із протидією правосуддю, закріпивши низку норм, спрямованих на запобігання незаконному впливу на органи досудового розслідування та суд. У науковій площині протидія розслідуванню поступово набула статусу самостійної криміналістичної категорії, що потребує вивчення як специфічного феномена злочинної діяльності із притаманними йому формами, методами та механізмами реалізації.

Подальший розвиток цього напрямку розпочався після 2014 року, коли збройна агресія проти України і тимчасова окупація частини її територій зумовили нову хвилю злочинності, що актуалізувало питання вироблення ефективних способів нейтралізації протидії розслідуванню.

Сучасний стан розвитку наукових пошуків свідчить про зростання інтересу до різноманітних способів виявлення та нейтралізації протидії розслідуванню. У новітніх дослідженнях простежується тенденція до інтеграції традиційних криміналістичних знань із сучасними підходами, що враховують як криміногенну мінливість соціального середовища, так і високий рівень організованості суб'єктів, зацікавлених у перешкодженні встановленню істини [8–10].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є систематизація та вдосконалення класифікації типових форм протидії розслідуванню злочинів. Поставлену мету досягнуто шляхом вирішення таких завдань: 1) розмежовано дефініції понять «форма протидії розслідуванню» та «спосіб протидії розслідуванню» з урахуванням їхнього семантичного співвідношення; 2) із застосуванням системного підходу до типізації форм протидії розслідуванню узагальнено найбільш визнані наукові підходи до їх класифікації; 3) розширено класифікацію типових форм протидії розслідуванню.

Наукова новизна дослідження

У статті обґрунтовано, що форма є родовим поняттям, яке окреслює типову модель поведінки протидії розслідуванню (наприклад, фальсифікація доказів, вплив на свідків, приховування злочину), тоді як спосіб є видовим проявом цієї моделі (знищення документів, підкуп, психологічний тиск). Доведено, що класифікація форм протидії розслідуванню відображає багаторівневий і комплексний характер цього явища. Подальшого розвитку набули підходи до класифікації типових форм протидії розслідуванню.

Виклад основного матеріалу

У науковій літературі неодноразово робилися спроби концептуалізувати та впорядкувати форми протидії розслідуванню, а також виробити дієві засоби їх подолання. Водночас результати цих розвідок залишаються фрагментарними та несистемними, що зумовлює істотні розбіжності у підходах до розв'язання окремих питань. У дискусійному полі перебуває низка ключових аспектів: чи можлива протидія у формі бездіяльності; чи слід окремі дії підозрюваного кваліфікувати як протидію, чи ж це виключно реалізація його права на захист; чи належить відносити до форм протидії такі дії, які одночасно містять ознаки самостійних складів кримінальних правопорушень; чи доцільно виокремлювати у структурі протидії прояви, що фактично є способами приховування злочину. Наявність цих дискусій свідчить про складність і багатовимірність досліджуваного явища та об'єктивно потребує його виокремлення в самостійний напрям наукового аналізу.

Сучасні дослідники зосереджують увагу на формаалізації типових моделей протидії та розробленні алгоритмів їх подолання. Водночас більшість робіт обмежується аналізом окремих видів злочинів, що зумовлює відсутність єдиної системи у визначенні базових понять і створює підґрунтя для розбіжностей у наукових інтерпретаціях. Наукові напрацювання відображають різноманітність підходів до розуміння сутності цього явища. Так, В. Кузьмічов розглядав подолання протидії як ключовий напрям діяльності слідчого [11, с. 9–10]; А. Волобуєв наголошував, що вона полягає у створенні штучних перешкод у доведенні обставин справи [12, с. 202]; В. Корж пропонувала трактувати її як систему запланованих та ситуативних дій, спрямованих на забезпечення безпеки злочинної діяльності [13, с. 252]; О. Александренко визначав протидію як невід'ємний елемент злочинної активності, що гарантує її тривалість [1, с. 9–10]; Б. Щур розглядав її як цілеспрямовану діяльність зі створення бар'єрів у встановленні істини [14, с. 20–21]; В. Піддубний наголошував на наступальному характері протидії і трактував як форму негативного соціального явища [9, с. 201].

У подальших працях І. Завидняк відмежувала протидію від приховування злочину, вказавши, що її початок настає після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [15, с. 161], а О. Ромців визначила її як соціальний феномен, властивий розслідуванню службових злочинів [5]. Р. Мудрецький акцентував на конфліктному характері протидії як форми поведінки, що блокує виконання завдань кримінального судочинства [8]. М. Чесакова запропонувала відмовитися від поділу на активні та пасивні форми, наголошуючи на їхній єдиній меті – створенні несприятливих умов для встановлення істини [16]. Сучасні дослідники, зокрема Ю. Попельнюк [10], розглядають протидію як різновид злочинної діяльності з вираженими негативними наслідками для кримінальної юстиції.

Аналіз наведених позицій дозволяє визначити універсальні риси цього явища. Протидія розслідуванню постає як форма соціальної активності, що може мати протиправний характер: спрямована на перешкоджання встановленню об'єктивної істини, може реалізовуватися як через активні, так і через пасивні дії, виявляється як у вигляді окремого епізоду, так і у формі системної діяльності, може виникати як після реєстрації кримінального провадження, так і на попередніх стадіях, а також полягає у фізичному чи інтелектуальному впливі на осіб та об'єкти, що мають доказове значення.

Для зовнішнього вираження актів поведінки, спрямованих на протидію розслідуванню, вчені використовують терміни «форма» і «спосіб». У застосуванні цих понять також спостерігається певна неоднозначність.

Розмежування понять «форма» і «спосіб» у контексті протидії розслідуванню має принципове значення, оскільки вони відображають різні рівні узагальнення. Водночас порівняльний аналіз понять «форма протидії розслідуванню» та «спосіб протидії розслідуванню» має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки дозволяє уникнути плутанини в їхньому застосуванні та забезпечує більш точне розуміння закономірностей злочинної поведінки.

Семантичне значення терміна «форма» вказує на зовнішній прояв певного явища, його структуровану оболонку. Тобто форма – це зовнішній прояв певного типу поведінки протидії, що має відносно стабільний, системний і узагальнений характер. Вона охоплює широку категорію дій, які структурно визначаються як типові моделі протидії. Наприклад, надання неправдивих показань або інше введення в оману, корумпування посадової особи або фальсифікація доказів – це форми, у яких може проявлятися протидія. Отже, форма окреслює «що саме» становить прояв протидії.

Спосіб, натомість, є конкретизацією форми і відображає «як саме» реалізується відповідна протидія. Він виражає механізм дії,

послідовність чи прийом, за допомогою яких форма набуває реального втілення. Так, форма «фальсифікація доказів» може реалізуватися різними способами: підробленням документів, унесенням змін в електронні носії інформації, створенням фіктивних матеріальних об'єктів тощо. Спосіб завжди деталізує форму, надаючи їй конкретного змісту.

Форма протидії розслідуванню – це узагальнений вид поведінки (наприклад, приховування злочину, фальсифікація доказів, вплив на свідків), а спосіб – конкретний інструмент досягнення поставленої мети в межах цієї форми (знищення документів, підкуп, погрози, внесення неправдивих відомостей тощо).

Отже, форма – це родове поняття, яке охоплює узагальнену модель протидії, тоді як спосіб – видовий прояв цієї моделі, що показує техніку і конкретний прийом реалізації дій, спрямованих на протидію. Їхнє співвідношення можна описати як взаємозалежність загального і часткового: форма задає межі, а спосіб наповнює їх практичним змістом.

Таке розмежування дає змогу:

- 1) забезпечити системність криміналістичного аналізу;
- 2) упорядкувати типові прояви протидії розслідуванню;
- 3) створити основу для формування тактичних рекомендацій щодо їх подолання.

Викладене засвідчують і позиції вчених, відображені у криміналістичній літературі. Форму протидії розслідуванню науковці трактують як різновид активної поведінки суб'єкта, у якій віддзеркалюються його психофізіологічні реакції на конкретні обставини, що виникають як у момент учинення злочину, так і у процесі його розслідування. Вона знаходить свій прояв у характерних зовнішніх діях, які засвідчують обрану лінію поведінки та відображають внутрішній стан особи, що чинить протидію [17, с. 278; 18, с. 35].

У науковій літературі спостерігається множинність підходів до класифікації типових форм протидії розслідуванню. Особливу увагу привертає поділ на внутрішні та зовнішні форми протидії. Перші охоплюють дії тих осіб, які безпосередньо залучені до кримінального провадження – підозрюваних, потерпілих, свідків, а також експертів чи спеціалістів. Другі ж проявляються у втручанні осіб, формально не пов'язаних із самим розслідуванням, але зацікавлених у його результатах – корумпованих представників державних органів, правоохоронців, політиків, а також родичів і близьких правопорушників. Подібна класифікація є особливо доречною у сфері протидії розслідуванню корупційних правопорушень, де зазвичай поєднуються як внутрішні, так і зовнішні механізми впливу.

Іншим критерієм систематизації є часовий аспект, відповідно до якого протидія може виникати ще на латентному етапі злочинної

діяльності, на стадії проведення оперативно-розшукових заходів, під час досудового розслідування чи вже на наступних етапах кримінального судочинства.

Окремі дослідники пропонують конкретизовані варіанти класифікації. Так, Б. Щур виокремлює шість типових форм протидії, що характерні для організованих злочинних груп: приховування злочинів, коруптування посадових осіб, надання неправдивих свідчень, фальсифікація доказів, використання інформаційних ресурсів та застосування фізичного насильства чи погроз. Зазначені форми можуть мати як превентивний характер, спрямований на унеможливлення виявлення злочину, так і проявлятися в безпосередній протидії його розслідуванню [14].

П. Лепісевич та М. Курляк указують, що «до головних форм протидії розслідуванню злочинів у сучасних умовах належать: 1) приховування злочину; 2) корупційні механізми протидії розслідуванню; 3) використання засобів масової інформації; 4) повідомлення неправдивих показань; 5) фальсифікація доказів; 6) застосування погроз і фізичного впливу» [17, с. 278–279]. Таким чином, можна говорити про головні та другорядні форми протидії розслідуванню.

Значний інтерес становить підхід М. Чесакової, яка пропонує класифікувати форми протидії за спрямованістю результату: дії, що створюють умови для уникнення притягнення до відповідальності через імітацію відсутності складу злочину; дії, спрямовані на мінімізацію відповідальності шляхом штучного зниження рівня суспільної небезпеки [16].

Можлива й інша класифікація форм протидії розслідуванню – на законні та незаконні. Вона ґрунтується на їхній правовій природі та дозволяє чітко окреслити межі між допустимою реалізацією процесуальних прав і протиправними діями, що мають кримінально-правові ознаки. До *законних* форм протидії належать ті прояви поведінки учасників кримінального провадження, які хоч і можуть ускладнювати встановлення істини, однак здійснюються в межах чинного законодавства. Прикладами є відмова підозрюваного чи обвинуваченого давати показання відповідно до ст. 63 Конституції України, заявлення відводів, подання скарг і клопотань, використання інших процесуальних можливостей сторони захисту. Такі дії є реалізацією гарантованих прав і не можуть розцінюватися як порушення закону.

Натомість *незаконні* форми протидії виражаються у свідомих діях, спрямованих на перешкоджання кримінальному провадженню шляхом порушення встановлених норм. До них належать: надання завідомо неправдивих показань, підробка документів, приховування злочину, підкуп або тиск на посадових осіб, застосування погроз чи фізичного насильства до учасників кримінального провадження

тощо. Такі прояви мають характер кримінально караних діянь і потребують окремої правової оцінки.

Запропонований поділ має важливе практичне значення: у випадку законних форм протидії застосовуються переважно правові й тактичні механізми їх подолання, тоді як незаконні форми потребують реагування у вигляді відкриття нових кримінальних проваджень або притягнення винних осіб до відповідальності. З наукового погляду така класифікація забезпечує системність дослідження проблеми протидії розслідуванню, дозволяє уникнути ототожнення правомірної поведінки із протиправною та формує підґрунтя для розроблення криміналістичних методик, орієнтованих на конкретні прояви протидії.

Відповідно до підходу, запропонованого В. Лисиченком та Р. Шехавцовим, протидію можна диференціювати за спрямованістю дій. В одному випадку вона полягає у приховуванні інформації про злочин та осіб, що брали участь у його вчиненні, в іншому – у втручанні в діяльність правоохоронних органів із метою примусити їх ухвалювати неправомірні рішення чи виконувати процесуальні дії всупереч установленим вимогам [18].

Якщо виходити із предмета злочину та особливостей його пізнання у кримінальному процесі, протидія охоплює дії, спрямовані на приховування самої події та на створення перешкод у процесі її розслідування.

З огляду на характер взаємодії суб'єкта протидії з носіями доказової інформації виокремлюють безпосередню протидію (наприклад, психологічний тиск підозрюваного на потерпілого чи свідка з метою примусити їх до неправдивих показань або відмови від них) та опосередковану (наприклад, підкуп потерпілого родичами підозрюваного для досягнення аналогічної мети).

У межах суб'єктного складу протидія, як зауважують учені, може походити від учасників кримінальної події – підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків-очевидців, або ж від сторонніх осіб – родичів, знайомих підозрюваних, посадових осіб органів влади, правоохоронців, адвокатів.

Важливим є критерій кількості суб'єктів. Тут виокремлюють індивідуальну протидію, коли діє одна особа, та колективну – за участі групи осіб чи організованого злочинного угруповання. За об'єктом впливу протидія може бути спрямована на фізичних осіб (потерпілого, свідка, експерта, слідчого, суддю чи членів їхніх родин) або ж на предмети матеріального світу, які є носіями доказової інформації.

Класифікація за кількістю об'єктів впливу, як зауважують В. Лисиченко та Р. Шехавцов, передбачає поділ на просту протидію (вплив на один об'єкт, наприклад одного свідка) та складну (вплив на кілька

об'єктів одночасно, зокрема кількох свідків із метою узгодження неправдивих показань). Нарешті, за способом реалізації впливу протидія може мати активний характер (дії, спрямовані на пряме перешкодження розслідування) або пасивний (бездіяльність, що ускладнює його перебіг) [18].

Узагальнюючи, можна констатувати, що протидія як виявленню, так і розслідуванню злочинів становить невід'ємну складову злочинної діяльності. Вона може реалізовуватися на будь-якому етапі – від підготовки та вчинення злочину до його приховування, розслідування чи навіть судового розгляду.

Проведений аналіз наведених підходів дає змогу запропонувати розгорнуту класифікацію форм протидії розслідуванню, яку можна подати за такими критеріями:

1) за правовою природою:

а) законні форми – реалізація учасниками провадження наданих процесуальних прав, навіть якщо це ускладнює розслідування (відмова від дачі показань на підставі ст. 63 Конституції України, заявлення відводів, подання клопотань, оскарження дій слідчого);

б) незаконні форми – свідомі дії, що порушують закон і мають кримінально караний характер (фальсифікація доказів, підкуп посадових осіб, неправдиві свідчення, приховування злочину, застосування погроз чи фізичного насильства);

2) за часовим критерієм:

а) протидія, вчинювана ще під час підготовки до злочину;

б) протидія, реалізована на стадії досудового розслідування;

в) протидія під час судового розгляду;

3) за суб'єктним складом:

а) внутрішня протидія – від учасників кримінального провадження (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, експерти);

б) зовнішня протидія – від сторонніх осіб (родичі, знайомі, представники влади, корумповані правоохоронці, адвокати);

4) за кількістю суб'єктів:

а) індивідуальна (одна особа чинить протидію);

б) колективна або групова (група осіб чи організоване злочинне угруповання);

5) за об'єктом впливу:

а) вплив на фізичних осіб (свідків, потерпілих, експертів, слідчих, суддів, членів їхніх сімей);

б) вплив на матеріальні об'єкти – документи, електронні носії, речові докази;

6) за характером взаємодії з носіями доказової інформації:

а) безпосередня протидія – прямий вплив (погрози, шантаж, тиск на свідків);

б) опосередкована протидія – дії через інших осіб (наприклад, підкуп потерпілого родичами підозрюваного);

7) за кількістю об'єктів впливу:

а) проста протидія – вплив на один об'єкт (наприклад, одного свідка);

б) складна протидія – вплив одночасно на кілька об'єктів (групу свідків з метою узгодження неправдивих показань);

8) за способом реалізації:

а) активна протидія – проявляється в діях, спрямованих на створення перешкод (фальсифікація доказів, надання неправдивих показань, корупційні дії, фізичний тиск);

б) пасивна протидія – полягає в бездіяльності (умисне замовчування відомостей, ухилення від співпраці зі слідством);

9) за рівнем організації:

а) стихійна протидія – несистемні дії (наприклад, емоційна відмова свідка давати показання);

б) організована протидія – сплановані дії, що координуються злочинною групою;

в) професійна протидія – здійснюється із залученням спеціалістів (адвокатів, IT-фахівців, журналістів, корумпованих чиновників);

10) за територіальною ознакою:

а) локальна – у межах конкретного регіону або адміністративно-територіальної одиниці;

б) транскордонна – протидія з використанням іноземних юрисдикцій, офшорних зон, міжнародних зв'язків.

Висновки

Протидія розслідуванню є складним і багатовимірним феноменом, що поєднує риси соціальної поведінки та злочинної активності й потребує подальшого наукового опрацювання з метою уніфікації понятійного апарату, систематизації типових форм і створення ефективних механізмів нейтралізації.

Класифікація форм протидії розслідуванню демонструє багаторівневий і комплексний характер цього явища. Форма постає як родове поняття, що окреслює типову модель поведінки протидії (наприклад, фальсифікація доказів, вплив на свідків, приховування злочину), тоді як спосіб – як видовий прояв цієї моделі (знищення документів, підкуп, психологічний тиск). Такий підхід дає змогу не лише систематизувати наукові напрацювання, а й створити практичне підґрунтя для розроблення криміналістичних методик подолання протидії.

Проведений аналіз дозволяє виокремити універсальні риси протидії: вона спрямована на перешкодження встановленню об'єктивної істини; може мати як законні, так і незаконні форми; реалізується як активними діями, так і пасивною бездіяльністю; може

иникати на будь-якій стадії кримінального провадження та здійснюватися як індивідуально, так і колективно. Саме багатовекторність проявів зумовлює складність її криміналістичного дослідження та потребу в систематизації форм і способів реалізації.

Класифікація форм протидії за низкою критеріїв (правова природа, часові межі, суб'єктний склад, кількість суб'єктів та об'єктів впливу, характер взаємодії з носіями доказової інформації, рівень організації, територіальний масштаб) підтверджує багаторівневий характер цього феномена. Таким чином, протидія розслідуванню є невід'ємною складовою злочинної діяльності, яка поєднує риси як соціально допустимої поведінки (законні форми реалізації процесуальних прав), так і кримінально караних діянь (незаконні форми).

Подальші дослідження мають бути зосереджені на: 1) уніфікації понятійного апарату та формуванні єдиної доктринальної концепції протидії; 2) розробленні типології форм та способів з урахуванням новітніх викликів (зокрема цифрових технологій, інформаційних війн, транскордонної злочинності); 3) створенні інтегрованих криміналістичних методик, що поєднують тактичні, організаційні й правові засоби подолання протидії; 4) удосконаленні законодавчого регулювання для чіткого розмежування меж законної реалізації процесуальних прав і протиправної діяльності, яка становить загрозу правосуддю.

Список бібліографічних посилань: 1. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 20 с. 2. Варцаба В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 181 с. 3. Гутнік К. В. Розслідування злочинів в умовах протидії, яка чиниться з використанням соціальної напруги : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010. 20 с. 4. Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню : монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 424 с. 5. Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 24 с. 6. Трепак В. М. Розкриття та розслідування хабарництва, вчинюваного судьями, та подолання протидії засобами оперативно-розшукової діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 19 с. 7. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами) кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинним організаціями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 222 с. 8. Мудрецький Р. В. Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Кривий Ріг, 2019. 263 с. 9. Піддубний В. В. Подолання протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості : дис. ...

канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2020. 260 с. **10.** Попельнюк Ю. П. Проблеми понятійно-термінологічного апарату криміналістичного вчення про протидію розслідуванню. *Соціологія права*. 2024. № 3–4 (48–49). С. 146–150. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.25>. **11.** Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1996. 36 с. **12.** Волобуєв А. Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп розслідуванню економічних злочинів. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 1999. № 3. С. 201–213. **13.** Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями. Руководство для следователей : науч.-практ. пособие. Харьков : Лицей, 2002. 279 с. **14.** Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 176 с. **15.** Завидняк І. О. Тактичні операції, спрямовані на подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, вчинених з використанням сучасних інформаційних технологій. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. № 15. С. 159–166. DOI: <https://doi.org/10.33244/2521-1196.15.2019.159-166>. **16.** Чесакова М. С. Протидія розслідуванню злочинів та шляхи її подолання на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 23 с. **17.** Лепісевич П. М., Курляк М. Д. Практичні засади усунення протидії розслідуванню злочинів у сучасних умовах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. № 1. С. 277–283. **18.** Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями : монографія. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 342 с.

Надійшла до редколегії 20.08.2025

Прийнята до опублікування 14.09.2025

Tarkan O. M. Specifics of Classifying Typical Forms for Counteracting Investigations

It is emphasised that crime is currently undergoing a transformation, accompanied not only by quantitative growth but also by a complication of qualitative characteristics, and therefore there is a need to study typical forms of countering investigation. It is stated that despite the existence of individual scientific developments, the issues of classification of forms and methods of countering crime remain insufficiently organised and considered fragmentarily.

The study distinguishes between the definitions of the concepts of “form” and “method” of countering investigations, where form is defined as a generic concept that reflects a typical

model of countering behaviour, while method is defined as a specific manifestation of this model that specifies the technique for implementing actions. Examples of forms of counteraction (falsification of evidence, influencing witnesses, concealing a crime) and methods of their implementation (destruction of documents, bribery, psychological pressure) are given. The multi-level nature of the classification of forms of counteraction is proven, reflecting its complex nature and multi-vector manifestations. The scientific positions of scholars are systematised, which allows counteraction to be interpreted as a system of planned actions, as a social phenomenon or as an element of criminal activity, and the universal features of this phenomenon are identified.

The controversial aspects of the issue are analysed, including the relationship between counteraction and inaction, the distinction between lawful actions as the realisation of the right to protection and unlawful forms of influence, as well as the relationship between counteraction and concealment of a crime. Classification approaches are systematised according to various criteria: legal nature (legal and illegal forms), time criterion, subject composition, number of subjects and objects of influence, nature of interaction with carriers of evidence, method of implementation, level of organisation, and territorial feature. The practical significance of the division into legal and illegal forms of counteraction is substantiated, which ensures the separation of permissible procedural actions from criminally punishable manifestations. It is argued that the systematisation of forms of counteraction creates the basis for the development of criminalistic methods aimed at overcoming illegal influence.

Keywords: pre-trial investigation, counteraction to investigation, neutralisation, overcoming counteraction, rights abuse, form of counteraction.

УДК 343.98;534.84

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.15>

Олександр Сергійович Татьянченко,

Харківський науково-дослідний

експертно-криміналістичний центр МВС України,

відділ досліджень у сфері інформаційних технологій,

сектор дослідження звуко- та відеозапису (судовий експерт);

 <https://orcid.org/0009-0008-4602-8363>,

e-mail: oleksandr.tatyanchenko@gmail.com

ВПЛИВ ФІЛЬТРУВАННЯ НА ОБЧИСЛЕННЯ АКУСТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК КОРИСНОГО МОВЛЕННЕВОГО СИГНАЛУ

У статті досліджено вплив фільтрування на акустичні характеристики мовленнєвих сигналів у контексті судової експертизи відео- та звукозапису. Проаналізовано етапи обробки сигналів, типи фільтрів та їхній вплив на такі параметри, як частота основного тону, форманти, спектральна структура й динаміка. Особливу увагу приділено специфіці судової практики, де фільтрування застосовується винятково для підготовчого прослуховування, а ідентифікація ґрунтується на необробленому сигналі. Визначено межі застосування різних типів фільтрів (низькочастотних, високочастотних, смугових) та їхній вплив на точність експертних висновків. Запропоновано алгоритм використання фільтрації з чітким розмежуванням між етапами первинної обробки та експертного аналізу з метою збереження автентичності доказів.

Ключові слова: мовленнєві сигнали, фільтрація, шумозаглушення, параметризація, судова експертиза, акустичні характеристики, основний тон, форманти.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У сфері судової експертизи відео- та звукозаписів існує фундаментальне протиріччя між необхідністю поліпшення якості звучання мовленнєвих сигналів для чіткого сприйняття змісту та вимогою збереження автентичності їхніх акустичних характеристик задля достовірної ідентифікації диктора. Фільтрування як метод обробки дає змогу усунути небажані шуми та підвищити розбірливість мовлення, однак водночас впливає на базові параметри сигналу, зокрема частотний спектр, форманти та основний тон.

Проблема полягає у відсутності чіткого розуміння ступеня та характеру впливу різних типів фільтрів на акустичні характеристики мовленнєвого сигналу, що може призводити до спотворення результатів експертизи. Особливо гостро це питання постає у випадках записів низької якості, здійснених в умовах інтенсивного фонового

шуму (наприклад, на вулиці, у транспорті чи громадських місцях), де без додаткової обробки сигналу розпізнавання змісту є утрудненим, але будь-яке втручання в запис потенційно змінює його ідентифікаційні характеристики.

Наявні методики фільтрування не враховують повною мірою специфіки судової експертизи, де вимоги до точності та об'єктивності аналізу є особливо високими. Це створює ризик помилкових висновків і вимагає розроблення збалансованого підходу, що дозволить використовувати переваги фільтрування без компрометації доказової цінності запису.

Стан дослідження проблеми

Питання обробки мовленнєвих сигналів у контексті судової експертизи активно досліджуються як в Україні, так і за кордоном. Загальні аспекти аналізу звукових сигналів розглядали Л. М. Щербак, Ю. В. Литвиненко та Ю. В. Погрібна, які зосередилися на сучасних методах аналізу мовлення, зокрема первинній обробці та шумозаглушенні [1]. Технічні особливості цифрової обробки аудіоінформації, зокрема використання фільтрів, досліджував О. В. Мороз, акцентуючи увагу на параметризації сигналів [2].

Утім, досі недостатньо вивченими залишаються конкретні механізми впливу фільтрування на акустичні характеристики мовленнєвих сигналів, а також межі допустимості такої обробки в умовах судової експертизи.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз впливу фільтрування на акустичні характеристики мовленнєвих сигналів з урахуванням судових обмежень та з'ясування впливу таких змін на точність експертних висновків.

Завдання статті охоплюють:

- опис етапів обробки сигналів у судовій експертизі, зокрема первинної підготовки та сегментації;
- оцінювання впливу різних типів фільтрування (низькочастотного, високочастотного, смутового) на такі акустичні параметри, як частота основного тону (далі – ОТ) і форманти;
- визначення ролі фільтрування як допоміжного інструменту на підготовчому етапі без порушення цілісності сигналу для ідентифікації або верифікації.

Наукова новизна дослідження

Проведено систематичний аналіз впливу різних типів фільтрування (низькочастотного, високочастотного, смутового) на акустичні характеристики мовленнєвих сигналів у контексті судової експертизи відео- та звукозаписів. Запропоновано чітке розмежування ролі фільтрування як допоміжного інструменту для підготовчого прослуховування та

його неприпустимості для ідентифікаційних завдань, що враховує специфіку судових вимог до автентичності доказів. У межах дослідження вперше деталізовано ефекти фільтрів на частоту ОТ, форманти та спектральну структуру, визначено межі їх застосування з метою забезпечення об'єктивності експертних висновків.

Виклад основного матеріалу

Судова експертиза відео- та звукозаписів почала активно розвиватися у другій половині ХХ століття з появою аналогових магнітофонів, коли голосові записи стали визнаватися судами як докази. В Україні цей напрям набув особливого значення після 90-х років ХХ століття, коли зростання злочинності та доступність пристроїв для запису зумовили потребу в точних методах аналізу звуку. Сьогодні, з переходом на цифрові технології, обсяг і складність аудіодоказів значно зросли, що вимагає вдосконалення методик обробки сигналів.

Обчислення акустичних характеристик, таких як частота ОТ, форманти чи спектральний профіль, ускладнюється через шуми, спотворення та артефакти, що неминуче виникають під час запису в реальних умовах. Ці перешкоди можуть включати фонові звуки (шум транспорту, голоси інших осіб), технічні дефекти обладнання (перевантаження мікрофона) або природні чинники (вітер, дощ), що істотно знижують якість сигналу та ускладнюють його обробку.

Класифікація підходів до аналізу мовленнєвих сигналів у судовій експертизі. Аналіз мовлення залежить від типу сигналу: дискретне мовлення є рідкісним, тоді як неперервне є типовим для судових записів¹. Залежно від диктора методи аналізу поділяються на дикторозалежні, які враховують індивідуальні особливості голосу, та дикторонезалежні, що є стандартом у судовій експертизі через невідомість осіб, чий голос зафіксовано.

Обсяг даних може варіюватися – від обмеженого набору характеристик (наприклад, окремі слова) до повного спектра акустичних ознак. Водночас шум або часткова втрата запису часто знижують повноту аналізу.

Фільтрування впливає на:

- спектральну структуру – зміна частот полегшує сприйняття, але спотворює сигнал [3];

- основний тон – згладжування впливає на точність [4];

- форманти – зсуває частотні позиції [5].

Для ідентифікації аналіз проводять на необробленому сигналі.

Первинна обробка мовленнєвих сигналів у судовій експертизі. Первинна обробка спрямована на підготовку сигналу до аналізу без

¹ Фільтрація звуку // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Фільтрація_звуку (дата звернення: 08.06.2025).

його модифікації для цілей ідентифікації. Основною перешкодою є шуми – стаціонарні (стабільні за частотою) чи нестаціонарні (змінні в часі) [1]. Фільтрування може усунути ці перешкоди, але впливає на сам сигнал:

- спектральна щільність – видалення шумів звужує спектр, що полегшує прослуховування, але може призвести до втрати слабких мовленнєвих деталей [2];

- амплітудні характеристики – згладжування змінює інтенсивність звуку, впливаючи на сприйняття динаміки;

- тривалість сегментів – деформація меж фонем ускладнює їх розмежування¹.

У судовій практиці первинна обробка часто стикається з різноманітними джерелами шумів, такими як вуличний рух, побутові прилади чи технічні артефакти записувального обладнання. Наприклад, низькочастотний гул від автомобілів (50–200 Гц) може перекривати голосні звуки, тоді як високочастотний шум вентиляції (понад 4 000 Гц) ускладнює сприйняття приголосних. Для підготовчого прослуховування експерти можуть застосовувати цифрові фільтри, які частково усувають ці перешкоди, однак їхній вплив на сигнал потребує ретельного контролю [3]. Наприклад, під час видалення низькочастотного шуму голос диктора може здаватися неприродно тонким, що впливає на суб'єктивне сприйняття, але не впливає на об'єктивний аналіз. Такі зміни можуть бути корисними для уточнення змісту розмови, зокрема у випадках записів, здійснених у шумному громадському місці. Водночас вони є неприйнятними для ідентифікації, де важлива кожна деталь акустичного профілю. Сегментація на фонеми чи слова допомагає виокремити мовлення з шуму, але традиційні методи виявляються нестабільними в реальних умовах. Наприклад, у записах з накладанням кількох голосів (мовоподібний шум) ці методи можуть помилково визначати межі слів, що потребує додаткової верифікації експертом [4]. Акустичні ознаки – тональні (голосні), сонорні («й», «л», «р»), шумні («в», «з», «ф», «с») – аналізуються лише за оригінальним сигналом, щоб зберегти його автентичність.

Виокремлення вокалізованих і невокалізованих ділянок. Розподіл сигналу на вокалізовані (голосні, дзвінки приголосні) та невокалізовані (глухі та шиплячі приголосні) ділянки полегшує оцінювання структури мовлення [5]. У судовій практиці це корисно для прослуховування, але не для ідентифікації. Вокалізовані звуки мають періодичні коливання, а їхні форманти (F1: 150–850 Гц, F2: 500–2 500 Гц) відображають артикуляцію.

¹ Фільтрація звуку // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Фільтрація_звуку (дата звернення: 08.06.2025).

Фільтрування впливає на:

- форманти – очищення від шумів підвищує чіткість, але зсуває частоти, що може змінити сприйняття голосу;
- частоту ОТ – згладжування коливань деформує ОТ, впливаючи на класифікацію звуків;
- інтенсивність – виокремлення шумів підсилює вокалізовані ділянки, але послаблює невокалізовані.

Основний тон є ключовим для аналізу дикторів чи звуків, але в судовій експертизі його вимірювання проводять без фільтрування, щоб уникнути спотворень. Фільтрування застосовують лише для підготовки до прослуховування шумних записів.

Параметризація мовленнєвих сигналів. Параметризація виокремлює акустичні ознаки з необробленого сигналу, поділяючи його на вікна тривалістю в кілька мілісекунд [1]. У судовій практиці це робиться без фільтрування на етапі ідентифікації, але його ефекти на підготовчому етапі впливають на результати:

- кепстральні коефіцієнти – фільтрування стискає спектр, спрощуючи обчислення, але змінює частотний профіль;
- мел-коефіцієнти – згладжування шумів підвищує розбірливість, але деформує природний розподіл частот;
- спектральна значущість – фільтри прибирають другорядні компоненти, впливаючи на сприйняття (мел-шкала).

Вплив на характеристики:

- межі фонем – фільтрування уточнює сегментацію, але зсуває перехідні частоти [2];
- спектральний баланс – виокремлення шумів спрощує спектр, змінюючи співвідношення мовлення й фону;
- розбірливість – ентропія підвищує чіткість слів, але змінює акустичний профіль.

Типи фільтрів та їхній вплив на мовленнєвий сигнал. Фільтрування в обробці мовленнєвих сигналів реалізується за допомогою різних типів фільтрів, кожен з яких по-своєму впливає на акустичні характеристики¹.

У судовій експертизі їх застосовують для покращення можливості прослуховування, однак ефекти фільтрації важливі для розуміння меж їх використання.

1. Низькочастотні фільтри (*Low-Pass Filters*) (див. рис. 1). Принцип дії: лежать нижче заданого порогового значення (наприклад, 4 000 Гц), відсікаючи високочастотні компоненти [3].

¹ Фільтрація звуку // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Фільтрація_звуку (дата звернення: 08.06.2025).

Вплив:

- спектр – зменшення високочастотного шуму (наприклад, шипіння) зі збереженням низьких тонів; однак втрачаються деталі приголосних звуків («ф», «с», «ш»);

- основний тон – зазвичай зберігається, оскільки міститься в низькочастотному діапазоні (100–300 Гц), але згладжування сигналу може знизити точність;

- форманти – F1 і частково F2 залишаються вираженими, проте вищі форманти послаблюються, що ускладнює розрізнення голосних звуків [4].

Застосування: доцільне для усунення фонового гулу чи технічного шуму, що полегшує сприйняття мовлення [5].

Рис. 1. Низькочастотні фільтри

2. Високочастотні фільтри (*High-Pass Filters*) (див. рис. 2). Принцип дії: пропускають частоти, що перевищують заданий поріг (наприклад, 200 Гц), видаляючи низькочастотні компоненти.

Вплив:

- спектр – усуває низькочастотний гул (наприклад, вібрації), проте може послабити голосні звуки й основний тон;

- основний тон – інтенсивність знижується, оскільки низькі частоти частково відсікаються, що ускладнює аналіз мовлення диктора;

- форманти – F2 та вищі форманти зберігаються, тоді як F1 слабшає, що змінює артикуляційні ознаки [1].

Застосування: використовується для очищення запису від шуму транспорту чи вентиляції, сприяючи виразнішому сприйняттю приголосних звуків.

Рис. 2. Високочастотні фільтри

3. Смугові фільтри (*Band-Pass Filters*) (див. рис. 3). Принцип дії: пропускають частоти в заданому діапазоні (наприклад, 200–4 000 Гц), відсікаючи всі сигнали поза його межами.

Вплив:

- спектр – зберігає середньочастотний діапазон мовлення, усуваючи як низькочастотний гул, так і високочастотний шум, але крайні частоти втрачаються [2];

- основний тон – зберігається в межах пропускового діапазону, однак обрізання нижньої межі може знижувати його чіткість;

- форманти – F1 і F2 зазвичай залишаються в межах, але вищі форманти можуть бути втрачені, що впливає на повноту аналізу.

Застосування: ідеальний для виокремлення мовлення в шумному середовищі (наприклад, при вуличних записках), підвищує розбірливість слів.

Рис. 3. Смугові фільтри

Отже, кожен тип фільтра має свої особливості застосування в судовій експертизі. Наприклад, низькочастотні фільтри часто використовують для записів із сильним технічним шумом, наприклад гудіння кондиціонерів чи двигунів. У реальному випадку, коли запис розмови здійснювали в автомобілі, низькочастотний фільтр із порогом 3 000 Гц допоміг усунути вібраційний шум, зробивши голос диктора чіткішим для прослуховування. Водночас приголосні «с» і «ш» стали менш виразними, що вплинуло на суб'єктивне сприйняття тембру¹.

Високочастотні фільтри, навпаки, ефективні в умовах побутового шуму, наприклад, коли запис зроблено поблизу працюючого холодильника чи у вентиляційному приміщенні. У таких випадках поріг на рівні 150–200 Гц дозволяє зберегти більшість мовленнєвих частот, але послаблює низький діапазон голосу, що може ускладнити оцінювання емоційного забарвлення [3].

Смугові фільтри є компромісним рішенням у складних акустичних умовах, зокрема на вулиці з шумом транспорту та вітру. Діапазон 200–4 000 Гц охоплює основний спектр людського мовлення, але обрізання нижче 200 Гц може послабити ОТ, а вище 4 000 Гц – прибрати нюанси шиплячих звуків. На практиці, коли запис здійснювався під час масового заходу, смуговий фільтр допоміг виокремити голос із фонового шуму. Водночас втрата високих частот ускладнила розрізнення окремих фонем, зокрема «т» і «к» [4]. Ці ефекти підкреслюють необхідність ретельного вибору типу фільтра залежно від умов запису та мети прослуховування. Водночас для цілей ідентифікації використання фільтрів є неприпустимим через спотворення акустичного профілю.

Загальний аналіз впливу фільтрування на акустичні характеристики. Фільтрування комплексно впливає на мовленнєвий сигнал, змінюючи його акустичні параметри:

- спектральна структура – залежно від типу фільтра (низькочастотного, високочастотного чи смугового) спектр звужується або зсувається, що полегшує сприйняття, але призводить до втрати деталей, наприклад приголосних звуків чи високих формантів;

- частота основного тону – згладжування або обрізання частот впливає на ОТ, що позначається на класифікації звуків і можливості розрізнення дикторів;

- форманти – фільтри можуть як підсилювати, так і послаблювати форманти, змінюючи частотні піки та артикуляційні ознаки;

- динаміка сигналу – зміни амплітуди впливають на інтенсивність, що може спотворити сприйняття емоційного забарвлення або чужості мовлення;

¹ Фільтрація звуку // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Фільтрація_звуку (дата звернення: 08.06.2025).

– тривалість і ритм – деформація меж фонем унаслідок фільтрування ускладнює аналіз темпу мовлення [5].

Ці ефекти підкреслюють, що хоча фільтрування і корисне для покращення прослуховування, воно суттєво змінює мовленнєвий сигнал. У судовій експертизі фільтрування допускається лише на підготовчому етапі, а ідентифікаційний аналіз проводиться виключно за оригінальним записом.

Висновки

Дослідження засвідчило, що фільтрування мовленнєвих сигналів у судовій експертизі відео- та звукозаписів є ефективним допоміжним інструментом на підготовчому етапі прослуховування, однак має обмежене застосування через вплив на акустичні характеристики. Проаналізовано вплив фільтрування на такі параметри, як частота ОТ, форманти, спектральна структура та динаміка, з урахуванням судово-експертних обмежень. Установлено, що низькочастотні, високочастотні та смугові фільтри по-різному змінюють сигнал: з одного боку, підвищують розбірливість мовлення, а з іншого – спотворюють його первинні акустичні властивості.

Описано етапи обробки мовленнєвих сигналів, зокрема первинну підготовку та сегментацію, які підтверджують доцільність застосування фільтрації виключно на підготовчому етапі. Оцінено ефекти різних типів фільтрів: низькочастотні фільтри усувають гул, але послаблюють приголосні; високочастотні – підвищують чіткість звучання, проте зменшують інтенсивність ОТ; смугові – оптимізують розбірливість у шумному середовищі, водночас відсікаючи крайні частоти.

Практична цінність дослідження полягає у встановленні меж доцільного застосування фільтрації, що дає змогу уникнути помилок під час ідентифікації диктора або верифікації змісту. Запропоновано алгоритм використання фільтрації з чітким розмежуванням між етапами первинної обробки та експертного аналізу з метою недопущення порушень автентичності аудіозапису.

Перспективи подальших досліджень охоплюють розроблення адаптивних методів обробки, які мінімізують спотворення сигналу при збереженні його ключових характеристик для точного аналізу в судових умовах. Також актуальним є вивчення впливу фільтрації на ідентифікаційні ознаки мовлення в умовах багатоканальних записів та адаптація методів до аналізу мовлення осіб із порушеннями дикції або вираженим акцентом.

Список бібліографічних посилань: 1. Щербак Л. М., Литвиненко Ю. В., Погрібна Ю. В. Сучасні методи аналізу мовного сигналу. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Системи управління, навігації та зв'язку*. 2007. № 2 (24). С. 56–60. 2. Цифрова обробка аудіоінформації : монографія / за ред. О. В. Мороза. Київ : НТУУ «КПІ»,

2022. 150 с. **3.** Ваврук Є., Лашко О., Попович Р. Лінійні дискретні системи обробки сигналів: опис в часовій та частотній областях. *Науковий вісник Чернівецького університету. Фізика. Електроніка*. 2019. Вип. 2. С. 75–97. **4.** Ханін С. Близькість і злидні Sive Base // Закон і Бізнес : сайт. 07.03.2025. URL: https://zib.com.ua/ua/165891-vikonannya_fonetichnoi_ekspertizi_iz_zastosuvannyam_sive_bas.html (дата звернення: 08.06.2025). **5.** Шелепкова С. М. Мовознавчі методи дослідження голосу та мовлення людини (на матеріалі судової експертизи відео-, звукозапису). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 652–655. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/155>.

Надійшла до редколегії 11.06.2025

Прийнята до опублікування 25.07.2025

Tatyanchenko O. S. The Impact of Filtering on the Calculation of Acoustic Characteristics of Useful Speech Signals

In criminal proceedings involving the use of audio recordings as evidence, it is particularly important to prepare audio materials correctly for expert analysis. In particular, it is important to comply with technical requirements for recording quality and source authenticity, as well as to document all stages of filtering, if it was used for preliminary listening.

An algorithm for the use of speech signal filtering in forensic analysis has been proposed, which provides for a clear distinction between the stages of primary processing and expert analysis in order to avoid violations of authenticity. The need to develop uniform methodological approaches to the application of digital filters and standards for the storage of processed and unprocessed copies of recordings has been identified.

Within the scope of the tasks set, the sequence of speech signal processing is considered, in particular, primary cleaning and segmentation, which justifies the expediency of applying filtering exclusively at the preparation stage. The influence of individual filter types is analysed: low-frequency filters effectively reduce hum, but can reduce the clarity of consonants; high-frequency filters improve perception, but reduce the strength of the fundamental tone; bandpass filters provide balance, increasing speech intelligibility in noisy environments, but cut off the extreme frequencies of the spectrum.

The results of the study are of practical importance, as they allow us to clearly define the acceptable limits of filtration use, which prevents potential errors in identifying the speaker or verifying the authenticity of the utterance.

Further research should focus on studying the effect of filtering on the identification characteristics of speech in multi-channel recordings, as well as on adapting methods to the analysis of speech of individuals with speech impediments or accented speech. This approach will help improve the accuracy of phonoscopic experts' conclusions and the effectiveness of criminal investigations using audio and video evidence.

Keywords: speech signals, filtering, noise reduction, parameterization, forensic examination, acoustic characteristics, fundamental tone, formants.

УДК 343.14:343.985(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.16>

Віталій Олександрович Усатий,

кандидат юридичних наук,

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Міністерства юстиції України (докторант);

<https://orcid.org/0009-0004-3325-4530>,

e-mail: usatii.v.o@gmail.com

Виявлення та документування ознак кримінальних правопорушень під час розгляду господарських справ

У статті на підставі проведеного аналітичного огляду теоретичних напрацювань українських учених та узагальнення матеріалів правозастосовної практики визначено актуальні аспекти виявлення ознак кримінальних правопорушень під час судового розгляду господарських справ. Аргументовано, що своєчасне встановлення таких фактів забезпечує збереження доказів, захищає добросовісних учасників господарських відносин від рейдерства, шахрайства й недобросовісної конкуренції, формує превентивний ефект і сприяє детінізації економіки. Встановлено, що межа між приватноправовими та кримінально-правовими механізмами є умовною, а окрема ухвала господарського суду виконує інформативно-координаційну функцію. Її винесення розглядається як обов'язок суду, а отримання прокурором – як підстава для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Ключові слова: господарська справа, судовий розгляд, кримінальне правопорушення, ознаки протиправної діяльності, документування злочину, відкриття кримінального провадження.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Своєчасне виявлення ознак кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є ключовою умовою ефективної протидії економічній злочинності. Сутність такої діяльності полягає в ранньому встановленні фактів та обставин, які можуть свідчити про вчинення протиправних діянь – подекуди на етапі готування до вчинення злочину. Подібний підхід унеможливорює або принаймні мінімізує негативні наслідки для економіки держави та окремих суб'єктів господарювання.

Зволікання з виявленням таких діянь призводить до масштабних економічних збитків, втрат коштів державного бюджету, банкрутства підприємств, зниження інвестиційної привабливості, а також до завдання майнової шкоди різного розміру окремим суб'єктам

господарювання. Крім того, економічні злочини часто вчиняються шляхом реалізації технологій злочинної діяльності, під якими пропонують розуміти комплекс поведінкових актів, що мають окрему кримінально-правову кваліфікацію (комплексу злочинів) [1, с. 293]. Не менш важливим є й аспект доказування: саме раннє виявлення ознак кримінальних правопорушень забезпечує збереження документальних та електронних доказів, унеможливає їх фальсифікацію або знищення, дозволяє отримати достовірні показання свідків тощо.

Ураховуючи важливість своєчасного виявлення ознак кримінальних правопорушень, а також той факт, що воно можливе і під час судового розгляду господарських справ, вважаємо за необхідне дослідити цю проблематику більш ґрунтовно.

Стан дослідження проблеми

В останні роки наукова спільнота приділяє все більше уваги питанню ефективного розслідування кримінальних правопорушень, учинених у сфері господарської діяльності. У цьому контексті особливий інтерес становлять комплексні дослідження, присвячені зазначеній тематиці. Це стосується і кримінальних правопорушень, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів [2–5], посяганнями на права й активи окремих суб'єктів господарювання, зокрема у випадках рейдерства [6–8], а також із доведенням до банкрутства та недобросовісною конкуренцією [9; 10] тощо.

Разом із ґрунтовними розробками правових і тактичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності науково невирішеними залишаються проблеми своєчасного виявлення ознак кримінальних правопорушень та початку досудового розслідування на підставі рішення господарського суду як самостійного структурного елементу криміналістичної методики розслідування в сучасних умовах. Це підтверджує актуальність і нагальність дослідження вказаних аспектів.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є з'ясування особливостей виявлення ознак кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та початку досудового розслідування на підставі відповідного судового рішення як самостійного структурного елементу криміналістичної методики розслідування в сучасних умовах.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) визначити особливості компетенції та юрисдикції господарських судів; 2) з'ясувати та розкрити алгоритм реагування господарських судів на ознаки кримінальних правопорушень під час судового розгляду господарських справ.

Наукова новизна дослідження

На підставі проведеного аналітичного огляду теоретичних напрацювань українських учених та узагальнення матеріалів правозастосовної практики визначено актуальні аспекти виявлення ознак кримінальних правопорушень під час судового розгляду господарських справ. Аргументовано, що своєчасне встановлення таких фактів сприяє збереженню доказів, захисту добросовісних учасників господарських відносин від рейдерства, шахрайства й недобросовісної конкуренції, а також формує превентивний ефект і забезпечує детінізацію економіки. Встановлено, що межа між приватноправовими та кримінально-правовими механізмами є умовною, а окрема ухвала господарського суду виконує інформативно-координаційну функцію. Її винесення розглядається як обов'язок суду, а отримання прокурором – як підстава для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР).

Виклад основного матеріалу

Відповідно до положень Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) до базових критеріїв, що окреслюють межі юрисдикції господарських судів, належать:

- 1) коло суб'єктів, наділених правом звернення до господарського суду;
- 2) категорії спорів, віднесених законодавством до підвідомчості цієї юрисдикції.

Таке поєднання критеріїв відображає принципи персоналізації та галузевої спеціалізації. Це означає, що до господарських судів можуть звертатися учасники господарських правовідносин у разі порушення їхніх прав чи законних інтересів. Характер і форма такого порушення можуть бути різноманітними: від невиконання чи ненадання виконання договірних зобов'язань до завдання шкоди майновим правам чи інтересам суб'єктів господарювання. Водночас справи, що мають ознаки кримінальних правопорушень або виходять за межі господарської юрисдикції, не підлягають розгляду господарськими судами та повинні вирішуватися у відповідному процесуальному порядку.

Аналіз змісту ст. 20 ГПК України дає підстави виокремити кілька ключових груп справ, віднесених до компетенції господарських судів: спори, що виникають із правочинів у сфері господарської діяльності (укладення, зміна, розірвання та виконання договорів); приватизаційні спори; корпоративні конфлікти між учасниками, засновниками, акціонерами чи членами юридичної особи, а також спори між юридичною особою та її учасниками; операції з корпоративними правами; справи, пов'язані з цінними паперами (виникнення і реалізація

прав, емісія, обіг, погашення, облік). До цієї юрисдикції також віднесено майнові спори щодо права власності та інших речових прав на рухоме та нерухоме майно, включно із земельними ділянками, а також щодо порядку їх державної реєстрації чи обліку та визнання недійсними актів, що порушують такі права¹.

Особливу групу становлять конкурентні спори, які стосуються захисту економічної конкуренції, протидії монополізму та недобросовісній конкуренції, зокрема оскарження рішень Антимонопольного комітету України (крім тих, що належать до юрисдикції Вищого суду з питань інтелектуальної власності). Важливим напрямом діяльності господарських судів є розгляд справ про банкрутство та пов'язані з ними вимоги, а також затвердження планів санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство. Крім того, господарські суди розглядають спори щодо оскарження актів суб'єктів господарювання та їхніх органів у сфері організації чи ведення господарської діяльності; спори, пов'язані з оскарженням рішень третейських судів і виданням наказів на їх примусове виконання, якщо вони виникають у межах господарської юрисдикції; позови про відшкодування збитків, завданих посадовими особами юридичної особи, зокрема тими, чий повноваження вже припинені, якщо такі позови подаються учасниками (акціонерами) в інтересах юридичної особи².

Також до компетенції господарських судів належать похідні вимоги щодо реєстраційних дій з майном або майновими правами, якщо вони пов'язані з первинним спором, що підпадає під юрисдикцію господарського суду; справи про захист ділової репутації, за винятком спорів, де однією зі сторін є фізична особа, яка не є підприємцем; інші спори між суб'єктами господарювання; а також розгляд заяв про видачу судових наказів у разі, якщо і заявник, і боржник є юридичними особами або фізичними особами – підприємцями³.

Таким чином, визначальним чинником для віднесення справи до юрисдикції господарського суду є її належність до законодавчо закріплених категорій спорів. Це дозволяє класифікувати форми господарської юрисдикції за матеріальним змістом і функціональним призначенням, що забезпечує чітке розмежування компетенції між різними видами судочинства. При цьому протиправні діяння, пов'язані із завданням шкоди суб'єктам господарювання, що відрізняються високим

¹ Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 14.08.2025).

² Там само.

³ Там само.

рівнем суспільної небезпеки, об'єднані законодавцем у розділі VII Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності». Аналіз правозастосовної практики дозволяє узагальнити, що під час розгляду господарських справ і вирішення спору по суті виникають ситуації, за яких можна виявити ознаки кримінально протиправної діяльності. Тому важливо визначити специфіку діяльності, пов'язаної з виявленням ознак господарських кримінальних правопорушень, їх фіксацією та використанням зібраних матеріалів у кримінальному провадженні.

Можливість виявлення під час судового розгляду господарських справ положень ст. 20 ГПК України та статей 199–233 КК України демонструє низку споріднених форм протиправної поведінки, що дозволяють простежити перехід від площини приватноправового врегулювання спорів до кримінально-правової відповідальності за суспільно небезпечні діяння. Так, спори щодо укладення, зміни, розірвання та виконання правочинів у господарській діяльності, а також ті, що пов'язані з корпоративними відносинами, правочинами щодо акцій, часток чи паїв, у господарському судочинстві мають на меті відновлення порушеного правопорядку та захист інтересів суб'єктів господарювання. Водночас аналогічні діяння, якщо вони набувають форми фальсифікації документів або неправомірного заволодіння майновими правами, переходять у площину кримінального переслідування. Це простежується, зокрема, у криміналізації підроблення документів для державної реєстрації юридичних осіб чи фізичних осіб – підприємців (ст. 205-1 КК України), протиправного заволодіння майном підприємств із використанням підроблених документів (ст. 206-2 КК України), підроблення або незаконного використання цінних паперів (ст. 224 КК України), а також фальсифікації документів для реєстрації випуску цінних паперів (ст. 223-1 КК України).

Певна спільність простежується також у сфері приватизаційних відносин. Господарські суди розглядають спори щодо приватизації майна (за винятком окремих випадків), тоді як кримінальне законодавство передбачає відповідальність за незаконну приватизацію державного чи комунального майна (ст. 233 КК України). Це свідчить про те, що в господарському процесі ключовим є питання легітимності угод і відновлення порушених прав, тоді як кримінальне право спрямоване на притягнення до відповідальності за суспільно небезпечні діяння.

Особливо виразним є паралелізм у регулюванні відносин, пов'язаних із цінними паперами та іншими фінансовим інструментами. Господарські суди розглядають спори щодо обігу цінних паперів, прав

власників та адміністраторів облігацій, тоді як КК України встановлює покарання за виготовлення, збут чи використання підроблених державних і недержавних цінних паперів (статті 199, 224 КК України), а також передбачає відповідальність за маніпулювання на організованих ринках і використання інсайдерської інформації (статті 222-1, 232-1 КК України). Аналогічна ситуація спостерігається у сфері банкрутства: у господарському судочинстві це виявляється у справах про неплатоспроможність чи реструктуризацію, тоді як кримінальне законодавство встановлює караність умисних дій, спрямованих на доведення банку чи підприємства до банкрутства (статті 218-1, 219 КК України), а також фальсифікації звітності фінансових установ (статті 220-1, 220-2 КК України).

Наближення господарських спорів до кримінально караних діянь простежується й у сфері антимонопольного регулювання. Якщо господарський суд покликаний вирішувати спори щодо економічної конкуренції та оскарження рішень Антимонопольного комітету України, то кримінальне законодавство встановлює відповідальність за маніпуляції на енергетичних чи організованих ринках, що завдали значної шкоди (статті 222-1, 222-2, 232-3 КК України). Податкові та бюджетні правовідносини також перебувають на межі: у господарській площині йдеться про виконання договірних зобов'язань і нарахування платежів, тоді як кримінальне право передбачає відповідальність за ухилення від сплати податків та єдиного соціального внеску (статті 212, 212-1 КК України), легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), нецільове використання бюджетних коштів чи ухвалення актів, що спричинили втрати бюджету (статті 210, 211 КК України).

Подібні взаємозв'язки простежуються і в площині господарської діяльності загалом. Господарські суди розглядають спори щодо оскарження актів суб'єктів господарювання, захисту ділової репутації, а також інші конфлікти між підприємцями. Натомість КК України встановлює відповідальність за протидію законній господарській діяльності шляхом насильницького чи іншого протиправного впливу (ст. 206), незаконну діяльність у сфері азартних ігор (ст. 203-2), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222). Таким чином, одна й та сама сфера правовідносин у разі порушення регулятивного порядку може переходити з юрисдикції господарського суду у площину кримінально-правового реагування.

Отже, зіставлення предметної юрисдикції господарських судів із діяннями, передбаченими розділом VII Особливої частини КК України, дає підстави стверджувати, що межа між цивільно-правовими та кримінально-правовими механізмами захисту інтересів у господарській сфері є доволі умовною. Господарський процес спрямований на

відновлення порушеного балансу в межах приватноправових спорів, тоді як кримінальне право має на меті запобігання та унеможливлення вчинення правопорушень, що характеризуються високим рівнем суспільної небезпеки (фальсифікація документів, маніпуляції на ринку, незаконна приватизація, ухилення від податків, легалізація доходів, протидія господарській діяльності). Це підкреслює взаємодоповнюваність двох сфер правового регулювання та необхідність їх комплексного аналізу для забезпечення належного захисту публічних і приватних інтересів у господарському обігу. Таким чином, встановлені кореляційні зв'язки між предметом господарських спорів і кримінально караними діями свідчать про можливість виявлення окремих ознак протиправної діяльності безпосередньо під час судового розгляду таких справ.

Із метою реалізації принципу правової визначеності положеннями ГПК України передбачено низку підстав, за наявності яких суд зобов'язаний зупинити провадження у справі. Зокрема, п. 5 ч. 1 ст. 227 ГПК України закріплено один із найбільш поширених і водночас проблемних випадків обов'язкового зупинення провадження у справі. Йдеться про ситуацію, коли виникає об'єктивна неможливість розгляду справи до вирішення іншої, що перебуває у провадженні суду конституційної, адміністративної, цивільної, господарської чи кримінальної юрисдикції. Така конструкція вчергове відображає міжгалузеву взаємозалежність судових процесів та потребу забезпечення єдності правової оцінки обставин події. Сутність цієї норми полягає в тому, що господарський суд не може ухвалити обґрунтоване рішення в разі, якщо фактичні обставини, що мають визначальне значення для справи, встановлюються іншим судом. Наприклад, якщо вирішення спору щодо дійсності договору залежить від встановлення в цивільному процесі факту дієздатності керівника підприємства, який підписав цей договір, господарський суд зобов'язаний призупинити розгляд до набрання законної сили відповідним рішенням цивільного суду. Аналогічно, при оскарженні господарських рішень органів влади провадження зупиняється доти, доки адміністративний суд остаточно не вирішить питання законності акта, на підставі якого ці рішення ухвалені.

Важливою гарантією проти надмірного застосування цієї підстави є встановлене законом застереження: суд не має права посилаючись на об'єктивну неможливість розгляду справи, якщо наявні в матеріалах докази дають змогу самостійно встановити та оцінити відповідні факти. Це правило покликане запобігти зловживанням, коли сторони намагаються використати механізм зупинення для затягування процесу, посилаючись на формальну наявність іншої справи, навіть якщо вона не має визначального значення для вирішення спору.

Необхідність такого регулювання ґрунтується на кількох положеннях. По-перше, воно забезпечує послідовність і узгодженість судових рішень, адже ухвалення рішення в господарській справі без очікування результатів іншого процесу може спричинити колізію правових висновків. По-друге, воно сприяє економії процесуальних ресурсів, оскільки уникнення паралельного дослідження однакових обставин у різних судах дозволяє запобігти дублюванню доказування. По-третє, зазначене положення забезпечує пріоритет спеціалізованої юрисдикції: господарський суд визнає компетенцію адміністративного, кримінального чи цивільного суду у вирішенні питань, які законом віднесені саме до їхньої підсудності.

Таким чином, п. 5 ч. 1 ст. 227 ГПК України є інструментом, що сприяє інтеграції різних видів судочинства та підвищенню узгодженості правової системи. Його застосування дає змогу уникнути як дублювання процесуальних дій, так і суперечностей у судових рішеннях, водночас залишаючи за суддею обов'язок критично оцінювати, чи справді існує об'єктивна неможливість розгляду справи без вирішення іншого процесу, чи наявні докази дозволяють зробити необхідні висновки самостійно. У цьому контексті ця норма виконує функцію балансу між оперативністю господарського судочинства та принципом правової визначеності.

Виявлення ознак кримінальних правопорушень під час розгляду господарської справи зобов'язує суд постановити окрему ухвалу. Така ухвала є важливим процесуальним інструментом взаємодії судової влади та органів кримінальної юстиції. Її постановлення можливе у випадках, коли під час розгляду справи суд установлює факти, що виходять за межі предмета спору, проте свідчать про ймовірне вчинення діяння, що підпадає під ознаки злочину. За таких обставин суд постановляє окрему ухвалу та надсилає її прокурору або органу досудового розслідування залежно від характеру виявленого правопорушення і правил підслідності, визначених кримінальним процесуальним законодавством.

Після отримання ухвали відповідний орган зобов'язаний розглянути викладені в ній обставини та вжити належних процесуальних заходів. Це може включати внесення відомостей до ЄРДР і початок розслідування або, за відсутності складу кримінального правопорушення, відмову в такому внесенні з наведенням мотивованих підстав. Обов'язковим є надання суду відповіді про результати розгляду в межах строку, встановленого в ухвалі. Якщо ж у зазначений термін провести необхідні процесуальні дії неможливо, прокурор чи орган досудового розслідування мають право звернутися до суду з клопотанням про його продовження, що дозволяє забезпечити реалістичність виконання окремої ухвали.

Таким чином, механізм реалізації окремої ухвали передбачає не лише фіксацію судом фактів імовірного кримінального правопорушення, а й контроль за реакцією правоохоронних органів на таку інформацію. Суд не підміняє органи досудового розслідування, проте його ухвала є сигналом про необхідність реагування, а обов'язок надати відповідь гарантує реальність і дієвість цієї форми процесуального впливу. Це забезпечує узгодженість дій у системі правосуддя та сприяє запобіганню подальшим порушенням закону.

Зауважимо, що проблематика функцій окремої ухвали господарського суду у випадках, коли йдеться про обставини з ознаками кримінального правопорушення, має специфіку, зумовлену як спеціалізацією судів, так і межами їхньої юрисдикції. Умовою ухвалення такого процесуального акта, як слушно вказує І. Жигалкін, є його винесення при вирішенні спору. Вирішення спору становить телеологічну основу всієї системи господарського судочинства [11]. Водночас судова практика та позиції Верховного Суду підтверджують, що окрема ухвала може бути постановлена не лише одночасно з рішенням, а й на будь-якій стадії розгляду, зокрема на підготовчому засіданні. Пошук в Єдиному державному реєстрі судових рішень свідчить, що господарські суди постановили низку ухвал ще до розгляду справи по суті. Подібну практику підтримують і цивільні та адміністративні суди, а також науковці-правники [12; 13].

Частина 1 ст. 246 ГПК України визначає підставою для винесення ухвали порушення законодавства чи недоліки в діяльності органів та осіб. Водночас господарські суди не належать до судів кримінальної юрисдикції, а їхні судді не мають спеціальної підготовки із кримінального права. Тому ухвала ґрунтується лише на припущенні про наявність ознак правопорушення, а не на їхній юридичній кваліфікації. Завдання суду полягає у повідомленні правоохоронних органів, уповноважених здійснювати перевірку. Ми поділяємо позицію, що винесення окремої ухвали є офіційною формою комунікації господарських судів із правоохоронними органами. Хоча учасники процесу іноді сприймають її як підриг власної позиції, насправді суд лише фіксує припущення, які потребують перевірки. З огляду на презумпцію невинуватості та принцип *nullum crimen, nulla poena sine lege* сама по собі ухвала не створює підстав для кримінальної відповідальності. Вона виконує передусім інформативну та координаційну функції, узгоджується із принципами господарського процесу і не обмежує права його учасників.

Слід зауважити, що господарський суд може повідомити орган досудового розслідування про ознаки не лише господарських, а й інших кримінальних правопорушень. Судова практика свідчить, що найчастіше це стосується: невиконання судового рішення (ст. 382 КК

України), введення в оману суду (ст. 384 КК України), відмови від давання показань свідком або відмова спеціаліста, експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385 КК України), вчинення незаконних дій щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна чи майна, яке описано або підлягає конфіскації (ст. 388 КК України) тощо.

Отже, постановлення господарським судом окремої ухвали може стати передумовою для відкриття кримінального провадження. Початковий етап розслідування кримінального правопорушення зазвичай пов'язують з офіційною реєстрацією відомостей в ЄРДР. Відкриття провадження має вирішальне значення для подальшої ефективності розслідування. Водночас унесенню відомостей до ЄРДР передують попередній аналіз отриманих матеріалів із метою встановлення ознак злочину або кримінального проступку. У зв'язку із цим деякі науковці пропонують виокремлювати самостійний етап перевірки отриманих повідомлень і заяв. На нашу думку, отримання прокурором такої ухвали слід визнавати обов'язковою підставою для внесення відомостей до ЄРДР, навіть з огляду на відсутність у суддів господарських судів спеціальної підготовки з питань кримінальної кваліфікації

Висновки

На підставі проведеного аналізу теоретичних напрацювань учених та узагальнення матеріалів правозастосовної практики можемо зробити низку висновків. По-перше, виявлення ознак кримінальних правопорушень під час розгляду господарських справ є важливою складовою криміналістичної методики розслідування економічних злочинів. Раннє встановлення фактів, які можуть свідчити про протиправну діяльність, забезпечує збереження доказів і створює передумови для ефективного реагування правоохоронних органів. Воно сприяє реалізації правозахисної та охоронної функції щодо добросовісних учасників господарських відносин, убезпечуючи їх від рейдерських атак, шахрайських схем, проявів недобросовісної конкуренції. У ширшому контексті така практика формує превентивний ефект: швидке реагування створює атмосферу невідворотності покарання, дисциплінує бізнес-середовище, зменшує тінізацію економіки. Своєчасність набуває особливого значення з огляду на міжнародні зобов'язання України перед інституціями, що встановлюють стандарти фінансової прозорості й антикорупційної діяльності. Раннє виявлення ознак злочинів дозволяє дотримуватися цих вимог і водночас інтегрувати українську правову систему у світовий простір. Таким чином, своєчасне виявлення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має подвійне значення: у практичному вимірі воно забезпечує захист економіки та збереження доказової бази, а у стратегічному – гарантує економічну безпеку держави та підвищує довіру до її фінансової системи.

По-друге, аналіз положень ГПК України, норм КК України та практики господарських судів підтвердив, що межа між приватноправовими і кримінально-правовими механізмами захисту є умовною. Господарський суд, вирішуючи спір, може зіткнутися з фактами, які виходять за межі його юрисдикції, проте містять ознаки кримінального правопорушення. У таких випадках постановлення окремої ухвали виступає необхідним інструментом комунікації з органами кримінальної юстиції та гарантією реалізації принципу правової визначеності.

По-третє, окрема ухвала господарського суду має міжгалузевий характер: вона не містить кваліфікації злочину, проте сигналізує про потребу перевірки обставин органами досудового розслідування. Вона виконує інформативну й координаційну функції, забезпечуючи належну реакцію правоохоронних органів, водночас не порушуючи прав учасників процесу та відповідаючи принципам господарського судочинства.

По-четверте, правозастосовна практика свідчить, що господарські суди постановляють окремі ухвали не лише одночасно з рішенням, а й на підготовчій стадії, що підтверджує усталеність цієї практики. Це узгоджується з науковими підходами та висновками Верховного Суду.

По-п'яте, винесення окремої ухвали слід розглядати не як право, а як обов'язок господарського суду в разі виявлення ознак кримінального правопорушення.

Вважаємо, що отримання прокурором окремої ухвали господарського суду повинно визнаватися обов'язковою підставою для внесення відомостей до ЄРДР. Це забезпечує послідовність правового реагування, посилює зв'язок між господарським і кримінальним процесами та сприяє підвищенню ефективності протидії економічній злочинності. Таким чином, окрема ухвала в господарському процесі є важливим механізмом виявлення та документування ознак кримінальних правопорушень і водночас слугує сполучною ланкою між господарським судочинством і системою кримінальної юстиції.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у виявленні типових недоліків практичної реалізації механізму реагування прокурорів на окремі ухвали.

Список бібліографічних посилань: 1. Пчеліна О. В. Поняття та характеристика злочинних технологій у сфері службової діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 2 (82). С. 290–297. 2. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2001. 407 с. 3. Степанюк Р. А. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів,

вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. 382 с. **4.** Кікінчук В. В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2014. 20 с. **5.** Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2024. 236 с. **6.** Кікінчук В. В., Гусева В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків, 2020. 58 с. **7.** Тюленев С. А. Теоретичні та практичні основи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством : монографія / за заг. ред. В. О. Гусевої. Харків : Право, 2025. 380 с. **8.** Трач С. С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні : монографія. Одеса : Гельветика, 2023. 452 с. **9.** Давченко Т. М. Розслідування доведення до банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2021. 227 с. **10.** Чорнуха О. С. Кримінально-правове забезпечення охорони добросовісної конкуренції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 250 с. **11.** Жигалкін І. Окрема ухвала у господарському процесі: «амальгама» проблем на перетині галузей права // Судова влада України : офіц. сайт. 16.05.2024. URL: <https://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/pres-centr/general/1606551/> (дата звернення: 14.08.2025). **12.** Сеник С. В. Окрема ухвала як одна з форм судового акта в цивільному процесі. *Цивілістична процесуальна думка*. 2016. № 3. С. 37–41. **13.** Господарський процесуальний кодекс України (станом на 01.08.2014 р.) : наук.-практ. комент. / В. Е. Беяневич та ін. 4-те вид., перероб. і допов. Київ : Юстиніан, 2014. 1299 с.

Надійшла до редколегії 20.08.2025

Прийнята до опублікування 13.09.2025

Usatii V. O. Detection and Documentation of Signs of Criminal Offences during the Commercial Cases Proceedings

The article examines topical issues related to the detection of signs of criminal offences in the sphere of economic activity and the initiation of pre-trial investigations as an independent structural element of criminal investigation methodology in modern conditions. It has been established that the timely detection of signs of illegal activity in the process of considering commercial cases plays a key role not only in ensuring the proper functioning of criminal justice mechanisms, but also in the context of the economic security of the state.

Based on an analysis of the provisions of the Commercial Procedure Code of Ukraine, the norms of the Criminal Code of Ukraine and law enforcement practice, it has been proven that the boundary between private law and criminal law protection mechanisms in the economic

sphere is conditional. When resolving disputes, commercial courts often encounter circumstances that contain signs of criminal offences and go beyond their subject-matter jurisdiction. In such cases, a separate ruling is a necessary tool for communication with pre-trial investigation bodies and the prosecutor's office, which is in line with the principle of legal certainty. It has been determined that a separate ruling is interdisciplinary in nature.

Particular attention is paid to the issue of the mandatory nature of issuing a separate ruling in the event of establishing signs of a criminal offence. Based on an analysis of judicial practice and scientific positions, it has been concluded that the issuance of such a ruling should be considered not as a right, but as an obligation of the commercial court. It is argued that the receipt by the prosecutor of a separate ruling of the commercial court should be recognised as a mandatory basis for entering information into the Unified Register of Pre-trial Investigations. This guarantees consistency in legal response and prevents selectivity in decision-making by law enforcement agencies.

The dual significance of identifying signs of criminal offences during the consideration of commercial cases has been justified: practical – protection of the economy, market participants and the evidence base; strategic – formation of a stable system of economic security and increased trust in justice. A separate ruling by the commercial court in such cases is a key mechanism for ensuring interaction between commercial and criminal justice, as well as a means of institutional control over the effectiveness of law enforcement agencies.

Keywords: commercial case, court proceedings, criminal offence, signs of unlawful activity, documentation of a crime, initiation of criminal proceedings.

УДК 343.9:343.1(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.17>

Богдан Юрійович Чалий,

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Міністерства юстиції України (аспірант);

<https://orcid.org/0000-0001-5086-8228>,

e-mail: bohdan.ch8901@gmail.com

МОЖЛИВОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У ВИРІШЕННІ ТАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ РОЗСЛІДУВАННЯ РЕЙДЕРСТВА

У статті досліджено значення судових експертиз у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. Проаналізовано тактичні завдання економічної, почеркознавчої та технічної експертиз документів, які дають змогу встановити реальний фінансовий стан підприємства, виявити незаконні операції, підробки підписів і печаток, визначити спосіб виготовлення документів та відновити їх первісний зміст. Обґрунтовано алгоритм дій сторони обвинувачення при призначенні експертиз і підкреслено їхній профілактичний потенціал у попередженні рейдерських посягань.

Ключові слова: досудове розслідування, рейдерство, доказування, спеціальні знання, експертне дослідження, залучення експерта, економічна експертиза.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Призначення судових експертиз у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із рейдерством, є не лише процесуально доцільним, а й методологічно необхідним елементом досудового розслідування. Рейдерські посягання характеризуються складним механізмом злочинної діяльності, багаторівневою структурою злочинних схем та значною кількістю суб'єктів, задіяних у протиправній діяльності. Для їх виявлення та доведення потрібні спеціальні знання, без яких неможливо повноцінно встановити механізм злочину, належно обґрунтувати процес доказування та забезпечити об'єктивний судовий розгляд.

Особливу роль у цьому контексті відіграють судово-економічні, зокрема бухгалтерські, експертизи, які дозволяють встановити незаконність фінансових операцій, підтвердити факти фіктивного документообігу, пов'язані з підробленням документів, маніпуляцій із корпоративними правами та випадків штучного доведення підприємств до банкрутства. Не менш важливими є почеркознавча і технічна експертизи документів, оскільки рейдерські схеми часто реалізуються через підроблені або фіктивні правочини, неправомірне внесення

змін до протоколів установчих зборів, довіреності чи реєстраційних документів тощо.

У випадках застосування насильницьких методів захоплення підприємств ключову роль відіграють судово-медична та психологічна експертизи, що дають змогу встановити характер і розмір шкоди, завданої потерпілим. З огляду на зростання ролі цифрових технологій у корпоративному управлінні актуальності набуває комп'ютерно-технічна експертиза, яка допомагає виявити втручання в бази даних, корпоративні реєстри чи електронні системи документообігу.

Таким чином, призначення експертиз у кримінальних провадженнях щодо рейдерських захоплень є не факультативною, а ключовою складовою ефективного й об'єктивного розслідування. Їх проведення забезпечує комплексне дослідження як правових, так і економічних аспектів рейдерства, сприяє формуванню належної доказової бази та гарантує обґрунтованість висновків слідчого і прокурора. Це підкреслює доцільність подальшого наукового опрацювання проблематики залучення експерта у справах про рейдерство та вироблення практикоорієнтованих методичних рекомендацій.

Стан дослідження проблеми

У вітчизняній науковій літературі вже накопичено значний доробок, присвячений питанням методики розслідування злочинів у сфері економіки, техніко-криміналістичному забезпеченню слідчих (розшукових) дій та використанню спеціальних знань у кримінальному провадженні. Цю проблематику докладно розробляли такі дослідники, як В. Арешонков, А. Аркуша, В. Гусєва, В. Журавель, О. Колесніченко, В. Кузьмічов, І. Пиріг, В. Шевчук, В. Шепітько, М. Щербаківський, Е. Сімакова-Єфремян та ін. Комплексні підходи до вивчення ролі спеціальних знань у кримінальному процесі знайшли відображення у працях В. Галагана, І. Гори, М. Костицького, І. Петрової, Б. Романюка, В. Шерстюка, А. Тимчишина, З. Соколовського та низки інших науковців. Окремий інтерес становлять дослідження Г. Бідняк, Ю. Ковальова, Є. Лук'янчикова, А. Мировської, Д. Хомича та Н. Тимофєєвої, які аналізували особливості використання спеціальних знань у справах господарсько-правового спрямування.

Окремі аспекти призначення деяких видів експертиз під час розслідування рейдерства визначили у своїх роботах В. Кікінчук, В. Гусєва, С. Стеценко, С. Тюленєв, М. Цуцкірідзе [1–6] та ін.

Водночас, попри достатній рівень наукової уваги до загальних питань криміналістичного забезпечення досудового розслідування, відсутній системний аналіз специфіки застосування спеціальних знань саме у провадженнях, пов'язаних із рейдерськими посяганнями. Ця сфера залишається малодослідженою, що актуалізує потребу у формуванні

цілісної наукової концепції з урахуванням новітніх тенденцій економічної злочинності та сучасних викликів у сфері захисту господарської діяльності.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення можливостей судових експертиз у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. Досягнення цієї мети зумовило необхідність вирішення таких завдань: 1) з'ясувати сутність і специфіку призначення та проведення експертиз, найбільш характерних для кримінальних проваджень цієї категорії; 2) окреслити коло тактичних завдань розслідування, у вирішенні яких можуть бути використані результати експертних досліджень.

Наукова новизна дослідження

Комплексно узагальнено та систематизовано ролі типових судових експертиз у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. Уперше обґрунтовано положення про те, що судово-економічна, почеркознавча і технічна експертизи документів становлять ядро доказової бази у справах цієї категорії, оскільки саме їх результати дозволяють відтворити механізм злочинної діяльності. Доведено, що ефективність протидії рейдерству безпосередньо залежить від своєчасного та належного використання спеціальних знань, які компенсують обмеженість професійної компетенції слідчих і прокурорів. Запропоновано класифікацію тактичних завдань, які вирішуються різними видами експертиз: ідентифікаційних, діагностичних, профілактичних і конкретизованих. На відміну від попередніх досліджень, у статті наголошено на інтегративному характері застосування експертних знань, що вимагає поєднання економічних, криміналістичних і техніко-юридичних підходів. Уперше детально проаналізовано ризики, пов'язані з використанням копій документів неналежної якості, що істотно впливає на достовірність висновків експерта. Розроблено алгоритм дій сторони обвинувачення при призначенні економічної експертизи, який гарантує її повноцінність і доказову значущість. Розширено уявлення про профілактичну функцію експертиз, акцентуючи на їхньому потенціалі не лише для виявлення, а й для попередження рейдерських посягань шляхом формування рекомендації щодо усунення прогалин у системі корпоративного управління та фінансового контролю. Сукупність цих положень створює науково-практичну основу для вдосконалення криміналістичних рекомендацій із розслідування рейдерства.

Виклад основного матеріалу

Одним із ключових напрямів протидії рейдерським захопленням є залучення судових експертів, чий знання компенсують обмеженість

фахової компетенції слідчих, детективів, прокурорів і навіть суддів. Призначення експертиз є необхідним у випадках, коли для встановлення істотних обставин кримінального провадження потрібні спеціальні знання. Висновки, підготовлені уповноваженими експертами відповідно до вимог законодавства, визнаються повноцінними процесуальними доказами та мають вагоме значення у формуванні доказової бази. Експертні дослідження, засновані на сучасних науково-технічних досягненнях, забезпечують об'єктивні та достовірні результати, які часто мають вирішальне значення для вирішення завдань кримінального провадження.

У справах про рейдерство першочергове значення мають економічні, технічні та почеркознавчі експертизи, оскільки саме їхні результати дозволяють достовірно виявити факти підроблення документів, фіктивності корпоративних рішень, змови між учасниками протиправної діяльності, а також обчислити завдані матеріальні збитки. Залучення експертів уможливорює виявлення прихованих механізмів маніпуляцій та незаконної легалізації майна, а сформовані ними висновки стають основою доказової бази, від якої безпосередньо залежить успішність правосуддя.

Проведений аналіз слідчої та судової практики свідчить, що під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, найбільш типовим є призначення почеркознавчої експертизи, технічної експертизи документів, економічної, комп'ютерно-технічної, психологічної, а також низки комплексних експертиз.

Необхідність застосування спеціальних економічних знань обумовлена складністю механізмів протиправного заволодіння активами підприємств, що включають економічні, фінансові, організаційно-правові й іноді психологічні компоненти. У цьому контексті призначення судово-економічних експертиз постає не лише допоміжним засобом, а і ключовою умовою ефективного доказування. Економічні, зокрема фінансово-бухгалтерські, експертизи у справах про рейдерство дозволяють з'ясувати реальний фінансовий стан підприємства, перевірити достовірність бухгалтерських документів, спростувати або підтвердити факти їх фальсифікації, виявити необґрунтоване завищення чи заниження вартості активів, а також встановити незаконне відчуження корпоративних прав.

Судово-економічна експертиза виступає центральним інструментом дослідження фінансово-господарських процесів судового провадження. Її застосування забезпечує можливість виявлення ознак зловживань, визначення реального стану майнових і фінансових ресурсів суб'єкта господарювання, а також масштабів завданої майнової шкоди. Водночас ефективність цієї експертизи безпосередньо залежить від належної нормативної регламентації та чіткого

організаційного забезпечення її проведення. Призначення експертизи здійснюється виключно у випадках, коли для з'ясування фактичних обставин справи потрібні спеціальні знання, що входять до предмета доказування.

Підставою для призначення експертизи у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із рейдерством, найчастіше виступає процесуальне рішення органу досудового розслідування або прокурора. Після направлення такої постанови до виконання організаційне та матеріально-технічне забезпечення її проведення, а також контроль за дотриманням строків і вимог закону покладаються на керівника судово-експертної установи.

У межах проведення економічної експертизи доцільно досліджувати не лише первинну документацію та облікові реєстри підприємств, а й документи фінансової звітності суб'єкта господарювання. Це зумовлено тим, що висновки експерта повинні ґрунтуватися на офіційно визначених показниках, передбачених чинними нормативно-правовими актами, тоді як інші індикатори фінансового аналізу можуть використовуватися лише як допоміжні [7, с. 284–287].

Серед ключових функцій судово-економічної експертизи у розслідуванні та доказуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, варто виокремити кілька узагальнених груп завдань. По-перше, це ідентифікаційні завдання, спрямовані на встановлення осіб, відповідальних за підготовку та оформлення фінансово-господарських документів, які стали підґрунтям для здійснення неправомірних операцій (наприклад, визначення службовця, який санкціонував чи підписав документи незаконної угоди). По-друге, діагностичні завдання, сутність яких полягає в реконструкції механізму злочинної події. Так, експертиза може відтворити схему привласнення грошових коштів чи товарно-матеріальних цінностей і визначити обсяг завданих збитків. По-третє, профілактичні завдання, пов'язані з виявленням умов, які сприяли вчиненню злочину, та виробленням пропозицій щодо їх усунення (наприклад, рекомендації експерта щодо вдосконалення системи первинного обліку чи контролю за збереженням цінностей у сховищах). По-четверте, конкретизовані завдання, які охоплюють перевірку бухгалтерських і податкових документів для встановлення фактів нестач або надлишків активів, визначення часу й місця їх виникнення, оцінку обґрунтованості списання сировини та законності руху продукції, виявлення порушень фінансової дисципліни, необ'єктивності у відображенні результатів діяльності, незаконності бухгалтерських операцій, реального стану розрахунків між суб'єктами господарювання. До цієї групи також належать завдання щодо ідентифікації наслідків службових зловживань і причин, що їх породили, а також викриття

невідповідностей у системі бухгалтерського обліку чи процедури документального оформлення.

Найчастіше економічні експертизи призначаються під час розслідувань справ про доведення підприємства до банкрутства та ухилення від сплати податкових чи інших обов'язкових платежів. У Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі – Рекомендації)¹ чітко визначено предмет і об'єкт таких досліджень, а також типовий перелік питань, які можуть бути поставлені перед експертом¹. Однак на практиці нерідко виникають труднощі, пов'язані з помилками слідчих, зокрема ненаданням повного пакета необхідних документів. Це змушує експертів звертатися з додатковими клопотаннями вже на стадії дослідження, що, своєю чергою, затягує строки виконання або навіть призводить до тимчасового зупинення експертизи.

Суттєвою проблемою є також передача на дослідження не оригіналів, а копій бухгалтерських документів, причому часто – неналежної якості, що істотно обмежує можливості їх повноцінного аналізу. Додаткові труднощі зумовлені тим, що бухгалтерські матеріали мають комплексний характер і потребують оцінки не лише з економічної, а й з техніко-юридичної точок зору. Це надає експерту право вказувати на помилки у реквізитах, арифметичні неточності, оформлення документів неуповноваженими особами тощо. У таких випадках виникає потреба у проведенні комплексної експертизи за участю кількох фахівців. Загалом же висновок експерта стає одним із вирішальних доказів у кримінальних провадженнях економічного характеру, зокрема у випадках рейдерських захоплень, фіктивного банкрутства чи податкових ухилень. Ефективність експертного дослідження безпосередньо залежить від якості підготовчих дій сторони обвинувачення, а дотримання чіткого алгоритму є запорукою своєчасного виконання експертизи та отримання повноцінного доказового результату.

У кримінальних провадженнях, пов'язаних із рейдерськими захопленнями, вагоме значення має правильне визначення моменту залучення експерта. Це питання потребує врахування низки чинників: – особливостей слідчої ситуації на конкретному етапі розслідування;

¹ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n17> (дата звернення: 15.08.2025).

- необхідності дослідження матеріалів, речових доказів чи порівняльних зразків, які ще не вилучені або не перебувають у розпорядженні сторони обвинувачення;
- можливих негативних наслідків зволікання з призначенням експертизи для збереження об'єктів дослідження;
- потреби у проведенні додаткових слідчих чи процесуальних дій для отримання матеріалів, без яких експертне дослідження є неможливим;
- специфіки та правильності формулювання запитань, адресованих експерту [5, с. 265–266].

Раціональне врахування зазначених чинників дозволяє забезпечити повноцінність і якість експертних досліджень та отримати достовірні результати, здатні стати надійною доказовою базою у кримінальному провадженні.

Встановлення особи, причетної до підроблення рукописних документів або їх реквізитів (зокрема підписів), потребує використання спеціальних знань, найбільш результативною та юридично врегульованою формою яких є судова експертиза, передусім почеркознавча. Її значення полягає в можливості виявлення обставин, що мають істотне значення у кримінальних провадженнях, пов'язаних із рейдерськими посяганнями. При цьому висновок експерта виступає самостійним джерелом доказів, який може безпосередньо використовуватися для підтвердження або спростування фактів протиправної діяльності окремих осіб чи організованих груп.

Судова почеркознавча експертиза спрямована на встановлення фактів та обставин, що мають доказове значення як у кримінальних, так і у цивільних провадженнях. Важливе місце у протидії рейдерським посяганням посідають почеркознавчі й технічні експертизи документів, адже підроблення підписів, печаток чи протоколів загальних зборів нерідко стає базовим інструментом незаконного відчуження права власності на активи суб'єкта господарювання. У складних випадках виникає потреба у комплексних дослідженнях, що поєднують криміналістичні, економічні та правові підходи. При цьому Рекомендації вказують, що основним завданням почеркознавчої експертизи є саме ідентифікація виконавця рукописного тексту чи підпису. Серед неідентифікаційних завдань виокремлюють: виявлення впливу зовнішніх або внутрішніх факторів на почерк, визначення статі і віку виконавця тощо. Для їх вирішення експерт отримує почерковий матеріал, достатній за обсягом для проведення зіставлення та аналізу¹.

¹ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України.

У справах про рейдерство переважають саме ідентифікаційні завдання. Водночас нерідко постають діагностичні чи класифікаційні запитання, зумовлені участю кількох осіб у реалізації рейдерських схем і використанням підроблених документів на замовлення. У зв'язку із цим постановою про призначення експертизи зазвичай охоплює широкий перелік питань: чи виконано підпис або текст конкретною особою; чи належать записи одній або кільком особам; чи мав місце вплив факторів, що збивали виконавця; чи можливо визначити вік або окремі соціально-демографічні характеристики виконавця.

Особливу роль для достовірності результатів відіграє надання оригіналів документів, оскільки копії часто не дозволяють виявити дрібні почеркові ознаки. Додаткові труднощі виникають у випадках деформації підписів або за обмеженої кількості зразків. Саме тому експерти нерідко вимагають надання додаткових матеріалів, зокрема вільних і експериментальних зразків почерку.

Слідчо-судова практика засвідчує, що висновки почеркознавчої експертизи часто формуються у поєднанні з відповідями на ідентифікаційні й діагностичні запитання одночасно, що становить складний інтегрований процес. У низці випадків результати можуть бути сформульовані в імовірнісній формі, що потребує особливої критичної оцінки з боку сторони обвинувачення.

Ефективність експертного дослідження значною мірою залежить від ретельної підготовки матеріалів, правильності відбору зразків, їхньої кількості та якості, а також від чіткого формулювання запитань до експерта. Найпоширенішою помилкою є ненадання достатньої кількості порівняльних зразків, що істотно знижує якість висновків. Саме тому доцільно залучати експертів ще на стадії підготовки матеріалів для експертного аналізу.

Як слушно відзначається в науковій літературі, предметом судово-технічної експертизи документів є встановлення фактичних обставин, пов'язаних із процесом їх виготовлення, внесенням змін чи коригувань у зміст, виявленням невидимих або слабо виражених записів, а також дослідженням інших характеристик, які можуть бути з'ясовані виключно шляхом застосування спеціальних технічних знань. Цей вид експертизи дає змогу визначити автентичність документа, виявити ознаки підробки чи втручання в його текстову або реквізитну частину [8, с. 217].

Згідно з положеннями Рекомендацій ключові завдання судово-технічної експертизи документів охоплюють: визначення способу виготовлення документа; з'ясування фактів та методів зміни його

змісту (наприклад, заміна аркушів); відновлення невидимих чи слабо помітних записів; реконструкція початкового вигляду документа; встановлення часу його створення; ідентифікація інструментів, обладнання та матеріалів, використаних у процесі виготовлення¹. Виконання цих завдань дає змогу експертові науково обґрунтовано оцінити справжність документа, виявити сліди маніпуляцій та відтворити його первісний зміст для використання в доказуванні.

Таким чином, проведення судово-технічної експертизи документів дає змогу вирішити питання щодо технології виготовлення документа, ідентифікації засобів і матеріалів, застосованих у цьому процесі, виявлення фактів підроблення підписів і печаток, встановлення часу створення документа та виявлення невидимих записів чи внесених змін. Це забезпечує отримання об'єктивних і науково підтверджених результатів, що мають ключове значення для кримінальних проваджень, зокрема у справах, пов'язаних із рейдерством.

Однак у практиці розслідування нерідко фіксуються типові помилки, яких припускаються слідчі під час призначення судово-технічної експертизи документів. До них, зокрема, належать: відсутність чіткої вказівки на вид дослідження при одночасному направленні на експертизу об'єктів різного походження (рукописних записів, машинописних чи друкованих документів); ненадання або неповне надання матеріалів і порівняльних зразків, без яких неможливо розв'язати поставлені завдання; некоректне формулювання запитань – їхня неконкретність, двозначність або вихід за межі компетенції експерта; порушення правил пакування й забезпечення збереженості об'єктів, унаслідок чого вони можуть зазнати пошкоджень чи несанкціонованого доступу.

Отже, керуючись викладеним, можемо констатувати, що:

1) судово-економічна експертиза сприяє вирішенню таких тактичних завдань розслідування у кримінальних провадженнях щодо рейдерства:

- встановлення фінансового стану підприємства – підтвердження платоспроможності, виявлення ознак доведення до банкрутства чи штучного заниження вартості активів;

- виявлення та документування незаконних фінансових операцій – перевірка достовірності бухгалтерських і податкових документів, фіктивності корпоративних рішень;

¹ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 15.08.2025).

- розрахунок матеріальних збитків – визначення розміру шкоди, завданої незаконним відчуженням корпоративних прав чи майна;

- реконструкція механізму протиправної діяльності – встановлення схеми привласнення коштів, руху товарно-матеріальних цінностей та незаконних фінансових потоків;

- виявлення умов, що сприяли злочину – надання рекомендацій щодо усунення прогалин у системі обліку й контролю, які створюють передумови для рейдерських посягань;

2) почеркознавча експертиза спрямована на:

- ідентифікацію виконавця рукописного тексту чи підпису – встановлення особи, яка підбрехала підпис у протоколах загальних зборів, договорах, довіреностях;

- виявлення підрбок у підписах та рукописах – розкриття фактів імітації, копіювання або виконання підписів за допомогою технічних засобів;

- аналіз впливу зовнішніх чи внутрішніх факторів – визначення виконання підпису у стані хвороби, стресу чи під примусом;

- установлення соціально-демографічних характеристик виконавця – орієнтовне визначення його віку або статі;

- визначення кількості виконавців – з'ясування, чи належать записи одній чи кільком особам, що дає змогу викривати групові змови;

3) технічна експертиза документів сприяє вирішенню таких завдань:

- установлення способу виготовлення документа – визначення технології друку, письма чи створення тексту;

- виявлення змін у змісті – фіксація фактів заміни аркушів, дописок, виправлень або коригувань у реквізитах;

- відновлення первісного змісту – реконструкція невидимих, пошкоджених чи стертих записів і визначення початкового вигляду документа;

- ідентифікація технічних засобів і матеріалів – встановлення знарядь, кліше, штампів, принтерів, копіювальної чи розмножувальної техніки, використаних для виготовлення або підробки документа;

- установлення часу виготовлення документа – з'ясування, чи був документ створений ретроспективно з метою легалізації рейдерського захоплення;

- перевірка справжності печаток і штампів – аналіз відбитків, визначення способу їх нанесення та виявлення ознак підробки.

Висновки

Судові експертизи посідають ключове місце у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, оскільки забезпечують з'ясування обставин, що виходять за межі компетенції сторони обвинувачення, та дозволяють встановити істину у справі на основі спеціальних знань.

Судово-економічна експертиза дає змогу об'єктивно визначити фінансовий стан підприємства, викрити незаконні фінансові операції, установити факти доведення до банкрутства чи штучного заниження вартості активів, а також розрахувати розмір завданих матеріальних збитків.

Почеркознавча експертиза спрямована на ідентифікацію виконавців підписів і рукописних записів, виявлення фактів їх підроблення чи імітації, а також визначення впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на почерк, що дозволяє встановити механізми фальсифікації документів у рейдерських схемах.

Технічна експертиза документів є незамінною для визначення способу виготовлення документа, ідентифікації технічних засобів і матеріалів, установлення часу його створення, а також перевірки справжності печаток, штампів і відбитків. Вона дає можливість не лише викривати факти підробки, а й реконструювати первісний зміст документів.

Ефективність проведення експертних досліджень значною мірою залежить від правильної організації дій сторони обвинувачення на етапі їх призначення: належної підготовки матеріалів, надання оригіналів документів, коректного формулювання запитань і суворого дотримання процесуальних вимог. Саме тому вироблення системи практичних рекомендацій щодо вдосконалення цієї діяльності становить перспективний напрям подальших наукових досліджень.

Список бібліографічних посилань: 1. Кікінчук В. В., Гусєва В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків : ХНУВС, 2020. 58 с. 2. Гусєва В. О., Стеценко С. В. Використання спеціальних знань під час розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. № 3 (36). С. 37–51. DOI: <https://doi.org/10.3353/khrife.3.2024.04>. 3. Тюленев С. А. Можливості почерково-дослідного експертизи у розслідуванні рейдерства. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2023. № 14. С. 29–41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2024-14-3>. 4. Тюленев С. А. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 112–122. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.10>. 5. Тюленев С. А. Теоретичні та практичні основи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством : монографія / за заг. ред. В. О. Гусєвої. Харків : Право, 2025. 380 с. 6. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням

прав їх законних власників (рейдерство) / М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець, С. З. Довгунь та ін. Дніпро : 7БЦ, 2021. 72 с. **7.** Губанова І. В. Теоретичні та загально-методичні положення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств : дис. ... д-ра філософії : 081. Харків, 2025. 358 с. **8.** Ткаченко Я., Іванко Є. Дослідження рукописних записів і підписів у технічній експертизі документів. *Молодий вчений*. 2022. № 1 (101). С. 215–218. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-1-101-45>.

Надійшла до редколегії 20.08.2025

Прийнята до опублікування 15.09.2025

Chalyi B. Yu. Forensic Expertise Possibilities in Solving Tactical Problems of Raiding Investigations

The article provides a comprehensive analysis of the role of forensic examinations in the investigation of criminal offences related to raider seizures. It reveals the content and significance of the main types of expert examinations that are most often appointed in cases of this category: forensic economic, handwriting and technical examination of documents. It is emphasised that it is these examinations that create the basis for restoring the real picture of criminal activity, allow the detection of signs of illegal financial transactions, establish mechanisms for the unlawful alienation of corporate rights and property, detect forged documents and determine the amount of damage caused. Forensic economic expertise helps to establish the financial condition of an enterprise, document fictitious transactions, calculate material damage, and reconstruct illegal financial schemes. Handwriting analysis helps identify the author of handwritten texts and signatures, exposes cases of forgery, determines the influence of external and internal factors on handwriting, and allows establishing the number of persons involved in the creation of forged documents. Technical document examination aims to establish the method of document production, identify technical means and materials, restore invisible or destroyed records, determine the time of production, and verify the authenticity of seals and stamps. Particular attention is paid to problems that arise at the stage of appointing examinations: failure to provide original documents, use of copies of inadequate quality, unclear wording of questions or their exceeding the competence of the expert.

The algorithm of actions of the prosecution in preparing for the appointment of expert examinations is substantiated, which includes determining tactical tasks, obtaining expert advice, preparing appropriate materials and complying with procedural requirements. It is proven that expert conclusions are an important source of evidence in raiding cases and perform not only a diagnostic but also a preventive function, since they can be used as a basis for developing measures to eliminate gaps in the system of corporate governance and financial control. It has been concluded that the integrated use of specialised knowledge improves the effectiveness of investigations and creates conditions for improving forensic methods of combating raider crimes.

Keywords: pre-trial investigation, raiding, evidence, special knowledge, expert examination, involvement of an expert, economic expertise.

УДК 343.11(477):343.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.18>

Ольга Павлівна Шайтуро,

доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
кафедра кримінально-правових дисциплін (професор);

<https://orcid.org/0000-0002-0614-0595>,

e-mail: opshaituro@karazin.ua;

Олександр Олександрович Хань,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 1,
кафедра кримінального процесу
та організації досудового слідства (доцент);

<https://orcid.org/0000-0001-9912-1547>,

e-mail: aa_khan@ukr.net

ПІДОЗРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА СКЛАДОВІ ПОНЯТТЯ

Досліджено поняття підозри у кримінальному процесі. Акцентовано увагу на комплексній складовій цього поняття, яке, оскільки є правовою категорією, має психологічне походження. Проведено критичний аналіз наявних підходів до визначення підозри, співвідношення цієї категорії з поняттям «повідомлення про підозру», надано авторські пропозиції щодо цього. Зазначено про неузгодженість проблеми формалізації підозри у вигляді повідомлення про неї особі. Висловлено авторську позицію щодо співвідношення поняття підозри та криміналістичної версії. Наголошено на проблемі інституалізації підозри у кримінальному процесі за обсягом, щодо чого також надано авторські пропозиції.

Ключові слова: підозра, кримінальний процесуальний інститут, затримана особа, слідча версія, повідомлення про підозру.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Відсутність законодавчого визначення поняття підозри у кримінальному провадженні спричинила низку невизначеностей та дискусій як на рівні науки кримінального процесу, так і на рівні правозастосовної діяльності. Зокрема, на цю обставину звертають увагу й інші науковці. Наприклад, Н. В. Максименко зазначає, що на нормативному рівні (у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України)) відсутнє визначення поняття «підозра». Це призводить також до ускладнення розуміння понять, які нерозривно

пов'язані з категорією «підозра», що є поняття підозрюваного та повідомлення особі про підозру [1, с. 164]. До цього переліку слід додати й питання правильного розуміння поняття затримання особи у кримінальному провадженні, підстав для застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження та його наявних процедур. Адже ці категорії нерозривно пов'язані між собою, де підозра особи є підставою для її затримання. Про це наголошує і сам законодавець, зазначаючи у ст. 42 КПК України, що «підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, особа, яка *затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення* (курсив наш. – О. П.), або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень»¹. Це означає, що затримати особу можна, лише якщо вона підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

На думку М. М. Місечко, вітчизняний законодавець пропонує виводити поняття підозри з категорії «підозрюваний», яким згідно з ч. 1 ст. 42 КПК України є: «1) особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 цього Кодексу, повідомлено про підозру; 2) особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення; 3) особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень» [2, с. 331]. Проте, на думку науковця, зазначений підхід не сприяє розкриттю природи підозри, перешкоджає досягненню цілей і завдань, покладених на неї законодавцем.

Аналогічно цей підхід законодавця визначає й А. Р. Туманянц, стверджуючи, що кримінальне процесуальне законодавство не містить визначення, яке трактувало б термін «підозра». Замість цього запропоновано його визначати через поняття «підозрюваний», яким згідно зі ст. 42 КПК України є особа, якій у порядку, передбаченому КПК України, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення [3, с. 168–169]. Піддаючи критиці позицію законодавця, вчена слушно наголошує, що це визначення не розкриває дійсної природи підозри. Передусім варто зазначити, що ключовий момент тут полягає у трактуванні поняття через примус. Однак примус не є джерелом виникнення цього

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.06.2025).

явища; навпаки, саме воно зумовлює застосування примусових заходів щодо особи. Інакше кажучи, традиційну правову конструкцію «примус – підозрюваний – підозра» слід переглянути у принципово іншому напрямі, перетворивши її на схему «підозра – підозрюваний – примус». При цьому важливо розуміти, що факт затримання особи чи застосування запобіжного заходу не охоплює всі випадки, коли особа може фактично перебувати під підозрою з боку правоохоронних органів [3, с. 169].

Остання зі згаданих тез вченої, на нашу думку, вказує на психологічну природу підозри як ставлення слідчого, дізнавача чи прокурора до певної особи, визначення її причетності до вчиненого кримінального правопорушення. Це зайвий раз свідчить, що поняття підозри слід розглядати як з точки зору процесуальної форми, так і з точки зору її психологічної природи та категорії, що досліджується юридичною психологією і криміналістикою.

Стан дослідження проблеми

Проблеми підозри та повідомлення про підозру досліджували у своїх працях такі науковці, як Ю. П. Аленін, О. М. Алієв, А. В. Андрейчук, О. В. Баганц, І. В. Басиста, О. В. Батюк, А. О. Боруш, Є. В. Воротинцев, Г. М. Гапотченко, О. З. Гладун, І. В. Гловюк, Н. В. Глинська, В. О. Гринюк, М. В. Гузела, Л. М. Гуртієва, О. В. Зелінський, А. І. Палюх, Л. Д. Удалова, О. В. Капліна, В. Н. Кубальський, Л. М. Лобойко, Ю. В. Лисюк, О. С. Мазур, Є. О. Наливайко, М. Я. Никоненко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, Д. В. Пономаренко, О. В. Расторгуєв, І. В. Рогатюк та ін. Водночас деякі проблеми залишилися невирішеними, а загальне розуміння поняття підозри та її інституалізації – не сформованим.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є уточнення на основі теоретичних положень поняття підозри у кримінальному процесі, її співвідношення зі слідчою версією, проблем її формалізації, а також подолання наявної проблеми у визначенні обсягу підозри як кримінального процесуального інституту. Мета дослідження реалізована шляхом поступового виконання таких *завдань*, як аналіз наявних у науковій літературі підходів до визначення поняття «підозра» та його складових ознак, здійснення їх критичного аналізу та вироблення наукових висновків.

Наукова новизна дослідження

На підставі сучасних уявлень про поняття кримінального процесуального статусу в науці кримінального процесу та аналізу положень кримінального процесуального законодавства сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо уточнення поняття підозри у кримінальному процесі, її співвідношення із слідчою версією, проблеми її

формалізації, а також визначення обсягу підозри як кримінального процесуального інституту.

Виклад основного матеріалу

Стосовно наявних наукових підходів до дефініції поняття підозри у кримінальному провадженні, то, як стверджує О. В. Капліна, вчені вже дійшли майже одностайного висновку, що це обґрунтоване припущення слідчого та/або прокурора про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, яке формалізовано в повідомленні про підозру та повинно бути перевірено з метою спростування або підтвердження [4, с. 476]. Дійсно, згадане визначення, на наше переконання, є найбільш точним серед тих, які висловлювалися науковцями. Однак розглянемо інші також.

Схожим є визначення Н. В. Максименко, відповідно до якого підозра також розглядається як обґрунтоване припущення суб'єкта досудового розслідування про вчинення кримінального правопорушення певною особою, що ґрунтується на сукупності відомостей, наявність яких дає змогу слідчому чи прокурору вживати відповідних дій стосовно такої особи, що виражається у прийнятті відповідного процесуального рішення у вигляді повідомлення особі про підозру та проведенні у зв'язку із цим процесуальних дій – вручення повідомлення про підозру [1, с. 165]. Доречне за змістом визначення, але не позбавлене деяких формально-логічних помилок. Насамперед вчена стверджує, що таке припущення має бути обґрунтованим, і це, безперечно, є правильним, та у другій частині визначення вона вказує, що таке припущення ґрунтується на сукупності даних. У цьому разі наявна тавтологія під час опису ознаки обґрунтованості підозри. Адже ця властивість сама по собі передбачає наявність підґрунтя у вигляді даних. Інакше кажучи, обґрунтований означає заснований на достовірних даних. Також важливо зазначити, що обґрунтованість передбачає не лише наявність у розпорядженні слідчого чи прокурора певних даних; такі дані повинні мати доказове значення. Підозра у процесуальному значенні не може бути заснована на даних, які нічим не підтверджуються. У такому разі вона просто буде необґрунтованою. Цей самий недолік міститься і у визначенні, сформульованому М. М. Місечко, який під підозрою розуміє «припущення слідчого та/або прокурора про причетність особи до вчинення діяння, що містить ознаки кримінального правопорушення, виражене у відповідному процесуальному рішенні та обґрунтоване наявними у кримінальному провадженні матеріалами, що підлягає подальшій перевірці з метою підтвердження чи спростування» [2, с. 334]. Як уже зазначалося, припущення можуть бути різними: як обґрунтованими, так і ні. Тому підхід під час визначення поняття підозри із застосуванням такої

ознаки, як обґрунтоване припущення, є вкрай важливим для розуміння цієї категорії як у межах теорії, так і у слідчо-судовій практиці.

Стосовно інших відомих нам визначень підозри, то, на думку І. В. Рогатюка, вона є однією зі складових обвинувачення. Науковець наголошує, що затримання та обрання інших запобіжних заходів належать до функції обвинувачення, оскільки вони пов'язані з підозрою та фактом, що викриває особу у вчиненні кримінального правопорушення. Крім того, він наголошує, що сама підозра вже фактично є формою обвинувачення [5, с. 118]. Така позиція є вкрай спірною, адже призводить до злиття інституту підозри та обвинувачення, що не відповідає ані змісту та духу КПК України, ані наявній у доктрині позиції щодо необхідності розмежування цих кримінальних процесуальних інститутів і понять. Хоча, як зазначають деякі дослідники, вказана дискусія мала місце на етапі розробки чинного КПК України. Зокрема, висловлювались дві полярні позиції. Одна з них передбачала повну відмову від підозри. В її основу було покладено тезу про фактичну невизначеність як властивість підозри. Прихильники цієї позиції посилалися на те, що невизначеність сприяє необґрунтованому обмеженню прав, свобод і законних інтересів особи. Аргументація ж протилежної позиції ґрунтувалася на тому, що виключення підозрюваного із кримінального провадження несе в собі ризик фактичного об'єднання статусу свідка та підозрюваного, умовної появи нового процесуального учасника – «ще свідок, але фактично обвинувачений», що призведе до збільшення можливостей для свавілля з боку сторони обвинувачення [2, с. 334]. Із указанням не можна не погодитись. Крім того, важливо згадати в цьому аспекті і про обґрунтованість підозри, що виключає її невизначеність. Адже в основі підозри у кримінальному процесуальному значенні лежать докази, які підтверджують причетність особи до вчинення кримінального правопорушення як його суб'єкта.

Неузгодженим, на нашу думку, залишається проблема формалізації підозри у вигляді повідомлення про неї особі, що зустрічається у визначеннях цього поняття. Проблема полягає в тому, що не завжди процесуального статусу підозрюваного набуває особа, якій було повідомлено про підозру, і набуває вона такого статусу не з моменту повідомлення про підозру. Пригадаймо, що ст. 42 КПК України визначає підозрюваного також як особу, яку було затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Насамперед це стосується випадків затримання особи за статтями 207 «Законне затримання» та 208 «Затримання уповноваженою службовою особою» КПК України. З моменту фактичного затримання особа набуває статусу підозрюваного, проте письмового повідомлення про підозру в цей момент їй не пред'являється. У такому разі можна вести мову

лише про усне повідомлення особі про підстави її затримання та пояснення, у вчиненні якого кримінального правопорушення вона підозрюється. Саме тому під час визначення поняття підозри слід враховувати, що повідомлення про підозру може бути формалізоване як у письмовій, так і в усній формі. Під формалізацією тут слід розуміти факт офіційного повідомлення особі про те, що вона підозрюється. Тому слід уточнити і підхід до виокремлення такої обов'язкової ознаки підозри, як те, що вона має бути формально виражена у процесуальному документі – повідомленні про підозру.

Як ми вже зазначали, точне розуміння підозри у кримінальному провадженні вимагає також звернення до її сутнісної складової. Цьому, зокрема, присвячені наукові праці з юридичної психології та криміналістики. У літературі підозру розглядають як різновид версії про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Хоча існують і протилежні думки. Зокрема, Н. В. Максименко стверджує, що отождолення підозри з версією є дискусійним. Хоча поняття версії стосовно суб'єкта кримінального правопорушення та підозри є досить спорідненими, між ними можна виокремити низку концептуальних відмінностей. Згідно з позицією дослідниці зміст версії про суб'єкт кримінального правопорушення охоплює ширший контекст, ніж підозра. Проте аргументація, запропонована у висновках, має дискусійний характер і недостатньо переконлива. Один із наведених аргументів полягає в тому, що протягом досудового розслідування формуються не одна, а кілька альтернативних версій стосовно особи правопорушника, що є логічно обґрунтованим. Водночас науковиця підкреслює, що, на відміну від різноманітних і численних версій, підозра передбачає лише один конкретний варіант пояснення фактів, які свідчать про причетність певної особи до кримінального правопорушення. Тобто з кількох версій про особу правопорушника є лише одна, яку можна називати підозрою. Із зазначеного залишається невизначеним те, чим все ж таки версія про суб'єкт кримінального правопорушення відрізняється від підозри. Відомо, що кожна версія після її висунення підлягає перевірці слідчим, і в результаті та, яка підтверджується доказами, визнається правильною. Можливо, це і мала на увазі вчена, але тоді така версія у подальшому формалізується у підозру у процесуальному розумінні. Це не виключає можливості та доцільності розглядати підозру у криміналістичному розумінні як різновид версії. Адже версії бувають різні: щодо суб'єкта, обстановки, способу чи засобів учинення кримінального правопорушення.

Іншим аргументом є те, що криміналістична версія створюється на основі виключно загальних даних про можливого правопорушника, обмежуючись лише загальними категоріями, такими як стать (чоловіча або жіноча), вік тощо. На противагу цьому підозра завжди

спрямована на конкретну особу і потребує точної ідентифікації суб'єкта, до якого вона належить. Проте теорія версій у криміналістиці говорить про те, що версії можуть бути різними за ступенем узагальненості, і ми можемо цілком обґрунтовано зазначати, що підозра – це версія, яка може мати різний ступінь узагальненості.

Наступний аргумент полягає в тому, що неможливо висунути версію за відсутності достатніх вихідних даних для обґрунтованого припущення. Водночас підозра може виникати навіть унаслідок не-свідомих процесів і спиратися на менш вагомні підстави. Указане також викликає заперечення, крім того, ця теза суперечить попередній. Убачається, що підозра, як і версія, потребує вихідних даних.

Далі акцентується увага на тому, що версія, на відміну від підозри, охоплює виключно припущення щодо суб'єкта правопорушення і не стосується інших елементів складу кримінального правопорушення, таких як суб'єктивна сторона, об'єкт чи об'єктивна сторона. Як уже було зазначено вище, версія може стосуватись будь-якої обставини кримінального правопорушення окремо або їх сукупності. А підозра, навпаки, стосується виключно суб'єкта кримінального правопорушення.

І останнє, на думку вченої, версія, на відміну від підозри, не є наслідком прийняття тих чи інших процесуальних рішень, зокрема повідомлення особі про підозру, з чим слід погодитися.

Отже, найбільш оптимальним, на наше переконання, співвідношенням понять версії та підозри у криміналістиці залишається розуміння підозри як різновиду версії. Критерієм диференціації цих понять є ступінь формалізації (процесуального оформлення). Інакше кажучи, підозра – це формалізована версія.

Останнє дискусійне питання, на якому зупинимося, це проблема інституалізації підозри у кримінальному процесі. Підозра, як слушно зазначають у юридичній доктрині, претендує на статус окремого інституту кримінального процесуального права. Це зумовлено її автономним функціонуванням, чітко визначеними моментами виникнення та завершення, а також системою специфічних понять, положень і термінів. Підозра супроводжується повноцінним механізмом правового регулювання, який охоплює всі аспекти її існування та реалізації. Зазначений правовий інститут становить сукупність взаємопов'язаних норм, які забезпечують появу у кримінальному процесі підозрюваної особи, її права та обов'язки. Він посідає місце попереднього етапу притягнення особи до кримінальної відповідальності та має міждгалузовий (комплексний) характер. Крім того, його можна визначити як процесуальний, складний, регулятивний і установчий правовий механізм. Норми, що регламентують підозру у скоєнні кримінального правопорушення, виокремлюються в самостійний

інститут. Це пояснюється тим, що підозра є комплексом дій органу розслідування, спрямованих на перевірку й оцінку отриманих даних, формування процесуальних актів та офіційне надання особі статусу підозрюваного. Відносна відокремленість цих дій підкреслює системність поняття. Зміст інституту підозри містить норми, які регулюють усі аспекти: від появи процесуальної фігури підозрюваного до наділення його передбаченими правами й обов'язками та припинення статусу підозрюваного. Цьому поняттю притаманний початковий момент виникнення, час для реалізації та завершення, що підтверджує його інституційну природу [2, с. 332].

Водночас у літературі науковці часто також звертаються до поняття «інститут повідомлення про підозру», що не є тим самим, адже вказані поняття є різними за обсягом. Отже, виникає питання: про який інститут все ж таки йдеться? Інститут підозри чи повідомлення про підозру? На думку А. Я. Хитрої, повідомлення про підозру є інститутом кримінального процесуального права та становить сукупність кримінальних процесуальних норм, які визначають під час досудового розслідування порядок та підстави притягнення особи до кримінальної відповідальності [6, с. 350]. Відразу відмітимо неточність цього визначення, адже повідомлення про підозру не може охоплювати весь процес притягнення особи до кримінальної відповідальності. Повідомлення про підозру охоплює лише процедуру інформування особи стороною обвинувачення про її причетність до вчиненого кримінального правопорушення. Стосовно притягнення особи до кримінальної відповідальності та його підстав, то за це відповідають інші норми кримінального процесу, які регламентують інші процедури – збирання доказів, запобігання неправомірній поведінки підозрюваного під час кримінального провадження тощо.

М. В. Гулеза та А. І. Палюх також розглядають повідомлення про підозру як інститут кримінального процесуального права, зазначаючи, що «повідомлення особі про підозру – це інститут кримінального процесуального права, який полягає у вчиненні процесуальних дій компетентним державним органом чи посадовою особою (прокурором або за погодженням з прокурором слідчим), що реалізуються у відповідному правозастосовному акті, який спричиняє притягнення особи до кримінальної відповідальності та набуття цією особою відповідного процесуального статусу (підозрюваного), а також створює передумови для подальшого руху кримінального провадження та виконання завдань кримінального судочинства» [7, с. 253]. Таке визначення слід вважати більш точним. Однак учені, на нашу думку, некоректно наділили повідомлення про підозру ознакою спричинення притягнення особи до кримінальної відповідальності. Повідомлення про підозру не спричиняє притягнення особи до кримінальної відповідальності. Для цього

повинно бути постановлено судовий вирок. Однак слід зважати, що повідомлення про підозру спрямовує подальше розслідування на притягнення до кримінальної відповідальності конкретно визначеної особи.

Отже, якщо об'єктивно існує інститут підозри у кримінальному процесі, то яке місце у ньому посідає повідомлення про підозру, що також, на думку науковців, є інститутом кримінального процесу, як вони співвідносяться між собою? Для відповіді на ці питання слід звернутися до загальнотеоретичних основ. Інституту права зазвичай визначається як група правових норм, яка спрямована на регулювання однорідних і взаємопов'язаних відносин [8, с. 87]. Ознаками інституту права, на думку О. Ф. Скакун, є: 1) регулювання визначеного виду або частини суспільно важливих відносин чи виконання специфічних завдань у межах цього регулювання; 2) відносна автономність і незалежність від інших правових інститутів; 3) використання специфічних інструментів правового регулювання [9, с. 370]. На наше переконання, інститут підозри є набагато ширшим поняттям, аніж лише повідомлення про підозру. Вони співвідносяться як ціле та частина, де підозра містить не лише повідомлення про підозру, а й поняття підозри, підозрюваного, обґрунтування (доказування) підозри, складання підозри як процесуального документа, зміну раніше повідомленої підозри, оскарження повідомлення про підозру. Щоб виокремити повідомлення про підозру у самостійний правовий інститут, поряд із інститутом підозри, його норми повинні відповідати згаданим раніше ознакам, зокрема йдеться про їх відносну самостійність, незалежність від інституту підозри в цілому, що вбачається суперечним.

Висновки

Незважаючи на відсутність поняття підозри на рівні кримінального процесуального законодавства, воно є ґрунтовно розробленим на рівні кримінальної процесуальної доктрини. Поняття підозри має психологічну природу та є різновидом версії, що визначає ставлення слідчого, дізнавача чи прокурора до певної особи, визначення її причетності до вчиненого кримінального правопорушення. Це свідчить, що поняття підозри слід розглядати як з точки зору процесуальної форми, так і з точки зору її психологічної природи та категорії, що досліджується юридичною психологією і криміналістикою.

Неузгодженою залишається проблема формалізації підозри у вигляді повідомлення про неї особі. Ураховуючи те, що з моменту фактичного затримання особа набуває статусу підозрюваного, та письмового повідомлення про підозру в цей момент їй не пред'являється, слід вести мову про усне повідомлення особі про підстави її затримання та у вчиненні якого кримінального правопорушення вона підозрюється. Саме тому під час визначення поняття підозри необхідно враховувати, що повідомлення про підозру може бути формалізоване

як письмово, так і усно. Вказане слід уточнити і в наявних визначеннях підозри (щодо виокремлення такої обов'язкової ознаки підозри, як те, що вона має бути формально виражена у процесуальному документі – повідомленні про підозру).

Інститут підозри є набагато ширшим поняттям, аніж повідомлення про підозру. Ці поняття співвідносяться як ціле та частина, де підозра містить не лише повідомлення про підозру, а й поняття підозри, підозрюваного, обґрунтування (доказування) підозри, складання підозри як процесуального документа, зміну раніше повідомленої підозри, оскарження повідомлення про підозру. Тому, на нашу думку, точнішим має бути підхід до виокремлення інституту підозри у кримінальному процесі, частиною якого є норми, що регулюють та кож і порядок повідомлення про підозру.

Список бібліографічних посилань: 1. Максименко Н. Поняття та правова природа підозри. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 164–168. 2. Місечко М. М. Поняття та правова природа категорії «підозра». *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 331–336. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.57>. 3. Туманянц А. Р. Інститут підозри у кримінальному процесі та його значення за новим КПК України // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 19 жовт. 2012 р.) / Служба безпеки України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Ін-т підготовки юрид. кадрів для Служби безпеки України. Харків : Право, 2012. С. 168–172. 4. Капліна О. В. Зміна раніше повідомленої підозри: проблеми належної правової процедури та неприпустимість зловживання правом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 475–478. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/112>. 5. Рогатюк І. В. Повідомлення про підозру: значення інституту та проблеми правозастосування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 115–124. 6. Хитра А. Я. Визначення поняття повідомлення про підозру у кримінальному провадженні // Теорія та практика правоохоронної діяльності : Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 листоп. 2016 р.) / упор. Ю. С. Назар. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 348–351. 7. Гузела М., Палюх А. Поняття повідомлення про підозру в кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 876. С. 249–254. 8. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : справочник. Одесса : Юрид. лит., 2006. 184 с. 9. Скаун О. Ф. Теория держави і права (енциклопедичний курс) : підручник. Харків : Еспада, 2006. 776 с.

Надійшла до редколегії 25.06.2025

Прийнята до опублікування 13.08.2025

Shaituro O. P., Khan O. O. Suspicion in Criminal Proceedings: Procedural and Criminalistics Components of the Concept

The article examines the concept of suspicion in criminal proceedings. Attention is focused on the complex component of this concept, which, being a legal category, has a psychological origin. A critical analysis of approaches to defining suspicion and the relationship between this category and the concept of «notification of suspicion» is conducted, and the author's proposals on this issue are presented. The inconsistency of the problem of formalising suspicion in the form of notification of it to the person is noted. The author's position on the relationship between the concept of suspicion and the criminalistic version is expressed. The problem of institutionalising suspicion in criminal proceedings in terms of scope is emphasised, and the author's proposals are also provided.

It has been established that, despite the absence of the concept of suspicion at the level of criminal procedural law, it is thoroughly developed in criminal procedural doctrine. The concept of suspicion is psychological in nature and is a type of version that determines the attitude of an investigator, inquiry officer or prosecutor towards a particular person, and the assessment of his connection to the committed criminal offence. This indicates that the concept of suspicion should be considered both from the point of view of the procedural form and from the point of view of its psychological nature and category, which is studied by legal psychology and criminalistics.

It is emphasised that the issue of formalising suspicion in the form of notifying the person concerned remains unresolved. Considering that from the moment of actual detention, the person acquires the status of a suspect, and no written notification of suspicion is presented to him, it is necessary to discuss the oral notification of the person about the grounds for his detention and the criminal offence of which he is suspected. That is why, when defining the concept of suspicion, it should be taken into account that notification of suspicion can be formalised both in writing and orally.

The institution of suspicion is a much broader concept than merely the notice of suspicion. They are related as a whole and a part, where suspicion includes not only notification of suspicion, but also the concepts of suspicion, suspect, justification (proof) of suspicion, drawing up a notice of suspicion as a procedural document, change of previously notified suspicion, and appeal against notification of suspicion. Therefore, the more precise approach is to treat the institution of suspicion in criminal procedure as encompassing the rules regulating the procedure for notifying a person of suspicion.

Keywords: suspicion, criminal procedural institution, detained person, investigative version, notification of suspicion.

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ; ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

УДК 340.12(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.19>

Юлія Олександрівна Загуменна,

доктор юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра теорії та історії держави та права (професор);

<https://orcid.org/0000-0003-0617-8363>,

e-mail: yuliyazagum@gmail.com

СУЧАСНІ ВЕКТОРИ СТРУКТУРИЗАЦІЇ БЕЗПЕКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз структури безпекового законодавства України й окреслено напрями його розвитку в умовах воєнного стану. Обґрунтовано авторську концепцію його сучасної структуризації як динамічного та багатofакторного процесу і сформульовано визначення ключових понять у цій сфері. Проаналізовано елементи структури законодавства, встановлено, що на рівні законів вона формується переважно за горизонтальним, а не ієрархічним принципом. Виявлено провідні вектори розвитку, що сформувалися під впливом повномасштабної агресії, серед яких, зокрема, домінування військового законодавства та запропонований авторський термін «безпековий інтервенціонізм». Ідентифіковано основні проблеми сучасного етапу структуризації: правову невизначеність, колізійність і нестабільність регулювання. Констатовано, що цей процес є незавершеним, інтенсивним та значною мірою детермінованим військовими загрозами. Зроблено висновок про необхідність подальшої системної оптимізації безпекового законодавства з метою підвищення ефективності механізмів забезпечення національної безпеки України.

Ключові слова: безпекове законодавство, структура законодавства, структуризація, воєнний стан, національна безпека, джерела права, безпековий інтервенціонізм, військове законодавство.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сьогодні для будь-якого дослідника є очевидним факт суттєвого якісного ускладнення структури безпекового законодавства України протягом останніх років. Це ускладнення проявляється як у появі нових складників, так і у глибокій трансформації вже усталених елементів, що призводить до розширення обсягу правового регулювання та посилення деталізації норм, спрямованих на врегулювання безпекових і

пов'язаних із ними суспільних відносин. Аналіз динаміки законодавчої діяльності Верховної Ради України з 24 лютого 2022 року переконливо свідчить про її зосередженість на пріоритетному розв'язанні саме безпекових питань, які детермінують зміст і спрямованість більшості законодавчих актів, розглянутих та ухвалених українським законодавцем. Водночас висока інтенсивність правотворчих зусиль простежується і на рівні інших суб'єктів правотворчої діяльності в державі – Президента, Кабінету Міністрів України, міністерств і відомств, спеціальних органів державної влади. Щороку ця активність лише зростає, змінюючи юридичну анатомію всієї системи національного законодавства. Йдеться не про випадкову, а про закономірну тенденцію до ускладнення такої структури, маркерами якої є не лише автоматичне збільшення кількості нормативно-правових актів у цій сфері, а й фундаментальні зміни в їхній внутрішній будові: поява нових компонентів, ускладнення й урізноманітнення багатоаспектних внутрішніх юридичних зв'язків між різними елементами такої структури, вклюднення до неї нових інституційних одиниць. Це ускладнення має об'єктивний і невідворотний характер, однак водночас створює серйозні виклики для правозастосовної практики, яка часто не встигає адаптуватися до темпів правових змін.

Стан дослідження проблеми

Проблематика дослідження структури безпекового законодавства України, попри очевидний науково-теоретичний і прикладний інтереси, досі не отримала належної уваги в українській та зарубіжній юриспруденції. Окремі аспекти його структурної організації досліджувалися в новітньому політико-правовому контексті у працях В. Антонова, О. Бандурки, А. Бейкуна, П. Богущького, І. Дороніна, С. Дроботова, О. Кобзаря, Є. Кобка, В. Ліпкана, Г. Новицького, В. Пашинського, С. Пономарьова, М. Прохоренка, В. Сокурєнка, Ю. Хатнюка, А. Янчука, О. Ярмиша та деяких інших вітчизняних фахівців. Водночас чіткого розмежування між структурною організацією права національної безпеки та структурною організацією законодавства у цій сфері проведено не було. Незаангажований науковий аналіз нормативно-правових актів, які стосуються питань національної безпеки, свідчить про їхній здебільшого фрагментарний та змінюваний і, як наслідок, кон'юнктурний характер. Це спричиняє інтуїтивне, а іноді й поверхове розуміння структури безпекового законодавства, що призводить до ототожнення її з організацією права національної безпеки та розмиття відмінностей між цими категоріями. Наявна складність структури здебільшого констатується на емпіричному рівні, без чіткого визначення самого поняття структури цього законодавства, його елементів та зв'язків між ними. Це суперечить формальній логіці і має переважно оціночний характер.

Поелементний аналіз цієї структури та дослідження взаємодії між її компонентами досі не здійснено на належному теоретико-правовому рівні. Це не дозволяє виробити цілісне наукове бачення її специфіки та об'єктивних закономірностей розвитку як внутрішньої побудови законодавчого масиву. У результаті правотворчі зусилля набувають хаотичного й непослідовного характеру та нерідко виявляються відірваними від соціальної основи їх формування. Ситуація ускладнюється відсутністю в українській юридичній науці загальноприйнятого визначення поняття «структура законодавства у сфері національної безпеки». Це змушує суб'єктів правотворення діяти методом спроб і помилок, часто ігноруючи системні властивості організації відповідної підгалузі. На доктринальному рівні доводиться констатувати також відсутність цілісної наукової концепції, яка б унеможливила довільне тлумачення категорії «структура законодавства про національну безпеку України». Відповідно, існує об'єктивна потреба заповнити цю прогалину. Вирішення поставленого завдання дозволить не лише глибше та послідовніше досягнути системні якості права національної безпеки, а й змодельовати пріоритетні напрями розвитку його ключових елементів. Водночас без осмислення структурної побудови законодавства у сфері національної безпеки та закономірностей її розвитку неможливо створити концептуальну основу «у розробленні нормативно-правової бази щодо регулювання суспільних відносин у процесі захисту людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [1, с. 486]. Це також унеможливає досягнення мети «комплексного вдосконалення законодавства щодо сектору безпеки, яке повинно бути спрямованим на унормування його структури і складу органів сектору безпеки, систему управління, координації та взаємодії його органів» [2, с. 127]. Однак слід наголосити, що пошук наукового вирішення означених проблем і розроблення відповідної законодавчої бази перебуває лише на початковому етапі [3].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є формування цілісної наукової характеристики структури законодавства України про національну безпеку та визначення на основі системного аналізу ключових тенденцій (векторів) і проблем його розвитку в умовах дії правового режиму воєнного стану. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: розкрити зміст поняття «структура законодавства про національну безпеку» й охарактеризувати притаманні їй юридичні зв'язки (субординаційні та координаційні); виявити основні вектори розвитку законодавства про національну безпеку, що сформувалися під впливом повномасштабної збройної агресії, зокрема тенденцію до домінування військового законодавства та явище безпекового інтервенціонізму; сформулювати узагальнені висновки щодо сучасного

стану та перспектив удосконалення структури законодавства про національну безпеку України.

Наукова новизна дослідження

Проведено комплексний теоретико-правовий аналіз законодавства України про національну безпеку, у результаті якого обґрунтовано цілісну авторську концепцію його сучасного етапу структуризації в умовах повномасштабної агресії та воєнного стану. Сформульовано авторські дефініції ключових понять, зокрема «структура законодавства про національну безпеку» та «структуризація законодавства про національну безпеку», останню визначено як динамічний, багатофакторний процес, що має на меті впорядкування масиву нормативно-правових актів у безпековій сфері.

Виявлено та ґрунтовно охарактеризовано ключові вектори розвитку цього законодавства, сформовані під впливом повномасштабної агресії російської федерації. Серед них – домінування військового законодавства та введений авторський термін «безпековий інтервенціонізм», який відображає інтенсивне проникнення безпекових норм в інші, традиційно небезпекові галузі права. Подальшого розвитку набули положення щодо комплексної взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників, які детермінують процес структуризації безпекового законодавства. На цій основі визначено його основні сучасні риси: інтенсифікацію, посилення нестабільності та незавершений характер, що зумовлює потребу в постійному науковому осмисленні та вдосконаленні.

Виклад основного матеріалу

Властивість структурності як упорядкування системи, розташування її елементів у певній послідовності [4, с. 85] забезпечується зв'язками, що об'єктивно виникають між складниками структури та підтримують її сталість і стійкість навіть за умови динамічного розвитку як усієї системи, так і окремих її елементів. Такі зв'язки мають юридичний характер (прямо закріплені в законодавстві або логічно виведені зі змісту нормативних приписів) та визначаються як: 1) співвідношення між різними факторами, явищами, подіями, засноване на їхній взаємозалежності і взаємообумовленості; 2) послідовність та узгодженість; 3) взаємозумовленість існування явищ, розділених у просторі й часі; 4) відносини взаємопов'язаності між явищами, подіями, факторами [4, с. 83]. Основним способом формування таких зв'язків є правотворчість, а засобом їх підтримання – систематизація законодавства, що забезпечує впорядкованість і чітку структуризацію нормативно-правових актів [5, с. 9].

Структура безпекового законодавства України визначає не лише його компоненти, а й зв'язки між ними. Вони можуть бути субординаційними (вертикальними) або координаційними (горизонтальними).

Субординаційні зв'язки виникають між нормативно-правовими актами різної юридичної сили (конституція – закони – підзаконні акти), а також між різними видами підзаконних актів залежно від їхньої юридичної сили. До таких зв'язків належать юридична взаємопідпорядкованість актів, що формують структуру законодавства про національну безпеку, дія юридичної сили як властивості, що зумовлює підпорядкованість положень актів нижчої сили актам вищої, а також конкретизація принципів і положень актів вищої сили у положеннях актів нижчої тощо. Координаційні зв'язки формуються між актами однакової юридичної сили і виявляються у використанні бланкетних норм, єдності категоріального апарату чи закріпленні спільних принципів у різних актах однієї юридичної сили тощо.

Наявність вертикальних зв'язків детермінується ієрархічною (вертикальною) побудовою безпекового законодавства, а горизонтальні виникають завдяки великій кількості однопорядкових нормативно-правових актів однакової юридичної сили у цій сфері. Отже, це «складна, багатоелементна, багаторівнева та ієрархічно побудована структура» [4, с. 80], яка визначає як взаємодію її складників між собою, так і їхній активний вплив на систему суспільних відносин, що виникають у процесі регулювання та забезпечення національної безпеки. При цьому множинність складників структури законодавства про національну безпеку і тенденція до зростання їх кількості зумовлені як динамікою загроз національній безпеці, так і збільшенням кількості суб'єктів відповідних правовідносин та необхідністю упорядкування взаємодії між ними.

Органічне поєднання субординаційних і координаційних зв'язків надає структурі законодавства про національну безпеку властивостей єдності, узгодженості та несуперечливості між її складниками. Водночас такий стан має радше ідеальний, бажаний характер, оскільки реальна правотворча та правозастосовна практика нерідко демонструє дисбаланси, що проявляються у порушенні правил законодавчої техніки і породжують проблеми правореалізації.

Системно-структурний теоретико-правовий підхід відтворено на прикладному законодавчому рівні у ст. 2 Закону України «Про національну безпеку України», у якій, зокрема, прямо зафіксовано: «Правову основу державної політики у сферах національної безпеки і оборони становлять Конституція України, цей та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання Конституції та законів України інші нормативно-правові акти»¹. У цій нормі зафіксовано не

¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 17.07.2025).

лише складники структури безпекового законодавства, а й головний юридичний зв'язок між ними – видання відповідних актів на основі принципу супідрядності за юридичною силою.

Насамперед юридичну функціональність і цілісність досліджуваної структури забезпечує Конституція України, яка визначає взаємну узгодженість нормативно-правових актів і спільність принципів, що їх поєднують [6]. У цьому контексті цілком обґрунтованою є позиція, згідно з якою Конституція України як акт найвищої юридичної сили (ч. 2 ст. 8 Основного Закону) не лише встановлює засади та принципи організації системних процесів у сфері державного регулювання національної безпеки, а й забезпечує цілісність ієрархії відповідних нормативних актів, слугуючи нормативним фундаментом існування та розвитку всієї підгалузі законодавства про національну безпеку [7, с. 26].

Отже, основними складниками структури безпекового законодавства є нормативно-правові акти (Конституція, закони, підзаконні акти) та їхні окремі частини (розділи, глави, статті), що безпосередньо спрямовані на регулювання, впорядкування та охорону відносин у сфері національної безпеки України. При цьому центральне місце в цій структурі посідає Закон України «Про національну безпеку України» як спеціальний профільний акт. Ним визначаються ключові елементи системи правового забезпечення відносин у сфері національної безпеки та принципи їхньої взаємодії [8, с. 232]. Хоча Конституція України прямо не містить посилення на цей Закон, однак саме він закріплює визначення національних інтересів і національної безпеки, що зумовлює його провідне значення в системі нормативно-правового забезпечення національної безпеки [9, с. 27]. Це узгоджується з положенням Конституції, згідно з яким основи національної безпеки визначаються виключно законами України (п. 17 ч. 1 ст. 92 Основного Закону). Таким чином, саме закони формують правовий каркас безпекових відносин і посідають ключове місце у структурі безпекового законодавства України.

Варто зазначити, що екстенсивний розвиток структури безпекового законодавства (тобто кількісне накопичення нормативного матеріалу) лише у 2018 році завершився ухваленням базового систематизованого закону у сфері національної безпеки. До цього часу у структурі законодавства про національну безпеку України бракувало єдиного профільного закону, що значною мірою зумовлювало хаотичний характер її структуризації. Закон «Про основи національної безпеки України» 2003 року мав переважно декларативний характер і не відповідав вимогам до актів вищої юридичної сили, адже не містив належної конкретизації правових приписів. Водночас з ухваленням Закону України «Про національну безпеку України» в ньому були

систематизовані правові норми, які до того були розпорошені у трьох законах України: «Про основи національної безпеки України», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» та «Про організацію оборонного планування». Відповідно, всі ці три закони втратили свою чинність, а Закон України «Про національну безпеку України» набув ознак систематизованого законодавчого акта, довкола якого і відбувається подальша структуризація законодавства про національну безпеку. Якщо виходити з аналізу його преамбули, то у вузькому сенсі структура цієї підгалузі у горизонтальному вимірі охоплює такі базові компоненти: 1) функціональний – визначення та розмежування повноважень державних органів у сферах національної безпеки і оборони; 2) процедурний – створення основи для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, та сил безпеки і оборони; 3) інституційний – визначення системи командування, контролю та координації операцій сил безпеки і оборони; 4) планувальний – запровадження всеосяжного підходу до планування в цій сфері; 5) контрольний – забезпечення демократичного цивільного контролю над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони. Якщо звернути увагу на предмет регулювання Закону України «Про національну безпеку України», то помітним є своєрідне структурне розширення безпекового законодавства за рахунок охоплення ним всього сектору безпеки і оборони. Таким чином, безпекові та оборонні питання поєднуються в єдину законодавчу систему, що фактично трансформує військово-оборонне законодавство у структурний підрозділ безпекового законодавства України. Такий підхід обумовлений домінуванням актуальних військових загроз, зокрема повномасштабною агресією російської федерації проти України. При цьому сектор безпеки і оборони охоплює такі складові: 1) систему органів державної влади; 2) Збройні Сили України, інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту; 3) систему оборонно-промислового комплексу України; 4) систему демократичного цивільного контролю; 5) громадян та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України¹. Вочевидь, до структури безпекового законодавства належать не всі законодавчі акти, що регулюють організацію та діяльність органів державної

¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 17.07.2025).

лади, а лише ті, які закріплюють безпекові функції та повноваження цих органів, не всі законодавчі акти, що регулюють діяльність громадських об'єднань, а лише ті, у яких йдеться про спеціальні статутні завдання цих об'єднань у сфері національної безпеки. НАТО-мість підсистеми воєнного блоку, оборонно-промислового комплексу та демократичного цивільного контролю охоплюються безпековим законодавством повністю.

Поява систематизаційного законодавчого акта в системі законодавства про національну безпеку істотно прискорила процес структуризації цієї підгалузі національного законодавства. В останні роки вона зазнала стрімкої модернізації, що підтверджується ухваленням низки нових первинних законів у сфері національної безпеки, зокрема: «Про Національну поліцію», «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про основи національного спротиву», «Про критичну інфраструктуру» та ін. Правомірним видається висновок, що структуризація законодавства про національну безпеку як процес і результат набули певної формальної визначеності та впорядкованості завдяки ухваленню та реалізації трьох ключових нормативно-правових актів: законів України «Про національну безпеку України», «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» та «Про правотворчу діяльність». Перший із цих актів окреслив основні алгоритми внутрішнього впорядкування структури законодавства про національну безпеку, другий – зафіксував спрямованість розвитку цієї структури відповідно до певних зовнішньополітичних стратегічних орієнтирів, третій – заклав техніко-юридичні засади зміцнення сталості цієї структури, уніфікувавши структурні зміни в безпековому законодавстві із трансформаціями в інших сферах правового регулювання.

Щоправда, варто наголосити, що Закон України «Про національну безпеку України» не має ієрархічно вищої юридичної сили щодо інших законів у сфері національної безпеки та не містить норм про приведення у відповідність положень інших актів до його приписів (на відміну від абз. 2 ч. 2 ст. 4 Цивільного кодексу України)¹. Отже,

¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 17.07.2025); Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство

структура законодавства про національну безпеку формується не стільки за вертикальним (ієрархічним), скільки за горизонтальним принципом – принаймні на рівні законів, які є рівними за юридичною силою. Такий підхід спростовує висновки вітчизняних учених В. Антонова [1, с. 481], О. Кобзаря та А. Бейкуна [10, с. 189] про нібито пріоритетність безпекових законів перед іншими законами, їхню підвищену стабільність тощо. Якщо й можна говорити про певний пріоритет, то лише в соціально-політичному вимірі – з огляду на підвищену увагу законодавця, держави й Українського народу як титульного носія суверенітету і джерела влади до розвитку законодавства у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану та зростання безпекових викликів. Щодо підвищеної стабільності безпекових законів, то реальна динаміка суспільних відносин у сфері безпеки, а також потреби ефективного захисту держави й суспільства від збройної агресії російської федерації, навпаки, значно активізували правотворчі процеси. Це, зокрема, підтверджується статистикою законотворчої діяльності останніх років. Крім того, безпекові детермінанти сьогодні суттєво впливають на зміст і спрямованість розвитку не лише безпекового законодавства, а й інших галузей та підгалузей національної правової системи.

Визнаючи за законами центральну роль у структурі законодавства про національну безпеку, слід водночас наголосити, що найчисленнішу групу його складників становлять підзаконні нормативно-правові акти. Це пояснюється тим, що практично кожен закон у сфері національної безпеки містить численні відсильні норми, що передбачають ухвалення підзаконних актів – президентського, урядового чи міністерського рівня. Наприклад, у профільному Законі України «Про національну безпеку України» закріплено необхідність ухвалення 19 підзаконних актів (13 указів Президента України та 6 актів Кабінету Міністрів України); у Законі України «Про оборону України» – 8 актів (5 указів Президента України та 3 актів Кабінету Міністрів України), у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» – 19 (4 указів Президента України та 15 актів Кабінету Міністрів України). При цьому в низці випадків підзаконним актам фактично відводиться роль первинного регулятора окремих відносин у сфері національної безпеки. Так, ч. 3 ст. 15-1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» встановлює, що тримання військовополонених у відповідних таборах та дільницях здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Аналогічно, ст. 18 цього ж Закону передбачає, що актом Президента України визначається порядок

України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 17.07.2025).

взаємодії військового командування та військових адміністрацій з міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади щодо забезпечення додержання правового режиму воєнного стану, захисту безпеки громадян та інтересів держави, а також підпорядкування чи оперативного підпорядкування їм інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, або їх з'єднань, військових частин, установ та організацій¹.

Поява та посилення тенденції до децентралізації структури безпекового законодавства виявляється в чисельному зростанні та урізноманітненні нормативно-правових актів, що ухвалюються на локальному публічно-правовому рівні органами місцевого самоврядування, а також місцевими військовими адміністраціями, які в умовах воєнного стану замінюють діяльність самоврядних органів і місцевих державних адміністрацій [11, с. 238–239; 12, с. 94]. Так, згідно з положеннями ст. 8 Закону України «Про національну безпеку України» місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування у сфері управління сектором безпеки: 1) заслуховують, за потреби, доповіді посадових осіб правоохоронних органів, розташованих на відповідній території, щодо виконання вимог законодавства у сфері громадської безпеки та правопорядку; 2) взаємодіють з органами військового управління під час планування та проведення (за умов присутності цивільного населення) потенційно небезпечних заходів; 3) інформують громадськість, зокрема через медіа, про свою діяльність у виконанні завдань, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони². Водночас простежується виразна тенденція до зростання ваги актів місцевого самоврядування в системі безпекового законодавства.

Одним із найбільш показових інституційних викликів у системі державного управління України в умовах воєнного стану є ситуація навколо Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з підтримки сектору безпеки і оборони України» (ухвалений Верховною Радою 18 червня 2024 року як Закон № 3812-IX)³. Попри

¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 17.07.2025).

² Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 17.07.2025).

³ Парламентом прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з підтримки сектору безпеки і оборони України» / Верховна Рада

сплив річного терміну, цей нормативно-правовий акт так і не був підписаний Президентом України, що фактично залишило його у стані правової невизначеності та заблокувало реалізацію закладених у ньому новел. Закон мав на меті системно врегулювати участь органів місцевого самоврядування в підтримці сил оборони, надати їм розширені повноваження щодо затвердження відповідних програм, а також вирішити низку актуальних організаційно-кадрових питань, зокрема можливість поєднання посад голови територіальної громади та начальника військової адміністрації. Відсутність підпису глави держави не лише заморозила ці ініціативи, а й поглибила низку наявних проблем. Зокрема, органи місцевого самоврядування, які продовжують надавати фінансову та матеріальну допомогу військовим, змушені діяти у «сірій зоні» законодавства, що зберігає для них ризики притягнення до відповідальності за нецільове використання бюджетних коштів.

Додатково зберігається проблема дублювання нормативних актів органів місцевого самоврядування та військових адміністрацій у сфері національної безпеки. Хрестоматійним прикладом такої адміністративної аномалії є Київ, де одночасно функціонують Київська міська рада та Київська міська військова адміністрація. На сьогодні правова визначеність щодо співвідношення актів цих органів у сфері національної безпеки відсутня, що неминуче призводить до колізій у правозастосуванні та ускладнює належну організацію управлінських процесів [13].

Не можна не відмітити, що процес структурування законодавства про національну безпеку в Україні в останні роки відбувається під істотним впливом політичних чинників, що зумовлено тісним взаємозв'язком між забезпеченням національної безпеки та державною політикою в цій сфері. Показовими є приклади жвавих політичних дебатів, які супроводжували ухвалення низки законів, зокрема: «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року № 317-VIII, «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII, «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності в Україні релігійних організацій» від 20 серпня 2024 року № 3894-IX. Високий рівень політизації змісту цих законів зумовив їх перевірку на предмет відповідності Конституції України Конституційним Судом України. У своїх рішеннях Суд визнав закони України – «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про внесення

зміни до статті 12 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” щодо назви релігійних організацій (об’єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об’єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» та «Про забезпечення функціонування української мови як державної» – такими, що повністю відповідають Конституції України. Це остаточно зняло сумніви щодо їх чинності та ролі у структурі законодавства про національну безпеку. Зокрема, саме мотивами забезпечення національної безпеки Суд не в останню чергу керувався, ухвалюючи відповідні рішення.

Варто відзначити також таку структурну особливість законодавства про національну безпеку України, як існування в ній неklasичних для національної правової системи [14; 4, с. 78; 15, с. 10] актів, а саме стратегічних (програмних, доктринальних) документів із питань національної безпеки або актів стратегічної правотворчості. Вони відображають еволюцію уявлень вищого керівництва України про пріоритети державної політики у сфері національної безпеки, сутність і рівень загроз національним інтересам нашої держави, шляхи і засоби їх захисту тощо [16, с. 154]. Їхня юридична сила є похідною від юридичної сили актів, якими вони затверджені (схвалені). Це переважно укази Президента України та розпорядження Кабінету Міністрів України. Існування цих актів є імперативом структури безпекового законодавства внаслідок бланкетних норм Закону України «Про національну безпеку України». Саме в ньому передбачено розроблення семи стратегічних документів: Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, Стратегічного оборонного бюлетеня України, Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України, Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України та Стратегії інтегрованого управління державним кордоном України (пункти 19–25 ч. 1 ст. 1, статті 26–32 Закону). Нині всі вони розроблені та затверджені в установленому порядку. Крім того, затверджені Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року, Стратегія інформаційної безпеки, Стратегія протимінної діяльності, Стратегія продовольчої безпеки та ін. Такі документи ухвалюються з метою розроблення документів прогнозування розвитку країни та суспільних відносин у сферах національної безпеки на довготривалий період (п. 2 ч. 2 ст. 23 Закону України «Про правотворчу діяльність»¹); відображають

¹ Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20> (дата звернення: 17.07.2025).

функцію планування у сфері національної безпеки за предметними сферами; здебільшого затверджуються на підзаконному рівні актами Президента або Кабінету Міністрів України; містять визначення пріоритетів, орієнтири державної політики у відповідній сфері національної безпеки, а також загроз у цих сферах; як правило, не містять значної частини правових приписів прямої дії, обмежуючись декларативними та оціночними положеннями. Висновок про існування між ними ієрархічного зв'язку не має нормативних підстав [17, с. 245]. Водночас серйозним недоліком реалізації актів стратегічної правотворчості є відсутність механізму моніторингу і трансформації їхніх положень у норми конкретизованого характеру в інших нормативно-правових актах. У цьому сенсі стратегічні документи у сфері національної безпеки ще не виконали своєї функції бути «своєрідним планом законодавчої діяльності» [18, с. 10]. Окремо слід наголосити на швидкому розвитку ще одного складника системи законодавства про національну безпеку – міжнародних договорів із безпекових питань.

Не можна не погодитися з висновком В. Пашинського, що в умовах російської військової агресії проти України саме «оборона стає домінуючою серед видів національної безпеки» [19, с. 472], тому на передній план у структурі законодавства про національну безпеку в Україні виходить військове законодавство [19; 20], норми якого дедалі активніше проникають в інші інститути законодавства про національну безпеку. Підтвердженням цього є, зокрема, умови реалізації законів України «Про правовий режим воєнного стану», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». За таких обставин можна говорити про нову тенденцію структуризації безпекового законодавства – безпекового інтервенціонізму до інших галузей і підгалузей законодавства. Так, у парламентському та судовому законодавстві діяльність Верховної Ради України й органів судової влади значною мірою детермінується безпековими умовами [21; 22; 23]. В освітньому законодавстві з'являються норми щодо формування безпечного освітнього середовища для учасників освітнього процесу в закладах дошкільної, загальної середньої та вищої освіти. Аналогічні тенденції простежуються і в багатьох інших сферах національного законодавства.

Висновки

Ключовим вектором сучасного етапу структуризації є домінування військового законодавства, яке, з огляду на екзистенційний характер загроз, трансформувалося на ядро всієї системи безпекового законодавства. Норми законів «Про правовий режим воєнного стану», «Про оборону України», «Про мобілізаційну підготовку та

мобілізацію» та інших актів оборонної сфери набули системоутворюючого характеру, визначаючи логіку розвитку суміжних безпекових інститутів. Зафіксовано нову тенденцію, визначену як безпековий інтервенціонізм – процес активного проникнення безпекових норм та детермінант в інші, раніше автономні галузі національного законодавства. Це проявляється в модифікації норм парламентської, судової, освітньої та інших галузей права під впливом безпекових вимог, що свідчить про глибинну трансформацію всієї правової системи в умовах війни.

Аналіз компонентного складу структури засвідчив зростання ролі нетипових та локальних актів. З одного боку, підвищилися значення міжнародних безпекових угод як інструменту інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір. З іншого – загострилися проблеми правової невизначеності й колізій у діяльності органів місцевого самоврядування та військових адміністрацій, що вказує на поєднання процесів децентралізації та хаотизації правотворчості на локальному рівні.

Сучасний процес структуризації безпекового законодавства має незавершений і суперечливий характер. Він детермінований як об'єктивними викликами, так і суб'єктивними факторами, зокрема високим рівнем політизації правотворчості. Посилення нестабільності нормативного регулювання, юридичний активізм і стрімкий розвиток окремих інститутів свідчать про те, що структура безпекового законодавства перебуває у стані глибокої трансформації, остаточні контури якої визначатимуться подальшим перебігом воєнних дій та реалізацією стратегічного курсу держави.

Список бібліографічних посилань: 1. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Талком, 2017. 576 с. 2. Гончаренко Г. Повноваження органів місцевого самоврядування як суб'єктів управління сектору безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 127–131. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.22>. 3. Zahumenna Yu., Voitsikhovskiy A. Adherence to the Principle of Inviolability of Borders as a Basis International Law and Order: In the Context of the Russian-Ukrainian Armed Conflict. *JANUS.NET*. 2024. Vol. 15, No. 2. Pp. 202–226. DOI: <https://doi.org/10.26619/1647-7251.15.2.8>. 4. Хомюк Н. С. Сучасна система джерел права України: загальнотеоретичні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 217 с. 5. Кармазіна К. Ю. Механізм взаємодії джерел континентального та загального права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2011. 16 с. 6. Ортинський В. Аналіз нормативно-правової основи забезпечення економічної безпеки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 855. С. 4–12.

- 7.** Дроботов С. А. Конституційно-правове забезпечення національної безпеки в Україні. *ScienceRise: Juridical Science*. 2020. № 2 (12). С. 24–29. DOI: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.210858>. **8.** Хатнюк Ю. А. Поняття та правове забезпечення національної безпеки України. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 228–234. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10.32>. **9.** Komziuk V. T., Zahumenna Yu. O., Borko A. L., Bortnyk S. Promising directions for ensuring national security under martial law. *Lex Humana*. 2023. Vol. 15, No. 1. Pp. 509–520. **10.** Кобзар О. Ф., Бейкун А. Л. Актуальний концепт формування сучасних основ нормативно-правового забезпечення національної безпеки // *Правова наука і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 21–22 трав. 2021 р.)* / МВС України ; Сум. філія Харків. нац. ун-ту внутр. справ. Суми : Ельдорадо, 2021. С. 188–193. **11.** Демиденко В. О. Місце й роль органів місцевого самоврядування в забезпеченні національної безпеки України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 238–249. **12.** Янюк С. Територіальна оборона як протидія загрозам національній безпеці України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. № 1 (77). С. 94–99. DOI: <https://doi.org/10.35432/1993-8330appa1772019170505>. **13.** Загородній М. Військові адміністрації: повзуча централізація чи необхідний інструмент під час війни? // *ЧЕСНО : сайт*. 22.10.2023. URL: <https://www.chesno.org/post/5792/> (дата звернення: 17.07.2025). **14.** Берназюк І. М. Конституційно-правовий статус та механізми реалізації стратегічних (програмних) актів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2017. 39 с. **15.** Зубко Г. Ю. Засади формування стратегічної правотворчості в Україні. *Правові новели*. 2019. № 7, т. 3. С. 10–20. **16.** Шевченко О. А. Еволюція стратегій національної безпеки України протягом років незалежності крізь призму забезпечення економічної безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 65. С. 152–159. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.28>. **17.** Харченко Н. Стратегічні правові акти України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 242–246. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.41>. **18.** Берназюк І. М. Концептуальні підходи до визначення стратегічної правотворчості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 23. С. 8–10. **19.** Пашинський В. Й. Адміністративно-правове забезпечення оборони України: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 520 с. **20.** Сокуренько В. В. Публічне адміністрування сферою оборони в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 574 с. **21.** Кириченко Ю., Чоудрі С. Парламент України у воєнний час. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 2. С. 59–63. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2022.6>. **22.** Зозуля О. І. Особливості організації роботи Верховної Ради України в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 70–75. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.9>. **23.** Федоренко Т. В.

Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. *Сучасний науковий журнал*. 2023. № 1 (1). С. 46–51. DOI: <https://doi.org/10.36994/2786-9008-2023-1-6>.

Надійшла до редакції 23.07.2025

Прийнята до опублікування 29.08.2025

Zahumenna Yu. O. Contemporary Vectors of Structuring Ukraine's security legislation under martial law: theoretical and legal analysis

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the structure of Ukraine's national security legislation, identifies key trends (vectors) and problems in its development under martial law. The aim of the work is to form a comprehensive scientific description of the structure based on a systematic approach. It has been proved that the complication of the structure of security legislation is objective and inevitable, which is projected onto the sphere of law enforcement. The author's concept of the current stage of structuring security legislation as a dynamic, contradictory and multifactorial process is substantiated, and the author's definitions of the concepts of "structure of national security legislation" and "structuring of national security legislation" are formulated. The main components of the structure of security legislation are analysed, and the role and place of the Constitution of Ukraine, laws, subordinate regulatory legal acts, international treaties and "non-classical" acts of strategic law-making in it are determined. It has been established that at the level of laws, its structure is formed mainly according to a horizontal rather than a hierarchical principle, and the thesis about the legal priority of security laws over others has been refuted. The key vectors of development of security legislation, which have been shaped by full-scale aggression, have been identified and characterised, including the dominance of military legislation and the author's term "security interventionism" to denote the penetration of security norms into other areas of law. The main problems of the current stage of structuring, related to legal uncertainty, conflicts and instability of regulatory regulation, are outlined. Conclusions have been drawn regarding the unfinished nature of this process, its intensification and significant determination by military threats, which determines the prospects for further improvement.

Keywords: security legislation, structure of legislation, structuring, martial law, national security, sources of law, security interventionism, military legislation.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9:37.091.33

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.20>

Анастасія Костянтинівна Базиленко,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна» (м. Київ),
кафедра психології, соціальної роботи та педагогіки (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0002-6681-0300>,

e-mail: bazilenkona@gmail.com;

Ірина Вікторівна Кущенко,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна» (м. Київ),
кафедра психології, соціальної роботи та педагогіки (завідувач);*

 <https://orcid.org/0009-0003-2215-6006>,

e-mail: imasljanikova@ukr.net;

Ірина Микитівна Марчук,

*магістр психології,
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна» (м. Київ),
кафедри психології, соціальної роботи та педагогіки;*

 <https://orcid.org/0009-0008-4607-9478>,

e-mail: aranjuez3006@gmail.com

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ЯК ПРЕВЕНЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВЧИТЕЛІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Статтю присвячено дослідженню резильєнтності як чинника запобігання емоційному вигоранню вчителів, які працюють в умовах дистанційного навчання. Розглянуто психологічні аспекти професійного вигорання педагогів, особливості їхньої адаптації до нових умов роботи і роль резильєнтності в підтриманні професійного добробуту. Проведено емпіричне дослідження емоційного вигорання, резильєнтності та життєстійкості вчителів, здійснено статистичну обробку результатів. Визначено, що дистанційне навчання має як переваги, так і виклики. Зазначено, що адаптація до онлайн-формату зменшує рівень стресу, проте вигорання залишається актуальною проблемою.

Ключові слова: резильєнтність, емоційне вигорання, дистанційне навчання, вчителі, психологічна адаптація.

Постановка проблеми

Емоційне вигорання – серйозна проблема, пов'язана з виснаженням емоційних ресурсів і втратою мотивації внаслідок тривалого стресу та нестачі психологічної підтримки. У 2019 році термін «*burnout*» було офіційно включено до 11-го видання Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-11) як професійний феномен. У цьому документі зазначено, що вигорання є синдромом, який розвивається внаслідок хронічного робочого стресу, з яким не вдалося ефективно впоратися.

Нині це поняття широко вивчається в науковій літературі з урахуванням різних чинників, що можуть сприяти його розвитку, таких як культурні відмінності, соціальні умови, міжособистісні стосунки та індивідуальні особливості особистості.

Перехід до дистанційного навчання вимагає не лише опанування нових технологій, а й перебудови звичних підходів до викладання, комунікації з учнями та організації навчального процесу. Цей досвід засвідчив, що гнучкість і готовність до змін є ключовими навичками в сучасному світі.

Однак така інтенсивна адаптація пов'язана з високим емоційним навантаженням, яке може призвести до вигорання. Постійна взаємодія через екран, зниження особистої залученості та необхідність одночасно виконувати функції педагога, IT-фахівця і психолога становлять серйозні виклики для вчителів. Емоційне вигорання проявляється у вигляді втоми, почуття відчуження від роботи і втрати мотивації [1, с. 30].

Розвиток резильєнтності стає одним з ефективних інструментів профілактики вигорання. Резильєнтність допомагає вчителям долати стрес і знаходити ресурси для професійного та особистісного зростання. Регулярна робота над усвідомленням власних емоцій, зміцненням навичок саморегуляції та пошук підтримки у професійній спільноті сприяють збереженню мотивації.

Актуальність дослідження полягає в тому, що аналіз резильєнтності як чинника, який впливає на емоційне вигорання вчителів в умовах онлайн-навчання, відповідає сучасним викликам освіти та має прикладне значення для профілактики професійного вигорання.

Стан дослідження проблеми

Спочатку поняття емоційного вигорання ґрунтувалося на спостереженнях психологів і дослідників, які працювали з фахівцями, що опікуються людьми, – медичними працівниками та вчителями. Втома, відчуження та зниження мотивації були виокремлені як ключові ознаки цього стану [2, с. 147]. Робота без перерв і особистого

часу, прагнення до надмірної залученості в усі процеси, трудового ізолязму, відсутність помітних результатів і високе робоче навантаження – все це найчастіше призводить до емоційного вигорання [3, с. 365]. Із часом розуміння цього явища розширилося, охоплюючи різні сфери життя – бізнес, освіту та навіть особисті стосунки.

Науковці досліджували зміни в педагогічній практиці викладачів, які перейшли на вимушений онлайн-формат роботи у зв'язку з пандемією COVID-19 [4, р. 269]; вивчали наслідки емоційного вигорання для поведінки вчителів, зокрема зниження їхнього авторитету та зменшення довіри з боку учнів [5, р. 711]; аналізували вплив організаційної ідентичності на емоційне вигорання [6]; розглядали емоційний інтелект як важливий чинник, що сприяє емоційному добробуту вчителів і допомагає знижувати рівень вигорання [7, р. 66]; а також досліджували роль рефлексії, критичного мислення та психологічних механізмів захисту для підтримки емоційної стійкості вчителів [8, с. 17; 9, с. 38].

Низка вітчизняних учених займається вивченням резильєнтності. Зокрема, Г. Лазос розробляла теоретико-методологічну модель резильєнтності [10, с. 82]; О. Чиханцова досліджувала особливості розвитку резильєнтності в ситуаціях невизначеності [11, с. 38]; О. Кокун і Т. Мельничук вивчали спільне та відмінне між поняттями «резильєнтність» і «життєстійкість» [12].

Проте детальний аналіз резильєнтності як чинника, що впливає на емоційне вигорання вчителів в умовах онлайн-навчання та має прикладне значення для профілактики професійного вигорання, досі не проводився, що й зумовило вибір теми цього дослідження.

Мета і завдання дослідження

У цьому дослідженні ми ставимо перед собою *мету* проаналізувати вплив резильєнтності на запобігання емоційному вигоранню вчителів в умовах дистанційного навчання. *Завданнями* дослідження є: здійснити теоретичний аналіз проблеми емоційного вигорання вчителів у психологічній літературі; охарактеризувати особливості прояву цього явища в умовах дистанційного навчання; проаналізувати резильєнтність як чинник запобігання емоційному вигоранню педагогів; підібрати психодіагностичні методики для вивчення емоційного вигорання вчителів; провести емпіричне дослідження та здійснити аналіз його результатів.

Наукова новизна дослідження

Досліджено взаємозв'язок резильєнтності з рівнем емоційного вигорання педагогів та впливу окремих психологічних чинників на запобігання цьому явищу.

Виклад основного матеріалу

Розвиток досліджень у психології, соціології та медицині спричинив появу численних моделей і теорій, які пояснюють природу та

механізми емоційного вигорання. Сучасне розуміння цього явища є комплексним, враховуючи як психологічні, так і соціокультурні аспекти [12].

Нами було розглянуто такі теорії емоційного вигорання: теорія стрес-адаптації Г. Сельє [13]; теорія ресурсної дефіцитності; теорія ролєвих вимог; трифакторна модель К. Масlach [14].

Емоційне вигорання має серйозні наслідки, зокрема: фізичні (втома, порушення сну, зниження імунітету, проблеми із серцево-судинною системою, часті головні болі та порушення травлення); соціально-психологічні (песимізм, зниження самооцінки, тривожність, депресія, агресивність, зниження здатності до емоційної регуляції); когнітивні (зниження інтересу до нових ідей, труднощі з прийняттям рішень, байдужість до роботи).

Зміни в поведінці вчителів проявляються в запізненнях, ухилянні від відповідальності, зниженні стандартів навчання та погіршенні дисципліни в класі. Це призводить до втрати авторитету вчителя та зменшення довіри з боку учнів, що негативно впливає на ефективність навчального процесу. Педагоги зі стажем 10–15 років демонструють найвищий рівень емоційного вигорання, що часто пов'язане із кризою середнього віку. У вчителів із меншим стажем цей феномен може бути зумовлений невідповідністю між очікуваннями та реальністю професійної діяльності, а в педагогів старшого віку – віковими особливостями та переосмисленням сенсу праці. Водночас учителі віком 50–55 років можуть відчувати нове творче піднесення після подолання цих труднощів.

Жінки частіше схильні до емоційного вигорання, ніж чоловіки. Педагоги-інтроверти, які мають схильність до концентрації на професійній діяльності, відчувають емоційний дискомфорт через невідповідність своїх індивідуальних якостей вимогам комунікації на роботі. Страх втратити роботу також додає стресу.

Організаційна ідентичність, що визначає емоційний зв'язок з установою, у якій працює педагог, впливає на залученість і продуктивність. Вчителі із зовнішнім локусом контролю мають вищий рівень вигорання, але сильна організаційна ідентифікація може зменшити цей ефект [6, р. 19].

Самоефективність учителя та рефлексія сприяють подоланню вигорання, оскільки допомагають зберігати емоційну стійкість і підтримувати професійну ефективність [8, с. 16]. Психологічні механізми захисту, такі як еготизм і ретрофлексія, дозволяють відновлювати ресурси й підтримувати емоційну стійкість [9, с. 37]. Емоційний інтелект є важливим фактором, що сприяє емоційному добробуту вчителів і допомагає зменшити рівень вигорання [7, р. 67].

Цифровізація освіти призвела до значних змін, які впливають на методики викладання, роль педагога та оцінювання знань [15, с. 258].

Онлайн-освіта дозволяє підвищити ефективність навчання, однак для успішної роботи вчителі повинні володіти цифровими компетенціями та бути готовими до безперервного навчання і адаптації [13].

Недостатній досвід використання цифрових технологій, технічні труднощі, підвищене навантаження та стрес, зокрема через необхідність постійної взаємодії з учнями та їхніми запитами, можуть впливати на психічний стан педагогів, а також на їхнє фізичне здоров'я [16, с. 286]. Дистанційне навчання також ускладнюється обмеженою взаємодією між викладачем і учнями, що посилює стрес і тривогу через відсутність зворотного зв'язку [17, с. 85].

Вчителі, працюючи вдома, також стикаються з додатковими труднощами, зокрема з необхідністю одночасного виконання сімейних обов'язків, що посилює емоційне навантаження та розмиває межу між роботою й особистим життям [18, с. 108].

Багато педагогів все ж змогли адаптуватися до нової реальності. Окрім викликів, вони виявили й можливості завдяки таким інноваціям, як гейміфікація, імерсивна реальність і штучний інтелект [19, с. 33].

Резильєнтність – це здатність зберігати якість життя, долати труднощі, підтримувати психічне здоров'я та відновлювати внутрішню гармонію після криз. Вона дозволяє досягати цілей попри стрес і тиск [20, с. 92]. Ключовими компонентами резильєнтності є цілеспрямованість, емоційна рівновага, наполегливість, аналітичне мислення, здатність до співпраці і турбота про фізичне здоров'я. Резильєнтні люди вирізняються такими рисами, як здатність до емоційного самоконтролю, віра у власну спроможність змінювати ситуацію та позитивне ставлення до вирішення проблем. Вони також цінують соціальні зв'язки та підтримку з боку оточення [11, с. 37; 12].

Резильєнтність відіграє важливу роль у здатності адаптуватися до стресових ситуацій, зокрема через правильний баланс між контролем і відсутністю контролю [10, с. 81]. Важливими елементами для розвитку резильєнтності є самосвідомість, саморегуляція та розвиток впевненості. Для педагогів особливо важливим є вміння усвідомлювати свої емоційні стани у стресових ситуаціях, що є ключовим елементом їхньої стійкості перед труднощами [21, с. 41].

Вигорання формується під впливом зовнішніх (зміст роботи, умови, організація) і внутрішніх (фізіологічні процеси, професійні навички, психологічні особливості) чинників. Поєднання якісних і кількісних методів забезпечує комплексний аналіз цього явища.

Нами було обрано такі діагностичні методики: авторське глибоке інтерв'ю – для виявлення переконань, труднощів та мотивації учасників; авторську анкету для з'ясування особистісних характеристик респондентів; методику В. Бойка для оцінювання вигорання на

різних етапах розвитку; методика О. Рукавішнікова для аналізу взаємодії, особистісних характеристик та мотивації; опитувальник К. Маслач (у версії Н. Водоп'янової) для швидко визначення рівня професійного вигорання; шкалу резильєнтності Коннора – Девідсона-10 для оцінювання адаптивних здібностей, важливих для профілактики вигорання; опитувальник професійної життєстійкості для визначення стійкості до стресових чинників у професійній діяльності.

Резильєнтність і життєстійкість є взаємопов'язаними, але перша пов'язана з активним подоланням труднощів, а друга – зі здатністю зберігати баланс у стресових умовах. Включення цих характеристик у дослідження дозволяє глибше зрозуміти механізми протидії вигоранню.

Глибинне інтерв'ю пройшли 10 жінок різного віку з-поміж учителів загальноосвітніх шкіл. Основними критеріями відбору були наявність педагогічного досвіду та готовність до участі в дослідженні.

Результати якісного дослідження засвідчують, що онлайн-формат навчання має як переваги, так і виклики для педагогів. До основних проблем належать: зниження мотивації учнів; складнощі з об'єктивністю оцінювання; збільшення часу на підготовку до занять і перевірку робіт; відсутність чіткого поділу між робочим та особистим часом; брак живого контакту з учнями та колегами. Ці чинники значно впливають на емоційний стан педагогів, особливо старших вікових груп, які більше зосереджуються на об'єктивності результатів. Водночас онлайн-формат надає такі переваги: економія часу завдяки відсутності потреби у фізичній присутності; зменшення фізичного і психологічного навантаження; гнучкість графіку; легкість у підтриманні дисципліни під час занять. Молодші педагоги більше цінують можливості креативності і технологічного розвитку, які відкриває онлайн-освіта.

На початкових етапах переходу на онлайн-формат педагоги зазнавали стресу, однак згодом більшість із них змогли адаптуватися. Це проявляється в освоєнні технічних аспектів роботи, розробленні нових стратегій викладання, адаптованих до віртуального середовища, а також у зниженні рівня тривожності та стресу завдяки вдосконаленню підходів до дистанційного навчання.

В опитуванні за обраними методикам взяли участь 40 респондентів, які через гугл-форму заповнили авторську анкету для з'ясування особистісних характеристик респондентів (див. рис. 1).

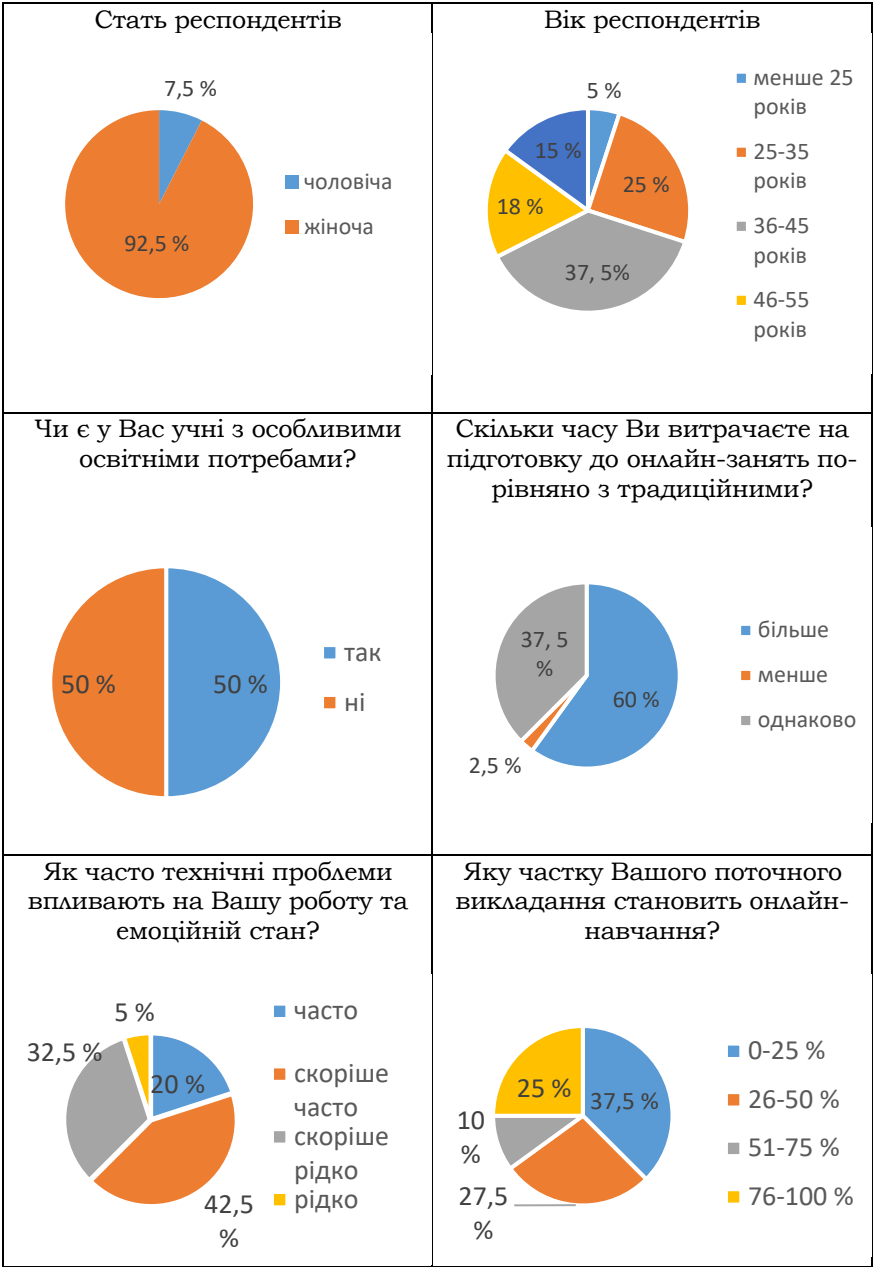

Рис. 1. Відповіді респондентів на авторську анкету

Розглянемо результати за методикою В. Бойка, яка допомагає не лише оцінити рівень вигорання, а й визначити його етапи. Це дає змогу підібрати індивідуальний підхід для подолання цього стану (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл респондентів відповідно до стадії формування фази або симптому

Симптом або фаза	Кількість респондентів, %		
	Не сформовано	Формується	Сформовано
Фаза «Напруга»	95	5	0
Переживання психотравмуючих обставин	62,5	17,5	20
Незадоволеність собою	100	0	0
Загнаність у кут	90	7,5	2,5
Тривога і депресія	42,5	17,5	40
Фаза «Резистенція»	55	27,5	17,5
Неадекватне вибіркове емоційне реагування	45	20	35
Емоційно-моральна дезорієнтація	82,5	17,5	0
Розширення сфери економії емоцій	55	17,5	27,5
Редукція професійних обов'язків	40	20	40
Фаза «Виснаження»	72,5	7,5	20
Емоційний дефіцит	85	15	0
Емоційне відчуження	57,5	25	22,5
Особистісне відчуження (деперсоналізація)	57,5	17,5	25
Психосоматичні та психовегетативні порушення	52,5	25	22,5

Фаза «Напруга» не сформована, що може свідчити або про знижену чутливість до стресу, або про ефективні стратегії його подолання.

Фаза «Резистенція» виражена найбільше (27,5 % респондентів – у процесі формування, 17,5 % – сформовано). Для неї характерні такі основні прояви вигорання:

- скорочення професійних обов'язків, тобто зменшення роботи, яка потребує емоційного залучення (40 % – сформовано, 20 % – у процесі формування);
- вибіркове емоційне реагування, що означає обмеження емоційної віддачі (35 % – сформовано, 20 % – у процесі формування);

– емоційна економія, яка проявляється у зменшенні емоційної взаємодії навіть в особистому житті (27,5 % – сформовано, 17,5 % – у процесі формування).

Фаза «Виснаження»: 20 % – сформовано та 7,5 % – у процесі формування, що свідчить про зниження ресурсів. Основні симптоми:

– відчуженість, тобто зменшення інтересу до людей (25 % – сформовано, 17,5 % – у процесі формування);

– психосоматичні порушення, які проявляються на фізичному та психічному рівнях (22,5 % – сформовано, 25 % – у процесі формування);

– емоційне відчуження, що призводить до втрати емоційного залучення у професійну діяльність (22,5 % – у процесі формування, 20 % – сформовано).

У таблицях 2 і 3 представлені результати за методиками О. Рукавишнікова та К. Маслач.

Таблиця 2

Результати дослідження за методикою О. Рукавишнікова

Назва компонента методики	Розподіл респондентів за рівнями інтенсивності прояву компонентів методики, %				
	Вкрай низький	Низький	Середній	Високий	Вкрай високий
Психоемоційне виснаження	2,5	12,5	37,5	32,5	15
Особистісне віддалення	0	7,5	32,5	25	35
Професійна мотивація	0	0	0	5	95
Індекс психічного вигорання	0	0	27,5	22,5	50

Таблиця 3

Результати дослідження за методикою К. Маслач

Назва компонента методики	Розподіл респондентів за рівнями прояву вигорання, %		
	Низький	Середній	Високий
Емоційне виснаження	30	30	40
Деперсоналізація	30	27,5	42,5
Редукція особистих досягнень	17,5	52,5	30

Дослідження показало, що три методики дають схожі результати та взаємно посилюють одна одну. Вони дозволяють побачити професійне вигорання з різних боків, але головний висновок залишається незмінним – основне навантаження припадає на фазу «Резистенція», яка поступово переходить у фазу «Виснаження».

За результатами дослідження ми бачимо, що в більшості респондентів фіксується високий рівень емоційного виснаження. Це підтверджують всі три методики:

- за методикою К. Маслач 40 % респондентів мають високий рівень виснаження;

- за методикою О. Рукавишнікова майже 70 % досліджуваних мають середній або високий рівень;

- за методикою В. Бойка така ж тенденція проявляється у фазі «Виснаження», коли для людей характерне емоційне відчуження (25 % – у процесі формування та 22,5 % – сформовано), деперсоналізація (17,5 % – у процесі формування, 25 % – сформовано) і навіть фізичні симптоми (25 % – у процесі формування та 22,5 % – сформовано).

Усі методики фіксують емоційне віддалення від оточення:

- за методикою К. Маслач це виявляється як деперсоналізація – 42,5 % респондентів;

- за методикою О. Рукавишнікова – як особистісне віддалення, яке також має високі показники (35 %);

- за методикою В. Бойка схожий процес позначений як особистісне відчуження, яке в 17,5 % респондентів перебуває у процесі формування та у 25 % – сформовано.

Це свідчить про те, що люди емоційно закриваються, зменшують контакти, накопичують роздратування, що є природним кроком на шляху до виснаження.

За результатами методики О. Рукавишнікова професійну мотивацію зберігають 95 % респондентів. Водночас практично всі мають високі та вкрай високі значення індексу емоційного вигорання. Тобто висока мотивація сама по собі не захищає від вигорання – навпаки, саме найбільш залучені люди часто вигорають найсильніше. Вони працюють на межі, не помічаючи, як поступово втрачають ресурси.

Таким чином, отримані дані дають нам цілісну картину: професійне вигорання – це не одномоментний стан, а поступовий перехід від боротьби до виснаження.

Далі розглянемо, як розподілилися результати опитування учасників за методикою Шкала резильєнтності Коннора – Девідсона-10 (див. табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл респондентів за рівнем розвитку резильєнтності

Рівень розвитку	Низький	Нижче середнього	Середній	Вище середнього	Високий
Кількість респондентів, %	12,5	25	37,5	15	10

Розподіл балів від 14 до 40 (з максимальним значенням 40) свідчить про значні відмінності у рівнях резильєнтності. Більшість респондентів перебувають на середньому рівні (37,5 %).

Розглянемо, як розподілилися результати опитування учасників за опитувальником професійної життєстійкості (див. табл. 5).

Таблиця 5

Розподіл респондентів за рівнем розвитку життєстійкості

Рівень розвитку	Низький	Нижче за середній	Середній	Вище за середній	Високий
Значення, %	30	17,5	27,5	20	5

Майже третина (30 %) респондентів мають низький рівень життєстійкості, що може свідчити про недостатню здатність долати стрес і протистояти життєвим труднощам. Ці учасники дослідження, імовірно, зазнають труднощів при зіткненні з проблемами і можуть потребувати підтримки для покращення своїх стратегій подолання.

Рівень життєстійкості нижче за середній демонструють 17,5 % учасників дослідження, що вказує на наявність деяких ресурсів для адаптації, але їх може не вистачити в особливо напружених ситуаціях. Вони можуть зіштовхуватися зі стресом частіше, ніж хотілося б, і для них може бути корисним розвиток додаткових навичок, що допомагають стабілізувати емоційний стан.

Середній рівень життєстійкості, який є у 27,5 % учасників дослідження, свідчить про нормальну здатність долати помірні труднощі. Ці респонденти, імовірно, доволі стійкі в повсякденному житті, хоча за умов сильного або тривалого стресу можуть відчувати нестачу ресурсів.

Респонденти із життєстійкістю рівня вище за середній (20 %) демонструють гарні навички адаптації та гнучкості. Вони зазвичай здатні долати труднощі та повертатися до емоційної рівноваги після стресових подій, мають міцні ресурси, що дозволяє їм відносно спокійно долати стреси.

Лише невелика частина респондентів має високий рівень життєстійкості (5 %). Ці люди мають відмінні здібності до подолання криз

і стресів, а також сильні внутрішні ресурси, які підтримують їх навіть у найважчих ситуаціях. Вони можуть бути прикладом того, як ефективно долати труднощі та зберігати внутрішній баланс.

Висновки

Дослідження синдрому емоційного вигорання вчителів на теоретичному та практичному рівнях відбувалося у багатьох країнах, зокрема й в Україні. Цей синдром впливає на професійну ефективність і якість особистого життя вчителів. Важливо продовжувати дослідження в цій галузі, щоб глибше зрозуміти природу цього явища та розробити більш ефективні методики допомоги тим, хто стикається з емоційним вигоранням.

Встановлено, що емоційне вигорання виникає через зовнішні чинники, а також як оборонний механізм від стресу. Цей синдром найчастіше стосується людей із високим рівнем емпатії.

Емоційне вигорання вчителів у контексті дистанційного навчання має серйозні наслідки: фізичні проблеми, негативні зміни в емоціях, труднощі у підтриманні здорових стосунків та комунікації з колегами й учнями.

Розглянуто психологічні особливості вчителів у контексті емоційного вигорання. Встановлено, що вони схильні до вигорання, часто мають високі стандарти, перфекціонізм, труднощі в управлінні стресом та низьке почуття власної цінності. Дослідження показало важливість саморефлексії та внутрішнього контролю для ефективного управління емоційним вигоранням.

Резильєнтність є ключовим фактором у профілактиці емоційного вигорання. Вона допомагає адаптуватися до стресових ситуацій і зберігати емоційну рівновагу. Підтримка резильєнтності через самозбереження, рефлексію та сприятливе робоче середовище знижує ризик вигорання і сприяє довгостроковій професійній ефективності.

Результати емпіричного дослідження показали, що дистанційне навчання має як переваги (гнучкість, економія часу), так і виклики (зниження мотивації учнів, збільшення навантаження). Виявлено помірний зворотний зв'язок між рівнем емоційного вигорання (за методиками В. Бойка та О. Рукавишнікова) та резильєнтністю. Це свідчить про те, що педагоги з вищим рівнем резильєнтності менше схильні до вигорання. Отже, резильєнтність може виконувати захисну функцію, знижуючи ризик емоційного виснаження.

Адаптація до онлайн-формату зменшила стрес, але вигорання залишається проблемою, зокрема у фазах «Резистенція» (45 % респондентів) і «Виснаження» (27,5 %). Резильєнтність знижує вигорання, хоча її середній рівень у більшості учасників дослідження вказує на

необхідність подальшого розвитку. Більшість респондентів (75 %) перебувають на низькому, нижче середнього та середньому рівнях резильєнтності. Це вказує на потребу в заходах, спрямованих на її розвиток із метою профілактики вигорання.

Отже, у подальших наукових розвідках заплановано розроблення та апробація програми розвитку резильєнтності вчителів, спрямованої на зниження рівня їхнього емоційного вигорання, формування психологічної гнучкості, усвідомлення власних ресурсів та управління емоціями.

Список бібліографічних посилань: 1. Козубай Л. Адаптація освітнього процесу під час дистанційного та змішаного навчання. *Педагогічний вісник Поділля*. 2022. № 3. С. 29–31. 2. Максимчук Г. М. Використання п'ятикрової моделі Носсрата Пезешкіана для профілактики емоційного вигорання у педагогів в умовах дистанційного навчання. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 44, т. 1. С. 146–149. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/44/1.29>. 3. Яцук Н. В., Федорова О. С. Емоційне вигорання як наслідок стресу на роботі та сучасні засоби боротьби з ним // Diversity and Inclusion in Scientific Area : Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference (Warsaw, Poland, January 26–28, 2023). Warsaw : Ceac Polonia, 2023. Pp. 364–370. 4. Dorfsman M., Horenczyk G. The coping of academic staff with an extreme situation: The transition from conventional teaching to online teaching. *Education and Information Technologies*. 2022. Vol. 27. Pp. 267–289. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10675-0>. 5. Homeo R. C. Effects of Teacher Burnout on their Credibility. *International Journal of Research Publication and Reviews*. 2023. Vol. 4, No. 3. Pp. 709–719. DOI: <https://doi.org/10.55248/gengpi.2023.32015>. 6. Altınay Z., Bicientürk B. Constructing Sustainable Learning Ecology to Overcome Burnout of Teachers: Perspective of Organizational Identity and Locus of Control. *Sustainability*. 2023. Vol. 15, Iss. 24. DOI: <https://doi.org/10.3390/su152416930>. 7. Begum F., Hazra J., Sultana M. Are Emotional Intelligence and Resilience Predicting Burnout among School Teachers? *Canadian Journal of Educational and Social Studies*. 2024. Vol. 4, No. 1. Pp. 63–74. DOI: <https://doi.org/10.53103/cjess.v4i1.212>. 8. Гандзілевська Г. Б., Костюшко І. В. Педагогічна рефлексія учителів початкової школи крізь призму критичного мислення. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 3 (56). С. 14–20. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-56-3-14-20>. 9. Гандзілевська Г. Б., Кондратюк В. В. Ресурси та бар'єри інформаційно-психологічної безпеки вчителів початкових класів в умовах онлайн-навчання: резильєнтний підхід. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. 2021. Вип. 12. С. 35–40. DOI: <https://doi.org/10.25264/2415-7384-2021-12-35-40>. 10. Лазос Г. П. Теоретико-методологічна модель резильєнтності як основа побудови психотехнології її розвитку. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2019.

- № 2–3 (17). С. 77–89. DOI: <https://doi.org/10.31108/2.2019.3.17.9>.
- 11.** Чиханцова О. А. Розвиток резильєнтності особистості в ситуаціях невизначеності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2023. Т. 34 (73), № 1. С. 35–40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/07>.
- 12.** Кокун О. М., Мельничук Т. І. Резильєнс-довідник : практ. посіб. Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 25 с.
- 13.** Радченко О. М. Теорія стресу та філософські погляди Ганса Сельє: значення для сучасної медицини. *Здоров'я України 21 сторіччя*. 2022. № 15–16 (532–533). С. 29. URL: https://health-ua.com/newspaper/med_gaz_zu/71323-medichna-gazeta-zdorovya-ukrani-21-storchchya--1516-532533-2022-g (дата звернення: 07.06.2025).
- 14.** Олійник М. Дослідження синдрому вигорання. КІТ-орієнтована модель допомоги при емоційному вигоранні. Львів, 2021. 21 с.
- 15.** Шульга А., Дідух В. Можливості дистанційної освіти в педагогіці партнерства. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 29, т. 4. С. 256–262. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/29.209685>.
- 16.** Варивода К. С. Психогієна професійної діяльності викладача в умовах дистанційного навчання. *Editorial board*. 2021. Т. 3, № 9. С. 284–288.
- 17.** Цюман Т., Нагула О., Адамська З. Психологічні умови резильєнтності педагога в період воєнного стану. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2022. № 38 (2). С. 83–89. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2022.3813>.
- 18.** Льошенко О., Кондратьєва В. Діагностика, профілактика, корекція синдрому «емоційного вигорання». *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки*. 2021. Вип. 10. С. 105–112. DOI: <https://doi.org/10.30970/PS.2021.10.15>.
- 19.** Малицька І. Д. Тенденції розвитку освітніх технологій: прогноз на 2024 рік. Розбудова інформаційно-цифрового середовища закладів загальної середньої освіти: стан і перспективи. *Інформаційний бюлетень*. 2023. № 4. С. 31–39.
- 20.** Потапов С. О. Проблема резильєнтності в сучасній психології. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 90–95. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-12>.
- 21.** Вірна Ж. П., Брагіна К. І. Емоційний інтелект у смисловому локусі професіоналізації особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2021. № 2 (8). С. 38–43.

Надійшла до редколегії 11.06.2025

Прийнята до опублікування 24.07.2025

Bazilenko A. K., Kushchenko I. V., Marchuk I. M. Resilience as Prevention of Emotional Burnout Among Teachers in Distance Learning Conditions

The article is devoted to the study of resilience as a factor in preventing emotional burnout among teachers working in distance learning environments. The transition to distance learning requires not only mastering new technologies, but also restructuring familiar approaches to teaching, communicating with students, and organising the educational process. This experience has shown that flexibility and readiness for change are key skills in today's world. At the same time, such intensive adaptation is associated with high emotional stress, which can lead to professional burnout.

The relevance and novelty of the study lie in the fact that the analysis of resilience as a factor influencing the emotional burnout of teachers in the context of online learning corresponds to the current challenges of education and has practical significance for its prevention. Resilience and vitality are interrelated concepts, but the former involves actively overcoming difficulties, while the latter involves the ability to maintain inner balance under stressful conditions. The inclusion of these characteristics in the study provided a deeper understanding of the mechanisms for counteracting professional burnout.

It has been established that distance learning has both advantages (flexibility, time savings) and problems (decreased student motivation, increased workload). Adaptation to the online format has helped reduce stress levels, but professional burnout remains a pressing issue. Resilience reduces burnout, although its average score among most participants indicates a need for further development. Resilience helps teachers not only to overcome stress, but also to find internal resources for professional and personal growth. Regular work on awareness of one's own emotions, development of self-regulation skills, and seeking support in the professional environment contribute to maintaining motivation and energy.

Keywords: resilience, emotional burnout, distance learning, teachers, psychological adaptation.

УДК 159.9:351.74(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.21>

Вадим Іванович Барко,

*доктор психологічних наук, професор,
Національна академія Національної гвардії України (м. Харків),
науково-дослідний центр службово-бойової
діяльності Національної гвардії України,
науково-дослідна лабораторія морально-психологічного
супроводження службово-бойової діяльності
Національної гвардії України (головний науковий співробітник);*

 <https://orcid.org/0000-0003-4962-0975>,
e-mail: barkoua@ukr.net;

Олена Олександрівна Євдокімова,

*доктор психологічних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5,
кафедра соціології та психології (завідувач);*

 <https://orcid.org/0000-0003-4211-7277>,
e-mail: elena25eva@gmail.com;

Дарина Володимирівна Остапович,

*Інститут психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України (аспірантка), м. Київ;*

 <https://orcid.org/0000-0002-9186-0801>,
e-mail: DashaVO@ukr.net

ПРОФЕСІЙНА ЖИТТЕСТІЙКІСТЬ КЕРІВНИКІВ ОРГАНІВ І ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ РІВНЕМ І СТРУКТУРОЮ ЇХНІХ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ

У статті представлено комплексний аналіз проблематики професійної життєстійкості керівників органів і підрозділів Національної поліції України середньої ланки. Наголошено, що професійна життєстійкість є системною особистісно-професійною особливістю, яка формується у фахівця впродовж професійного життя і виявляється у певному рівні включеності у професійну діяльність, контролі над нею та прийнятті професійних викликів. В умовах воєнного стану професійна життєстійкість керівника забезпечує опір агресивному середовищу, оптимальну адаптацію до наявних життєвих умов і здатність долати перешкоди. Виявлено значущі кореляційні зв'язки між показниками професійної життєстійкості та психологічними особливостями, які є важливими для успішності службової діяльності керівників. Зокрема, встановлено зв'язки з індексами самоздійснення, самооефективності, ментального здоров'я, мотивації,

стійкості до стресу, а також із факторами опитувальника «Великої п'ятірки», такими як екстраверсія, нейротизм, сумлінність, поступливість і відкритість до досвіду. Описані у дослідженні психологічні чинники розвитку професійної життєстійкості та впливу на неї можуть бути покладені в основу заходів із психофізіологічного забезпечення професійної ефективності керівників поліції в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій.

Ключові слова: професійна життєстійкість, самоздійснення, самоефективність, ментальне здоров'я, мотивація, стресостійкість, опитувальник «Великої п'ятірки».

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Із початком російського вторгнення в Україну у 2014 році і повномасштабної війни у 2022 році перед суспільством дуже гостро стало питання життєстійкості особистості. Життєстійкість для українців – це не лише пошук психологічних ресурсів для подолання життєвих і професійних труднощів, а й вихід за межі буденного життя, збереження стійкості у стані крайнього психологічного й фізичного виснаження. Проблема життєстійкості стала однією з провідних у сучасній психології. Особливо актуальною вона є для працівників і керівників правоохоронних органів, що зумовлено як підвищеною стресогенністю їхньої діяльності, так і надзвичайно важливою суспільною роллю, яку вони відіграють у кризових умовах.

Науковці зазначають, що професійна життєстійкість є системною особистісно-професійною особливістю, яка формується у фахівця впродовж професійного життя і виявляється у певному рівні включеності у професійну діяльність, контролі над нею та прийнятті професійних викликів, і забезпечує його здатність протистояти несприятливим обставинам в роботі, запобігаючи розвитку професійної дезадаптації, розладам здоров'я та забезпечуючи особистісно-професійне зростання [1–8]. У кожній із трьох складових професійної життєстійкості науковці виокремлюють ще чотири компоненти: емоційний, мотиваційний, соціальний і власне професійний [9–13].

Зміна життя в умовах війни неминуче зумовлює трансформацію стандартів підготовки керівників, їхньої перепідготовки та підвищення кваліфікації. Основним ресурсом у цьому контексті виступає професійна життєстійкість. В умовах війни найбільш ефективним є той керівник, який здатний успішно виконувати професійні обов'язки та володіє відповідними особистісними характеристиками. Саме професійна життєстійкість керівника забезпечує стійкий опір агресивному середовищу, оптимальну адаптацію до наявних життєвих умов і здатність долати перешкоди [4; 8]. Однак розвиток життєстійкості стримується недостатністю цілісних уявлень про її психологічну

діагностику, джерела, механізми формування, чинники впливу та взаємозв'язок з іншими професійно важливими індивідуальними особливостями, соматичним і психічним здоров'ям, ефективністю професійної діяльності [1; 4; 8].

Стан дослідження проблеми

Нині науковцями розроблено кілька методик дослідження життєстійкості. Найбільш поширеними є Опитувальник особистісних поглядів (*The Personal Views Survey*, PVS), що складається з 50 тверджень: 16 – для оцінки включеності, 17 – контролю та 17 – прийняття виклику [12]. Переглянута версія Опитувальника особистісних поглядів (*The Personal Views Survey III-Revised*, PVS III-R) містить 18 тверджень і дозволяє отримати загальний показник життєстійкості, а також три показники підпорядкованого рівня: включеність, контроль та прийняття виклику. Нормою за загальним показником життєстійкості вважається діапазон від 19 до 49 балів, середній рівень – 38–41 бал [10]. Шкала диспозиційної стійкості (*The Dispositional Resilience Scale*, DSR-45) містить 45 тверджень. Пізніше були розроблені скорочені версії цього опитувальника – DRS-30 та DRS-15, що відповідно містять 30 та 15 тверджень [9].

Вищезазначені методики широко застосовуються для діагностики життєстійкості за трьома традиційними складовими конструкту – включеністю, контролем і прийняттям виклику. Ці інструменти інтенсивно використовувалися в дослідженнях із військовослужбовцями [9], а також показали прийнятні результати на інших вибірках [11].

Українськомовний Опитувальник професійної життєстійкості [6] має переваги для застосування серед працівників і керівників поліції, оскільки вони є представниками соціономічних професій, а жодна з вищезазначених методик не має чіткого фокусу саме на цьому професійному аспекті. Опитувальник професійної життєстійкості, розроблений О. Кокуном, базується на змістовій основі трьох взаємопов'язаних складових життєстійкості, що були визначені у відомих роботах Д. Хошаба та С. Мадді: контроль, включеність і прийняття виклику. Крім того, під час розроблення опитувальника в межах кожної з трьох складових професійної життєстійкості виокремлено чотири компоненти: емоційний, мотиваційний, соціальний і професійний. Опитувальник містить запитання, до кожного з яких подано п'ять варіантів відповіді, розташованих за порядковою шкалою зростання вираженості ознаки – зліва направо [12].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є вивчення рівня і структури життєстійкості керівників поліції, а також характеру її зв'язку з окремими професійно важливими індивідуально-особистісними особливостями. Відповідно

до мети було поставлено такі *завдання*: провести теоретико-методологічний аналіз проблематики психологічної діагностики професійної життєстійкості керівників поліцейських підрозділів; визначити рівень і структуру їхньої професійної життєстійкості; встановити характер зв'язку життєстійкості з іншими професійно важливими особливостями керівників.

Наукова новизна дослідження

Вперше проведено вивчення особливостей професійної життєстійкості керівників поліції і встановлено психологічні чинники, які на неї впливають.

Матеріали та методи дослідження

Для вирішення поставлених завдань на різних етапах дослідження проводилося тестування та інтерв'ювання респондентів. Емпіричне дослідження здійснювалося у жовтні-грудні 2024 року. У ньому взяли участь 45 керівників поліцейських підрозділів середньої ланки (начальники і заступники начальників, а також керівники відділів районних управлінь Національної поліції України), які згідно з експертними оцінками були віднесені до групи успішних працівників. Експертами виступили керівники поліцейських органів вищого рівня, які добре обізнані зі службовою діяльністю своїх підлеглих. У процесі дослідження використовувались такі теоретичні методи: аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, інтерпретація одержаних даних наукової літератури з психологічного забезпечення діяльності поліції; вивчення нормативно-правових документів, що її регламентують; вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду діагностики й розвитку життєстійкості керівників поліції; аналіз директивних, нормативних і методичних матеріалів. Серед емпіричних методів використовувалися: Опитувальник професійної життєстійкості (О. Кокун); Опитувальник професійного самоздійснення (О. Кокун); тест «Піддатливість стресу» (С. Максименко, Л. Карамушка, Н. Зайчикова); методика «Шкала позитивного ментального здоров'я» (PMB-scale) (Дж. Лукат, Дж. Марграф, Р. Луц, В. М. ван дер Велд, Е. С. Бекер, адаптація – Л. Карамушки, О. Креденцер, К. Терещенко); методика «Шкала самоефективності» Р. Шварцера та М. Єрусалема; методика «Мотивація професійної діяльності» (К. Замфір, модифікація – А. Реана); опитувальник «Великої п'ятірки» (О. Джон, Л. Науманн, С. Сото, адаптація – В. Барка і В. Остаповича). Об'єктом дослідження є професійна життєстійкість керівників поліції, предметом – її рівень, структура та психологічні чинники впливу.

Результати досліджень

У табл. 1 наведено схему розподілу показників життєстійкості керівників за рівнями на основі порядкової п'ятибальної шкали (від 0 до 4 пунктів).

Таблиця 1

**Розподіл показників життєстійкості за рівнями на основі
порядкової п'ятибальної шкали**

№ з/п	Показники	Діапазон (сирі бали)	Низький (0)	Нижчий за середній (1)	Середній (2)	Вищий за середній (3)	Високий (4)
1	Загальна професійна життєстійкість	0–96	0–19	20–38	39–57	58–76	77–96
2	Професійна включеність	0–32	0–5	6–11	12–18	19–26	27–32
3	Професійний контроль	0–32	0–5	6–11	12–18	19–26	27–32
4	Професійне прийняття виклику	0–32	0–5	6–11	12–18	19–26	27–32
5	Емоційний компонент	0–24	0–5	6–10	11–14	15–19	20–24
6	Мотиваційний компонент	0–24	0–5	6–10	11–14	15–19	20–24
7	Соціальний компонент	0–24	0–5	6–10	11–14	15–19	20–24
8	Професійний компонент	0–24	0–5	6–10	11–14	15–19	20–24

Примітка: показники життєстійкості наведені в сирих балах.

Розподіл показників загального рівня і складових професійної життєстійкості керівників, які взяли участь у дослідженні, наведено в табл. 2.

Таблиця 2

**Розподіл респондентів за рівнями загальної професійної
життєстійкості та її складових, %**

№ з/п	Показники	Низький (0)	Нижчий за середній (1)	Середній (2)	Вищий за середній (3)	Високий (4)
1	Загальна професійна життєстійкість	0	9	38	41	7
2	Професійна включеність	0	8	40	46	6
3	Професійний контроль	0	7	40	43	10
4	Професійне прийняття виклику	0	8	40	42	10
5	Емоційний компонент	0	7	40	43	6
6	Мотиваційний компонент	0	8	40	46	6
7	Соціальний компонент	0	8	40	42	10
8	Професійний компонент	0	7	40	43	10

Отримані результати свідчать, що переважна більшість керівників має середній або вищий за середній рівень професійної життєстійкості. Усереднені значення відповідних показників перебувають поблизу межі між середнім і вищим за середній рівнем.

У таблиці 3 представлено усереднені дані щодо складових життєстійкості, отримані на репрезентативній вибірці керівників ($n = 45$).

Як свідчать результати, загальний рівень професійної життєстійкості є доволі високим – він відповідає рівню вищий за середній і становить 3,08 балів. Те саме стосується і складових показників життєстійкості. Дані табл. 3 також показують, що з-поміж трьох основних складових професійної життєстійкості найвищу вираженість має показник професійного контролю (20,8 абсолютного балів, рівень – 3,25 бала), а також професійного прийняття виклику (19,5 абсолютного балів, рівень – 3,04 бала). Серед чотирьох компонентів професійної життєстійкості найвищі значення продемонстрували мотиваційний компонент (15,6 абсолютного балів, рівень – 3,25 бала), а також емоційний і професійний компоненти.

Таблиця 3

Усереднені дані щодо загальної професійної життєстійкості та її складових (абсолютні значення та рівень) (n = 45)

№ з/п	Життєстійкість та її складові	X		σ	
		абсолютні значення, бали	рівень, бали	абсолютні значення, бали	рівень, бали
1	Загальний рівень професійної життєстійкості	59,2	3,08	11,3	0,58
2	Рівень професійної включеності	19,1	2,98	3,2	0,49
3	Рівень професійного контролю	20,8	3,25	3,5	0,54
4	Рівень професійного прийняття виклику	19,5	3,04	3,8	0,59
5	Рівень емоційного компонента	14,7	3,05	2,7	0,56
6	Рівень мотиваційного компонента	15,6	3,25	2,5	0,52
7	Рівень соціального компонента	14,0	2,91	2,0	0,41
8	Рівень професійного компонента	14,6	3,04	2, 6	0,43

Переважання рівня професійного контролю можна розглядати як цілком природне для управлінської діяльності. На нашу думку, вища вираженість мотиваційного компонента є загалом позитивним чинником, оскільки мотивація є одним із провідних факторів ефективності професійної діяльності поліцейських керівників.

Як основні професійно важливі індивідуальні особливості керівників поліції нами були обрані традиційно використовувані у психології властивості, які є визначальними для успішності професійної діяльності менеджерів, а саме: показники самоздійснення, самоефективності, ментального здоров'я, мотивації та стійкості до стресу, а також чинники, що вимірюються за допомогою опитувальника «Великої п'ятірки» (екстраверсія, нейротизм, сумнінність, поступливість і відкритість до досвіду).

У табл. 4 наведені кореляційні зв'язки між шкалами використаних у дослідженні методик.

Таблиця 4

Кореляційні зв'язки між шкалами психодіагностичних методик

№ з/п	Професійна життєстійкість	Самоздійснення			Ментальне здоров'я	Самоефективність	Мотивація			Стійкість до стресу	Фактори опитувальника «Великої п'ятірки»				
		загальне	внутрішнє	зовнішнє			внутрішня	зовнішня позитивна	зовнішня негативна		Екстраверсія	Нейротизм	Сумнісність	Поступливість	Відкритість до досвіду
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	Загальна професійна життєстійкість	0,50	0,53	0,48	0,46	0,48	0,50	0,52	0,13	0,53	0,33	-0,50	0,51	-0,30	0,40
2	Професійна включеність	0,49	0,50	0,47	0,51	0,50	0,40	0,44	-0,12	0,47	0,25	-0,49	0,45	-0,30	0,42
3	Професійний контроль	0,38	0,35	0,35	0,45	0,40	0,39	0,41	-0,20	0,50	0,30	-0,45	0,53	-0,32	0,41
4	Професійне прийняття виклику	0,36	0,37	0,33	0,44	0,46	0,37	0,40	0,15	0,55	0,34	-0,55	0,38	-0,40	0,38

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
5	Емоційний компонент	0,32	0,34	0,34	0,43	0,35	0,48	0,43	-0,16	0,52	0,36	-0,44	0,40	-0,25	0,40
6	Мотиваційний компонент	0,50	0,51	0,45	0,50	0,49	0,45	0,46	-0,20	0,52	0,37	-0,47	0,49	-0,22	0,42
7	Соціальний компонент	0,33	0,34	0,38	0,44	0,37	0,35	0,38	0,11	0,48	0,40	-0,50	0,50	-0,35	0,40
8	Професійний компонент	0,47	0,49	0,43	0,49	0,47	0,33	0,39	-0,18	0,49	0,35	-0,56	0,44	-0,23	0,38

Примітка: курсивом виділено коефіцієнти кореляції при $p = 0,01$

1. *Професійна життєстійкість і самоздійснення.* Результати кореляційного аналізу засвідчили наявність достатньо високих коефіцієнтів ($R = 0,48-0,53$), які характеризують взаємозв'язок між індексами професійної життєстійкості та показниками професійного самоздійснення. Нагадаємо, що високий рівень професійного самоздійснення передбачає повне розкриття особистісного потенціалу фахівця в обраній професії, розвиток його здібностей, глибоку ідентифікацію із професією, постійну потребу у застосуванні професійної кваліфікації, активне використання професійного досвіду та досягнень іншими спеціалістами і, як наслідок, досягнення високих результатів у діяльності. Це свідчить про впевненість керівника у власній здатності організовувати та здійснювати професійну діяльність на належному рівні. Показники загального самоздійснення, а також його внутрішньо- та зовнішньо-професійні складові позитивно корелюють як із загальним рівнем професійної життєстійкості, так і з усіма її компонентами. Отже, високий рівень професійного самоздійснення сприяє формуванню відповідного рівня життєстійкості, ці два показники виявляються взаємопов'язаними. Найвищі коефіцієнти кореляції зафіксовано між показниками внутрішньо-професійного компонента самоздійснення і такими складовими життєстійкості, як професійна включеність (0,50), мотиваційний компонент (0,51) і професійний компонент (0,49).

2. *Професійна життєстійкість і мотивація.* Отримані результати ($R = 0,50-0,52$) свідчать про певний вплив високого рівня внутрішньої та зовнішньої позитивної мотивації на загальну професійну життєстійкість, а також на такі її складові, як професійна включеність, професійний контроль і професійне сприйняття виклику ($R = 0,37-0,44$). Також зафіксовано позитивний кореляційний зв'язок між внутрішньою та зовнішньою позитивною мотивацією і компонентами професійної життєстійкості – емоційним, мотиваційним та соціальним ($R = 0,33-0,48$). Таким чином, показники мотивації можуть розглядатися як певні предиктори становлення професійної життєстійкості поліцейських менеджерів. Також можна зазначити, що вмотивованість як внутрішня, так і зовнішня, працездатність фахівця можна вважати певними психофізіологічними чинниками, які відіграють важливу роль у формуванні професійної життєстійкості керівників. Зауважимо, що на рівень професійної включеності менеджерів істотно впливають зовнішня й внутрішня мотивація, а також показники працездатності фахівця. Отже, внутрішня позитивна мотивація менеджерів є важливим чинником, який виконує функцію рушійної сили професійної діяльності та сприяє визнанню досягнень фахівця у професійному середовищі.

3. *Професійна життєстійкість і самоефективність.* У дослідженні були зафіксовані статистично значущі позитивні кореляційні

зв'язки між рівнем самооефективності керівників і показниками загальної професійної життєстійкості ($R = 0,48$), а також професійної включеності ($R = 0,50$) та професійного прийняття виклику ($R = 0,46$; $p = 0,01$). Крім того, встановлені значущі коефіцієнти кореляції рівня самооефективності з окремими компонентами професійної життєстійкості, зокрема мотиваційним ($R = 0,49$) і професійним ($R = 0,47$; $p = 0,01$). Менші за значенням, але все ж позитивні кореляції спостерігаються між самооефективністю та емоційним і соціальним компонентами життєстійкості. Отримані результати дають підстави стверджувати, що в умовах постійного професійного перевантаження поліцейських менеджерів – виконання кількох завдань одночасно, високий рівень нервової, розумової та емоційної напруги – висуваються значні вимоги до рівня самооефективності, а також до стану здоров'я й способу життя. Самооефективність свідчить про впевненість фахівця у власній спроможності, компетентності та здатності організувати і здійснювати діяльність на високому професійному рівні. Вона суттєво впливає на розвиток ключових управлінських здібностей, зокрема: уміння реалізовувати поставлені цілі, встановлювати пріоритети, виявляти тенденції, здійснювати самопізнання й самооцінювання, переконувати, систематизувати та опрацьовувати інформацію, а також раціонально розподіляти сили і час.

4. *Професійна життєстійкість і ментальне здоров'я.* У процесі дослідження зафіксовані значущі позитивні коефіцієнти кореляції між індексами ментального здоров'я і показниками загальної професійної життєстійкості ($R = 0,46$) та її складових ($R = 0,44$ – $0,51$). Найбільші коефіцієнти зафіксовано між показниками ментального здоров'я і професійної включеності ($R = 0,51$), що свідчить про важливість ментального здоров'я для ефективного залучення керівника до професійної діяльності, формування відчуття особистої причетності до результатів роботи поліцейської організації. Серед компонентів професійної життєстійкості найтісніший зв'язок індексів ментального здоров'я зафіксовано з показниками мотиваційного і професійного компонентів ($R = 0,49$ – $0,50$). Це вказує на значний вплив рівня ментального здоров'я на формування потреби в самореалізації у професійній діяльності та на мотивацію менеджера до досягнення результатів і реалізації цілей. Отримані дані узгоджуються з результатами інших дослідників. Так, за методикою «Самопочуття. Активність. Настрій» також виявлено вагомий вплив стану здоров'я і його значна роль у професійній життєстійкості фахівця та успішному виконанні службових обов'язків [5].

5. *Професійна життєстійкість і стійкість до стресу.* Науковці відмічають значну кількість обов'язків і багатовекторність напрямів діяльності менеджера, що можуть бути причиною виникнення

професійного стресу. Встановлено, що головною причиною стресу є невідповідність між внутрішніми ресурсами менеджера та зовнішніми вимогами професійної діяльності. Оскільки ці вимоги зумовлені як особливостями професії, так і організаційно-професійним середовищем, виникає специфічне явище – «професійний стрес у менеджерській діяльності» [8]. У межах проведеного дослідження виявлено статистично значущі позитивні коефіцієнти кореляції між індексами стійкості до стресу поліцейських керівників і загальним рівнем професійної життєстійкості ($R = 0,53$), а також усіма її складовими. Найтісніший зв'язок виявлений між показниками стресостійкості та професійного прийняття виклику ($R = 0,53$) і професійного контролю ($R = 0,50$). Це дозволяє з високим ступенем імовірності стверджувати про позитивний вплив стресостійкості на здатність менеджера до обґрунтованого професійного ризику, а також на ефективне здійснення контролюючої функції у процесі управління персоналом. Серед компонентів професійної життєстійкості найтісніший зв'язок виявлено між стресостійкістю та мотиваційним і емоційним компонентами ($R = 0,52$), що свідчить про важливу роль високої стресостійкості у збереженні позитивного емоційного стану та налаштування в умовах складної управлінської діяльності. Крім того, це підтверджує вплив стресостійкості на формування позитивної мотивації до професійної діяльності, що пов'язана зі змістом роботи, самореалізацією, креативністю та прагненням до досягнення.

6. Професійна життєстійкість і фактори опитувальника «Великої п'ятірки»

Професійна життєстійкість і нейротизм. Під час дослідження зафіксовано негативні кореляційні зв'язки між показниками нейротизму і загальним рівнем життєстійкості, а також його складовими і компонентами ($R = -0,44$ – $(-0,56)$). Це свідчить про те, що нейротизм є чинником, який не сприяє проявам професійної життєстійкості керівників поліції. Успішні менеджери характеризуються низьким рівнем нейротизму. Протилежні нейротизму властивості – емоційна стабільність і спонтанність – позитивно впливають на становлення і прояви складових професійної життєстійкості, особливо такої, як професійне прийняття виклику ($R = 0,55$), а також професійного і соціального її компонентів ($R = 0,56$ і $R = 0,50$ відповідно).

Професійна життєстійкість і сумлінність. Встановлено, що індекси сумлінності позитивно корелюють з основними компонентами і складовими професійної життєстійкості ($R = 0,38$ – $0,53$). Це говорить про те, що сумлінність є чинником, який позитивно впливає на прояви і процес формування професійної життєстійкості менеджерів. Особливо тісний зв'язок виявлено між індексами сумлінності і такими складовими, як професійний контроль і професійна включеність

($R = 0,53$ і $R = 0,45$ відповідно), а також соціальним і мотиваційним компонентами ($R = 0,50$ і $R = 0,49$ відповідно). Очевидно, що високий рівень сумнісності сприяє ефективному виконанню контролюючих функцій менеджера, позитивно впливає на налагодження соціальних зв'язків у підрозділі та підвищує вмотивованість керівника до здійснення службової діяльності.

Професійна життєстійкість і відкритість до досвіду. Як відомо, відкритість до досвіду проявляється у сприйнятливості, відкритості та зацікавленості індивіда в засвоєнні нових знань. У проведеному дослідженні зафіксовано позитивні коефіцієнти кореляції між відкритістю до досвіду керівників, загальним рівнем і складовими професійної життєстійкості ($R = 0,38$ – $0,42$). Отже, фактор відкритості до досвіду позитивно впливає на формування та вияв майже всіх компонентів і складових професійної життєстійкості.

Професійна життєстійкість і екстраверсія. Встановлено, що індекси екстраверсії і професійної життєстійкості пов'язані позитивними коефіцієнтами кореляції, проте вони незначні і перебувають в інтервалі $R = 0,25$ – $0,40$. Найтісніший зв'язок зафіксовано між екстраверсією і соціальним компонентом професійної життєстійкості ($R = 0,40$), що було цілком очікуваним, коефіцієнт кореляції із загальним рівнем професійної життєстійкості становить $R = 0,33$.

Професійна життєстійкість і поступливість. Під час дослідження з'ясовано, що показники поступливості менеджерів негативно корелюють як із загальним рівнем професійної життєстійкості, так і з її складовими і компонентами ($R = -0,22$ – $(-0,40)$). Очевидно, що така риса, як поступливість, не сприяє проявам і формуванню професійної життєстійкості особистості. Досвід свідчить, що високий рівень поступливості не є характерним для успішних менеджерів, хоча управлінська діяльність іноді вимагає від поліцейського керівника застосування ситуаційного стилю лідерства, який передбачає комунікативну гнучкість і готовність делегувати повноваження.

Обговорення результатів

Отже, у формуванні професійної включеності менеджера найвагомішими чинниками розвитку слід вважати внутрішню мотивацію, зовнішню позитивну мотивацію, стресостійкість, сумнісність і відкритість до досвіду. Ці чинники справляють суттєвий позитивний вплив на здатність планувати власне професійне майбутнє з урахуванням складних життєвих і професійних обставин сучасності, що, своєю чергою, сприяє формуванню професійної життєстійкості фахівця. Також наявні дані, які засвідчують певний вплив рівня задоволеності професією на рівень професійної включеності керівників [5].

Вагомими чинниками, які впливають на формування складової професійного контролю менеджерів, вважають внутрішню позитивну мотивацію, професійне самоздійснення, стресостійкість, стан ментального здоров'я, сумлінність і відкритість до досвіду. Науковці зазначають, що певний вплив також чинить такий показник, як редукція особистих досягнень [5]. Очевидно, що вмотивованість, емоційна стійкість і ментальне здоров'я фахівця сприяють подоланню стресових ситуацій і вирішенню професійних проблем, що, своєю чергою, справляє помітний вплив на формування професійного контролю керівника поліцейської організації. Слід зазначити, що на розвиток високого рівня професійного контролю, здатність керівника активно впливати на професійну діяльність і життєві події, а також упевненість у подоланні труднощів, які виникають у процесі службової діяльності, суттєво впливають внутрішня мотивація, стан здоров'я та сформовані навички подолання стресу. Ці чинники відіграють ключову роль у формуванні здатності до самостійного прийняття рішень, розв'язання складних повсякденних професійних завдань та ефективного впливу на події, що загалом сприяє підвищенню рівня професійного контролю як складової професійної життєстійкості менеджерів.

На формування рівня професійного прийняття виклику найбільше впливають такі чинники, як самоефективність, внутрішня позитивна мотивація, екстравертованість і сумлінність. Дослідники також відзначають значний вплив редукції особистих досягнень та рівня бажання працювати [5]. Здатність до прийняття виклику свідчить про певний розвиток стратегічного мислення фахівця, схильність до помірному ризику, уміння розв'язувати нестандартні завдання, високу професійну компетентність, рішучість, стресостійкість і впевненість у власній здатності успішно виконувати професійну діяльність. Для поліцейського менеджера особливо важливими є внутрішня позитивна мотивація, настрій та бажання працювати, які забезпечують ефективне виконання складних професійних завдань.

На рівень емоційного компонента професійної життєстійкості керівників найбільше впливають такі чинники, як ментальне здоров'я, внутрішня мотивація, сумлінність і відкритість до досвіду. Людина зі здоровим психоемоційним станом легше долає професійні труднощі та життєві випробування, що сприяє формуванню високої життєстійкості особистості. Високий рівень життєстійкості зумовлюється достатньо потужним адаптаційним потенціалом, наявністю енергії гнучкості, яка дозволяє швидко пристосовуватися до нових професійних та життєвих умов. Мотивація як внутрішній регулятор професійної діяльності виконує роль організуючого чинника поведінки керівника. Суб'єктивні переживання фахівця не лише супроводжують професійну діяльність,

а й активно беруть участь у її регуляції, відображаючи емоційне сприйняття життєвих і професійних ситуацій.

На формування мотиваційного компонента професійної життєстійкості поліцейських керівників впливають чинники внутрішньої мотивації, професійного самоздійснення, ментального здоров'я, самоефективності, сумнівності. Слід зазначити, що самоздійснення певним чином взаємопов'язане з внутрішньою мотивацією фахівця. Виявлені показники високої самоефективності в роботі сприяють досягненню продуктивності та успішності у професійної діяльності. Важливим чинником є стан ментального здоров'я та самопочуття менеджерів при здійсненні професійної діяльності, що також впливає на рівень мотиваційного компоненту професійної життєстійкості

На рівень формування соціального компонента професійної життєстійкості поліцейських менеджерів впливають чинники внутрішньої позитивної мотивації, стресостійкості, екстравертованості й сумнівності. Дослідники також зазначають, що на нього впливають індекси деперсоналізації, високого рівня невротизації, самопочуття, працездатності та зацікавленості у професійній діяльності [5]. Вагомим чинником виступає внутрішня позитивна мотивація менеджерів, яка виконує функцію професійних мотивів для успішного виконання діяльності та визнання соціальним середовищем їхніх професійних досягнень. Важливим чинником є також показник стресостійкості, який певною мірою впливає на рівень вираженості інших показників. Рівень соціального компонента професійної життєстійкості менеджерів залежить і від стану ментального здоров'я, що може проявлятися у зниженні емоційного фону, певних переживаннях, байдужості або емоційному перенасиченні та деформації міжособистісних стосунків у колективі, які в одних випадках підвищують залежність від співробітників, а в інших – виявляють критичне ставлення до колег.

Дослідження також показало, що на формування рівня власне професійного компонента професійної життєстійкості менеджерів суттєво впливають рівень самоздійснення, стан ментального здоров'я, самоефективність, сумнівність і відкритість до нового досвіду. Зокрема, чинники самоздійснення та ментального здоров'я забезпечують високу якість життя і життєстійкість особистості, яка здатна легше долати професійні випробування й життєві труднощі, продуктивно спілкуватися, встановлювати довготривалі конструктивні стосунки, уникаючи конфліктів і непорозумінь.

Висновки

Отже, життєстійкість поліцейського менеджера можна розглядати як адаптаційний механізм, що відображає міру докладених зусиль у керівній професійній діяльності та в подоланні життєвих обставин, а також здатність моделювати життєві і професійні цілі та

майбутні перспективи в контексті сьогодення. Дослідники проблематики професійної життєстійкості особистості нині мають у своєму розпорядженні достатньо широкий арсенал діагностичних методик для всебічного вивчення цього феномена, що уможливорює подальші дослідження в напрямі пошуку методів і засобів зміцнення та розвитку професійної життєстійкості керівників органів і підрозділів Національної поліції України. Опитувальник професійної життєстійкості О. Кокуна має перевагу для застосування із працівниками та керівниками поліції, оскільки вони є представниками соціономічних професій, а в самому опитувальнику зроблено чіткий акцент саме на цьому професійному аспекті. Опитувальник розроблено на змістовій основі трьох взаємопов'язаних складових життєстійкості – контролю, включеності та прийняття виклику. Під час його розроблення в межах кожної складової професійної життєстійкості виокремлено чотири компоненти: емоційний, мотиваційний, соціальний і професійний. Опитувальник дає змогу визначити загальний рівень професійної життєстійкості, а також ступінь вираженості її трьох складових та компонентів. Установлено значущі кореляційні зв'язки між показниками професійної життєстійкості та психологічними властивостями, важливими для успішності службової діяльності менеджерів, зокрема індексами самоздійснення, самоефективності, ментального здоров'я, мотивації й стійкості до стресу, а також факторами опитувальника «Великої п'ятірки», такими як екстраверсія, нейротизм, сумлінність, поступливість і відкритість до досвіду.

Виявлені в дослідженні психологічні чинники розвитку професійної життєстійкості та впливу на неї можуть бути спрямовані на розв'язання ключових завдань психофізіологічного забезпечення професійної успішності поліцейських менеджерів в умовах сучасних соціально-економічних перетворень.

Перспективи подальших досліджень, очевидно, полягають у тому, що на основі отриманих результатів можна розробляти психологічні заходи та засоби, які сприятимуть оптимізації й корекції психологічного благополуччя менеджерів поліцейських організацій.

Список бібліографічних посилань: 1. Балабанова К. В. Феномен життєстійкості в професійній діяльності осіб ризиконебезпечних професій. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2016. Вип. 53. С. 5–12. 2. Болотнікова І. В. Особливості складових та компонентів професійної життєстійкості працівників профспілок. *Актуальні проблеми психології*. 2020. Вип. 20. С. 3–8. 3. Войтович М. В. Основні заходи, методи та техніки психофізіологічного забезпечення професійного самоздійснення практичних психологів закладів середньої освіти // *Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення особистості: монографія / за ред. О. М. Кокуна*.

Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2018. С. 238–241.

4. Германський І. Ю., Кондратюк С. М. Теоретичні підходи до розуміння сутності життєстійкості особистості. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2016. № 12. С. 129–132. **5.** Кокун О. М., Кравченко Д. Г., Панасенко Н. М. Чинники професійного самоздійснення вчителя. *Український психологічний журнал*. 2018. № 2 (8). С. 74–85. **6.** Сприяння підвищенню життєстійкості фахівців соціономічних професій : метод. рек. / О. М. Кокун, О. М. Корніяка, Н. М. Панасенко та ін. ; за ред. О. М. Кокуна. Київ ; Львів : Вид. Вікторія Кундельська, 2021. 84 с. **7.** Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми : монографія / за наук. ред. С. Д. Максименка. Київ : Слово, 2020. 220 с. **8.** Панченко В. О. Модель підвищення рівня життєстійкості менеджерів комерційних організацій. *Вісник Чернівецького національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. Вип. 126. С. 122–127. **9.** Bartone P. T., Nomish G. G. Influence of hardiness, avoidance coping, and combat exposure on depression in returning war veterans: A moderated-mediation study. *Journal of Affective Disorders*. 2020. Vol. 265. Pp. 511–518. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.01.127>. **10.** Baha-dorikhosroshahi J., Habibi-Kaleybar, R. The comparison of psychological hardiness and resilience against educational stressors among veterans and non-veterans students. *Researcher Bulletin of Medical Sciences*. 2017. Vol. 22, No. 1. URL: <https://journals.sbm.ac.ir/index.php/rbms/article/view/22749> (дата звернення: 03.05.2025). **11.** Fyhn T., Fjell K. K., Johnsen B. H. Resilience factors among police investigators: Hardiness-commitment a unique contributor. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2016. Vol. 31. Pp. 261–269. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11896-015-9181-6>. **12.** Khoshaba D. M., Maddi S. R. Early experiences in hardiness development. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*. 1999. Vol. 51, Iss. 2. Pp. 106–116. DOI: <https://doi.org/10.1037/1061-4087.51.2.106>. **13.** Maddi S. R. Hardiness training at Illinois Bell Telephone // Health promotion evaluation / ed. by J. P. Opatz. Stevens Point, WI : National Wellness Institute, 1987. Pp. 101–115.

Надійшла до редколегії 10.05.2025

Прийнята до опублікування 30.06.2025

Barko V. I., Yevdokimova O. O., Ostapovych D. V. Professional Resilience of the National Police of Ukraine Managers of Departments and Units and its Correlation with the Level and Structure of Professionally Important Individual Traits

The article presents a comprehensive analysis of the issues of professional resilience among middle-level managers of the National Police of Ukraine and its correlation with the level and structure of professionally important individual traits. It is emphasised that professional

resilience is a systemic personal and professional trait that is formed in a specialist throughout their professional life and manifests itself in a certain level of involvement in professional activities, control over them and acceptance of professional challenges. In the conditions of martial law in the state, the professional resilience of a leader ensures resistance to an aggressive environment, optimal adaptation to existing living conditions and overcoming obstacles.

The researchers of professional resilience are now equipped with a pretty wide range of diagnostic techniques to study this phenomenon in detail, which makes it possible to do more research on the methods and ways to strengthen and develop the professional resilience of the managers of the National Police of Ukraine. O. Kokun's professional resilience questionnaire is advantageous for using with police employees and managers, as they are representatives of socio-economic professions, and the questionnaire clearly emphasises this professional aspect. O. Kokun's professional resilience questionnaire is based on three interrelated components of resilience: control, inclusion and acceptance of challenges. When developing the questionnaire, four components were identified in each of the components of professional resilience: emotional, motivational, social and professional. O. Kokun's questionnaire makes it possible to determine the overall level of professional resilience, as well as the degree of expression of its three components and subcomponents.

Significant correlations have been established between indicators of professional resilience and psychological characteristics that are important for the success of managers in their work, indices of self-actualisation, self-efficacy, mental health, motivation and stress resistance, as well as factors from the Big Five questionnaire, such as extraversion, neuroticism, conscientiousness, agreeableness and openness to experience.

Keywords: professional resilience, self-actualisation, self-efficacy, mental health, motivation, stress resistance, Big Five questionnaire.

УДК 343.09:351.74.08-049.5][477) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.22>

Оксана Петрівна Ляска,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 3,
кафедра психології, соціології та педагогіки (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0001-6943-8957>,
e-mail: profosvita777@gmail.com;

Павло Дмитрович Червоний,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 3,
кафедра психології, соціології та педагогіки (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0002-8172-7732>,
e-mail: nepavel@ukr.net;

Анастасія Василівна Стріляна,

*Харківський національний університет
внутрішніх справ (здобувач вищої освіти);*

 <https://orcid.org/0009-0001-2596-723X>,
e-mail: anastasiastreлана@gmail.com

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті розглянуто актуальні питання підготовки майбутніх фахівців сектору безпеки, зокрема представників правоохоронних органів. Наголошено на необхідності цілісного та багатовимірного підходу, який виходить за межі суто професійних навичок і зосереджується на психологічних особливостях майбутніх спеціалістів. Уперше системно узагальнено сучасні методичні підходи до професійного навчання, особливий наголос зроблено на психологічній готовності до роботи в умовах стресу, небезпеки, інформаційного тиску та кризових ситуацій. Обґрунтовано інтеграцію психологічної складової в освітні програми з виокремленням ключових компетентностей, зокрема емоційної стійкості, саморегуляції, адаптивності, рефлексивності, комунікативної гнучкості та критичного мислення.

Ключові слова: безпека, підготовка фахівців, критичне мислення, стресостійкість, практичні тренінги, міждисциплінарний підхід, симуляційні вправи, освітні технології.

Постановка проблеми

У сучасних умовах, коли рівень загроз суспільній безпеці неухильно зростає, а ситуації стають дедалі комплекснішими та непередбачуваними, особливої актуальності набуває питання підготовки кваліфікованих фахівців у сфері безпеки. Необхідність у таких спеціалістах зумовлена низкою чинників, серед яких глобалізаційні процеси, стрімкий технологічний розвиток, кліматичні зміни, а також соціально-політична нестабільність.

Сучасні виклики – терористичні акти, кіберзлочинність, організоване насильство – потребують від фахівців не лише ґрунтовних теоретичних знань, а й практичних умінь аналізувати ситуації, критично мислити та оперативно реагувати. Напади на критичну інфраструктуру, масові заворушення чи інші надзвичайні події можуть виникати несподівано, тому ключову роль відіграє готовність до швидких та ефективних дій.

Зростання частоти таких стихійних лих, як повені, пожежі або землетруси, та ризик техногенних аварій підкреслюють потребу у фахівцях, здатних організовувати рятувальні операції, оцінювати ризики й координувати дії в умовах кризи. Особливо важливим є вміння працювати в умовах обмежених ресурсів та високого психологічного тиску.

Сфера безпеки постійно трансформується, а законодавчі норми, що її регулюють, вимагають від спеціалістів глибокого розуміння правових механізмів. Баланс між забезпеченням безпеки та дотриманням прав людини є критично важливим для запобігання суперечностям і можливим зловживанням.

Робота у сфері безпеки часто пов'язана з високим емоційним навантаженням, тому невід'ємною складовою професійної підготовки є формування стресостійкості та психологічної витримки. Фахівці повинні вміти ухвалювати раціональні рішення в умовах невизначеності, коли від їхніх дій залежать життя людей.

У запропонованій статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти підготовки спеціалістів у сфері безпеки, а також запропоновано шляхи вдосконалення навчальних програм з урахуванням сучасних викликів.

Стан дослідження проблеми

Підготовка фахівців у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання в сучасних умовах потребує інтеграції не лише професійних знань і навичок, а й розвитку психологічної стійкості, емоційно-вольових якостей та комунікативної компетентності. Це особливо важливо з огляду на зростаючі виклики, пов'язані з гібридними

війнами, кіберзагрозами, тероризмом, соціальними кризами і техногенними катастрофами.

Проблема психологічної готовності фахівців до дій у стресових умовах є предметом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців.

Українські дослідники, зокрема В. Богуславський, С. Булах, Н. Бачинська [1], О. Ляска [2; 3], О. Макарова [4–7], Н. Мілорадова [8], О. Цільмак [9], П. Червоний [10], зосереджують увагу на таких аспектах, як: психофізіологічні особливості діяльності в умовах стресу; профілактика емоційного вигорання; адаптаційні механізми та рефлексія; формування морально-етичних якостей фахівців.

Окрему увагу приділено психологічному супроводу військових і працівників силових структур у дослідженні С. Кузікової, В. Зливкова, С. Лукомської, Т. Щербак та О. Котух [11].

Міжнародна наукова спільнота також активно вивчає проблему психологічної підготовки фахівців у сфері безпеки. Так, Д. Явкочдієва, Г. Артюшин та К. Тушко у своїх працях аналізують: механізми психологічної стійкості, що дають змогу фахівцям ефективно функціонувати в умовах хронічного стресу; вплив травматичного досвіду на професійну діяльність і стратегії подолання посттравматичних наслідків; інноваційні методи симуляційного навчання, спрямовані на підвищення стресостійкості та розвиток навичок оперативного реагування [12; 13].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є обґрунтування та систематизація методичних підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців у правоохоронній сфері.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити низку *завдань*: проаналізувати сучасний стан фахової підготовки правоохоронців із метою виявлення основних проблем та викликів цього процесу; окреслити ключові психологічні характеристики, необхідні для ефективної професійної діяльності; дослідити наявні методичні підходи до формування фахової компетентності у вітчизняній та зарубіжній практиці, щоб визначити найкращі практики.

Наукова новизна дослідження

Застосовано цілісний та багатовимірний підхід до вивчення процесу фахової підготовки майбутніх спеціалістів сектору безпеки. Особливу увагу приділено не лише розвитку професійних навичок, а й аналізу психологічних характеристик осіб, які готуються до роботи в умовах підвищеного ризику. У межах огляду наукових джерел узагальнено сучасні методичні підходи до професійної підготовки, зроблено акцент на формуванні психологічної готовності до роботи в умовах

стресу, небезпеки, інформаційного тиску та кризових ситуацій. Обґрунтовано важливість включення психологічної складової до освітніх програм підготовки фахівців із безпеки. Узагальнено перелік ключових психологічних компетенцій, які, на думку дослідників, повинні формуватися у процесі професійної підготовки: емоційна стійкість, здатність до саморегуляції, адаптивність, рефлексивність, комунікативна гнучкість і критичне мислення. Розглянуто методи й засоби, що застосовуються у навчальному процесі для розвитку психологічної стійкості фахівців, зокрема поєднання теоретичних занять із практико-орієнтованими, стимуляційними і тренінговими формами роботи. Наголошено на ефективності цих методів у підготовці до дій у непередбачених ситуаціях і забезпеченні функціонування у складних умовах безпекового середовища.

Окремо проаналізовано новітні виклики – гібридні загрози, кібератаки, інформаційно-психологічний вплив – як чинники, що змінюють вимоги до професійної підготовки та актуалізують необхідність перегляду змісту й форм організації освітнього процесу. Таким чином, результати дослідження сприяють розширенню наукового розуміння процесу професійної підготовки у сфері безпеки шляхом системного огляду наявних підходів і узагальнення найважливіших тенденцій та викликів, пов'язаних із формуванням професійно-психологічної готовності майбутніх спеціалістів.

Виклад основного матеріалу

Питання підготовки фахівців правоохоронних органів є надзвичайно актуальним, оскільки динамічний розвиток загроз і викликів суспільству вимагає постійного вдосконалення їхньої професійної компетентності. Сучасні вимоги до рівня підготовки правоохоронців значно зросли, що зумовлює необхідність не лише поглиблення теоретичних знань, а й розвитку практичних навичок, які відповідають актуальним професійним стандартам. Ця проблематика перебуває в центрі уваги багатьох науковців, кожен з яких робить свій внесок у поглиблення розуміння та пошук ефективних шляхів її вирішення.

Зокрема, О. Ляска у своїх дослідженнях наголошує на важливості оновлення змісту професійної підготовки правоохоронців, що потребує інтеграції знань із різних дисциплін: права, психології, інформаційних технологій та управління ризиками. Дослідниця зазначає, що традиційні підходи вже не можуть повною мірою відповідати зростаючим вимогам до фахівців у сфері правопорядку, що підкреслює необхідність перегляду та адаптації освітніх програм [3].

Н. Мілорадова глибоко вивчає психологічні аспекти професіогенезу слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України, наголошуючи на важливості психологічної готовності та

стресостійкості для ефективного виконання службових обов'язків. Її дослідження акцентують увагу на необхідності розвитку комунікативних навичок у майбутніх слідчих під час фахової підготовки у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання [8].

О. Цільмак у своїх працях розглядає професіогенез компетентностей фахівців кримінальної міліції, досліджуючи як теоретичні, так і практичні аспекти їхньої підготовки та розвитку. Вона також підкреслює значення педагогічної компетентності викладачів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку майбутніх правоохоронців [9].

О. Макарова та П. Червоний у своїх дослідженнях приділяють значну увагу психолого-педагогічним аспектам підготовки майбутніх поліцейських до службової діяльності в екстремальних умовах, наголошуючи на важливості розвитку стресостійкості та психологічної готовності. Дослідники також аналізують: формування та розвиток професійної ідентичності майбутніх правоохоронців, лідерські якості поліцейського на етапі фахової підготовки, сутність стресу та його вплив на організм людини в екстремальних умовах, що слугує основою для розроблення ефективних програм психологічної підготовки [7; 10].

Забезпечення якості професійної підготовки правоохоронців тісно пов'язане з удосконаленням нормативно-законодавчого, організаційного та методичного забезпечення. Сучасні виклики у сфері правопорядку потребують розроблення дієвих інструментів для діагностики та оцінювання якості підготовки фахівців.

Практична складова методичної підготовки майбутніх працівників поліції відіграє ключову роль, адже саме вона сприяє формуванню необхідних професійних навичок у контексті, максимально наближеному до реальних або змодельованих екстремальних умов. До таких форм підготовки належать заняття з використанням тренажерів-симуляторів, участь у спеціалізованих тренінгах і тактико-спеціальних навчаннях. Ефективність навчального процесу забезпечується міждисциплінарним підходом, який поєднує знання із психології, правознавства, технічних і соціогуманітарних наук.

Застосування моделювання у процесі підготовки фахівців забезпечує формування комплексного уявлення про можливі виклики та ризики, що виникають у професійній діяльності. Ефективність цього підходу полягає у створенні навчальних ситуацій, наближених до реальних умов, які відтворюються під час сценарних тренінгів. Такі вправи сприяють розвитку здатності оперативно реагувати на загрози, ухвалювати обґрунтовані рішення в умовах підвищеного стресу та невизначеності.

Рівень результативності виконання професійних завдань у сфері безпеки залежить не лише від обсягу засвоєних знань і сформованих

практичних умінь, а й від ступеня психологічної готовності діяти в умовах підвищеної небезпеки, включно із ситуаціями, що загрожують життю та здоров'ю. При цьому сформована під час навчання компетентність потребує систематичної підтримки, вдосконалення та адаптації до змінюваних умов професійної діяльності, зокрема через регулярне використання тренажерів-симуляторів [6].

Як зазначає М. Котелях, важливою передумовою ефективного виконання службових обов'язків працівниками поліції є злагоджена командна взаємодія, що базується на довірі, професійному взаєморозумінні та взаємній підтримці між колегами. Формування поліцейських підрозділів має відбуватися з урахуванням рівня фахової підготовки, сформованих навичок та психологічної здатності працівників до співпраці в умовах підвищеного ризику. Наявність комплексу професійних умінь у поєднанні з аналітичним мисленням значно підвищує якість та оперативність виконання завдань у сфері забезпечення громадської безпеки. У процесі реагування на складні або надзвичайні події поліцейські повинні бути спроможними пропонувати та реалізовувати різні стратегії досягнення поставленої мети, адаптуючись до специфіки оперативної ситуації [14].

На думку В. Богуславського, у діяльності працівників поліції, надзвичайно важливим є вміння оперативно та адекватно діяти в умовах екстремальних ситуацій з урахуванням їхньої специфіки та обставин, що змінюються. У зв'язку із цим особливої актуальності набуває необхідність перегляду та вдосконалення чинних методичних підходів, а також запровадження нових практик, спрямованих на підвищення рівня спеціальної фізичної та психологічної підготовки поліцейських, які, як свідчать останні дослідження, залишаються недостатньо реалізованими на практиці. Забезпечення високої ефективності службової діяльності потребує впровадження системного підходу до підготовки особового складу, що охоплює формування вмотивованості до служби, розвиток професійно необхідних навичок, а також психологічної витривалості. Такий підхід є необхідною умовою забезпечення надійності, стійкості та професійної результативності поліцейських у складних і загрозованих умовах оперативної обстановки [1].

У контексті професійної діяльності працівників поліції, особливо в екстремальних або потенційно небезпечних ситуаціях, ключове значення має належний рівень спеціальної фізичної та психологічної підготовки, незалежно від статевих чи вікових особливостей особового складу. Під час виконання оперативно-службових завдань, зокрема під час можливих конфліктів із правопорушниками або реагування на надзвичайні події, поліцейські стикаються з інтенсивними психоемоційними навантаженнями, подолання яких потребує високого рівня

стресостійкості та самоконтролю. Рівень психологічної готовності безпосередньо впливає на ефективність і швидкість ухвалення рішень у критичних ситуаціях, зокрема під час затримання осіб, які чинять протиправні дії. Дослідження динаміки психічних реакцій та змін у психофізіологічному стані працівників поліції дає змогу об'єктивно оцінювати їхню функціональну готовність до виконання професійних обов'язків у напружених умовах.

На думку Н. Бачинської, психофізіологічні показники, які досліджуються в межах диференційної діагностики, є основою для виявлення індивідуально-типологічних особливостей вищої нервової діяльності працівників поліції. Застосування психодіагностичних методик дозволяє формувати індивідуальні психологічні портрети правоохоронців, що, своєю чергою, дає змогу прогнозувати рівень емоційної напруженості, визначати ступінь емоційної стабільності або вразливості, а також оцінювати рівень здатності до саморефлексії, впевненості у власних силах і психологічної надійності в умовах професійної діяльності [1].

Як зазначає М. Юрчук, одним із ключових елементів професійної підготовки працівників поліції є застосування інтегрованих симуляційних технологій, які забезпечують можливість набуття практичного досвіду шляхом відпрацювання дій у змодельованих, максимально наближених до реальних, оперативних ситуаціях. Такі тренінги сприяють формуванню навичок поведінки в умовах невизначеності та високого ризику. Особлива увага в сучасних освітніх програмах приділяється психологічній підготовці поліцейських, зокрема розвитку їхньої стресостійкості, здатності швидко адаптуватися до змін і ухвалювати зважені рішення в екстремальних умовах.

Комплексний та системний підхід до підготовки працівників поліції, що передбачає розвиток мотивації, вдосконалення практичних навичок і формування психологічної стійкості, є ключовою умовою ефективного виконання службових завдань в умовах підвищеного ризику. Особлива увага приділяється формуванню стресостійкості, зокрема в контексті подолання наслідків психотравм, аналогічних до феномена бойової втоми, що набув широкого обговорення в науковому середовищі після Другої світової війни. Діяльність в екстремальних умовах вимагає від поліцейських не лише високого рівня професійної компетентності, а й готовності до мобілізації психофізичних ресурсів. Саме тому важливим напрямом є дослідження психофізіологічних реакцій, які дозволяють оцінити функціональний стан працівника в умовах стресу. Освітні програми держав із розвиненою системою безпеки активно впроваджують навчальні модулі, що охоплюють тактичну та домедичну підготовку, тренінги із психологічної витривалості, а також симуляційні заняття, спрямовані на

підвищення адаптивних можливостей поліцейських у надзвичайних ситуаціях [15].

У своїх дослідженнях В. Богуславський, С. Булах та інші науковці наголошують, що ефективна підготовка майбутніх працівників поліції до виконання службових обов'язків в умовах екстремальних ситуацій є необхідною передумовою забезпечення публічної безпеки та правопорядку. Високий рівень професійної адаптації до нестандартних і стресогенних обставин ще на етапі навчання істотно впливає на здатність правоохоронців успішно діяти у кризових умовах та залишатися функціонально стійкими у професійному середовищі. Це передбачає не лише опанування теоретичних знань, а й активне засвоєння навичок, зокрема фізичної підготовленості, що є важливим чинником формування психоемоційної витривалості. Здатність оперативно реагувати на загрози, зберігаючи при цьому психологічну рівновагу, є ключовим показником професійної готовності поліцейського до служби в умовах підвищеної небезпеки [1].

В умовах зростання складності, різноманітності та непередбачуваності сучасних загроз перед системою підготовки працівників поліції постає завдання не лише передати теоретичні знання, а й сформувати практичні вміння, необхідні для ефективного реагування на кризові та надзвичайні ситуації. Комплексна професійна підготовка має охоплювати всі ключові складові – від опанування основ правової і технічної бази до розвитку психологічної витривалості та формування фізичної готовності до дій у стресових умовах.

Інтеграція симуляційних вправ, ролевих сценаріїв і практикоорієнтованих тренінгів у навчальний процес дає змогу майбутнім поліцейським не лише засвоїти теоретичний матеріал, а й отримати досвід дій у ситуаціях, максимально наближених до реальних, з якими вони можуть зіткнутися під час службової діяльності. З огляду на міждисциплінарний характер поліцейської служби, що поєднує знання із права, психології, криміналістики, управління ризиками та суміжних галузей, важливо забезпечити цілісну інтеграцію цих знань у зміст професійної підготовки.

Навчальні програми підготовки працівників поліції мають бути адаптивними, відповідати сучасним викликам і передбачати впровадження інноваційних технологій та методик, які застосовуються у сфері забезпечення публічної безпеки. Одним із ключових пріоритетів є розвиток аналітичного мислення, здатності до критичної оцінки ситуацій та оперативного ухвалення обґрунтованих рішень в умовах невизначеності і стресових впливів.

Отже, підготовка майбутніх працівників поліції – це багатогранний і водночас критично важливий процес, який потребує системного, гнучкого та науково обґрунтованого підходу. Лише за умов якісної

професійної підготовки можливо сформуванати здатність правоохоронців ефективно виконувати службові завдання, забезпечуючи захист життя і здоров'я громадян та підтримання громадського порядку в умовах підвищеного ризику.

Висновок

Ефективне функціонування працівників поліції в умовах підвищеного ризику та непередбачуваних ситуацій значною мірою залежить від якості їхньої професійної підготовки. Системний підхід до навчання, що поєднує теоретичні знання, практичні навички, фізичну витривалість і психологічну стійкість, є необхідною умовою формування готовності до дій в екстремальних умовах. Особливе значення має впровадження симуляційних тренінгів, рольових сценаріїв і психодіагностичних методик, які сприяють розвитку стресостійкості, впевненості у власних діях і здатності ухвалювати рішення в умовах невизначеності.

Міждисциплінарний характер поліцейської діяльності потребує інтеграції знань із різних галузей – права, психології, криміналістики, управління ризиками тощо – у зміст освітніх програм. Гнучкість і адаптивність навчальних курсів до актуальних викликів та новітніх технологій є запорукою підвищення функціональної готовності поліцейських до виконання завдань у складних оперативних ситуаціях.

Таким чином, якісна професійна підготовка працівників поліції є не лише професійною потребою, а й ключовим чинником забезпечення національної безпеки, підтримання правопорядку та захисту прав і свобод громадян.

Список бібліографічних посилань: 1. Богуславський В., Булах С., Бачинська Н. Актуальні дослідження спеціальної фізичної та психологічної підготовки сил охорони правопорядку в екстремальних умовах. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. 2024. № 3 (176). С. 94–98. DOI: [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.3K\(176\).21](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.3K(176).21). 2. Прокопова О., Ляска О., Голіней В. Інноваційна складова у вищій освіті: методо-теоретичні підходи та практична реалізація. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 4 (18). С. 517–527. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-517-527](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-517-527). 3. Ляска О. П. Підвищення якості підготовки фахівців в умовах безперервної освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2011. Вип. 17. С. 42–44. 4. Макарова О. П. Формування професійного спілкування поліцейських на етапі фахової підготовки. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 2, т. 2. С. 29–32. 5. Макарова О. П. Професійна ідентичність: структура та особливості. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 3, т. 1. С. 77–83. 6. Макарова О. Професійна ідентичність майбутніх поліцейських на її когнітивному рівні. *Вісник Національного університету оборони*

України. 2019. Вип. 1 (51). С. 74–84. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2019-51-1-74-83>. **7.** Макарова О. П., Червоний П. Д. Психолого-педагогічні особливості підготовки майбутніх поліцейських до службової діяльності в екстремальних умовах // Актуальні аспекти психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 листоп. 2021 р.) / Нац. акад. Нац. гвардії України. Харків, 2021. С. 175–178. **8.** Мілорадова Н. Е. Психологічні основи професіогенезу слідчих : монографія. Харків : Бровін, 2018. 496 с. **9.** Цільмак О. В. Стабілізація морально-психологічного стану працівників спеціальних підрозділів ОВС – це запорука ефективності здійснення ними службово-бойової діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 20–22. **10.** Червоний П. Д. Шляхи формування комунікативної та конфліктної компетентності офіцерів керівної ланки навчальних курсів. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2007. Вип. 331. С. 182–188. **11.** Психологічний супровід особистості в умовах війни : навч. посіб. / С. Кузікова, В. Зливков, С. Лукомська та ін. Київ ; Ніжин : Вид. ПП Лисенко М. М., 2024. 260 с. **12.** Yavkochdiyeva D. E. Development of Professional Training of Students in Higher Education as a Factor of Quality Specialist Training. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*. 2022. Vol. 7. Pp. 277–282. **13.** Артюшин Г., Тушко К. Сучасні тенденції професійної підготовки фахівців сектору безпеки та оборони у країнах, що розвиваються. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2020. Т. 21, № 2. С. 5–17. DOI: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v21i2.417>. **14.** Котелюх М. О. Взаємодія фахівців сектору безпеки і оборони України у сфері тактико-спеціальної, вогневої, фізичної та психологічної підготовки // Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 трав. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Харків, 2022. С. 224–225. **15.** Вязовський Д. О., Пожидаєв М. Ю. Зарубіжний досвід підготовки поліцейських до екстремальних умов // International Forum: Problems and Scientific Solutions : Proceedings of the 13th International Scientific and Practical Conference (Melbourne, Australia, June 6–8, 2024). Melbourne : CSIRO Publishing House, 2024. Pp. 403–412.

Надійшла до редколегії 02.07.2025

Прийнята до опублікування 15.08.2025

Liaska O. P., Chervonyi P. D., Striliana A. V. Modern Approaches to Training Specialists in the Field of Security: Theoretical and Practical Aspects

Current challenges in the field of law enforcement, caused by the dynamics of crime, terrorist threats and social conflicts, require a high level of professional training for law enforcement officers. The article examines a comprehensive approach to the formation of professional competencies of future police officers, which involves the integration of theoretical knowledge, practical skills and psychological resilience. It emphasises the need to adapt educational programmes to modern requirements through the use of simulation technologies, interdisciplinary methods and psychological training.

Based on an analysis of scientific works, the key areas for improving training have been identified: theoretical and methodological aspect – updating the content of training to include the disciplines of law, psychology, cybersecurity, and risk management; practical component – introduction of simulators, tactical and special training and scenarios that simulate real service conditions; psychological training – development of stress resistance, communication skills and the ability to make quick decisions in critical situations.

Special attention is paid to the role of teamwork and individual psychological characteristics that affect the effectiveness of performing official duties. The importance of continuous improvement of skills through a system of professional development and adaptation to new threats is emphasised.

It is noted that only a systematic approach that combines an updated theoretical base, practical training and psychophysiological training can ensure the readiness of law enforcement officers to act in high-risk situations. The results of the study can be used to develop new training programmes and methods for assessing the quality of specialist training.

Keywords: security, training of specialists, critical thinking, stress resistance, practical training, interdisciplinary approach, simulation exercises, educational technologies.

УДК 159.9.072:355.1(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.23>

Яна Сергіївна Пономаренко,

доктор психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5,
кафедра соціології та психології (професор);

<https://orcid.org/0000-0002-3374-3930>,

e-mail: posokhova1992@gmail.com

МЕТОДИКА «ДІАГНОСТИКА ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ЗДІЙСНЕННОСТІ»: СТРУКТУРА ТА ПСИХОМЕТРИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

Статтю присвячено розробленню та психометричній апробації методики «Діагностика особистісно-професійної здійсненності», призначеної для оцінювання інтеграції особистісних і професійних компонентів працівників поліції. Методика охоплює п'ять блоків із 15 шкалами, що відображають такі компоненти, як самоідентифікація, самоставлення, уявлення про професійне майбутнє, цінності й емоційні контексти. Проведено комплексний аналіз надійності, валідності та зовнішньої узгодженості методики, що підтвердив її придатність для використання в наукових дослідженнях і прикладній психологічній практиці, зокрема в умовах підвищеного стресу та воєнного ризику.

Ключові слова: особистісно-професійна здійсненність, сектор безпеки та оборони, самоідентифікація, самоставлення, емоційна стійкість, поліцейські, стрес, професійна діяльність, психодіагностика, кадровий добір.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У сучасних умовах воєнної агресії проти України особливої актуальності набувають дослідження психологічної стійкості, професійної реалізації та особистісної зрілості працівників сектору безпеки, зокрема поліцейських. Суттєві зміни у професійному середовищі та підвищений рівень стресогенного навантаження зумовляють потребу в сучасних психодіагностичних інструментах, здатних комплексно відображати психологічний стан і професійну готовність працівників поліції. Службова діяльність у воєнних умовах супроводжується якісною трансформацією викликів, що постає перед особовим складом, передусім у площині збереження, відновлення та розвитку особистісного та професійного ресурсу. Водночас наявні психодіагностичні методики, розроблені до повномасштабного вторгнення, виявляються лише частково релевантними сучасному

контексту, в якому поєднуються фактори бойової травматизації, постійної емоційної напруги, втрат, моральних дилем та глибокої переоцінки життєвих і професійних орієнтирів. Більшість наявних інструментів зосереджені на діагностиці окремих аспектів (стресостійкість, професійне вигорання, мотивація тощо) і не забезпечують цілісного розуміння психологічного стану працівника. Це актуалізує потребу в розробленні валідних, надійних і адаптованих до умов воєнного часу інструментів психологічної діагностики. Оскільки здійсненість у цьому контексті передбачає інтеграцію особистісного самовизначення, внутрішньої мотивації, ціннісної залученості й емоційної стабільності, постає об'єктивна необхідність створення та емпіричної перевірки психодіагностичного інструменту, який буде водночас валідним, надійним і відповідним до реалій воєнного часу.

Стан дослідження проблеми

У науковому полі зростає інтерес до дослідження специфіки діяльності представників сектору безпеки та оборони, особливо в умовах підвищеного професійного ризику і соціальних трансформацій. Помітний внесок у вивчення особливостей поліцейської служби зроблено як у юридичному, так і у психологічному вимірах. Зокрема, у працях О. Бандурки [1], З. Кісіль [2], О. Пасько [3], Д. Швеця [4] розглянуто структурні та нормативні аспекти діяльності. У психологічному контексті значна увага приділялася професійному супроводу, адаптації та підтримці фахівців у динамічних і стресогенних умовах (В. Барко [5], О. Євдокімова [6], І. Клименко [7], І. Охріменко [8]).

У сучасних умовах особливої актуальності набувають дослідження діяльності працівників сектору безпеки під час кризових подій і збройних конфліктів, де професійне навантаження поєднується з високими психологічними ризиками (Ю. Бойко-Бузиль [9], С. Бойчук [10]). У таких дослідженнях акцент робиться на збереженні професійної ефективності, життєстійкості та емоційної стабільності. Питання особистісної та професійної реалізованості як наукової категорії розкриваються у працях А. Большакової [11; 12], О. Кокуна [13; 14], О. Саннікової [15], О. Штепи [16; 17], де наголошено на ролі внутрішніх ресурсів особистості, що забезпечують повноцінне функціонування фахівця. Водночас термінологічні межі феномена здійсненості залишаються предметом теоретичної дискусії.

У міжнародному науковому дискурсі здійсненість особистості розглядається крізь призму різних підходів – від гуманістичних до когнітивно-поведінкових. Так, Ч. Булер, А. Гевірт та А. Маслоу зосереджуються на розвитку потенціалу особистості, а А. Бандура – на механізмах самоєфективності як базовій умові досягнення цілей. У дослідженнях Д. Лепісто, М. Пратта, Б. Россо, Р. Стірса й А. Джуерс

здійсненність трактується як динамічний процес трансформації особистісного ресурсу в досягнення, що мають реальну цінність для особи та її професійного середовища. Роботи В. Кана, Н. Бові та Дж. Чіулли підкреслюють значення узгодженості особистих цінностей, моральної позиції та професійної активності як умов внутрішньої реалізації [18].

На підставі аналізу наукового дискурсу пропонуємо трактувати особистісно-професійну здійсненність (далі – ОПЗ) як інтегративне утворення, що поєднує особисту реалізованість у життєвому просторі та професійну самореалізацію. У сукупності ці компоненти формують безперервну траєкторію життєздійснення особистості, яка визначає суб'єктивне відчуття задоволеності життям, професійної комплексності та гармонійного функціонування.

Для практичного дослідження цього феномена було розроблено комплексну методику діагностики ОПЗ, яка дає змогу оцінити п'ять ключових блоків: самоідентифікацію, самоставлення, уявлення про майбутнє, систему цінностей та емоційні контексти. Нижче наведено коротку інтерпретацію кожної з діагностичних шкал.

I блок «Самоідентифікація особистості». Життєве самовизначення – відображає ступінь усвідомлення особистістю власних потреб, цілей, орієнтирів. Високі показники свідчать про сформовану ідентичність, внутрішню цілісність і рефлексивність; низькі – про невизначеність, дезорієнтацію, потенційну фрустрацію. Потенціал до самозмін і самозростання – характеризує здатність до особистісного розвитку, прийняття нового досвіду, гнучкості у ставленні до себе. Високі бали свідчать про адаптивність і готовність до внутрішніх змін; низькі – про ригідність, психологічну інертність. Задоволеність рівнем свого життя і можливостями професійної реалізації – оцінює суб'єктивне сприйняття якості життя та можливостей для самореалізації. Високі результати свідчать про психологічне благополуччя; низькі – про напруження, розчарування, кризи сенсів.

II блок «Самоставлення особистості». Реалізація життєвого плану – вимірює ефективність реалізації запланованих цілей, ступінь досягнення життєвих орієнтирів. Високі показники свідчать про послідовність, волюву організованість; низькі – про відсутність чітких орієнтирів або труднощі з досягненням задуманого. Орієнтація на зміну уявлень про себе і своє місце в житті / професії – вказує на готовність до переосмислення власної ідентичності, гнучкість самоконцепції. Високі бали характеризують рефлексивність і відкритість до розвитку; низькі – фіксованість образу «Я» та обмеженість змін. Сприйняття життєвих подій – оцінює здатність особистості осмислювати події життя, сприймати їх як можливості для розвитку або загрози. Високі показники вказують на глибину переживання та здатність до

інтеграції досвіду; низькі – на поверхневу реактивність або уникання.

III блок «Уявлення про власне професійне майбутнє». Пошук сенсу діяльності – вимірює ступінь значущості та наповненості діяльності смислами для особистості. Високі результати вказують на включеність, мотиваційну залученість; низькі – на втрату сенсу, демотивацію або рутинізацію. Прийняття рішень і вибір дій – характеризує впевненість у власних діях, здатність брати на себе відповідальність. Високі бали свідчать про автономність, ініціативність; низькі – про нерішучість, залежність або уникання відповідальності. Здатність планувати і досягати успіху – відображає рівень стратегічного мислення, цілеспрямованості й ефективності у реалізації намірів. Високі значення характеризують організованість і результативність; низькі – імпульсивність, неефективне планування.

IV блок «Цінності та залучення до діяльності». Особистісні цінності – відображають фундаментальні життєві переконання й орієнтири, що визначають поведінку та пріоритети. Високі бали свідчать про ціннісну цілісність, ідентичність; низькі – про розмитість або конфліктність ціннісної сфери. Професійні цінності – показують значущість професійних норм, відповідальності, ідентифікації із професійною роллю. Високі результати вказують на стабільну професійну мотивацію; низькі – на формальне або утилітарне ставлення до професійної діяльності. Моральні цінності – оцінюють етичну основу особистості: чесність, справедливність, відповідальність. Високі бали вказують на моральну інтеграцію; низькі – на етичну нестабільність, схильність до компромісів із совістю.

V блок «Емоційні контексти особистісно-професійної здійсненності». Готовність долати професійні труднощі – оцінює настанову на подолання складнощів, внутрішню мотивацію до дії попри перешкоди. Високі показники свідчать про рішучість, витривалість; низькі – про уникання, пасивність, знижену активність. Налаштованість на подолання стресових ситуацій – фіксує адаптивні установки щодо подолання стресу. Високі бали – наявність ефективних копінг-стратегій; низькі – схильність до дезорганізації або емоційного виснаження. Емоційна стійкість – характеризує здатність зберігати психоемоційну рівновагу в умовах тиску, напруження. Високі результати вказують на стабільність і контроль емоцій; низькі – на емоційну вразливість, афективність.

Інтегральні показники. Загальний показник ОПЗ – узагальнений індекс, що інтегрує рівень реалізованості особистості у професійній діяльності, житті та внутрішньому розвитку. Високі значення свідчать про гармонійне поєднання особистісного зростання і професійної самореалізації; середні – про наявність потенціалу; низькі – про

фрагментарність здійсненості, ризики дезадаптації. Шкала щирості – дозволяє оцінити достовірність відповідей респондента. Високі бали можуть свідчити про соціальну бажаність або захисну позицію; низькі – про критичність, відкритість або схильність до самозаниження [18].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є створення психодіагностичного інструменту для комплексної оцінки ОПЗ працівників поліції. Основні завдання дослідження включають: розроблення авторської методики, перевірку її психометричних характеристик – надійності, валідності, внутрішньої та зовнішньої узгодженості.

Наукова новизна дослідження

Уперше розроблено та емпірично апробовано методику «Діагностика особистісно-професійної здійсненості» (далі – методика «ДОПЗ»), яка інтегрує особистісний і професійний виміри в єдину діагностичну структуру. Інструмент адаптований до сучасних умов службової діяльності в екстремальних ситуаціях і дає змогу не лише вимірювати рівень особистісної реалізованості та професійної готовності, а й виявляти чинники адаптації, стійкості, а також потенційні ризики емоційного та функціонального вигорання. Методику можна застосовувати для моніторингу психологічного стану працівників сектору безпеки, у профорієнтації, супервізії та кадровому консультуванні.

Матеріали та методи досліджень

Загальна вибірка дослідження становила 1 248 поліцейських, які взяли участь у первинному онлайн-опитуванні, що проводилося з дотриманням принципів добровільності, анонімності та репрезентативності. Для цілей апробації методики в умовах війни було сформовано підвибірку з 300 респондентів, які надали відповіді як до початку повномасштабного вторгнення, так і в період його активної фази. Дані повторного тестування було зібрано за допомогою тієї самої версії методики в онлайн-форматі, що забезпечило ідентичність умов проведення. Порівняльний аналіз емпіричних показників здійснювався з використанням методів описової та інфраструктурної статистики, що дозволило виявити як зміни в окремих шкалах, так і загальну стабільність інструменту. Оцінювання психометричних властивостей здійснювалося із застосуванням коефіцієнтів кореляції Пірсона й Спірмена, коефіцієнтів альфа Кронбаха, факторного аналізу методом головних компонент із подальшим варимакс-обертанням, а також аналізу еквівалентності паралельних форм. Для апробації авторської методики «ДОПЗ» було використано такі валідаційні інструменти: Опитувальник особистісної здійсненості (автор – О. Штепа) [16], Опитувальник професійного самоздійснення (автор – О. Кокун) [14], методики «Професійна часова перспектива майбутнього» (автори –

Г. Захер і М. Фрезе) [19], а також «Діагностика переживань у професійній діяльності» [20].

Результати дослідження

У межах вивчення феномена ОПЗ було розроблено спеціалізований психодіагностичний інструмент – методику «ДОПЗ». З метою перевірки її психометричних характеристик було проведено емпіричне дослідження, спрямоване на оцінювання надійності, валідності та змістовної відповідності шкал теоретичній моделі. Нижче подано узагальнені результати цього дослідження, що охоплюють: структуру методики, її внутрішню узгодженість, ретестову надійність, аналіз паралельних форм, факторну структуру та кореляції з іншими валідизованими психодіагностичними інструментами.

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції Пірсона для оцінювання ретестової надійності, надійності паралельних форм та коефіцієнти альфа Кронбаха для шкал методики «Діагностика особистісно-професійної здійсненності» (n = 300)

Блоки	Шкали	Ретестова надійність (r)	Надійність паралельних форм (r)	Коефіцієнт альфа Кронбаха (α)
1	2	3	4	5
Самоідентифікація особистості	1.1. Життєве самовизначення	0,72	0,74	0,65
	1.2. Потенціал до самозмін та самозростання	0,68	0,71	0,70
	1.3. Задоволеність рівнем свого життя й можливостями професійної реалізації	0,74	0,78	0,76
Самоставлення особистості	2.1. Реалізація життєвого плану	0,71	0,72	0,67
	2.2. Орієнтація на зміну уявлень про себе та своє місце в житті / професії	0,66	0,69	0,70
	2.3. Сприйняття життєвих подій	0,70	0,71	0,66

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
Уявлення про власне професійне майбутнє	3.1. Пошук сенсу діяльності	0,77	0,76	0,75
	3.2. Прийняття рішень і вибір дій	0,64	0,65	0,63
	3.3. Здатність планувати та досягати успіху	0,69	0,70	0,62
Цінності та залучення до діяльності	4.1. Особистісні цінності	0,63	0,67	0,68
	4.2. Професійні цінності	0,60	0,63	0,60
	4.3. Моральні цінності	0,65	0,68	0,65
Емоційні контексти особистісно-професійної здійсненності	5.1. Готовність долати професійні труднощі	0,69	0,71	0,71
	5.2. Налаштованість на подолання стресових ситуацій	0,64	0,66	0,65
	5.3. Емоційна стійкість	0,70	0,72	0,70
Шкала широті		0,63	0,63	0,63
Загальний показник особистісно-професійної здійсненності (98 питань)		0,85	0,88	0,90

Як показано в таб. 1, усі шкали авторської методики «ДОПЗ» продемонстрували належні психометричні характеристики. Коефіцієнти ретестової надійності варіюються в межах від 0,60 до 0,77, а показники для паралельних форм – від 0,63 до 0,78. Інтегральний показник ОПЗ має найвищі значення ($r = 0,85$ – для ретесту та $r = 0,88$ – для паралельних форм), що свідчить про стабільність і узгодженість результатів незалежно від форми подачі тесту та моменту вимірювання.

Для додаткової перевірки консистентності методики було проведено аналіз внутрішньої узгодженості за допомогою коефіцієнта альфа Кронбаха. Більшість шкал продемонстрували α у межах 0,65–0,76, що

відповідає загальноприйнятим критеріям внутрішньої надійності психометричних інструментів. Загальний коефіцієнт α для інтегрального показника ОПЗ становить 0,90, що свідчить про високий рівень внутрішньої узгодженості всієї методики. Це забезпечує її надійність як у наукових дослідженнях, так і у професійній практиці психологічної оцінки.

Із метою підтвердження валідності методики «ДОПЗ» було проведено факторний аналіз із використанням методу головних компонент із подальшим варимакс-обертанням. Отримані результати підтвердили відповідність емпіричних даних теоретичній структурі інструменту. Аналіз продемонстрував чітке згрупування шкал відповідно до п'яти блоків конструкта: самоідентифікація, самоставлення, уявлення про професійне майбутнє, ціннісні орієнтації та емоційні контексти. Кожна з 15 основних шкал внесла значущий відсоток у загальну дисперсію, що свідчить про логічну узгодженість між емпірично отриманими факторами та теоретичними очікуваннями. Наприклад, шкали «Життєве самовизначення», «Пошук сенсу діяльності», «Особистісні цінності» та «Емоційна стійкість» продемонстрували найвищі коефіцієнти поясненої дисперсії. Загальна пояснена дисперсія за результатами факторизації становила 52,6 %, що є прийнятним показником для психометричних досліджень. Це підтверджує структурну цілісність методики та її здатність достовірно вимірювати ключові компоненти ОПЗ у вибірці поліцейських. Таким чином, результати факторного аналізу засвідчують належний рівень конструктної валідності методики та її придатність до використання в емпіричних дослідженнях.

Для кращого розуміння діапазону відповідей і варіативності результатів, отриманих за методикою «ДОПЗ», було здійснено подвійний підхід до аналізу – на основі теоретично заданих меж і фактичних емпіричних даних.

У межах першого підходу оцінювалися мінімальні та максимальні значення балів для кожної шкали, що дозволило окреслити потенційні межі варіацій (наприклад, від 5 до 30 балів для окремих шкал, від 98 до 490 – для загального показника ОПЗ). Другий підхід ґрунтувався на реальному розподілі відповідей у вибірці, що дало змогу уточнити середні значення (M) та стандартні відхилення (SD); зокрема, середній показник за загальною шкалою ОПЗ становив 340 балів при $SD = 114,74$.

Крім того, було сформовано інтервальні рівні низької, середньої та високої сформованості здійсненності, що уможливило якісну інтерпретацію результатів поряд із кількісною. Порівняння результатів обох підходів підтвердило стабільність та узгодженість методики (див. табл. 2), а також її здатність диференціювати рівні розвитку ОПЗ у представників поліцейської професії.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз середніх значень і стандартних відхилень

Шкала	Теоретичний підхід		Емпіричний підхід	
	Середнє значення	SD	Середнє значення	SD
Шкали 1.1–5.3 (відповідно до табл. 1)	17,5	7,22	17,83	8,75
Загальний показник особистісно-професійної здійсненності	294	113,2	340	114,74
Шкала щирості	24	9,24	24	11

Для перевірки зовнішньої узгодженості авторської методики було проведено порівняльний кореляційний аналіз із низкою визнаних психодіагностичних інструментів, що вимірюють суміжні або комплементарні конструкції, пов'язані з особистісною та професійною реалізацією особистості.

Кореляційний аналіз з Опитувальником особистісної здійсненності засвідчив статистично значущі зв'язки між низкою шкал методики «ДОПЗ» і критеріальними змінними. Зокрема, шкали «Орієнтація на зміну уявлень про себе» ($r = 0,28$; $p \leq 0,01$), «Моральні цінності» ($r = 0,380$; $p \leq 0,01$), «Готовність долати професійні труднощі» ($r = 0,379$; $p \leq 0,01$) та загальний показник ОПЗ ($r = 0,440$; $p \leq 0,001$) демонструють позитивні кореляції з такими ознаками, як чіткість цілей, відповідальність за вибір і загальний рівень здійсненності. Ці результати підтверджують відповідність авторського інструменту провідним вимірам особистісної зрілості та самоактуалізації, описаним у моделі О. Штепи.

Аналіз відповідності з Опитувальником професійного самоздійснення демонструє ще вищу валідність. Зокрема, шкала «Потенціал до самозмін та самозростання» тісно корелює з показниками професійного вдосконалення ($r = 0,589$; $p \leq 0,001$) та постановки нових цілей ($r = 0,381$; $p \leq 0,01$). Шкали «Реалізація життєвого плану», «Професійні цінності» й «Готовність долати труднощі» також узгоджуються із ключовими ознаками як внутрішнього (професійне саморозуміння), так і зовнішнього (визнання досягнень, застосування досвіду) аспектів професійного самоздійснення.

На особливу увагу заслуговують результати кореляційного аналізу за методикою «Професійна часова перспектива майбутнього». Такі

шкали, як «Задоволеність життям» ($r = 0,558$; $p \leq 0,001$), «Пошук сенсу діяльності» ($r = 0,406$; $p \leq 0,01$) та «Готовність долати труднощі» ($r = 0,483$; $p \leq 0,001$), мають статистично значущі позитивні зв'язки з такими показниками, як *орієнтація на можливості та сприйняття залишкового часу*. Це свідчить про чітку концептуальну відповідність між методикою «ДОПЗ» та часово-прогностичними підходами до аналізу професійного майбутнього.

Додаткове підтвердження надійності отримано через порівняння з методикою «Діагностика переживань у професійній діяльності», яка відображає емоційно-психологічні аспекти професійного функціонування. Шкали «Потенціал до самозмін» ($r = 0,485$; $p \leq 0,001$), «Орієнтація на зміну» ($r = 0,464$; $p \leq 0,001$) та «Моральні цінності» ($r = 0,369$; $p \leq 0,01$) продемонстрували позитивні кореляції з показниками *задоволення та сенсу професійної діяльності*. Водночас виявлено негативний зв'язок із показником *переживання порожнечі* ($r = -0,452$; $p \leq 0,001$), що свідчить про здатність методики «ДОПЗ» адекватно відображати як позитивні, так і негативні емоційні стани, пов'язані із професійною діяльністю.

Загальний висновок на основі проведених кореляційних досліджень полягає в тому, що методика «ДОПЗ» демонструє високий рівень зовнішньої узгодженості. Вона суттєво корелює із критеріальними показниками низки валідизованих психодіагностичних інструментів, охоплюючи як особистісну, так і професійну сфери функціонування працівників поліції. Такий рівень відповідності підтверджує не лише конструктивну валідність, а й прикладну цінність методики для оцінювання ОПЗ в умовах службової діяльності.

Обговорення результатів

Отримані результати підтвердили психометричну надійність і валідність авторської методики «ДОПЗ». Зокрема, всі шкали виявили достатній рівень ретестової стабільності, внутрішньої узгодженості (α Кронбаха $> 0,60$) та відповідність теоретичній структурі через факторний аналіз. Це дає підстави вважати інструмент адекватним для оцінювання як особистісних, так і професійних аспектів здійсненності. Особливо високі значення коефіцієнтів узгодженості отримано для інтегрального показника ОПЗ ($\alpha = 0,90$), що свідчить про внутрішню цілісність і узгодженість усіх компонентів опитувальника. Позитивні кореляційні зв'язки з уже апробованими інструментами, зокрема з Опитувальником особистісної здійсненності [16], Опитувальником професійного самоздійснення [14], методиками «Професійна часова перспектива майбутнього» [19] та «Діагностика переживань у професійній діяльності» [20], додатково підтверджують зовнішню узгодженість методики та її концептуальну сумісність із провідними

підходами до аналізу внутрішньої реалізованості особистості. Отримані результати узгоджуються з позицією О. Штепи, яка трактує здійсненність як систему, що інтегрує цілісність особистості, її спрямованість, відповідальність і сенс життя [17]. Подібну логіку простежуємо й у підході О. Кокуна, який розглядає професійне самоздійснення як результат гармонійного поєднання внутрішньої мотивації, моральних орієнтирів та особистісного зростання [13]. Ці аспекти також відображено у відповідних блоках методики «ДОПЗ».

У зарубіжних концепціях, зокрема в підході В. Кана [21], здійсненність опосередковується феноменом залученості до професійної діяльності, яка охоплює емоційне, когнітивне та поведінкове включення особистості. Подібну трикомпонентну структуру відображає й п'ятий блок нашої методики «Емоційні контексти особистісно-професійної здійсненності». Крім того, результати кореляційного аналізу з методикою «Професійна часова перспектива майбутнього» підтверджують узгодженість нашого інструменту з теорією Г. Захер і М. Фрезе, яка підкреслює важливість орієнтації на майбутнє для ефективного професійного функціонування [19]. Унікальною особливістю запропонованої методики «ДОПЗ» є інтеграція особистісного та професійного вимірів в єдину концепцію здійсненності. Такий підхід дає змогу комплексно оцінювати внутрішню реалізованість суб'єкта, не розділяючи життя на особистісну та професійну сфери, а розглядаючи їх у взаємозв'язку. Це особливо актуально для аналізу стану фахівців, які працюють у високостресових, критичних або екзистенційно навантажених професіях – поліцейських, військових, рятувальників і медиків.

Емпіричне дослідження ОПЗ поліцейських виявило значущі відмінності між періодами до війни та під час війни. Встановлено зниження життєвого самовизначення, потенціалу до самозмін, а також задоволеності рівнем життя і професійною реалізацією (наприклад, показник задоволеності зменшився з 15,5 до 12,2 балів). Водночас спостерігається покращення сприйняття життєвих подій (з 15,4 до 17,5 балів) та суттєве зростання пошуку сенсу професійної діяльності (з 13,3 до 17,5 балів). Загальний рівень ОПЗ залишився стабільним, що свідчить про здатність поліцейських адаптуватися до складних умов воєнного часу [18].

З огляду на обмеження дослідження слід зазначити, що вибірка охоплювала лише представників поліцейської професії. Тому подальша адаптація та валідація методики на ширших групах фахівців із суміжних галузей буде корисною. Методика «ДОПЗ» створювалася з урахуванням мирних умов служби й потребує додаткового налаштування під специфіку воєнного часу, зокрема з огляду на бойовий досвід та гібридні виклики. Попри це, вона має значний потенціал

для оцінки ОПЗ працівників сектору безпеки та оборони, а також для використання в моніторингу емоційного вигорання і розвитку професійних ресурсів.

Таким чином, запропонований інструмент продемонстрував теоретичну обґрунтованість і практичну придатність та може бути рекомендований для використання в наукових, освітніх і прикладних дослідженнях, що розширюють можливості сучасної психодіагностики в умовах актуальних викликів.

Висновки

У процесі дослідження проведено комплексну психометричну апробацію методики «ДОПЗ», яка підтвердила її внутрішню узгодженість, надійність і концептуальну цілісність. Методика адекватно вимірює багатовимірну психологічну конструкцію, що охоплює життєве самовизначення, ціннісні орієнтири, професійну перспективу, емоційну стійкість і готовність долати виклики. Зовнішня валідність інструменту підтверджена позитивними кореляціями з низкою визначених психодіагностичних методик, спрямованих на оцінювання особистісного розвитку, професійної самореалізації та професійної часової перспективи майбутнього. Це засвідчує відповідність методики сучасним стандартам і її релевантність для оцінювання особистісно-професійного функціонування в умовах високого професійного навантаження.

Отже, методика є надійним і валідним інструментом для комплексної діагностики інтеграції особистісних і професійних компонентів працівників сектору безпеки. Вона може ефективно застосовуватися як у наукових дослідженнях, так і в кадровій психології та професійному відборі.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розширення емпіричної бази шляхом апробації методики серед представників інших професій, що працюють у стресових і кризових умовах, із метою її адаптації та підвищення універсальності.

Список бібліографічних посилань: 1. Бандурка О. М., Євдокімова О. О. Досвід трансформації поліцейських органів зарубіжних країн: психолого-правовий ракурс. *Європейські перспективи*. 2022. № 3. С. 129–139. DOI: <https://doi.org/10.32782/EP.2022.3.21>. 2. Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В. Психоемоційна напруженість як детермінанта професійної деформації працівників Національної поліції України. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 3 (13). С. 177–188. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-3-177-188>. 3. Пасько О. М. Готовність слідчих до професійної діяльності: правові та психологічні основи : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 476 с. 4. Швець Д. В. Формування особистості поліцейського в умовах фахової підготовки та професійної діяльності: правові та психологічні аспекти : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 19.00.06.

Київ, 2019. 42 с. **5.** Барко В. І., Остапович В. П., Барко В. В. Професійна психологічна підготовка поліцейських Національної поліції України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. Т. 1, № 2. С. 176–181. **6.** Shvets D., Yevdokimova O., Okhrimenko I., Ponomarenko Ya., Aleksandrov Yu., Okhrimenko S., Prontenko K. The New Police Training System: Psychological Aspects. *Postmodern Openings*. 2020. Vol. 11, No. 1. Pp. 200–217. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/130>. **7.** Клименко І. В. Психологічні засади професійної підготовки поліцейських : монографія. Харків : Фоліо, 2018. 424 с. **8.** Okhrimenko I. M., Ponomarenko Ya. S., Shvets D. V., Ostapovich V. P., Kutsenko D. V., Torlo O. I., Hnatyuk S. S. The Effect of Physical Training on Health and Psycho-Emotional State of Managers of Law Enforcement Agencies. *Medical Advances*. 2023. Vol. LXXVI, Iss. 2. Pp. 285–291. **9.** Бойко-Бузиль Ю. Ю. Характеристика показників блоку особистісного становлення керівників системи МВС України. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 49–57. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.05>. **10.** Бойчук С. С. Саморегуляція як чинник життєздатності особистості поліцейських «Корпусу оперативно-раптової дії» (КОРД) : дис. ... д-ра філософії : 053. Харків, 2023. 302 с. **11.** Большакова А. М. Самоздійсненність у суб'єктивні картині життєвого шляху. Ресурсні та стагнаційні виміри. *Наукові перспективи*. 2024. № 8 (50). С. 781–793. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-8\(50\)-781-793](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-8(50)-781-793). **12.** Большакова А. М. Стагнаційний і ресурсний виміри самоздійсненності та психологічний час особистості. *Габітус*. 2024. Вип. 60. С. 106–110. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.64.18>. **13.** Кокун О. М. Загальні чинники професійного самоздійснення особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Т. IX, вип. 9. С. 292–301. **14.** Кокун О. М. Опитувальник професійного самоздійснення. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 7. С. 35–39. **15.** Саннікова О. Самоздійснення як системне психологічне утворення. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 13 (27). С. 1012–1026. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-13\(27\)-1012-1026](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-13(27)-1012-1026). **16.** Штепа О. С. Опитувальник особистісної здійсненності: теоретичні підстави для розробки та результати апробації. *Психологічний часопис*. 2018. № 5 (15). С. 196–223. **17.** Штепа О. С. Психологічні ресурси перетворень у самоздійсненні особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2021. № 53. С. 330–354. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2021-53.330-354>. **18.** Пономаренко Я. С. Психологія особистісно-професійної здійсненності поліцейських : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.06. Харків, 2025. 650 с. **19.** Zacher H., Frese M. Remaining Time and Opportunities at Work: Relationships between Age, Work Characteristics, and Occupational Future Time Perspective. *Psychology and Aging*. 2009. Vol. 24, Iss. 2. Pp. 487–493. DOI: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0015425>. **20.** Психодіагностичні матеріали. В допомогу психологу поліції. Частина 2 : метод. посіб. / уклад. Л. П. Чепіга, Ю. Л. Твердохвалова, І. В. Жданова та ін. ; за ред. О. О. Євдокімової. Харків : ХНУВС, 2024. 116 с. **21.** Kahn W. A.

Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work. *The Academy of Management Journal*. 1990. Vol. 33, No. 4. Pp. 692–724.

Надійшла до редколегії 01.07.2025

Прийнята до опублікування 11.08.2025

Ponomarenko Ya. S. The “Diagnosis of Personal and Professional Feasibility” Methodology: Structure and Psychometric Justification

The article presents the results of the development and psychometric testing of the author’s methodology “Diagnostics of personal and professional feasibility”, which is a tool for comprehensive assessment of personal and professional components of police officers. The methodology includes 98 statements grouped into five thematic blocks: self-identification, self-attitude, perceptions of professional future, values, and emotional contexts. Each block contains three scales reflecting key aspects of feasibility, as well as an additional scale of sincerity and an integral indicator of personal and professional feasibility.

Psychometric testing was carried out on a sample of 300 police officers who participated in the study in both peacetime and during the active phase of military conflict. The use of retest reliability coefficients, parallel form testing, Cronbach’s alpha, and factor analysis with varimax rotation confirmed the reliability and structural integrity of the methodology. High values of integral indicators and the cohesion of scales indicate the internal consistency of the instrument.

The external validity of the methodology was verified through correlations with already verified questionnaires: “Personal Feasibility” (O. Shtepa), “Professional Self-Realisation” (O. Kokun), the methodology for assessing professional time perspective (G. Zacher, M. Frese), as well as instruments that measure the emotional aspects of professional activity. The significant correlations obtained confirmed the relevance and conceptual compatibility of the new instrument.

The results of the study indicate the feasibility of using the methodology in scientific, educational and applied psychology, in particular in the diagnosis of professional burnout, monitoring of internal resources, personnel selection and prevention of maladjustment of employees in the security and defence sector.

Keywords: personal and professional feasibility, security and defence sector, self-identification, self-attitude, emotional stability, police officers, stress, professional activity, psychodiagnostics, personnel selection.

НАШІ АВТОРИ

Анікіна Н. Б.	➤ Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (м. Харків), Інститут Служби безпеки України, 3-й сектор відділу кадрового забезпечення (начальник), магістр психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (аспірантка)
Базиленко А. К.	➤ Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (м. Київ), кафедра психології, соціальної роботи та педагогіки (доцент), канд. психол. наук, доц.
Барко В. І.	➤ Національна академія Національної гвардії України (м. Харків), науково-дослідний центр службово-бойової діяльності Національної гвардії України, науково-дослідна лабораторія морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України (головний науковий співробітник), д-р психол. наук, проф.
Бахаєва А. С.	➤ Харківський національний університет внутрішніх справ (далі – ХНУВС), навчально-науковий інститут № 3, кафедра адміністративної діяльності (старший викладач), канд. юрид. наук
Гетманець О. П.	➤ ХНУВС, навчально-науковий інститут № 5, кафедра правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки (завідувач), д-р юрид. наук, проф.
Греченко В. А.	➤ ХНУВС, кафедра гуманітарних дисциплін та українознавства (завідувач), д-р іст. наук, проф., засл. працівник освіти України
Гусєва В. О.	➤ ХНУВС, навчально-науковий інститут № 1, кафедра криміналістики та судової експертології (завідувач), д-р юрид. наук, проф.
Євдокімова О. О.	➤ ХНУВС, навчально-науковий інститут № 5, кафедра соціології та психології (завідувач), д-р психол. наук, проф.
Жеребцов Д. Є.	➤ ХНУВС (докторант), д-р філос. за спец. 081 «Право»
Загуменна Ю. О.	➤ ХНУВС, кафедра теорії та історії держави та права (професор), д-р юрид. наук, доц.

Караман К. В.	➤	Ізмаїльський міськрайонний суд Одеської області (суддя), д-р філос. за спец. «Політологія»
Колодяжний М. Г.	➤	Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (м. Харків), відділ кримінологічних досліджень (завідувач), канд. юрид. наук, ст. наук. співроб.
Коробцова Д. В.	➤	ХНУВС, навчально-науковий інститут № 5, кафедра правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки (професор), канд. юрид. наук, доц.
Куценко І. В.	➤	Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (м. Київ), кафедра психології, соціальної роботи та педагогіки (завідувач), канд. психол. наук, доц.
Лисюк А. М.	➤	ХНУВС, навчально-науковий інститут № 1 (курсант)
Ляска О. П.	➤	ХНУВС, навчально-науковий інститут № 3, кафедра психології, соціології та педагогіки (доцент), канд. психол. наук, доц.
Марчук І. М.	➤	Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (м. Київ), кафедри психології, соціальної роботи та педагогіки, магістр психології
Міхальов С. Ю.	➤	Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (аспірант)
Остапович Д. В.	➤	Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України (аспірантка), м. Київ
Пономаренко Я. С.	➤	ХНУВС, навчально-науковий інститут № 5, кафедра соціології та психології (професор), д-р психол. наук, доц.
Романаускас К. А.	➤	Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (докторант), д-р філос. за спец. «Право»
Скляр О. С.	➤	ХНУВС, навчально-науковий інститут № 2, кафедра тактико-спеціальної підготовки (старший викладач), д-р філос. за спец. 011 «Освітні, педагогічні науки»
Стріляна А. В.	➤	ХНУВС (здобувач вищої освіти)

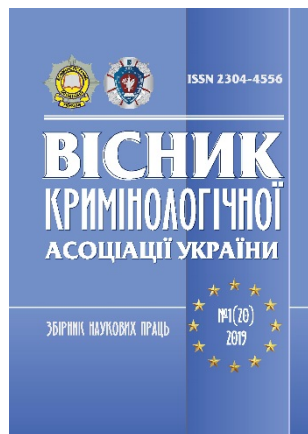
Таркан О. М.	➤ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (докторант), канд. юрид. наук
Татьянченко О. С.	➤ Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, відділ досліджень у сфері інформаційних технологій, сектор дослідження звуко- та відеозапису (судовий експерт)
Теремецький В. І.	➤ Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України» (м. Київ), відділ проблем модернізації господарського права та законодавства, сектор проблем реалізації господарського законодавства (завідувач), д-р юрид. наук, проф.
Тутова Ю. В.	➤ ХНУВС, навчально-науковий інститут № 5, кафедра цивільного права та процесу (викладач)
Усатий В. О.	➤ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (докторант), канд. юрид. наук
Хань О. О.	➤ ХНУВС, навчально-науковий інститут № 1, кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства (доцент), канд. юрид. наук, доц.
Чалий Б. Ю.	➤ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (аспірант)
Червоний П. Д.	➤ ХНУВС, навчально-науковий інститут № 3, кафедра психології, соціології та педагогіки (доцент), канд. пед. наук, доц.
Шайгуро О. П.	➤ Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, кафедра кримінально-правових дисциплін (професор), д-р юрид. наук, доц.
Юшкевич О. Г.	➤ ХНУВС, кафедра теорії та історії держави та права (професор), канд. юрид. наук, доц.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПЕРІОДИЧНІ НАУКОВІ ВИДАННЯ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Крім збірника наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ», Університет є засновником і видавцем ще трьох періодичних наукових видань – збірника наукових праць «**Вісник Кримінологічної асоціації України**», наукового журналу «**Право і безпека**» та електронного видання «**Форум права**».

Вісник Кримінологічної асоціації України

Збірник наукових праць «**Вісник Кримінологічної асоціації України**» видається з 2012 року. У 2016 році збірник став переможцем конкурсу на краще видання в системі МВС України. у 2018 р. збірник посів I місце у номінації «Періодичні видання» на Всеукраїнському конкурсі на краще правниче видання.

Основні завдання: Оприлюднення основних результатів наукових досліджень у галузі кримінальної юстиції; концентрація інтелектуальних ресурсів для вирішення гострих проблем злочинності в умовах воєнного стану; висвітлення теоретичних і практичних проблем кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого

права у світлі реформування кримінальної юстиції; вдосконалення національного кримінального законодавства, правового регулювання, інформаційно-аналітичного та організаційно-управлінського забезпечення протидії злочинності в Україні тощо.

Категорії читачів: науковці, юристи, курсанти, слухачі та студенти закладів вищої освіти МВС України, юридичних закладів вищої освіти, працівники правоохоронних органів.

Періодичність випуску видання становить 3 рази на рік.

Мови видання: українська, англійська.

Сайт

видання:

<https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/index>.

Право і безпека

Науковий журнал «Право і безпека» видається з 2002 року. 17 березня 2020 р. Наказом МОН України № 409 журналу було присвоєно категорію «Б». У 2023 р. науковий журнал «Право і безпека» посів 1-е місце у Всеукраїнському конкурсі на краще правниче видання у номінації «Періодичні видання», а також 1-е місце у Всеукраїнському (національному) конкурсі наукових і навчальних видань із права, безпеки та євроінтеграції «Юридика» в номінації «Науковий журнал із права».

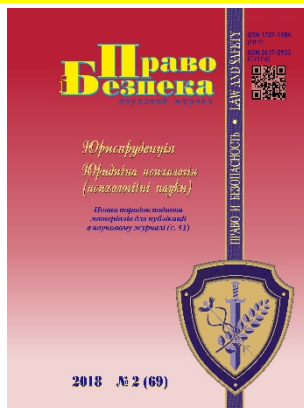
Основні завдання: сприяння дослідникам у здійсненні наукової діяльності, поширення новітніх наукових знань, оприлюднення досліджень з актуальних питань права і юридичної психології, протидії злочинності, забезпечення національної безпеки та прав людини, захисту інтелектуальної власності, кібербезпеки, реформування законодавства тощо.

Категорії читачів: усе населення.

Періодичність випуску видання: 4 рази на рік.

Мови видання: українська, англійська.

Сайт видання: <http://pb.univd.edu.ua>.

Форум права

Електронне видання «Форум права» видається з 2005 року. Входить в ТОП-100 журналів України за версією Google Scholar в 2019 році. Посідає 22–26 місця (h5-індекс=20) Рейтингу наукових періодичних видань, що мають бібліометричні профілі.

Призначення журналу: досягнення якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства в сучасних знаннях у галузі права.

Категорії читачів: науковці-юристи, працівники правоохоронних органів.

Періодичність випуску видання становить 5 разів на рік.

Мови видання: українська, англійська.

Сайт видання: <http://forumprava.pp.ua>.

Редагування *Н. Й. Михайличенко, С. С. Тарасової*
Внесення правок *Н. Й. Михайличенко, С. С. Тарасової*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій *О. О. Статівки*
Дизайн обкладинки *І. Є. Єсіної*

Зареєстровано в Національній раді України з питань телебачення
та радіомовлення рішенням № 1739 від 23.05.2024
(ідентифікатор медіа R30-05240)

Підп. до друку 24.09.2025. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 17,5. Тираж 50 прим. Зам. № 2025-

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.